

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

Тања Русимовић

**РЕЛАТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ СА ФОРИЧКИМ
СУПСТАНТИВНИМ АНТЕЦЕДЕНТОМ У
САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Крагујевац, 2014.

ИДЕНТИФИКАЦИОНА СТРАНА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

<i>I. Аутор</i>	
Име и презиме: Тања Русимовић	
Датум и место рођења: 22.05.1973. Врање	
Садашње запослење: Гимназија „Бора Станковић“ Врање	
<i>II. Докторска дисертација</i>	
Наслов: Релативне реченице са форичким супстантивним антецедентом у савременом српско језику	
Број страница: 388	
Број слика: /	
Број библиографских података: 120	
Установа и место где је рад израђен: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	
Научна област (УДК): 811.163.41'367.335(043.3)	
Ментор: Проф. др Милош Ковачевић, редовни професор	
<i>III. Оцена и одбрана</i>	
Датум пријаве теме: 5.07.2010.	
Број одлуке и датум прихватања докторске дисертације: 1740/18 од 13.10.2010.	
Комисија за оцену подобности теме и кандидата:	
1. Др Милош Ковачевић, редовни професор, ужа научна област: Савремени српски језик и Теоријске лингвистичке дисциплине, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	
2. Др Срето Танасић, редовни професор, ужа научна област: Савремени српски језик Филозофски факултет у Нишу	
3. Др Никола Рамић, доцент, ужа научна област: Савремени српски језик, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	
Комисија за оцену докторске дисертације:	
1. Др Милош Ковачевић, редовни професор, ужа научна област: Савремени српски језик и Теоријске лингвистичке дисциплине, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	
2. Др Срето Танасић, редовни професор, ужа научна област: Савремени српски језик Филозофски факултет у Нишу	
3. Др Илијана Чутура, доцент, ужа научна област: Савремени српски језик и методик наставе савременог српског језика и књижевности, Факултет педагошких наука Јагодини	
Комисија за одбрану докторске дисертације:	
1. Др Милош Ковачевић, редовни професор, ужа научна област: Савремени српски језик и Теоријске лингвистичке дисциплине, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	
2. Др Срето Танасић, редовни професор, ужа научна област: Савремени српски језик Филозофски факултет у Нишу	
3. Др Илијана Чутура, доцент, ужа научна област: Савремени српски језик и методик наставе савременог српског језика и књижевности, Факултет педагошких наука Јагодини	

Датум одбране дисертације _____

САДРЖАЈ

АПСТРАКТ.....	4
ABSTRACT.....	6
1. УВОД.....	8
1.1. Предмет, методе и циљеви истраживања.....	8
1.2. Преглед литературе.....	13
1.2.1. Релативна реченица у сербокроатистичкој литератури.....	13
1.2.2. Релативна реченица у систему зависних реченица.....	27
1.2.2.1. О типологији зависних реченица.....	27
1.2.2.2. Критеријуми за поделу релативних реченица.....	32
1.2.3. Релативизатор.....	36
1.2.4. Логичкосемантички однос између антецедента и релативне клаузе.....	43
1.3. Типови Антецедената са форичким елементом у свом саставу.....	54
2. ЛЕКСИЧКОСЕМАНТИЧКИ АНТЕЦЕДЕНТ РЕЛАТИВНЕ КЛАУЗЕ УВРШТЕНЕ РЕЛАТИВИЗАТОРИМА <i>КОЈИ/ШТО</i> _Н , <i>ЧИЈИ</i> , <i>КАКАВ</i> И <i>КОЛИКИ</i>	63
2.1. Анафоричко упућивање лексичкосемантичког антецедента.....	71
2.1.1. Анафоричко упућивање детерминатора у антецеденту.....	71
2.1.1.1. Показни детерминатор у антецеденту.....	74
2.1.1.1.1. Показни детерминатор за идентитет.....	75
2.1.1.1.2. Показни детерминатор придевског карактера.....	82
2.1.1.2. Присвојни детерминатор у антецеденту.....	87
2.1.1.3. Неодређени детерминатор у антецеденту.....	97
2.1.1.4. Општи детерминатор у антецеденту.....	104
2.1.1.5. Одрични детерминатор у антецеденту.....	106
2.1.2. Анафоричко упућивање квалификатора у антецеденту.....	107
2.1.3. Анафоричко упућивање супстантива у антецеденту.....	110
2.1.3.1. Личне заменице у антецеденту.....	110
2.2. Катафоричко упућивање лексичкосемантичког антецедента.....	118
2.2.1. Катафоричко упућивање детерминатора у антецеденту.....	118
2.2.1.1. Показни детерминатор у антецеденту.....	118
2.2.1.1.1. Показни детерминатор за идентитет.....	118
2.2.1.1.2. Показни детерминатор придевског карактера.....	122
2.2.1.1.2.1. Показни детерминатор за квалитет.....	122
2.2.1.1.2.2. Показни детерминатор за квантитет.....	124
2.2.1.2. Неодређени детерминатор у антецеденту.....	124
2.2.1.3. Општи детерминатор у антецеденту.....	126
2.2.1.4. Одрични детерминатор у антецеденту.....	128
2.2.2. Катафоричко упућивање квалификатора у антецеденту.....	129
2.2.3. Катафоричко упућивање квантификатора у антецеденту.....	130
2.2.4. Катафоричко упућивање супстантива у антецеденту.....	136
2.2.4.1. Личне заменице у антецеденту.....	136
2.2.4.2. Властите именице у антецеденту.....	140
2.2.4.3. Именице уопштеног значења у антецеденту.....	146
2.2.4.3.1. Именице категоријалне семантике.....	147

2.2.4.3.2. Именице чија се семантика приближава нултој вредности	152
2.2.4.3.3. Именице које представљају хипероним	153
Закључак	161
3. ЕНДОЦЕНТРИЧНИ АНТЕЦЕДЕНТ РЕЛАТИВНЕ КЛАУЗЕ УВРШТЕНЕ РЕЛАТИВИЗАТОРИМА <i>КОЈИ/ШТО_Н, ЧИЈИ, КАКАВ И КОЛИКИ</i>	170
3.1. Катафоричко упућивање ендоцентричног антецедента	172
3.1.1. Нереференцијални ендоцентрични антецедент	172
3.1.2. Неодређени референцијални ендоцентрични антецедент	179
3.1.3. Одређени референцијални ендоцентрични антецедент	181
3.2. Анакатафоричко упућивање ендоцентричног антецедента	183
3.2.1. Концептуално анафоричко упућивање ендоцентричног антецедента	183
3.2.1.1. Показна заменица са концептуалном анафором	183
3.2.1.1.1. Показна заменица за идентитет	183
3.2.1.1.2. Показна заменица придевског карактера са концептуалном анафором	191
3.2.1.1.2.1. Показна заменица за квалитет	191
3.2.1.2. Неодређена заменица са концептуалном анафором	192
3.2.1.2.1. Неодређена и присвојна заменица са концептуалном анафором ...	195
3.2.1.3. Општа заменица са концептуалном анафором	196
3.2.1.4. Одрична заменица са концептуалном анафором	198
3.2.1.5. Квалификатор са концептуалном анафором	200
3.2.1.5.1. Односни придеви	200
3.2.1.5.2. Суперлатив, компаратив и позитив придева	202
3.2.1.6. Квантификатор са концептуалном анафором	204
3.2.2. Референцијална анафора анакатафоричког ендоцентричног антецедента	206
3.2.2.1. Показна заменица са референцијалном анафором	207
3.2.2.1.1. Показна заменица за идентитет	207
3.2.2.1.1.1. Релативна адјективна клауза уз ендоцентрични антецедент у интерференцији са допунском експликативном клаузом уз просентенцијализатор	216
3.2.2.1.2. Показне заменице придевског карактера	218
3.2.2.1.2.1. Показна заменица за квалитет	218
а) Анакатафора антецедента продужена анафором адјективне клаузе	219
б) Анакатафора антецедента продужена катафором адјективне клаузе	220
в) Анакатафора са егзофором ендоцентричног антецедента	222
в1) Анакатафора антецеденте продужена егзофором адјективне клаузе	225
3.2.2.1.2.2. Показна заменица за квантитет	226
а) Анакатафора са егзофором ендоцентричног антецедента	227
а1) Анакатафора продужена егзофором адјективне релативне клаузе	229
3.2.2.2. Присвојна заменица са референцијалном анафором	231
3.2.2.3. Општа заменица са референцијалном анафором	232
3.2.2.4. Квантификатор са референцијалном анафором	232
Закључак	236
4. ФОРМАЛНИ АНТЕЦЕДЕНТ РЕЛАТИВНЕ КЛАУЗЕ УВРШТЕНЕ РЕЛАТИВИЗАТОРИМА <i>КО</i> И <i>ШТО_П</i>	244
4.1. Формални антецедент релативне клаузе уврштене релативизатором <i>ко</i> ..	246
4.1.1. Катафоричко упућивање неререференцијалног формалног антецедента	249

4.1.1.1. Показна заменица као неререференцијални формални антецедент	249
4.1.1.1.1. Показна заменица у улози корелатива	255
4.1.1.1.2. Лична заменица у улози корелатива	258
4.1.1.2. Неодређена заменица као неререференцијални формални антецедент ...	260
4.1.2. Катафоричко-анафоричко упућивање референцијалног формалног антецедента	268
4.1.2.1. Неодређена заменица са катафоричко-анафоричким упућивањем	268
4.1.3. Катафоричко-катафоричко упућивање референцијалног формалног антецедента	270
4.1.3.1. Неодређена заменица са катафоричко-катафоричким упућивањем	271
4.1.4. Катафоричко-егзофоричко упућивање референцијалног формалног антецедента	272
4.1.4.1. Показна заменица са катафоричко-егзофоричким упућивањем	272
4.2. Формални антецедент релативне клаузе уврштене релативизатором <i>што</i>	276
4.2.1. Катафоричко упућивање неререференцијалног формалног антецедента	285
4.2.1.1. Показна заменица као неререференцијални формални антецедент	285
4.2.1.1.1. Показна заменица у улози корелатива	286
4.2.1.2. Неодређена заменица као неререференцијални формални антецедент ...	286
4.2.1.3. Општа заменица као неререференцијални формални антецедент	287
4.2.1.4. Одрична заменица као неререференцијални формални антецедент	288
4.2.2. Катафоричко-анафоричко упућивање референцијалног формалног антецедента	290
4.2.2.1. Показна заменица са катафоричко-анафоричким упућивањем	290
4.2.2.2. Општа заменица са катафоричко-анафоричким упућивањем	293
4.2.3. Анакатафоричко упућивање референцијалног формалног антецедента ...	294
4.2.3.1. Показна заменица са анакатафоричким упућивањем	294
4.2.3.2. Неодређена заменица са анакатафоричким упућивањем	296
4.2.3.3. Општа заменица са анакатафоричким упућивањем	297
4.2.3.4. Квалификатор са анакатафоричким упућивањем	298
4.2.3.5. Квантификатор са анакатафоричким упућивањем	299
4.2.4. Катафоричко-катафоричко упућивање референцијалног формалног антецедента	300
4.2.4.1. Показна заменица са катафоричко-катафоричким упућивањем	300
4.2.4.1.1. Показна заменица као корелатив	304
4.2.4.2. Неодређена заменица са катафоричко-катафоричким упућивањем	306
4.2.4.3. Општа заменица са катафоричко-катафоричким упућивањем	307
4.2.4.4. Квалификатор са катафоричко-катафоричким упућивањем	308
4.2.4.5. Квантификатор са катафоричко-катафоричким упућивањем	308
4.2.5. Катафоричко-егзофоричко упућивање референцијалног формалног антецедента	310
4.2.5.1. Показна заменица са катафоричко-егзофоричким упућивањем	310
4.2.5.2. Неодређена заменица са катафоричко-егзофоричким упућивањем	313
4.2.5.3. Општа заменица са катафоричко-егзофоричким упућивањем	314
4.2.5.4. Квалификатор са катафоричко-егзофоричким упућивањем	316
Закључак	319
5. ЗАКЉУЧАК	328

АПСТРАКТ

Када говоримо о семантичкој разлици која постоји између релативних реченица, говоримо, у ствари, о разлици у односима између антецедента и релативне клаузе, тј. о дихотомији *рестриктивност/нерестриктивност*. С тим у вези, у овом раду предмет истраживања јесте опис и синтаксичко-семантичка (пот)класификација сложених реченица с релативном клаузом чији је антецедент супстантивна јединица (лексема или синтагма) са семантички или формално присутним *форичким* (*анафоричким* или *катафоричким*) елементом у свом саставу. Функција тог форичког елемента по правилу ће предодређивати рестриктивну или нерестриктивну функцију саме релативне клаузе. Који ће тип форичких односа бити, зависи од типа антецедента: или је у питању *лексичкосемантички* или *ендоцентрични антецедент*, на које се односи адјективна релативна клауза; или је реч о *формалном антецеденту*, на који се односи супстантивна релативна клауза. То значи, да на форичност антецедента утиче и сам релативизатор својом сталном семантиком.

Уз синтаксичке критеријуме релевантни су нам и семантички критеријуми, када је у питању дихотомија *одређеност/неодређеност*, а у вези с тим полазиште у анализи нам је одређивање именског израза у антецеденту (на основу садржаја надређене клаузе) као *референцијалног* или *нереференцијалног*. *Референцијалност/нереференцијалност* антецедента предодређује тип и комплексност форичких односа антецедената, нарочито када су у питању ендоцентрични и формални антецеденти.

Како у раду анализирамо писану реализацију дискурса, релевантна су нам ендофоричка упућивања, односно анафоричка и катафоричка. Међутим, издвојићемо моделе у којима и егзофоричка референција има своју фреквенцију. Истраживање спроводимо на ексцерпираним језичком материјалу из разнофункционалног корпуса савременог српског језика. Овим истраживањем потврдили смо да када *лексичко-семантички антецедент* упућује анафорички (ређе егзофорички), следи нерестриктивна адјективна клауза, а када упућује катафорички, следи рестриктивна адјективна клауза уврштена релативизаторима *који/што*_н, *чији*, *какав* и *колики*. Катафоричко упућивање *ендоцентричног антецедента* утиче на одређивање адјективне клаузе као рестриктивне, док анакатафоричко упућивање *ендоцентричног*

антецедента утиче на одређивање адјективне клаузе као рестриктивне или нерестриктивне. Такође и катафоричко упућивање нереференцијалног *формалног антецедента* утиче на одређивање супстантивне релативне клаузе уврштене релативизаторима *ко* и *што* као рестриктивне. Међутим, катафоричко упућивање референцијалног *формалног антецедента* продужава упућивање анафорички, егзофорички или катафорички и утиче на одређивање супстантивне релативне клаузе као нерестриктивне или рестриктивне. Наведене тврдње одражавају суштину проблема међуодноса антецедента и релативне клаузе када је функционални статус форичког елемента у питању, тј. катафора или анафора (ређе егзофора) – директно предодређује рестриктивни или нерестриктивни статус релативне клаузе.

Кључне речи: релативна клауза, анафора, катафора, егзофора, (не)рестриктивност, (не)референцијалност, (не)одређеност.

ABSTRACT

When we speak of the semantic difference that exists among relative sentences, we speak of the difference in the relations between the antecedent and the relative clause, or in other words we speak of the restrictive/non-restrictive dichotomy. Therefore, in this dissertation the primary goal is to describe and to determine the syntactic-semantic (sub)classification of the compound sentences with a relative clause whose antecedent is a substantive unit (a lexeme or syntagm) with a semantic or formally present phoric (anaphoric or cataphoric) element in it. The function of that phoric element according to the rules will predispose a restrictive or non-restrictive function of the very clause. The type of the phoric relations will depend on the type of the antecedent: it is either a *lexical-semantic* or an *endocentric antecedent* that the substantive relative clause refers to. Consequently, the relative subordinator with its semantics affects the choice of the phoric antecedent.

Alongside the syntactic criteria, the semantic criteria is also relevant when the restrictive/non-restrictive dichotomy is regarded. Therefore, in our analysis we stem from determining the nominal expression in the antecedent (based on the content of the main clause) as either *referential* or *non-referential*. *Referentiality/non-referentiality* of the antecedent predisposes the type and the complexity of the phoric relations of the antecedent, especially when we regard endocentric and formal antecedents.

As we analyze the written realization of the discourse it is relevant to speak of the endophoric reference - both anaphoric and cataphoric. However, we will excerpt models in which exophoric reference is also frequent. We have conducted our research on the selected language material from the function-various corpus of the contemporary Serbian language. In the research we have validated the fact that when the lexical-semantic antecedent refers anaphorically (rarely exophorically) a non-restrictive adjectival clause ensues, and when it refers cataphorically a restrictive adjectival clause follows, introduced by the relative subordinator *који/што*, *чији*, *какав* and *колики*. Cataphoric reference of the endocentric antecedent determines the restrictivity of the adjectival sentence, while the anacataphoric reference of the endocentric antecedent determines both the restrictivity or the non-restrictivity of the adjectival clause. Also, cataphoric reference of the non-referential formal antecedent determines the substantive relative clause introduced by the relative subordinator

*који/што*_н, *чији*, *какав* and *колики*. However, cataphoric reference of the referential formal antecedent extends the reference anaphorically, exophorically and cataphorically and it determines the substantive relative clause to be either restrictive or non-restrictive. The aforementioned claims represent the essence of the relations between the antecedent and the relative clause when we speak of the functional status of the phoric element, which ensues that the cataphora and anaphora (rarely exophora) directly determine the restrictive or the non-restrictive status of the relative clause.

Key words: relative clause, anaphora, cataphora, exophora, (non)restrictivity, (non)referentiality, (in)definiteness

1. УВОД

1.1. ПРЕДМЕТ, МЕТОДЕ И ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

Основни предмет истраживања овог рада јесте опис и синтаксичко-семантичка (пот)класификација сложених реченица с релативном клаузом чији је антецедент супстантивна јединица (лексема или синтаagma) са семантички или формално присутним форичким (анафоричким или катафоричким) елементом у свом саставу. Функција тог форичког елемента по правилу ће предодређивати рестриктивну или нерестриктивну функцију саме релативне клаузе. Који ће тип форичких односа бити, зависи од типа антецедента: или је у питању *лексичкосемантички* или *ендоцентрични антецедент*, на које се односи адјективна релативна клауза; или је реч о *формалном антецеденту*, на који се односи супстантивна релативна клауза. То значи да на форичност антецедента утиче и сам релативизатор својом сталном семантиком. Зато је темељно питање у раду истраживање међуодноса функције форичког елемента ових антецедената и рестриктивне и нерестриктивне вредности релативне клаузе. Циљ рада је издвајање и детаљан синтаксичко-семантички опис формалних и семантичких модела зависносложених релативних реченица са свим типовима форичког антецедента уз релативне заменице као релативизаторе.

У раду прво анализирамо форички лексичкосемантички антецедент који може бити синтагматски и тада је форички елемент део синтагматског контекста лексеме у антецеденту који представља детерминатор (*онај човек (који)*), квалификатор (*најбољи човек (који)*), и/или квантификатор (*први човек (који)*). Форички лексичкосемантички антецедент изражен само супстантивом биће лична заменица, властита именица, као и именице уопштене семантике (*именице категоријалне семантике, именице чија се семантика приближава нултој вредности и хипероними*). Именице уопштене семантике показале специфичности у типовима форичности, тј. интерференцију са форичким односима формалног антецедента.

Затим издвајамо *ендоцентрични антецедент*, који представља супстантивативизовани зависни члан лексичкосемантичког антецедента (*онај човек (који)* → *онај (који)*; *најбољи човек (који)* → *најбољи (који)*; *први човек (који)* → *први (који)*). Уз ендоцентрични као и уз лексичкосемантички антецедент налази се релативна

адјективна клауза, уврштена релативизаторима (*који, што_(н), чији, какав, колики*), односно, она представља обавезну или необавезну *одредбу*. Такође, оба антецедента су облигаторна, тј. неиспустива. Без обзира што структурално ендоцентрични антецедент представља подтип лексичкосемантичког антецедента, на семантичком плану његова форичност показује извесне специфичности, те овај антецедент анализирамо засебно.

Трећи тип форичког антецедента представља *формални антецедент* (*онај (ко) / оно (што); најбоље (што); прво (што)*). Специфичност формалног антецедента у односу на лексичкосемантички и ендоцентрични јесте у томе што он формално заступа лексички садржај антецедента, а на тај лексички садржај упућује се најпре обавезно катафорички до релативне клаузе, а уколико је реч о референцијалном изразу упућивање се продужава. То значи да је релативна клауза дескриптивна допуна, односно, релативна клауза није носилац лексичког садржаја антецедента. Лексички садржај на који се упућује, поред тога што може бити лексема или синтагма (као и код лексичкосемантичког и ендоцентричног антецедента), може бити и пропозиционалан. На тај начин употреба формалног антецедента у савременом српском језику представља економију у језику. И овај антецедент може бити облигаторан, али може бити и факултативан (нарочито у функцији граматичког субјекта). Када је факултативан, може бити експлициран уколико је стална семантика лексеме у антецеденту релевантна надређеној клаузи, али може бити и неексплициран. У том случају форички елемент се преноси на релативну клаузу која упућује на лексички садржај антецедента.

Поред специфичности формалног антецедента и релативна клауза уз такав антецедент има својих специфичности. Најпре, релативна клауза је уврштена релативизаторима *ко* и *што*. Ови релативизатори су толико различити да је и функција релативне клаузе различита. Релативизатор *ко* својом сталном семантиком подразумева у антецеденту лексему *човек* у неререференцијалном значењу (али њу није могуће реконструисати у антецеденту). Управо та могућност релативизатора *ко* даје статус допунској релативној дескриптивној клаузи и статус одредбе, тако да можемо рећи да су релативне клаузе уврштене релативизатором *ко* – *одредбено-допунске*. Релативне клаузе уврштене релативизатором *што* такође су супстантивне дескриптивне клаузе,

али, како је формални антецедент уз њих непредвидив, релативна клауза уз њих је *дескриптивна допуна*.

Уз синтаксичке критеријуме релевантни су нам и семантички критеријуми када је у питању дихотомија *одређеност/неодређеност*, а у вези с тим полазиште у анализи нам је одређивање именског израза у антецеденту (на основу садржаја надређене клаузе) као *референцијалног* или *нереференцијалног*. *Референцијалност* или *нереференцијалност* антецедента предодређује тип и комплексност форичких односа антецедената, нарочито када су у питању ендоцентрични и формални антецеденти.

Како у раду анализирамо писану реализацију дискурса, релевантна су нам ендофоричка упућивања, односно анафоричка и катафоричка. Међутим, издвојићемо моделе у којима и егзофоричка референција има своју фреквенцију. Што се форичког лексичкосемантичког антецедента тиче, фреквентнији је синтагматски антецедент где је формални носилац семантичког обележја форичности зависни део синтагме, тј. детерминатор, квалификатор и/или квантификатор. У раду анализирамо и заменички (*личне заменице*) и именички антецедент (*властите именице* и *именице уопштеног значења*). Када је ендоцентрични антецедент у питању, најпре анализирамо само катафоричко упућивање ендоцентричног антецедента као *нереференцијалног* израза. Уколико овај антецедент представља референцијални израз, онда је упућивање *анакатафоричко*, а анафора оваквог антецедента може бити концептуална и референцијална, што предодређује адјективну клаузу као рестриктивну или нерестриктивну. И *нереференцијални* формални антецедент само катафорички упућује на релативну клаузу која је самим тим рестриктивна. Када је у питању референцијални формални антецедент, обавезна катафора према релативној клаузи продужава се *анафорички*, *егзофорички* или *катафорички*, што на различите начине одређује релативну клаузу као *нерестриктивну* или *рестриктивну*. Из тог разлога као основне хипотезе истраживања, које одражавају суштину проблема међуодноса антецедента и релативне клаузе, издвајамо следеће:

1. Анафоричко (ређе егзофоричко) упућивање лексичкосемантичког антецедента утиче на одређивање адјективне клаузе као *нерестриктивне*.

2. Катафоричко упућивање лексичкосемантичког антецедента утиче на одређивање адјективне клаузе као рестриктивне.

3. Катафоричко упућивање ендоцентричног антецедента утиче на одређивање адјективне реченице као рестриктивне.

4. Анакатафоричко упућивање ендоцентричног антецедента утиче на одређивање адјективне клаузе као рестриктивне или нерестриктивне.

5. Катафоричко упућивање нереференцијалног формалног антецедента утиче на одређивање супстантивне релативне клаузе као рестриктивне.

6. Катафоричко упућивање референцијалног формалног антецедента, које продужава упућивање анафором, егзофором или катафором, утиче на одређивање супстантивне релативне клаузе као нерестриктивне или рестриктивне.

7. Функционални статус форичког елемента – катафора или анафора (ређе егзофора) – директно предодређује рестриктивни или нерестриктивни статус релативне клаузе.

Из овако постављених циљева проистичу и методе анализе које ће у раду бити примењене. У анализи примарно ће бити коришћене: а) *структурална метода*, б) *метода семантичке интерпретације* и в) *дескриптивна метода*. *Структурална метода* треба да омогући издвајање структурних типова и подтипова релативних зависних клауза српског стандардног језика, док *семантичка метода* треба да омогући издвајање семантичких типова и подтипова релативних зависних клауза (у првом реду подтипова рестриктивних и нерестриктивних релативних клауза), као и типове и подтипове форичних односа антецедената. *Дескриптивна метода* подразумева опис стања у функционалности разнородном и репрезентативном корпусу савременог српског језика. У анализи међусобне супституентности, као и интерференције различитих типова антецедената, користиће се *трансформациони семантички тест*.

Истраживање је спроведено на ексцерпираном језичком материјалу из разнофункционалног корпуса савременог српског језика. Корпус чине савремена

књижевна дела, као и књижевно-научни текстови из периода када се наш стандарднојезички израз већ формирао и стабилизовао (последња деценија 19. века). Научни стил је анализиран преко монографија, зборника са научних скупова из различитих научних области). Корпусом су обухваћени и текстови који припадају публицистичком и административном стилу, а примери разговорног стила представљају само писану реализацију, што значи да је у корпусу и један број веб сајтова и интернет форума и блогова. Ови (електронски) извори обухватају и званичне сајтове (архиве дневних и недељних новина), сајтове на којима су објављени закони и правилници, електронска издања научних часописа, Википедију, као и сајт „АСК“ (Антологија српске књижевности). Овакав избор омогућиће анализу функционалностилске дистрибуције различитих типова форичких антецедената.

1.2. ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ

Релативне реченице, као врста сложених реченица, незаобилазно су поглавље сваке граматике, али обухват овог термина варира од једног аутора до другог. Стога, најпре дајемо хронолошки преглед литературе, односно, преглед одређења термина *релативна реченица* у сербокроатистичкој литератури. Након тога, на основу типологије зависних реченица одређујемо критеријуме за поделу релативних реченица, која ће представљати основу нашег истраживања. Како су за потребе наше анализе релевантне студије у којима се разматра логичкосемантички однос антецедента и релативне клаузе, то значи да у другом делу прегледа литературе, на основу тематског критеријума, издвајамо поглавља која детаљније одређују својства појединих релативизатора, као и логичкосемантички однос антецедента и релативне клаузе. На тај начин, на основу литературе и истраживања одређујемо критеријуме за типологију антецедената са форичким елементом у свом саставу.

1.2.1. Релативна реченица у сербокроатистичкој литератури

Релативна реченица је у српском језику изузетно фреквентна. Та фреквентност узрокована је тиме што се *партицип*, *инфинитив* и *герунд* као функционални еквиваленти релативне реченице, готово и не користе у нашем језику. Сам назив ових зависносложених реченица изведен је од речи *релација*¹ или *однос*, која представља основу сваког сложенијег мишљења. Исто важи и за релативне реченице јер реч која уводи релативну клаузу истовремено се налази у релацији или односу с неком именском или упућивачком речи из надређене клаузе. И када у надређеној клаузи нема такве речи, у везничкој речи релативне реченице релација се подразумева. Јасно је, дакле, да важну улогу у остваривању релације имају везничке речи релативне клаузе због своје упућивачке природе.

У овом поглављу представићемо ставове аутора који су се у граматицама српског и/или српскохрватског језика или у својим радовима бавили релативним реченицама.

¹ Под појмом *релација* у овом раду подразумевамо релацију којом се остварује придруживање својства целини (не мисли се на неки други подтип релације нпр. узрочно-последични).

У одређивању зависносложених реченица Александар Белић се залаже за функционални критеријум истичући да је смисао хипотаксичких клауза тај да оне имају извесну функцију према главној или управној клаузи, тј. зависне клаузе замењују увек какав зависни део развијене просте реченице (Белић (1956) 1998: 453–454). У раду о „О синтаксичкој конструкцији са свезицом ШТО“ аутор проучава употребу везника *што* као релативизатора и анафорске заменице поред њега (у нашој терминологији ресумптивна заменица), и закључује „Кад *што* стоји уз номинатив једн. или множ. онда нема употребе никакве друге заменице поред *што*; нпр. *Човек што је био код мене* = *Човек који је био код мене (...)* Ако узмемо примере у којима се *што* употребљава у значењу акузатива, ту имамо колебања: *Жена што смо је видели*; али: *Нож што смо данас купили (...)* Природно је да се *што* и анафорска заменица у оваквим реченицама могло осетити као замена за релативну заменицу овога падежа у којем стоји анафорска заменица“ (Белић 1998: 461–462). У наставку текста аутор сматра да ова двојака употреба долази од двојаког смисла реченице „када се у њој *што* употребљава као општа свезица за образложење, анафорска се заменица не употребљава, а када се у њој упућује и нарочито на дани предмет (тј. предмет који је познат), онда се мора употребити анафорска заменица“ (Белић 1998: 463). Аутор истиче да је у овим случајевима значење везника *што* – намена или образложење и да то није обична употреба везника *што*, али да је познато да „свезице своје значење добијају у синтагмама или у реченици“ (Белић 1998: 463).

Употреба анафорске заменице уз везник *што* у многим случајевима где се без тога не би знало о чему се ради, створило је утисак да се *који, која, које* растворило у *што* + анафорска заменица. Заправо, наглашава Белић, ово су само две паралелне конструкције (са *који* и са *што* + анаф. зам.) које имају слично значење. То значи да друга не замењује прву него је избледела до истог нивоа релативности; такође, првобитно *што* улазило је у сложу реченицу са својим узрочним значењем које је даље еволуирало у значење образлагавања или намене. Ово се данас, према Белићу, још може осетити при употреби *што* у косом падежу без анафорске заменице (реч је специјално о инструменталу), нпр. *Чекић што се коњи кују* не би значило *...којим се кују*, него отприлике *Чекић за то да се коњи кују*.

Петар Андрејевић Дмитриев аутор је монографије *Очерки по синтаксису сербохрватског језика* (1966), као и низа чланака о адноминалним релативним клаузама у српскохрватском језику. У првом поглављу монографије он наводи примере за именице и личне заменице као управне речи релативних клауза. У другом поглављу аутор анализира функцију корелативних² речи у главној клаузи. Дмитриев сматра да се корелативи јављају само у рестриктивним реченицама и то факултативно, док нису могући у нерестриктивном реченицама. Као корелатив служе најчешће демонстративи *онај* и *онакав*. Трећи део посвећен је историјском развоју релативних реченица и у вези са тим аутор закључује да су препозитивне релативне реченице старији облик. У четвртном поглављу аутор анализира позицију управне речи у главној реченици и констатује да се она може наћи на почетку, у средини или на крају. Пето поглавље представља контрастивну анализу адноминалних релативних клауза у руском и српскохрватском језику, где Дмитриев посебно анализира српскохрватске еквиваленте руских везничких речи.

Ирена Грицкат (1967) у раду „Релативно *које* и *што*“ покушава да у корпусу пронађе примере у којима би замена једног релативизатора другим недвосмислено изазвала промену значења. Тако ауторка на основу спроведене анализе закључује: „Везивању помоћу *што* више одговарају ситуације када се у привезаној реченици говори о оним особинама и радњама (будућим радњама, могућностима итд.) субјекта које су у тренутку стварања исказа већ и у нашој свести инкорпорирани у субјекат. Ако такве везе нема, тј. ако је субјекат за нас још неиздиференциран, неспецифициран или сасвим хипотетичан, или ако се казује да ће се његове особине одн. радње омогућавати и остваривати тек накнадно у односу на ситуацију која се описује, - онда се везник *што* избегава“ (Грицкат 1967: 43–44).

Михаило Стевановић (1974) у својој граматици детаљно описује облике „односно-упитних заменица“ и различите типове односних реченица са „везничким знаковима“ и за све те типове наведени су бројни примери из дела савремених писаца. Тако Стевановић истиче да према синтаксичкој функцији, релативне клаузе могу бити

² У нашој терминологији то је формални антецедент.

одредбене и допунске. Аутор је све релативне клаузе (нашом терминологијом адјективне и супстантивне релативне клаузе) окарактерисао као одредбе. „Овим се именом зову зависне реченице које се односе на неко име у главној, односно управној реченици или на целу ту реченицу, по правилу као њихова одредба“ (1974: 850). Такође, истиче да „пошто се оне најчешће односе на облике самосталних речи, оне, као и све друге одредбе ових речи, могу бити двојаког карактера, атрибутског и апозитивног. Прве од њих, као и атрибути одређују раније неодређене, а друге, као апозиције, већ одређене појмове“ (1974: 851). Друга врста одредбе у писању се обавезно одваја зарезом. Према мишљењу Стевановића, допунске клаузе биле би релативне клаузе без корелатива³ у надређеној клаузи и оне могу вршити функцију субјекта, објекта или неког другог реченичног члана. Међутим, необично је да Стевановић допунским релативним клаузама сматра и све зависно-упитне клаузе. „Оне, осим тога, иду и у другу једну врсту реченица, у тзв. односне реченице, али се код њих не види на шта се односе зато што се тај део не изриче, већ саме зависно-упитне реченице преузимају функцију и тога дела коме су оне одредбе“ (Стевановић 1974: 842). Тако су у поглављу о односним клаузама, као примери за допунске клаузе, наводе два формално слична (исте упитне и односне заменице као везнички елементи), а структурално различита типа реченица: поред зависних клауза које се односе на један конституент главне клаузе који је изостављен (нпр. *Држите шта сте ухватили*), Стевановић и зависно-упитне клаузе сматра односним (нпр. *Он не зна шта је трње*). То значи да Стевановић не уважава критеријум према коме се релативне клаузе увек односе на неки супстантивни део надређене клаузе, био он експлициран или не. Из тих разлога код релативних реченица могуће је реконструисати формални антецедент у надређеној клаузи, док је код изрично-упитних то немогуће (нпр. *Држите оно што сте ухватили*, али: **Он не зна оно што је трње*).

У раду „Напоредна употреба заменице *који* и односних свезица: *да, где, како, те и што*“ (1951: 91–97) истиче се граматичка чињеница да заменица *који* представља подмет додате зависне клаузе, док везници то не могу бити. Говори се и о путевима семантичког изблеђивања свих наведених везника, од првобитних њихових лексичких

³ Под корелативом и Стевановић подразумева између осталог и формални антецедент.

значења до функције повезивања реченица. За везник *што* се изричито напомиње да се он издваја од осталих и да је у овој употреби најближи заменици *који*.

Појам релативна реченица још је шири у граматици Еугенија Барића (1979), која представља прву нашу граматику базирану на једној врсти трансформационог теста у функцији генеративно-трансформативног модела. Иако се у синтаксичком делу реченице описују помоћу трансформационих правила, код сложених реченица се ипак не даје приказ њихове структуре, него само тзв. *исходишне реченице*, од којих је склоплена одређена реченица. Тако појам релативне реченице обухвата све зависносложене реченице по значењу уврштавања. „Зависносложена реченица која настаје из односа уврштавања зависне у устројство главне по значењу уврштавања зове се односна или релативна реченица. По мјесту зависне реченице у устројству главне разликују се предикатне, субјектне, адвербне, објектне и атрибутивне зависносложене реченице“ (Барић 1979: 387).

Радослав Катичић (1986) у својој граматици пружа потврду за најразличитије типове релативних реченица, а опис тих реченица базира се, такође, на исходишним реченицама. Аутор у свим исходишним реченицама утврђује један идентичан елемент и описује различите реализације тог елемента као везничке речи приликом односног уврштавања. Међутим, овакво тумачење је некритички проширено и на реченице без ових наведених структурних карактеристика (нпр. *То што су се сви они смијали није ми сметало*). Односно, Катичић изневерава критеријум да релативна клауза мора имати релативизатор који, поред везничке функције, заступа антецедент у релативној клаузи семантички и прагматички (у наведеном примеру *што* није релативизатор, него прави везник, те не припада дубинској структури зависне клаузе, зато је претпостављена исходишна реченица: **То су се сви они смијали* – неграматична).

Милош Ковачевић (1987, 1988, 1998) у својим радовима о сложеним реченицама разматра и проблематику релативних реченица. Узимајући у обзир тип структурне везе између зависне и главне предикације, који разликује реченице нерашчлањене и рашчлањене структуре, закључује да адјективне релативне клаузе представљају реченице нерашчлањене структуре, тј. присупстантивне су, а везнику *који* додаје функцију увођења искључиво присупстантивних клауза. „Као релативизатор заменица

који је увек двофункционална: уз функцију зависног везника она увијек има у структури зависне клаузе и функцију неког синтаксичког члана (субјекта, објекта и др.)“ (1998: 224). Релативне реченице рашчлањене структуре биће реченице у којима се зависна клауза односи на садржај целе надређене клаузе. „Код тих реченица антецедент зависној релативној клаузи није, дакле, неки супстантивни дио надређене клаузе него цио садржај те клаузе“ (Ковачевић 1998: 223).

Поред хипотаксичких релативних реченица Ковачевић анализира и паратаксичке релативне реченице. Дакле, у српском књижевном језику постоје и независносложене реченице нерашчлањене структуре које су синонимне зависнословеним реченицама са релативизатором *који* (или *какав* и *чији*), као нпр. *Позајмио сам новац од Марка, а он/Марко/који је мој пријатељ*. „Независне релативне реченице овог типа увијек обиљежавају неки накнадни податак или образложење о већ идентификованом (одређеном) појму израженим у антецеденту“ (Ковачевић 1998: 233). Зато се ове реченице, како истиче аутор, могу сматрати посебним подтипом експланативних (објаснидбених) координираних реченица, с тим да им одговара назив: *прикључне релативно-објаснидбене клаузе додатног коментара*.

Допринос Ковачевића у вези са посесивно-атрибуутским клаузама односи се на синтаксичке диференцијације двеју датих заменица (*који* и *чији*) у функцији релативизатора. Како аутор истиче, неупоредиво чешћа употреба заменице *чији* од заменице *који* у конективно-посесивној функцији последица је различитог статуса што га у систему конективних и посесивних форми српскохрватског језика имају те заменице. „Системски утемељенија замјеница *чији* синтаксички је ефикасније средство од конкурентске замјенице *који* у конективно-посесивној функцији, тако је замјеница *који*, посебно кад је у генитивној форми, потиснута на периферију употребе (та употреба појединачна или досљедна код мањег броја аутора, углавном је везана за научни стил, и то у стандарднојезичком изразу у Хрватској)“ (Ковачевић 1987: 159).

У одређивању границе релативних клауза према осталим врстама зависних клауза, Ковачевић анализира спецификативне релативне клаузе, а такође и релативне клаузе

које су у интерференцији са узрочним, последичним и изричним клаузама⁴. Аутор истиче да су ови типови реченица продукт најновијег развоја књижевног језика и то његових специфичних функционалних стилова (нарочито научног и административно-правног стила).

Значајни радови о релативним реченицама у енглеском и српскохрватском језику објављени су седамдесетих година у публикацијама Југословенског српскохрватско-енглеског контрастивног пројекта (YSCECP).

Љиљана Михаиловић (1973) у својим радовима бави се проблемима везаним за генерисање релативних клауза. Полазећи од претпоставке да се релативна хипотакса генерише од две просте реченице, ауторка објашњава неке од услова од којих зависи која ће од две реченице постати зависна. Тако ауторка сматра да избор површинског распореда елемената не зависи „ни од чега у структурној репрезентацији ових реченица. Тај избор је извршен на нивоу дискурса, тј. на нивоу комуникативне или функционалне организације језика“ (Михаиловић 1973: 168). Пошто се ради о ванјезичким факторима, ауторка на примерима показује да уврштавање исходишне

⁴ У раду „О сложеним реченицама с узрочном релативном клаузом“ Ковачевић анализира релативне реченице чија је примарна семантика узрочност и истиче да оне могу бити само нерестриктивне и уведене релативном заменицом *који* (нпр. Недостајаће кажњени Предраг Јурић, *који* је у Кикинди био искључен (Ослобођење, 13706, 16. 8. 1986, 7)). Аутор истиче да је избор релативне уместо неке, на основу семантике везника, узрочно препознатљиве клаузе последица, с једне стране, комуникативне интенције аутора, а, с друге стране, структурне и стилске организације сложене реченице. „Док је у сложеној реченици са зависном клаузом уведеном узрочним везником комуникативно тежиште на предикатима клауза, дотле је у сложеној реченици с узрочном релативном клаузом у центру супстантивни антецедент као „карика“ укључена и у узрочни и у посљедични садржај“ (Ковачевић 1988: 55).

Реченице са зависном клаузом релативно-последичног типа новијег су датума и зависна клауза уводи се везничким скуповима *због чега* или *услед чега* (састављеним од узрочног предлога и генитива релативне заменице *што*). „Њима уведена клауза увијек има посљедично значење тако да су они контекстуално неусловљени номинатори каузалне везе. Клауза коју уведе увијек је посљедична конклузивног типа“ (Ковачевић 1998: 118), наравно, кад није у питању њихова узрочно-упитна употреба (нпр. Више стамбених објеката је уништено, *због чега* је 15 породица морало бити исељено (Ослобођење 13646, 17. 6. 1986, 8)).

Релативне клаузе уведене конструкцијом *при чему* Ковачевић подводи под спецификативне релативне реченице (1998: 167). Семантичка основа ових реченица је пропратно-околносно значење које се препознаје у форми везничке речи (нпр. (...) о кандидатима за највише функције одлучује (се) на затвореним сједницама и у уским полит-бирокуратским круговима, *при чему* се обично предлаже један кандидат (Ослобођење 14375, 27. 6. 1988, 3)).

Исти аутор на друкчији начин решава статус изрично-адјективних клауза, које су у литератури већ издвојени тип реченица. Оне су уврштене уз надређену с пролептичким објектом и у савременом језику уводе се везницима *како*, *где* и *да* и само околиносно односном заменицом *какав* (нпр. Видим га где ради ≠ Видим га на месту где ради, већ: Видим га где ради = Видим га у раду) (1998: 176).

реченице као релативне клаузе „стоји у корелацији са претпоставкама од којих полази онај који говори у погледу онога што је слушаоцу познато, а у вези с тим у енглеском се врши и избор детерминатива“ (Михаиловић 1973: 16). Ауторка тако сматра да је недостатак генеративно-трансформативне граматике у томе што правила овог модела не прелазе оквире реченице и залаже се за увођење компонената које би узеле у обзир и дискурс.

Вајлс Браун (Wayles Browne 1980), такође применивши метод генеративне граматике у својој докторској дисертацији, бавио се релативним реченицама у српскохрватском језику у поређењу са енглеским. Такође је и аутор више радова о релативним реченицама у српскохрватском и другим словенским језицима. Већ у другом поглављу дисертације аутор утврђује да правило за опис основног типа релативних реченица у оба језика гласи: NP→NP S, тј. антецедент (именичка група) предходи зависној (релативној) клаузи која га ближе одређује и чини с том реченицом већу целину (опет именичку групу). У шестом поглављу, између осталог, аутор констатује да енглески нема еквиваленте за релативизаторе *колико*, *колики* и *какав*. Такође, бави се и извођењем релативних клауза без израженог антецедента и предлаже њихово извођење на темељу релативизатора са заменичким антецедентом. У седмом поглављу аутор се бави утицајем антецедента на избор релативизатора и констатује да се у оба језика избор релативизатора базира на иста два разликовна обележја антецедента – да ли антецедент означава људско биће или не (+ или – human) и да ли садржи именицу или личну заменицу (+ помен) или другу заменицу (– помен).

Снежана Жуљевић (1992) у својој докторској дисертацији поредила је релативне реченице у немачком и српскохрватском језику анализирајући синтаксичке функције које могу вршити релативизатори. У оба језика ауторка разликује две основне групе релативизатора: релативизаторе са флексијом, који могу вршити различите синтаксичке функције у зависној реченици и релативизаторе без флексије, који се јављају само у једној адвербијалној функцији. Код релативизатора са флексијом разликује у оба језика (а) оне чији је антецедент именица или поименичени придев / партицип, односно заменице које означавају лица (*који*, *што_н*, *чији*) и (б) оне који не могу упућивати на именице (*(т)ко* – ако је антецедент заменица која означава лица; и *што_п* – ако је

антецедент поименичени придев / партицип или заменица средњег рода). Ауторка се такође бавила и ограничењима у појединим функцијама релативизатора. Тако сматра да релативизатор *што*_н не може вршити функцију конгруентног атрибута, док *који* може, а релативизатор *чији* пошто има посесивно значење, врши функцију конгруентног атрибута или предикатива.

Када су у питању личне заменице као антецеденти, ауторка истиче да на њих у оба језика упућују исти релативизатори као и на именицу. Ако је антецедент лична заменица 1. или 2. лица, а релативизатор врши функцију субјекта зависне клаузе, у оба језика долази до поремећаја конгруенције (у српскохрватском се предикат зависне клаузе слаже са антецедентом).

Снежана Кордић (1995) у својој студији анализира релативне реченице у функционално раслојеном корпусу који је везан за 1900–1910. годину. Тако она истражује фреквентност одређених релативизатора и потврђује да је најчешћи релативизатор *који* јер има најширу предметно-поистовећујућу семантику, тј. *који* има најшири распон антецедената (пре свега су то именице и личне заменице). У вези са овим релативизатором ауторка региструје промену која је у току, а то је ширење генитивно-акузативног синкретизма и на мушки род за неживо у парадигми те заменице. Образлеже да се разлог јављању синкретизма налази у потреби да се разлика између субјекта и објекта морфолошки недвосмислено искаже. Иста ауторка тврди да релативне клаузе без антецедента (слободне релативне клаузе) могу бити уврштене релативизатором *који*, чиме се изневерава критеријум према којем релативизатор *који* има функцију увођења искључиво присупстантивних клауза.

На примеру реченица са релативизатором *који* ауторка описује утицај састава антецедента на остваривање релативне клаузе као рестриктивног или као нерестриктивног атрибута, с тим што врши поделу детерминатора на оне који доприносе нерестриктивности и на оне који доприносе рестриктивности. Када је у питању променљиви релативизатор *што*, ауторка истиче да има потпуно различите антецеденте од релативизатора *који* и да је немогуће један заменити другим. Насупрот томе, непроменљиви релативизатор *што* заменљив је релативизатором *који*, али је његова употреба далеко ужа од употребе релативизатора *који*.

Ауторка анализира и примере када се релативна клауза остварује без антецедента, те тада нема синтагматску функцију атрибута, већ реченичну функцију субјекта, објекта. Такве клаузе назива *супстантивне* или *слободне релативне клаузе*. Њима је референт неодређен, оне су лабавије везане за контекст и могу се лако из њега искључити, па се често јављају у пословицама. Такође, као засебне анализира релативне клаузе са формалним антецедентом. Њих сврстава између адјективних релативних клауза са супстантивним антецедентом и супстантивних релативних клауза без антецедента. Ради се о примерима где релативна клауза има антецедент (показну заменицу *онај*), али тај антецедент не доноси никакав лексички садржај, већ упућује на релативну реченицу као на носиоца лексичког садржаја. Релативне клаузе уз формални антецедент одређује као адјективне. Такође, у релативне клаузе са формалним антецедентом убраја и релативне клаузе са ендочентричним антецедентом. У даљем тексту ауторка анализира и екстрапонирани релативне клаузе, тј. оне реченице када се између антецедента и релативне клаузе нађе неки други члан надређене клаузе и истиче да су биле чешће у старијем језику.

Радоје Симић и Јелена Јовановић (2002) у свом уџбенику „Српска синтакса I и II“ о природи релативних (односких) реченица изнеће врло радикалан став да „односна реченица и кад је одредба именице – а то није увек – не може се сматрати атрибутом ни онда када заузима позицију атрибута. То би се могло признати једино самом релативизатору – заменичкој речи која чини спону између управне именице и зависне реченице“ (2002: 1029). У даљем тексту аутори ће ексцерпирани примере из корпуса „класификовати и обрађивати држећи се и даље најједноставнијег и најлакше уочљивог критерија – понашања облика. Пошто *који* као заменичка реч и везник – има способност конгруенције, на једној страни, и конгруенцијског исходишта, на другој, то ће бити повод за нас да поделимо грађу по облицима и функционалним својствима речи *који*“ (2002: 1033). Када говоре о адјективној клаузи, аутори сматрају да „зависна реченица не приписује денотату антецедентне именице свој садржај „као такав“ – већ као карактеристику за време док се остварује њен садржај, или на које се односи тај садржај“ (2002: 1030).

За релативизатор *који* рећи ће да представља формални субјекат, објекат... зависне клаузе (2002: 1030), а када је у питању анализа релативних клауза са релативизатором *што/шта*, аутори истичу атрибуцку и апозитивну функцију релативних клауза „У адноминалној позицији реченица уведена релативизатором *што/шта* има по правилу апозитивну или атрибуцку функцију“ (2002: 1252). Такође, користе и термине рестриктивност и нерестриктивност релативне клаузе „Стога је она (релативна реченица Т.Р.) оспособљена да квалификацијску функцију допуни класификацијском и рестрикцијском, те на тај начин да ограничи ниво конкретности денотата који одговара њеној сигнификацијској интенцији. Стога је оправдано адноминалне клаузе са *што/шта* разделити у класу рестриктивних и нерестриктивних – исто као оне са *који*“ (2002: 1252). Занимљиво је да у закључцима о конструкцијама са *што/шта* аутори монографије користе термин релативизатор и кад је *што/шта* употребљено у допунским и узрочним реченицама: „У адвербалној, тј. приглаголској позицији, реченица уведена релативизатором *што/шта* може имати разноврсне функције. Може бити квалификатор садржаја означеног глаголом (...). Може бити комплетив, одн. упућивати на садржај управнога глагола као његов објекат (...)“ (2002: 1252).

У србистици и/или сербокроатистици – изузимајући граматике и студију С. Кордић *Релативна реченица* (1995) – написано је неколицина радова у којима се с различитих теоријских полазишта и на различитом корпусу (како по припадности поједином функционалном стилу, тако и по обиму) разматрају нека од питања релативне реченице (по правилу она о фреквенцији одређеног формалног типа у одређеном корпусу, или по синонимној употреби појединих релативизатора). До данас нема ниједне студије која би се – на реперезентативном функционалностилски разноврсном корпусу – исцрпије бавила питањем међуодноса статуса форичких антецедената и семантичког (рестриктивног или нерестриктивног) статуса релативних клауза. Србистичка и/или сербокроатистичка литература о релативним реченицама, посебно онима са форичким супстантивним антецедентом, што и јесте основни предмет овог рада, оставља низ недоумица, упућује на многа лутања, непотпуности, па чак и погрешке. Али литература, посебно она теоријска, представља добру основу за критеријално утемељен истраживачки приступ у вези са питањем међуодноса форичких антецедената и релативне клаузе.

Преглед литратуре само је једним делом показао да су релативне реченице једна од најчешће истраживаних синтаксичких, семантичких или синтаксичко-семантичких тема у различитим језицима света. Због тога и не треба да чуди чињеница да је како теоријска тако и аналитичка литература о различитим питањима релативних реченица у различитим језицима света врло богата. Та је литература сагласна у погледу нужних услова остварења релативне реченице, а то су: 1) да реченица мора бити зависна, 2) да мора имати релативизатор као везивни елемент. 3) да у њој мора бити сачувана за антецедент синтаксичко-семантичка и прагматичка функција. Само је први услов универзалан, јер је у свим језицима света релативна реченица зависна, док су преостала два варијабилна, јер њихове карактеристике зависе од сваког појединачног језика.

У истраживању полазимо од карактеристика адјективних клауза које детаљно издваја С. Кордић (1995: 20–42): 1. Зависна је реченица. А граматичко средство које је знак њеног статуса зависне клаузе је релативизатор – везничка реч која осим везничке функције има и значење неког реченичног члана адјективне клаузе (субјекта, објекта, атрибута или адвербијалне одредбе). 2. Атрибут је (адјективног типа). Зависна клауза је атрибутска јер приписује свој садржај управној именици, тј. квалификује је. Посебност атрибута у односу на друге функције (субјекта, предикта, објекта, прилошке одредбе) је у томе да он није реченична функција већ синтагматска (Станојчић 2004: 260–263). То значи да се релативна клауза не уврштава директно у надређену реченицу, него се уврштава у синтагму надређене клаузе као одредба именске речи. Надређена клауза садржи антецедент⁵, на који се адјективна клауза односи. 3. Релативна реченица садржи релативизатор⁶. Релативизатор је језичко средство које адјективну клаузу повезује са надређеном клаузом и у српском језику је увек изражен. Ако се узме у обзир припадност врсти речи разликују се заменички, прилошки и везнички релативизатори. Заменички релативизатори су најучесталији: првенствено *који*, затим променљиви релативизатор *што*, те *ко*, *чији*, *какав*, *колики*. Везничка група је најмалобројнија, састоји се од непроменљивог релативизатора *што* заменичког порекла (веома ретко појављују се и *где* и *како*

⁵ О антецеденту детаљно у поглављу 1.5. Антецедент.

⁶ Тренин релативизатор обухвата и релативну заменицу и било коју другу реч (прилог, везник) која уводи релативну клаузу.

без свог прилошког значења и функције, као и везник *да*). Прилошку групу⁷ чине временски, месни и начински прилози заменичког порекла, међу којима су најзначајнији *кад*, *где*, *како*, *колико*. 4. У релативној клаузи сачувана је за антецедент синтаксичко-семантичка и прагматичка функција. Ова функција се остварује тако што релативизатор којим је антецедент заступљен врши једну од функција: субјекат, директни објекат, индиректни објекат, функције предлошких синтагми, присвојни генитив и на крају објекат компарације. За антецедент је у релативној клаузи сачувана и прагматичка функција, и то функција *теме*. Дакле, релативизатор заступајући антецедент, увек садржи познату информацију, *тему*, док предикат релативне клаузе, а и сви остали њени делови, придружују теми нову информацију, *рему*. 5. Антецедент и релативизатор су у контактном положају, и то тако да је антецедент испред релативизатора, који се налази на почетку релативне клаузе; из тога произлази да је релативна клауза иза речи на коју се односи, постпонирана је. Контактност антецедента и релативизатора умањила је улогу конгруенције као средства идентификације антецедента и релативизатора у реченици – кад контактни положај не би био правило, конгруенција релативне заменице с антецедентом у роду и броју била би једини знак њиховог идентификовања. Јачање улоге контактнoг положаја антецедента и релативизатора код њиховог идентификовања омогућило је употребу и неконгруентних, везничких релативизатора. Овај контактни положај бива само понекад нарушен – ако се релативна реченица раздвоји од антецедента, па се тада ради о екстрапонираној релативној клаузи, или ако се неки члан релативне клаузе истури испред релативизатора⁸.

Наведене карактеристике везане су за појављивање најчесталијих, типичних представника релативне адјективне клаузе, али су она уједно и својства свих

⁷ Овим радом не обухватамо релативне реченице са прилогом у функцији релативизатора.

⁸ Данашњи критеријуми за конструкцију сложене реченице много су строжи од Вукових. Данас је контактни положај антецедента и релативизатора обавезан, док се код Вука „ово као правило не поставља, тако да се јављају и овакви случајеви: 'Да их не би **Петар** и **Миленко** с војском Руском ондје застали, ЗА КОЈЕ се већ знало да су на путу 50; али су многи изгинули“ (Ивић 1997: 30). Такође у народним пословицама и изрекама, које чувају још старије стање у језику, наилазимо на контактни положај антецедента и релативизатора, с тим што су они у инверзији, тј. антецедент је инкорпориран у адјективну клаузу (нпр. КОЈА жена жели да нема деце, треба да нађе самоникао јасен, да га сагори, преостали угљен да пребије на троје, помокри се на њ и закопа га на неко сакривено место, одакле га неће нико ископати (Речник српских народних веровања о биљкама, 55)).

адјективних клауза, с тим што ове карактеристике Кордић приписује и формалном антецеденту, што ми у раду модификујемо. Тако ове карактеристике везујемо за релативне клаузе са лексичкосемантичким антецедентом (нпр. *Човек који седи на клупи, мој је пријатељ* / *Онај човек, који седи на клупи, мој је пријатељ*). Исте карактеристике приписујемо и ендоцентричном антецеденту који у раду издвајамо као посебан. Ендоцентрични антецедент представља супстантиватизовани зависни члан синтагме у антецеденту (нпр. *Онај који седи на клупи, мој је пријатељ*). Овај антецедент не само да није издвојен у литератури, него није ни истакнут као подтип лексичкосемантичког антецедента јер и уз њега јесте уврштена адјективна клауза. Међутим, типови форичности оваквог антецедента су толико специфични да га ми анализирамо посебно (види поглавље 3).

На основу литературе (Ковачевић 1998: 233) у којој се уочава паралела између зависних релативних адјективних клауза (нерестриктивног типа) и независних прикључних релативно-објаснидбених клауза додатног коментара, конципирали смо супституционални тест за утврђивање нерестриктивности релативне адјективне клаузе. Уколико је релативизатор *који* могуће супституисати везником *а* и редуплицираним антецедентом или личном заменицом која на њега упућује, тј. могуће је зависну адјективну клаузу преформулисати у независну, онда је испитивана релативна клауза нерестриктивна.

Од наведених карактеристика адјективних клауза, за супстантивне релативне клаузе релевантне су карактеристике 1, 3, и 4, али делимично и 5. У вези са супстантивним релативним клаузама из литературе преузимамо одређење да оне представљају „онај тип односних реченица којима се означавају особе, предмети и апстрактне појаве и које могу да врше функцију субјекта и објекта“ (Станојчић, Поповић 2004: 314). Супстантивна релативна клауза може бити без израженог антецедента, а Кордић (1995: 211–212) једино њих и сматра супстантивним. На тај начин се и функција мења: супстантивна релативна клауза уврштава се непосредно у надређену клаузу на место именичке речи и тако врши неку од реченичних функција (субјекат, директни објекат и др). „То значи да релативна реченица из синтагматског односа одредбе уз именичку реч прелази у парадигматски однос с именицама као

врстом речи“ (Кордић 1995: 211), (нпр. *(Онај) ко рано рани, две среће граби / Купила сам (оно) што ми је било потребно*). Зато се релативна клауза без антецедента назива *супстантивна релативна клауза*, а користи се и термин *слободна релативна клауза*. Ми модификујемо овај став утолико што слободне релативне клаузе сматрамо релативним супстантивним клаузама са неексплицираним формалним антецедентом, а то значи да је формални антецедент у тим конструкцијама факултативан, те га је могуће ануирати, али и реконструисати. Кумулативно ове клаузе именујемо као *релативне супстантивне клаузе са (не)експлицираним формалним антецедентом*, а разлику међу њима уноси семантички критеријум, односно стална семантика релативизатора *ко* и *што*. У вези с тим релативне клаузе уврштене релативизатором *ко* сматрамо *одредбено-допунским*, док релативне клаузе уврштене релативизатором *што* сматрамо *дескриптивно допунским* (детаљно о томе у поглављу 4).

На другој страни разликујемо *релативне експланативне клаузе*, којима се пропозитивни садржај прикључује надређеном у виду коментара садржаја и обавезно су интерпункцијски издвојене (нпр. *Пас је изненада залајао, што ме је зачудило*). Ове клаузе везана су за надређену, односно за њен предикат у целини узев и ову врсту зависносложене реченице чине два сасвим структурално одвојена дела између којих је успостављена семантичка и формална зависност. Надређена клауза, у овом случају, представља антецедент зависној предикацији, коју именујемо као *релативну експланативну клаузу са надређеном клаузом као антецедентом*⁹. Ове релативне клаузе разматрамо у оквиру поглавља о типологији релативних клауза уврштених релативним заменицама као релативизаторима, међутим, како се надређена клауза као антецедент не одликује семантичким својством форичности, то значи да у истраживању ове реченице неће бити предмет наше анализе.

⁹ За овај тип реченица ауторке Мразовић/Вукадиновић (1990) користе термин *односно-проширујуће*.

1.2.2. Релативна реченица у систему зависних реченица

1.2.2.1. О типологији зависних реченица

У сербокroatистици нека питања у вези са типологијом зависних реченица и даље су недовољно расветљена. Овакав недостатак условљен је сложености структуре зависне реченице, типолошком разноврсношћу, али и применом различитих критеријума при њиховом класификовању. Сваки од критеријума (формални, функционални, семантички) може бити у основи прихватљив, али и недовољан.

Несумњиво је да су зависне клаузе интегрисане у синтаксички сложену целину, састављену од надређене (која може, али не мора бити главна, тј. независна) и друге, семантички и структурно несамосталне клаузе, граматички зависне од надређене, с којом граде тзв. унутрашњи реченични потенцијал (Белић 1958: 254) уз услов да једна клауза мора бити независна на нивоу комуникативне реченице.

За наше истраживање значајни су критеријуми разликовања координације и субординације и то на структурном и на синтаксичко-семантичком, али и на комуникативном плану¹⁰. Те разлике произлазе, између осталог, из различитих видова настајања сложених реченица: 1. спајање (*координација*) 2. уврштавање (*субординација*) 3. прикључивање, додавање (*адиција*).

Међу нашим синтаксичарима функционални приступ у тумачењу и типологији сложене реченице имао је доста присталица. Према Белићу (1958) и Стевановићу (1974) функција се одређује као однос искључиво међу зависним члановима синтагме, односно реченице, тако да се уочавају два основна типа тог односа: *допунски* и *одредбени*. Аутори *Граматице српског језика* (Станојчић, Поповић 2004: 189–191, 338–340) имају другачији приступ синтаксичким функцијама. Они разликују два најопштија вида функција: комуникативну и конституентску. Комуникативну функцију имају

¹⁰ У Руској граматици 2 (1979, 905–908) говори се о комуникативнодинамичном аспекту сложене реченице.

независне реченице којима се обавештава, постављају питања или издају заповести, док конституенску функцију имају речи, синтагме и зависне клаузе које представљају конституенте виших јединица и као такве врше функцију неког од главних или зависних конституената у датој синтаксичкој вези. Тако ови аутори, поред предиката као централног конституента реченице, издвајају још три типа конституентских вредности: *именичку, придевску и прилошку*.

Золотова (1973: 323–329) сматра да основни функционални критеријум за разврставање зависних реченица јесте начин на који зависна клауза структурира сложену реченицу повезујући се са другим елементима реченице. Тако издваја основне функционалне типове зависних клауза истичући да сваком типу одговара одређена позиција речи које се јављају у слободној, условљеној и везаној форми. Ауторка, дакле, говори о зависној клаузи у „приречној“ (прилексемној) позицији: тада она проширује надређену као супституент неке зависне именске речи, затим компензује значење прономиналних речи или се појављује као атрибут уз именску реч, при чему то могу бити обавезне, односно необавезне компоненте, што одговара везаној, односно, слободној (и условљеној) форми речи. Такође, као посебан тип зависних клауза, Золотова наводи оне које представљају неопходни минимум главне клаузе (то су најчешће субјекатске и предикатске клаузе). Затим издваја зависне клаузе које проширују главну клаузу тако што јој дају одређени ситуациони оквир (адвербијалне реченице). Ауторка помиње и зависне клаузе које су аналогне са синтаксичком позицијом апозитива и којима се усложњава основни реченични модел.

У складу са основним принципима које заступају немачки синтаксичари, изразити представници депенденцијалне граматике, у нашој новијој *Граматници српскохрватског за странце* (Мразовић, Вукадиновић 1990) извршена је другачија типологија реченица. Ауторке доследно примењују поделу зависних клауза на *допуне* и *додатке*, а клауза која допуњује глаголску реч детаљно се класификује према томе коју падежну или препозициону допуну супституише (или је несупститутивна), па се рецимо субјекатском клаузом сматра клауза која се појављује као супститут допуне у номинативу (1990: 503).

Зависносложена реченица у класификационим системима према Поспелову (1959) и Белошапковој (1977) представља двокомпонентну, затворену синтаксичку јединицу, а да би се сагледали односи унутар те реченице у први план се стављају њена структурно-семантичка својства. Тако се у односу на степен везаности зависне клаузе за надређену клаузу разликују *нерашчлањене* и *рашчлањене структуре*¹¹. Критеријум нерашчлањеност/рашчлањеност подразумева везаност зависне клаузе за једну реч, глаголски или именски израз у главној клаузи (нерашчлањеност) или везаност зависне клаузе за предикатски садржај надређене клаузе у целини (рашчлањеност).

Што се тиче зависносложених реченица нерашчлањеног типа, Владислава Ружић (2006: 173) истиче да комплементна клауза семантички допуњује управни израз, док је веза атрибушке клаузе с именичким аргументом пре свега заснована на његовој припадности датој морфолошкој категорији (попут оне реализоване у адноминалној атрибушкој синтагми). Управне глаголске, именичке, придевске речи и изрази првих припадају одређеним лексичкосемантичким класама, а атрибушких клауза – одређеним категоријама и формама речи. Зато је веза тих речи с клаузама – допунама и атрибутима – предвидива. Позиција сваке нерашчлањене реченице је приречна, а то значи да се појављују уз одређену врсту речи. Према томе се издвајају адвербалне, адноминалне и адпрономиналне клаузе. У реченице рашчлањене структуре убрајају се тзв. адвербијалне клаузе (као предикатски додаци с прилошким значењем). Како реченице рашчлањене структуре представљају везаност зависне реченице за предикатски садржај надређене реченице, можемо рећи „да је веза између надређене и зависне реченице као одредбе или додатка непредвидива“ (Ружић 2006: 174). Појава адвербијалних клауза није мотивисана природом управних речи, већ одређеним комуникативним циљевима. Такође, адвербијалне клаузе често се могу наћи у инверзији.

Владислава Ружић, начелно разматрајући типологију зависносложених реченица, говори о *допунама* и *одредбама*, истичући да се првима допуњује садржај глаголских

¹¹ Нерашчлањеност зависне реченице условљена је граматичком и семантичком незавршеношћу главне реченице, односно природом управних речи, па постоји и мишљење да су то квазисложене реченице (Поспелов 1959, 19–28).

речи за које се везују, па говоримо о допунском конструкцијама, а *одредбе* се укључују у реченицу као синтаксички факултативни елементи којима се одређује реченична предикација у темпоралном, просторном, каузалном или неком другом смислу и за њих ауторка сматра да су додати предикату: „Стога се у реченичне додатке уврштавају тзв. прилошке, придевске или тзв. апозитивне одредбе, јер се њиме реферише о ономе што прати реализацију глаголске радње, а може и да се карактеризује носилац дате радње у тренутку док је обавља“ (Ружић 2006: 160–161). Термин *додатак*¹² ауторка, дакле, поистовећује са термином *одредба* иако наглашава да на основу ставова већине аутора „додаци би били они реченични елементи који се релативно слободно комбинују градећи информацију у складу са интенцијама говорног акта и законитостима структурирања реченице који важе за одређени језик“ (Ружић 2006: 161).

Када се узме у обзир начин структурирања, тј. функционалног повезивања зависне клаузе са надређеном, иста ауторка истиче да једне настају (а) *комплементизацијом*, будући да зависна предикација служи за откривање, попуњавање или проширивање унутрашњег садржаја, тј. семантичког потенцијала задатих речи и израза. Када зависна предикација служи за потпунији опис именског аргумента или његову идентификацију, конкретизацију, карактеризацију и сл., онда говоримо о (б) *детерминацији придевског типа*, тј. атрибуцији¹³. Зависне предикације које служе за својеврсну темпоралну локализацију управне радње, за откривање узрока, циља, погодбе, начина или последице њеног вршења, а да то није условљено значењем управног предикатског израза, представљају (в) *детерминацију прилошког типа*. И на крају, када се зависном предикацијом саопштава нека нова информација која се у извесном смислу наслања на претходну, говоримо о додатим (г) *прикљученим* предикацијама, које су увек интерпункцијски обележене.

¹² Термин *додатак* употребљавају представници депенденцијалне граматике да означе оне елементе исказа који се односе на исказ у целини, с тим што „постоје извесна семантичка ограничења“ (Мразовић, Вукадиновић 1990: 488) и за употребу неких додатака.

¹³ Атрибуција је специфичан синтаксички однос будући да се атрибут посредством именице, с којом чини ендоцентричну конструкцију, укључује у реченичну структуру. Ендоцентричне структуре представљају „групу синтаксички повезаних речи у којој је једна реч функционално еквивалентна групи као целини (тј. постоји одредив „центар“ или управни члан унутар групе, који има исту дистрибуцију као целина) (Кристал 1988: 63).

Када је реч о реченицама које ми одређујемо као супстантивне релативне клаузе уз формални антецедент (нпр. *Дао му је (оно) што је донео*, опширније у поглављу 4.2.), Ружић не говори само о детерминацији семантички потпуно неодређеног или формалног антецедента, већ о комплементизацији, као о једном другачијем виду допуњавања садржаја управних речи. Ове клаузе Владислава Ружић назива *корелативним (саодносним)* објашњавајући да се неке клаузе структурирају помоћу корелатива (заменичких, придевских или прилошких речи) које стоје у саодносу са везницима, тако да заједно са њима најављују тип клаузе коју уводе. Тако ће ауторка за наведени пример рећи да представља подтип корелативних клауза, тј. *релативно-изричну* реченицу јер „зависном предикацијом детерминише се имплицитни предметни објекат глагола *дати*, који је кореференцијалан с предметним објектом глагола *донети*“ (Ружић 2006: 166). Ауторка даље закључује да овакве клаузе јесу комплементарне јер без њих надређена клауза бива комуникативно непотпуна. С друге стране, овакве реченице су и атрибушке одредбе неексплицираних именичких речи уопштеног, апстрактног значења. Оне су *дескриптивне*¹⁴ пошто служе за описивање, конкретизацију објекатског аргумента.

Оваква ситуација указује да адјективне релативне и корелативне структуре представљају посебан синтаксички проблем, јер ако се атрибут не сматра реченичним конституентом, већ зависним чланом именичке конструкције, онда ни релативне адјективне клаузе не треба сврставати у истом рангу са осталим зависним клаузама. Атрибут се, како тумачи Зника, уврштава у реченицу увек посредно, преко именичке речи која му отвара место (Зника 1988: 39–48). У нашој анализи то највише важи за адјективне релативне клаузе рестриктивног типа.

У овом раду полазимо од три релевантна полазна критеријума на основу којих је могуће извршити поделу релативних реченица које су саме по себи веома комплексне.

¹⁴ У пољској синтакси појам *дескриптивне предикације* односи се пре свега на релативне клаузе.

1.2.2.2. Критеријуми за поделу релативних реченица

Први критеријум за типологију релативних реченица који наводимо јесте тип структурне везе између зависне и надређене предикације који разликује *нерашчлањене* и *рашчлањене* структуре. У том смислу преузимамо типологију Милоша Ковачевића (1998: 223), који истичући присупстантивну позицију адјективних клауза, говори о нерашчлањености и рашчлањености релативних реченица. Како се нерашчлањеним сматрају клаузе везане непосредно или посредно за одређене речи или изразе у надређеној реченици, то значи да овом типу структурне везе приписујемо све релативне адјективне клаузе уз лексичкосемантички, а ми бисмо додали и уз ендоцентрични антецедент (нпр. *Човек који седи на клупи, мој је пријатељ / Онај човек, који седи на клупи, мој је пријатељ / Онај који седи на клупи, мој је пријатељ.*) али и релативне супстантивне клаузе са (не)експлицираним формалним антецедентом (нпр. *(Онај) ко рано рани, две среће граби / Купила сам (оно) што ми је било потребно.*) Рашчлањеним структурама сматрају се оне клаузе које се односе на предикат надређене клаузе у целини, као његови додаци, а то значи да овом типу структурне везе припадају релативне експланативне клаузе, чији је антецедент надређена клауза (нпр. *Пас је изненада залајао, што ме је зачудило*), тј. односно-проширујуће.

Као други критеријум наводимо начин структурирања, тј. функционалног повезивања зависне са надређеном предикацијом. Како смо већ наводили различите начине структурирања зависносложених реченица, овде ћемо ратврстати само релативне реченице према функционалном повезивању зависне клаузе са надређеном модификујући критеријуме В. Ружић (2006: 160–163). У том смислу, адјективне клаузе због својих карактеристика представљају *детерминацију придевског типа*¹⁵, тј. ове клаузе као *одредбе* служе за потпунији опис именског аргумента или за његову идентификацију, конкретизацију и сл. Ако се у разграничењу реченичних конституената пође од тога како структурирају реченицу као синтаксичку јединицу, дакле, као информационо потпуну, смислену и граматички коректну структуру, онда

¹⁵ Аугуст Мусић (1899) у свом раду о релативним реченицама разликује две категорије релативних реченица – паратетичке (релативизатор се односи на супстантив (Т. Р.)) и хипотетичке (релативизатор се односи на корелативни демонстративни или анафорички прономен /адјектив или адверб/ који се често изоставља (Т. Р.))

ћемо у оквиру истраживања утврдити да је у вези са адјективним клаузама учешће неких обавезно (нпр. *Човек који седи на клупи, мој је пријатељ / Онај који седи на клупи, мој је пријатељ*), а других факултативно (нпр. *Онај човек, који седи на клупи, мој је пријатељ*).

Међу релативним клаузама могуће је издвојити и *комплементне* клаузе, тј. клаузе којима се допуњују значења речи из надређене предикације. Речима Владиславе Ружић (2006: 163) допунски, комплементни однос између две синтаксичке јединице успоставља се онда када је потребно пропозитивним садржајем једне јединице надокнадити семантичку непотпуност или празнину друге јединице. Тако ће као специфичан вид допуне глаголу надређене клаузе бити структуриране релативне супстантивне клаузе са (не)експлицираним формалним антецедентом јер без њих надређена реченица бива комуникативно непотпуна. Истакли смо да ова допуна има својих специфичности. Најпре, издвајамо релативне клаузе са (не)експлицираним формалним антецедентом које су уведене релативизатором *ко* (нпр. *(Онај) ко рано рани, две среће граби*). Због специфичне сталне семантике именичке заменице *ко* која подразумева именицу *човек*, релативну клаузу са овим релативизатором одређујемо као *одредбено-допунску*. И релативна супстантивна клауза са (не)експлицираним формалним антецедентом уведена релативизатором *што* (нпр. *Купила сам (оно/то) што ми је било потребно*) има својих специфичности. И она представља допуну глаголу надређене клаузе, али та допуна није експликативна, јер није носилац садржаја формалног антецедента (како тврди Кордић (в. 1995: 188)), већ дескриптивна, тј. својим описом упућује на експлицитни или имплицитни лексички садржај формалног антецедента. Зато је у раду спецификујемо као *дескриптивну допуну*. На овај начин успостављамо границу супстантивних релативних клауза уз формални антецедент са релативизатором *што* (нпр. *Купила сам то што ми је било потребно*) према изричним клаузама са везником *што* (нпр. *Свиђа ми се то што си искрена*). У првом примеру зависна предикација представља дескриптивну допуну, тј. конкретнијим описом прецизира упућивање антецедента, а у другом примеру зависна предикација

представља експликативну допуну, односно носилац је пропозиционалног садржаја који у надређеној заступа просентенцијализатор¹⁶ *то*.

На крају, као начин уврштавања зависних предикација разликујемо и *прикључивање*, а међу релативним клаузама могуће је издвојити релативне експланативне клаузе, које као додатак имају улогу коментара садржаја надређене реченице. Тако релативна експланативна клауза представља надоградњу, у информативном смислу, надређене клаузе. Ове клаузе су и интерпункцијски издвојене зарезом (нпр. *Пас је изненада залајао, што ме је зачудило*).

Трећи критеријум релевантан за нашу анализу јесте *конституентска вредност зависне предикације* (Станојчић/Поповић 2004: 301). Када су питању релативне реченице можемо рећи да *именичку* конституентску вредност имају супстантивне клаузе са (не)експлицираним формалним антецедентом; док *придевску* конституентску вредност имају адјективне клаузе са лексичкосемантичким или ендоцентричним антецедентом. Овим конституентским вредностима зависне предикације додајемо и *сентенцијалну* конституентску вредност (према типологији В. Ружић (2006: 173), коју имају релативне експланативне клаузе са надређеном клаузом као антецедентом.

Табела 1. Класификација релативних реченица

Критеријуми		Врсте релативних клауза
Тип структурне везе зависне клаузе са надређеном	1. Нерашчлањеност	1.1. Адјективне клаузе са лексичко-семантичким и ендоцентричним антецедентом 1.2. Супстантивне клаузе са (не)експлицираним формалним антецедентом
	2. Рашчлањеност	2.1. Релативне експланативне клаузе са надређеном клаузом као антецедентом

¹⁶ Термином *просентенцијализатор* означавамо заменицу која синтаксички и семантички сумира зависну клаузу заступајући је у надређеној.

Начин уврштавања зависне клаузе	1.Комплементизација	1.1. Супстантивне клаузе са (не)експлицираним формалним антецедентом уз релативизатор <i>ко</i>	
	1.1.(С1 као одредбено-допунска)		
	1.2.(С1 као дескриптивна допуна)	1.2. Супстантивне клаузе са (не)експлицираним формалним антецедентом уз релативизатор <i>што</i>	
Начин уврштавања зависне клаузе	2. Детерминација	2.1.Адјективне клаузе са лексичко-семантичким и ендоцентричним антецедентом (рестриктивне)	
	2.1.(С1 као обавезна одредба)		
	2.2.(С1 као факултативна одредба)	2.2.Адјективне клаузе са лексичко-семантичким и ендоцентричним антецедентом (нерестриктивне)	
Начин уврштавања зависне клаузе	3.Прикључивање (С1 као додатак)	3.1. Релативне експланативне клаузе са надређеном клаузом као антецедентом	
	Конституентска вредност зависне клаузе	1. Именичка	1.1.Супстантивне клаузе са (не)експлицираним формалним антецедентом
		2. Придевска	2.1. Адјективне клаузе са лексичко-семантичким и ендоцентричним антецедентом
3. Сентенцијална		3.1. Релативне експланативне клаузе са надређеном клаузом као антецедентом	

Типологијом смо обухватили и релативне клаузе које као антецедент имају надређену клаузу јер су уврштене релативним заменицама као релативизаторима, али их не анализирамо пошто се њихов антецедент не одликује семантичким својством форичности. Из свега наведеног види се да је однос форичког супстантивног антецедента и релативне клаузе у великој мери условљен и релативизатором, зато му поклањамо посебну пажњу.

1.2.3. Релативизатор

Релативизатори дају клаузи коју уводе статус зависне и означавају је као потенцијално релативну,¹⁷ што значи да осим њих мора бити присутно у тој реченици и неко друго својство типично за релативну реченицу да би се зависна клауза и остварила као релативна. Како се у раду орјентишемо на релативне заменице у функцији релативизатора, најпре, истичемо традиционалну поделу релативних заменица¹⁸ на придевске (*који, чији, какав, колики*) и именичке (*ко, шта*). Ова подела извршена је према функцији, тј. према томе замењују ли ове заменице именицу или придев (в. Станојчић/Поповић 2004: 97–98). Осим по функцији, заменице се овако деле и према облику, тј. имају ли један облик за сва три рода (именичке) или имају посебне наставке за сваки род (придевске). С тим да „односна замјеница *који* односи се и на именице, али је по облику придевска“ (Брабец, Храсте, Живковић 1965: 95). У складу са овим је и констатација Кордићеве да су наведени аутори „најближи опису стварне употребе придјевних релативних замјеница јер се оне, поготово често заменица *који*, употребљавају и умјесто именице“ (Кордић 1995: 53).

Јованка Радић (2009: 217–218) релативне заменице према критеријуму комуникативне функције сврстава у заменице које примарно означавају питање. Према референцијално-семантичком критеријуму издвојиће заменице *ко, шта* и *који* као заменице које имају непосредну референцију, а карактерише их семантичко-катогијални принцип целовитости. У другу групу сврстаће заменице *чији, какав, колики* као заменице које имају посредну референцију са семантичко-катогијалним принципима посесивности, квалитета и квантитета.

Када је у питању фреквентност релативних заменица, досадашња истраживања на основу неког замишљеног међустила показују да „релативизатор *који* уводи просечно

¹⁷ У неким другим језицима релативизатори маркирају реченицу као једино релативну. Тако нпр. у бугарском језику је релативна заменица спој упитне заменице и одређеног члана, који се у облику суфикса додаје упитној заменици. На тај начин је већ из облика релативизатора очито да се ради о релативној, а не нпр. о зависно-упитној реченици, што у српском језику није случај (Кордић 1995: 42).

¹⁸ Томо Маретић (1899) у поглављу своје граматике „Облици“ даје деклинацију упитних и односних заменица *који, чиј(и), ко/тко, што/шта*, иако не прави разлику између упитне и односне функције ових заменица.

60% релативних реченица, релативизатор *што* даљњих 20%, а сви остали релативизатори, њих петнаестак,¹⁹ уводе преосталих 20% релативних реченица“ (Кордић 1995: 56).

О заступљености рестриктивних и нерестриктивних релативних клауза, а у вези са релативизаторима који их уводе, писали су многи лингвисти. Релативизатор *који* (*која*, *које*) је, дакле, најфреквентнији. У прилог томе Браун (1980: 117) наводи да су антецеденти релативизатора *који* именице и личне заменице, те да такви антецеденти никада немају релативизаторе *ко* и *што*. Релативизатор *који* има највећи распон антецедената и у односу на релативизаторе *чији*, *какав*, *колики* баш због њихове специјализоване семантике присвојности, квалитета и квантитета. Ограничења²⁰ у употреби заменице *који* произлазе из њеног својства да је предметна заменица и да се зато не појављује уз антецеденте *ово*, *то*, *оно*, *све*, *једино*, *последње*, *прво* и *суперлативе* уз услов да се ови антецеденти не односе на појединачног референта већ на читаву идеју, из истог разлога се заменица *који* не појављује ни кад је антецедент читава клауза. Најчешћи антецедент релативизатору *који* је именица, именичка синтаagma, показне и неодређене заменице које означавају лица и личне заменице. Овај релативизатор, као члан адјективне клаузе, може у тој клаузи вршити различите синтаксичке функције: субјекта, именског дела предиката, глаголске допуне (тј. објекта), прилошке одредбе, допуне уз прилог или придев и атрибута, а најчешће врши функцију субјекта у номинативу.

Релативизатор *који* и *што*_н²¹ + лична (ресумптивна) заменица су синтаксички синоними. Овом проблематиком бавили су се многи лингвисти. Белић је указивао да „иако то *што* може бити замењено релативном заменицом *који*, *која*, *које*, то још не значи да је то *што* и дошло да их замени. Према особинама нашег језика то је немогуће: оно би у том случају тражило слагање у роду и броју, чега овде нема, па зато и *што* не може бити у тој функцији“ (1954: 3). Белић се сложио са Стевановићем (1939)

¹⁹ Врло је низак проценат заступљености релативизатора *какав* и *колики*, они заједно уводе мање од један посто релативних реченица, закључује Кордић (1995: 55) на основу истраживања.

²⁰ Браун (1980: 34–35) наводи да *који* не може бити релативизатор ако је антецедент *што*, *ко*, *неко*, *свако*, *нико* итд.

²¹ *Што*_н је ознака коју употребљавамо за релативизатор *што* без флексије (заменљиво са *који*), док за *што* са флексијом (*чега*, *чему*,,) користимо ознаку *што*_н.

да је *што* „свезица“. И у својој граматици Стевановић *што* назива везником: „Али *што* у овој служби више није заменица. Оно је то на изглед само по облику, а и пореклом, дакако. По служби својој *што* је овде везник. И зато га ми у овој служби називамо заменицом – везником“ (Стевановић 1969: 297). Браун (1980: 50) прецизно дефинише разлику између *који* и *што_н*, показујући да *што_н* није заменица него везник. Такође, *штн_н* није члан зависне клаузе, што се најбоље види у реченицама у којим поред *што_н* стоји и лична заменица у косим падежима. Значи, док релативизатор *који* обједињује две функције (функцију везника и функцију члана зависне клаузе), у реченицама са релативизатором *што_н* те функције су раздвојене – *што_н* врши функцију везника, а лична заменица функцију члана зависне клаузе и има идентичну референцију са антецедентом. Курзова (1981: 88) за непроменљиви релативизатор тврди да је дијакхронијски повезан са заменичким обликом средњег рода, али синхронијски је један посебан облик. Постојање релативне реченице без променљивог релативизатора ауторка повезује са развојним тенденцијама на подручју синтаксе у индоевропским језицима и с формализовањем структуре релативне реченице чиме је, између осталог, узрокован контактни положај антецедента и релативизатора, што је смањило улогу конгруенције као израза њихове референцијалне идентичности. Фреквентност *који* и *што_н* у дискурсу се разликује, тако да су многи лингвисти (Галис (Gallis) 1956, Грицкат 1967, Дмитриев 1970 и 1972, Стевановић 1974, Браун 1980) покушавали да објасне њихов однос. Тако Грицкат (1967: 35) сматра да се у говору *што_н* употребљава чешће него у писању, а у неким говорима се употребљава чешће него *који*. Сложићемо се са ставом Жуљевић која сматра да „узроци ове појаве не леже у природи самих релатива – њихове морфосинтаксичке могућности су теоретски подједнаке – него су вјероватно психолингвистички и социолингвистички. *Што_н* је маркирано као колоквијални релатив, док је *који* релатив избора у писаним текстовима“ (Жуљевић 1992: 204–205). Кордић (1995: 156) закључује да се данас запажа тенденција смањивања употребе непроменљивог релативизатора како се синтакса писаног језика удаљава од синтаксе народног говорног језика, истовремено и говорни језик под утицајем писаног све више интелектуализира, тако да се веома брзо одвија процес ширења променљивог релативизатора *који* у релативним реченицама.

Релативна заменица *чији* (*чија*, *чије*) употребљава се уз исте антецеденте као и *који* и *што*_n, с тим што она има посесивно значење, тако да врши првенствено синтаксичку функцију конгруентног атрибута уз неку именицу зависне клаузе. Код релативизатора *чији* нема инкомпатибилности између везничке функције и функције конгруентног атрибута (обе се остварују у позицији испред именице коју *чији* одређује), каква постоји код генитива релативне замјенице *који*. Зато је релативизатор *чији* распрострањен у свим стиливима (в. Ковачевић 1987: 159).

Адјективне клаузе уведене релативизатором *какав* (*каква*, *какво*) односе се на неку особину референта означеног именицом у надређеној клаузи. Та особина може бити исказана неком показном заменицом (*овакав*, *такав*, *онакав*), али се она као део именичке синтагме може и изоставити. Овај релативизатор може у зависној клаузи вршити разне синтаксичке функције (субјекта, објекта, дела предиката, прилошке одредбе). Он се може понекад заменити релативизатором *који*, али се онда мења значење зависне клаузе. Релативна клауза се не односи на неку особину референта означеног именицом у антецеденту, него на сам тај референт, тј. „губи се поредбено значење које имају зависне реченице са релативом *какав*“ (Жуљевић 1992: 218). Дакле, релативизатор *какав* не може се заменити са *који* када је квалитативно значење овог релативизатора битно за разумевање целе реченице.

Што се тиче адјективних клауза са релативизатором *колик* (*колика*, *колико*), где је *колик* количинска заменица, а *колико* количински прилог (значи, реч без флексије), можемо рећи да је и овде антецедент именичка синтагма која се састоји од конгруентног атрибута и именице. Атрибут има увек квантитативно значење. Ако атрибут није исказан, испред именице се може уметнути показна заменица за количину *оволик*, *толик*, *онолик*. Антецедент за количински прилог у функцији релативизатора је такође најчешће синтагма која се састоји од показног количинског прилога (*оволико*, *толико*, *онолико*) или броја и њихових допуна у генитиву. Антецедент не мора увек бити цела синтагма, постоје ситуације кад релативизатор има идентичну референцу само са прилогом *онолико* (в. Жуљевић 1992: 219–221).

Релативизатор *ко* има само облик једнине и мушког је рода, тако да антецедент релативне клаузе могу бити демонстративне заменице које означавају лица, а имају

облик једнине мушког рода (онај, тај) или заменице у неутруму (свако, неко, нико). За релативне клаузе с релативизатором *ко* карактеристична је инверзија и тада је антецедент најчешће показна заменица која стоји на почетку надређене клаузе, а често се може изоставити. Релативне клаузе са релативизатором *ко* у којима је зависна клауза у препозицији често имају уопштавајуће значење, тако да представљају „окамењене конструкције“ (Миновић 1987: 91). Према Катичићу, уопштавајуће значење имају све реченице с релативизатором *ко* јер је таквим везивањем истакнуто „да се заменица уз коју се уврштава зависна реченица не односи само на једну појединачну особу, (...) него на чланове читава разреда обиљежена управо тиме што се на све поједине његове чланове односи садржај односне реченице“ (Катичић 1986: 190). Исти аутор даље сматра да се зависна клауза везује са *који*, ако се заменица *онај* у антецеденту односи на појединачну особу. У раду полазимо од става Жуљевићеве да се не може „увјек повући оштра граница између зависних релативних реченица уз показне замјенице (у мушком роду једнине) у зависности од тога да ли је релатив *који* или (*т*)*ко*“ (1992: 227). Постоје примери где се *који* и *ко* могу заменити без икакве промене значења, а да обе релативне клаузе имају исто – уопштавајуће значење. Такође, *ко* се може односити и на појединачне референте (види параграф 4.1.1.1.).

Променљиви релативизатор *што* обележавамо у раду као *што_н*. То је именичка заменица која упућује на ентитет чија је карактеристика [–људско]. Како је ова заменица немаркирана у вези са категоријом рода – не разликује род, нити има множину, антецеденти зависних клауза са овим релативизатором су заменице сличних особина: неодређене заменице које се не односе на лица, тј. персоне [–људско] (*нешто*, *ништа*, *свашта* и сл.), заменички придев *сав* у средњем роду једнине – *све*, самостално употребљен и бројеви средњег рода (*прво*, *последње*, *једино*, и сл.), као и самостално употребљене демонстративне заменице средњег рода једнине (*ово*, *то*, *оно*) (в. Жуљевић 1992: 229). И зависне клаузе са релативизатором *што_н* у препозицији могу имати уопштавајуће значење. Занимљиво је да се уз квантитативне прилоге (*мало*, *много*, *доста*, *неколико*, *више*, *мање* и сл.) могу наћи и релативизатор *што_н* и релативизатор *што_н*. Избор релативизатора зависи „од класе ријечи којој припада допуна прилога – ако је допуна именица или лична заменица (у генитиву) релатив је *што_н* (или *који*), а ако је допуна нека показна, неодређена замјеница или придјев,

релатив је *што_n*“ (Жуљевић 1992: 237). Када је у питању однос релативизатора *који* и *што_n*, Крижкова (1970: 40) наводи да се они налазе у симетричној опозицији – међусобно се искључују у свим позицијама.

Релативизатор *што_n* уводи и релативну клаузу која се односи на читаву надређену клаузу као на свој антецедент, тако да се *што_n* у овој улози назива просентецијализатором. Овакве релативне клаузе увек су нерестриктивне и по правилу постпониране у односу на надређену клаузу (Кордић 1995: 149). Када се релативизатор *што* у оваквим реченицама замени заменицом *то* + везник *а/али* или *и*, зависна релативна клауза постаје независна: „семантички се замјеница *што_c** (*што_n* у нашој терминологији Т.Р.) у оваквим примјерима разликује од замјенице *то* само по томе што има обиљежје [+релативизатор]. Преостали дио значења замјенице *што_c** (*што_n*) исти је као код замјенице *то*, а припада области упућивања на дато које нема својства [+живо] и [+лице]“ (Кордић 1995: 149–150). Бауер ((Bauer) 1960: 15) назива такве реченице неправим релативним реченицама. Прањковић (1984: 27–28) пак истиче структурну различитост међу овим реченицама, која је резултат примене различитих операција (уврштавања/спајања) на исте изходне реченце и резултат је употребе различитих средстава везе, од којих једно наглашава значењску зависност и неравноправност међу клаузама (субординирани конектор), а друго успоставља равноправан однос међу клаузама (координирани конектор).

За јужнословенске језике Фридман ((Friedman) 1972: 40) тврди да се дистинкција рестриктивно/нерестриктивно може одразити и у избору релативне заменице, осим у српскохрватском и бугарском, у којима се та дистинкција обележава само неупотребом/употребом зареза. Српски језик нема различите релативизаторе за обележавање дистинкције између рестриктивних и нерестриктивних релативних реченица тако да „сви покушаји да се ту нађе опозиција (...) између *који* и *што* нису нимало увјерљиви“ (Рагуж 1994: 53).

Истраживања Снежане Кордић (1995: 184–185) показују да су релативне реченице²² у савременом писаном језику фреквентније него у старијем и говореном језику и то стога што се данас независне реченице остварују као нерестриktivне релативне клаузе. Те нерестриktivне клаузе чешће уводи релативизатор *који*, који зато постаје још фреквентнији у увођењу релативних клауза. Последица тога је да се повећава употреба непроменљивог релативизатора *што* (*што_n*), који је стилска резерва за *који*. Због тога је непроменљиви релативизатор *што* чешћи у савременом језику, посебно у књижевноуметничком стилу.

У раду анализирамо релативне клаузе са релативном заменицом као најучесталијим релативизатором, с тим што смо већ истакли да изузимамо релативне клаузе уврштене релативизатором *што_n* које за антецедент имају надређену клаузу. Специфичност коју релативној клаузи даје коришћење релативне заменице као везивног средства јесте „двофункционалност везивне речи: и функција везника и функција члана зависне реченице“ (Ковачевић 1988: 46). Функције везника су да исказује зависност клаузе и њену потенцијалну релативност, а функције заменице су да заступа антецедент у релативној клаузи синтаксичко-семантички и прагматички. Наведена обележја релативних заменица показују да су оне најчешћи релативизатор у српском језику²³, али и у већини језика јер представљају економичније средство од везника у улози релативизатора.

Ми се у овом раду ослањамо на класификацију заменичког система у српском језику Јованке Радић (2009: 215–217), која према референцијално-семантичком критеријуму издваја заменице *ко*, *шта* и *који* као заменице које имају непосредну референцију, а карактерише их семантичко-категоријални принцип целovitости. У другу групу сврставамо заменице *чији*, *какав*, *колики* као заменице које имају посредни референцију, са семантичко-категоријалним принципима посесивности, квалитета и квантитета. У раду заступамо став да релативне заменице *ко*, *што_n* и *који* замењују именицу у релативној клаузи (нпр: Дете које спава : дете спава), а релативне заменице

²² Монгомери (Montgomery 1989: 121–123) утврдио је за енглески језик да је број рестриktivних релативних клауза стабилан кроз столећа, а да је број нерестриktivних клауза тај који варира.

²³ Релативна заменица је најчешћи релативизатор и у свим другим словенским језицима. Она се користи и у свим савременим индоевропским језицима изузимајући келтски (Курзова 1981: 69).

чији, *какав* и *колики* не заступају именицу већ присвојни придев изведен од именице или именичку синтагму (нпр: Дете, чије сузе теку : дететове сузе теку / сузе детета теку) или синтагму са обавезним квалификативом (нпр: Дете какво се пожелети може : овакво (такво или онакво) дете се пожелети може). И у вези са заменицом *колики* обавезан је квантификатор (нпр: Дете добија играчака колико зажели : оволико (толико, онолико) играчака зажели).

Адјективне релативне клаузе уврштене су релативизаторима *који*, *што*_н, *чији*, *какав* и *колики*. Супстантивне релативне клаузе уврштене су релативизаторима *ко* и *што*. Наведени релативизатори увек анафорички упућују на супстантив који им претходи и са којим су у контактном положају, тако да представља антецедент. С тим у вези треба рећи да је питање међуодноса форичких супстантивних антецедената и релативизатора у досадашњој литератури разматрано више успутно (мимогредно, на нивоу запажања) него системски и функционалностилски утемељено. Тако да у раду анализирамо и улогу релативизатора у остваривању различитих типова форичности антецедента и релативне клаузе. Што се адјективних клауза тиче, релативизатори *какав* и *колики* показују специфичност тако што својом сталном семантиком доприносе егзофоричкој референцији писане реализације дискурса (види параграф 3.2.2.1.2.1. и параграф 3.2.2.1.2.2.). Када су у питању супстантивне релативне клаузе, семантика релативизатора *ко* и *што* спецификује релативну клаузу као допуну (она је одредбено-допунска уз релативизатор *ко* и дескриптивна допунска уз релативизатор *што*), а поред тога и с тим у вези и форичност антецедента и релативне клаузе условљена је овим релативизаторима на различите начине (види поглавље 4). Релативизатор *што* упућује на формалне антецеденте, али након различитих типова форичности антецедента и релативне клаузе упућује се на лексички садржај формалног антецедента, који једино са овакавим антецедентим може бити пропозиционалан.

Како смо већ помињали, релативизатор има и своју функцију у релативној клаузи, односно, заступа антецедент у релативној клаузи тако што анафорички упућује, тј. односи се на њега, а на тај начин се и читава релативна клауза односи на антецедент. Стога разматрамо логичкосемантички однос између антецедента и релативне клаузе.

1.2.4. Логичкосемантички однос између антецедента и релативне клаузе

Када говоримо о семантичкој разлици која постоји између релативних реченица, говоримо у ствари о разлици у односима између антецедента и релативне клаузе, тј. о дихотомији рестриктивност/нерестриктивност. У литератури се користи неколико различитих термина за означавање ових двају типова атрибута, па тиме и релативних клауза: термине атрибутни / апозитивни користе нпр. Дмитриев (1961–62: 360–364), Стевановић (1974: 851–853), Станојчић и Поповић (2004: 312); термине одредбени / допунски користе нпр. Дмитриев (1961–62: 364), Грицкат (1975: 220); термине одредбени / објаснидени користе нпр. Катичић (1991: 377–380); термине рестриктивни / апозитивни користе нпр. Михаиловић (1973: 65–66); термине рестриктивни и нерестриктивни користе нпр. Витезић (1973: 167), Прањковић (1986: 15; 1993: 96), Ковачевић (1988: 82), Мразовић и Вукадиновић (1990: 554–556), Жуљевић (1992: 53–56), Кордић (1995: 25–26), Симић/Јовановић (2002: 1251–1253).

Сербокроатистичке граматике указују, мање или више, на разлику између рестриктивних и нерестриктивних релативних клауза. Тако Стевановић, користећи термине атрибутски/апозициони карактер релативних клауза, истиче да „прве од њих, као и атрибути, одређују раније неодређене, а друге, као апозиције, већ одређене појмове“ (1974: 851). Такође, исти аутор тврди да ако је релативна реченица атрибутска, могу стајати „корелативи уз управне речи“ онај (она, оно), тај (та, то), такав (таква, такво), као и „друга која одредбена реч, најчешће заменица неки“ (1974: 852).

Насупрот овоме, П. Дмитриев (1961: 358) сматра да релативна клауза у српскохрватском језику увек има апозитивно (нерестриктивно Т. Р.) значење ако испред именице стоји неодређена заменица *неки*. Дакле, неслагања су евидентна.

Међутим, став Радоја Симића је радикалнији јер он истиче да „односна реченица и кад је одредба именице – а то није увек – не може се сматрати атрибутом ни онда када заузима позицију атрибута. То би се могло признати једино самом релативизатору.“ Дакле „релативизатор има и улогу прономинализатора и у тој улози својом анафорском асоцијативношћу обавља идентификацију агенса“ (Симић 2002: 1030).

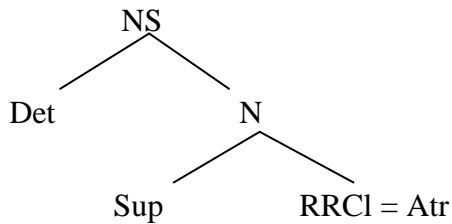
У раду се ослањамо на истраживања Љиљане Михаиловић (1973: 159–176) која, бавећи се проблемима генерисања релативних реченица, показује да се употребом нерестриктивне релативне клаузе наспрам рестриктивне, остварује и различит логички однос унутар сложене реченице. На тај начин ауторка напомиње да у анализи треба узимати у обзир и надређену клаузу у целини. Дакле, ако у оквиру зависносложене реченице имамо рестриктивну релативну клаузу, она ће ограничавати скуп референата изражених у антецеденту на које се предикат надређене клаузе односи, тј. „рестриктивне релативне клаузе имају као антецедент именичку групу која се односи на неки подскуп, а релативна клауза је неопходна да би се тај подскуп ограничио“ (1973: 165). Када бисмо анулирали релативну клаузу, добили бисмо семантички непотпуну или неграматичну реченицу. Значи, предикат надређене клаузе значењски одговара једино ако супстантив у антецеденту реферира на подскуп ограничен и одређен релативном клаузом. Тако је релативна клауза неиспустива и стога и рестриктивна, а логички однос у дубинској структури сложене реченице је импликација: ако именица има предикат *x*, онда има и предикат *у*.

Када је у питању нерестриктивна релативна клауза у оквиру сложене, релативна клауза не ограничава скуп референата изражених у антецеденту на које се предикат надређене клаузе односи, односно „апозитивне релативне клаузе прате именичке групе које се односе на целе скупове (скуп може бити и једночлан)“ (1973: 164). Ако бисмо испустили овакву релативну клаузу, надређена клауза не би била непотпуна ни структурно, ни семантички. Баш зато што је релативна клауза испустива, она је нерестриктивна, а логички однос у дубинској структури сложене реченице је конјункција: именица има предикат *x* и има предикат *у*.

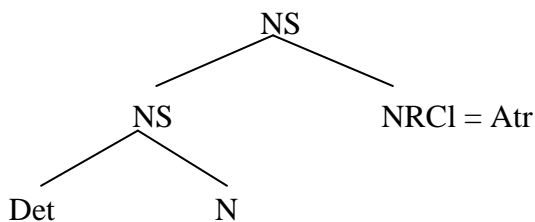
Овом проблематиком у новије време бавиле су се и ауторке Жуљевић (1992) и Кордић (1995) које истичу да се ове семантичке разлике очитују и у разлици између синтагми у којима се налазе²⁴. Тако се структура синтагме с рестриктивном релативном клаузом (нпр. Видим оног дечка који носи писмо → [NS оног Det [N дечка Sup који

²⁴ Још је Тјумел (Thümmel) (1979: 63) бавећи се овом проблематиком у немачком језику истакао да се члан испред именице која је нуклеус рестриктивне релативне клаузе не односи само на именицу него на целу групу која се састоји од нуклеуса и релативне клаузе. Код нерестриктивних клауза члан се не односи на релативну клаузу, него само на именицу.

носи писмо_{Atr}]]) разликује од структуре синтагме с нерестриktivном релативном клаузом (нпр. Видим *твог дечка, који носи писмо* → [NS [NS твога Det [N дечка Sup]], [који носи писмо]_{Atr}]). Илуструјемо рестриktivну релативну конструкцију²⁵:

У реченици са рестриktivном релативном клаузом најпре се на супстантив у антецеденту примењује атрибуција, тако да релативна клауза са супстантивом чини језичку јединицу која као целина подлеже детерминацији. Тако је семантичка везаност рестриktivне релативне клаузе са антецедентом јака па рестриktivна клауза чини интонацијску целину са антецедентом, тј. у говорној ситуацији изостаје пауза. Илуструјемо и нерестриktivну релативну конструкцију:

Ситуација је другачија у реченици са нерестриktivном релативном клаузом. Овде се, најпре, на супстантив у антецеденту примењује детерминација и већ тиме је референција супстантива потпуно одређена. Потом се примењује атрибуција, која доноси додатну информацију о супстантиву, али тиме не утиче на његову одређеност и референцију. Самим тим је семантичка везаност нерестриktivних клауза са антецедентом слабија, а у говору се између антецедена и релативне клаузе прави пауза.

²⁵ Види Лехман (Lehmann 1984: 262). Символи у схеми значе: NS – номинална синтагма, N – номинал, Det – детерминатор, Sup – супстантив, Atr – атрибут, RRCI – рестриktivна релативна клауза, NRCI – нерестриktivна релативна клауза.

Ова разлика се у српском језику одражава и у писму. Рестриктивне зависне клаузе се, иначе, према правилима логичке интерпункције у писању никад не одвајају зарезом, док се нерестриктивне одвајају зарезом. Рестриктивност подразумева сужавање појма именованог супстантивним антецедентом. Рестриктивна клауза, заправо, идентификује семантички неиндивидуализован појам означен именицом у антецеденту. Кад се то пренесе на логички план који се може пратити преко односа семантичког обима именице и релативне заменице којом почиње адјективна клауза, онда се види да код рестриктивне клаузе никад нема подударности у семантичком опсегу именице и релативне заменице. По опсегу је релативна заменица увек ужа од именице, тако да она захвата само део именичког појма (в. Кордић 1995: 25–26). Међутим, (не)употреба зареза не може бити критеријум у разграничавању рестриктивне клаузе од нерестриктивне, будући да књижевноуметнички стил подлеже стилистичкој норми када је у питању правопис.

Код нерестриктивних зависних клауза семантички опсег релативне заменице и супстантивног антецедента је увек исти. То значи да релативна заменица редуплицира или понавља семантему супстантива из антецедента, па самим тим адјективна клауза има нерестриктивни карактер. Она не идентификује именички појам, него износи неки накнадни податак о већ идентификованом именичком појму. Зато је нерестриктивна зависна клауза, за разлику од рестриктивне, непосредни члан сложене синтагме. Док је рестриктивна клауза зависна и синтактички и семантички, нерестриктивна је само формално зависна клауза. За њу се истиче да нема синтаксички однос према свом антецеденту, те да на семантичком плану има улогу самосталне предикације, тј. може се рећи како надређена клауза са својом нерестриктивном одредбом формира два израза (Ковачевић 1988: 47).

Илустрације ради навешћемо два примера²⁶:

²⁶ Приликом илустрације примера из разнофункционалног корпуса болдирањем смо назначили антецедент, релативизатор је истакнут великим словима, док је релативна клауза подвучена.

(1) **Вести** КОЈЕ су у току тога месеца долазиле све су више утврђивале аге и бегове у њиховом опортунистичком мишљењу (И. Андрић, 131).

(2) Изгледало је да ће **бели, дрвени мост**, КОЈИ је претурио преко себе три века без трага и ожиљка, остати и под новим царем непромењен (И. Андрић, 164).

Релативне клаузе у примерима (1) и (2) различито се односе према свом антецеденту. У примеру (1) релативна клауза спецификује значење антецедента. Из класе издваја се поткласа, а исказ надређене клаузе важи само за поткласу спецификовану релативном клаузом. Изостављање релативне клаузе довело би до промене смисла надређене клаузе (*Вести све су више утврђивале аге и бегове у њиховом опортунистичком мишљењу). Дакле, реч је о рестриктивној релативној клаузи. Међутим, у примеру (2) релативна клауза не спецификује значење антецедента јер је оно већ спецификовано, тако да се релативна клауза може изоставити без промене смисла надређене клаузе (Изгледало је да ће бели, дрвени мост остати и под новим царем непромењен). Значи, говоримо о нерестриктивној релативној клаузи.

Као у језицима који имају члан и у српском језику релативна реченица може бити двосмислена: (нпр. Обући ћу ципеле које су удобне (а не оне неудобне) // Обући ћу ципеле, које су удобне (а не чизме)). Снежана Жуљевић (1992: 65) тврди да двосмислена реченица може бити реченица ван контекста и у писаном тексту. У говору су поуздана средства за разликовање рестриктивне од нерестриктивне: реченична интонација (пауза) и реченични акценат.

Рестриктивну релативну клаузу која је једини атрибут уз именицу у антицеденту лако је препознати као такву и ван ширег контекста. Насупрот овоме, нерестриктивна релативна клауза у истој позицији (једини атрибут уз именицу) не детерминише именицу у антецеденту јер је именица у потпуности детерминисана и без релативне клаузе. Како у одређивању именице учествују разни језички и ванјезички фактори, потребно је познавати те факторе да би се реченица препознала као нерестриктивна (нпр. **Лиричар**, КОГА носи матица постојања и КОЈИ у сваком тренутку заборавља пређашњи тренутак, није свестан ни противуречности). Релативна клауза је нерестриктивна само ако знамо да је именица у антецеденту употребљена у генералном

значењу – она именује један елемент одређене класе, али он заступа целу класу, тј. антецедент је идентификован генерализовањем.

У раду анализирамо форичност супстантивног антецедента који предодређује рестриктивност/нерестриктивност релативне клаузе. Синонимни термин је дискурсна деикса. У лингвистичкој теорији термин деикса обухвата оне језичке особине које се односе непосредно на личне, временске или месне карактеристике ситуације у чијим оквирима се догађа неки исказ, па је стога њихово значење у складу са том ситуацијом (нпр. сада, тада, онда; овде, тамо, онде; ја, ти; ово, то, оно – јесу деиктичке или егзофоричне речи). Егзофора (спољна деикса) је „термин неких лингвиста за процес или резултат непосредног упућивања неке језичке јединице на ванјезичку ситуацију која прати исказ (Кристал 1988: 59). Ендофора (унутрашња деикса) означава упућивање на појмове поменуте у дискурсу, то је „термин којим се служе неки лингвисти да означе односе кохезије који помажу да се одреди структура неког текста“ (Кристал 1988: 63). Термин деикса користи се, дакле, за речи које илуструју форичке односе, односно, које упућују напред или назад у дискурсу, тј. анафорички или катафорички. Анафора означава процес или резултат упућивања на неки елемент који претходи датој језичкој јединици. „Анафорска референција је један од начина за означавање идентичности онога што се исказује и онога што је већ исказано“ (Кристал 1988: 24). Катафора означава процес или резултат упућивања једне језичке јединице на неку другу јединицу која јој следи. Катафоричко упућивање је један начин да се означи истоветност онога што се изражава и онога што ће се тек изразити (Кристал 1988: 115). Зато се понекад назива дискурсна деикса²⁷.

Пошто је у вези са дихотомијом рестриктивност/нерестриктивност реч о семантичким разликама, јасно је да се оне само у ограниченој мери могу идентификовати на нивоу синтаксе. Реченица добија свој пуни смисао у

²⁷ Још је Белић (1956, 1998) истицао да је битна особина по којој се већина заменичких речи разликује од других врста речи њихова упућивачка природа. Тако Белић (1998: 251–252) говори само о анафорској употреби заменица истичући да оне упућују „на предмет који се подразумева, о којем је говорено и сл.“ Управо зато што су анафорски употребљене, демонстративне заменице су самосталне. Оне добијају своју самосталност, према схватањима Белића, „од упућивања на нешто што се у даном тренутку мисли и што је само по себи самостално (каква именица, самостална синтаagma или реченица)“.

дискурсу/тексту²⁸ као надреченичном јединству. Повезана је с другим реченицама и с њима представља структурно-семантичко, ритмичко и стилистичко јединство. Дискурс или текст најопштије се „дефинише као веза најмање двију синтаксички самосталних а смисаоно повезаних реченица“ (Ковачевић 2007: 51). Под дискурсом подразумевамо усмени или писани језик у контексту, али оно што је неодвојиво од дискурса као теоријског појма јесте његова друштвена условљеност, а то је сагледавање језика као „динамичког, социјалног, интерактивног феномена – како између говорника и слушаоца, тако и између писца и читаоца“ (Кристал 1987: 116). Нашем одређењу термина дискурс доприноси становиште да текст представља производ, тј. да је искључиво организован као семантичка јединица која чини целину (Халидеј, Хасан (Halliday, Hasan) 1976), а да је дискурс динамичка структура, односно „обједињује оно што пропозициони садржај значи писцу, али и подједнако оно што пропозициони садржај значи читаоцу текста“ (Миленковић 2013: 293). Другим речима, дискурс је текст који је могуће успешно интерпретирати уз упућивање на ванјезички контекст.

Како кохезија²⁹ подразумева употребу лингвистичких средстава ради повезивања клауза и реченица у целину, као значајну издвајамо улогу форичких односа у структурисању реченице као конститутивног дела дискурса. Реченица у тексту може бити структурно потпуна, а семантички непотпуна, или синтаксички непотпуна, а семантички потпуна. У овом раду анализирамо на једној страни релативну реченицу као структурно потпуну реченицу којој се могу приписати више семантичких

²⁸ Многобројни теоретичари бавили су се дефинисањем појмова *дискурс* и *текст*. Поједини истичу уску повезаност и комплементарни однос дискурса и текста, док други два термина користе алтернативно (Савић, 1993: 29). Симић и Јовановић истичу да их поједини лингвисти користе паралелно, други праве јасну дистинкцију у употреби ова два термина, а неки их стављају у каузални однос, а постоје и они који их искључиво везују за писани, односно усмени медиј, у вези с тим аутори закључују да је извесно да је појам дискурса неодвојив од појма текст (Симић, Јовановић 2009: 6–7). Узимајући у обзир постојеће аргументе за заузимање различитих ставова према употреби термина *дискурс* и *текст*, у раду се опредељујемо за термин *дискурс* јер, како истиче Кристал „и дискурс и текст могу се користити у много ширем смислу и подразумевати *све* језичке јединице с одредљивом комуникативном функцијом, било говорном или писаном“ (Кристал, 1987: 116).

²⁹ У процесу настајања одређеног дискурса поред тенденције да се оствари кохерентност и целовитост дискурса, постоји и тенденција да се поједини делови дискурса развију изразитије и аутономније. Однос између ових тенденција може се представити као однос својеврсне центрипеталне и центрифугалне силе, тј. као расподелу кохезионе и дисперзивне енергије у дискурсу (в. Пипер 2001: 197). Тај однос је различит у различитим дискурсима, а за нашу анализу је релевантно остваривање кохерентности дискурса, које је и преовлађујуће и у функцији очувања кохезије дискурса.

интерпретација³⁰, тј. може бити двосмислена (амбигвитетна) када је деконтекстуализована (реч је о лексичкосемантичком и ендоцентричном антецеденту релативне клаузе). И на другој страни анализирамо реченицу која је семантички непотпуна (синсематична), те су упућивања комплекснија до лексичког садржаја којим се семантички попуњава антецедент (реч је о формалном антецеденту супстантивне релативне клаузе). Прецизније, анализирамо форичност супстантивног антецедента релативне клаузе, а то значи да лексичко и реченично значење, пре свега, зависи од контекста.

У раду анализирамо контекстуално условљено лексичко³¹ и реченичко³² значење, што значи да је њихова адекватна интерпретација пресудно условљена *језичким* и *ванјезичким контекстом*, али и међусобном сарадњом комуникатора. Под термином *језички контекст* подразумевамо интеракцију најмање два чиниоца: на парадигматској равни то је избор лексичких јединица; на синтагматској равни то је њихов секвенцијални редослед, као и њихови граматички односи. *Језички контекст* јавља се у оквиру дискурса, зато и алтернативно користимо назив *дискурсни контекст* и он представља максималистичко поимање контекста. У раду под *оптималним контекстом* подразумевамо онај део дискурса који „пружа реално довољно потребних података“ (Прћић, 2008: 35) и то у нашој анализи представља домен анафоричког или катафоричког упућивања. Минималистичко поимање језичког контекста представљају лексичке јединице које су међусобно хијерархијски условљене у склопу именичке синтагме у антецеденту, те за такав контекст користимо термин *синтагматски контекст* (в. Прћић 2008: 33–36).

³⁰ Појаве да се једном истом говорном низу може приписати више семантичких интерпретација у досадашњој литератури посматрана је на основу двају приступа: *синтаксичког* и *семантичког*. Са становишта *синтаксичког* приступа (Хахеман (Haegeman) 2006), могућност двају читања јавља се као резултат различитог комбиновања јединица једне исте реченице или низа, тј. синтаксичаре интересује како су искази организовани, те феномен амбигвитета проучавају са становишта структуре низа. Са становишта *семантичког* приступа (Хајм и Крацер (Heim & Kratzer) 1998), реченица или низ има могућност двају различитих читања, јер реч или низ може да се доведе у везу са више од једног значења.

³¹ Лексичко значење подразумева првенствено значење лексичких јединица, пре свега пунозначних лексема, али и лексичких афикса и идиома.

³² Реченичко значење представља значење синтаксичких јединица, пре свега реченица и у великој мери одређено је укупношћу значења појединачних лексема у њеном саставу.

Језички контекст уоквирен је *ванјезичким контекстом* који представља скуп „општих и посебних просторних, временских, друштвених, индивидуалних, али и општекултурних чинилаца, који доприносе успостављању, одвијању и остварењу неке комуникације, укључујући и помињане околности везане за стилске варијације у језику“ (Прћић 2008: 33–34). Знање о свету представља домен прагматике и подразумева свеукупну материјалну и духовну стварност³³. Оно може варирати по степену општости и то почевши од појединца, преко друштвене заједнице, па све до човечанства у целини (Лич (Leech) 1981: 158). Ови подаци који идеално осликавају знање о свету³⁴ доводећи у везу лексему с ванјезичком стварношћу намењени су уношењу у енциклопедију (в. Прћић 2008: 64).

Како се у анализи орјентишемо на форички супстантивни антецедент релативне клаузе, полазиште нам је рад „Улога форичких замјеничких односа у структурирању реченице“ (Ковачевић 2007: 49–70). У њему се разматра форичка улога заменица, а то значи анафоричка и катафоричка функција, која је врло значајна за анализу структурно-семантичких карактеристика реченице, нарочити сложене (и независносложене, и зависносложене) реченице. Ковачевић у анализи укључује и просте и сложене реченице, али не све јединице које омогућавају форичке везе већ само демонстративне предметне заменице *овај*, *тај*, *онај*, при том се ограђујући од лексема које су с њима хомоформне (нпр. партикуле *овај*, *тај*, *онај*). Што се тиче релативних клауза, Ковачевић анализира најпре катафоричко упућивање антецедента, израженог овим заменицама, уз релативизатор *што* и *ко*, истичући да једино заменица *то* има специфичан статус када је релативна клауза уврштена релативизатором *што*, односно ова заменица „може се – уколико је у позицији граматичког субјекта – у реченици пребацити на почетак надређене клаузе, чиме губи катафоричку, а добија анафоричку

³³ Под материјалном и духовном стварношћу подразумевамо, најпре, физичке законитости универзума (појаве и закони у природи), затим и друштвене законитости (односи, обичаји, схватања, конвенције, култура уопште, али и у оквиру неког друштва). Такође, ту убрајамо и локацију наведених физичких и друштвених појава у простору и времену, као и логичке односе и везе између појединих сегмената стварности.

³⁴ *Примена знања* (перформанса), у домену је прагматике и подразумева појавни облик знања, тј. актуелизацију потребних сегмената знања о језику и знања о свету ради енкодирања и декодирања употребљених лексема. Адекватна интерпретација значења је интерпретација с највишим степеном вероватноће и проистекла је из сплета чинилаца који чине: комуникациона ситуација, успостављени универзум дискурса и одговарајуће знање о свету. Оваква интерпретација значења лексема назива се *прагматичка плаузибилност* (в. Прћић 2008: 111–113).

улогу“ (2007: 63). Уз релативизатор *ко* у функцији катафоричког антецедента по правилу је „замјеница *онај* (с тим да је могућа и замјеница *тај*, али се искључује замјеница *овај*)“ (2007: 65). И у овим конструкцијама „анафоричку функцију има замјеница *тај* смјештена на почетак надређене клаузе (...) примјер: Онај ко се оглуши о закон, тај нек испашта (Press, 22.6. 2006, 7)“ (2007: 65). Уколико је у питању супстантивна синтагма с конгруентним атрибутом израженим овим демонстративним заменицама с катафоричком функцијом, онда релативна клауза има рестриктивно значење. Ако демонстративна заменица у склопу супстантивне синтагме има анафоричку функцију, тада је релативна клауза нерестриктивна јер „анафоричка замјеница своју семантичку 'пуноћу' остварује захваљујући упућивању на садржај који јој претходи, чиме се истовремено искључује семантичка веза дате замјенице са релативном клаузом“ (2007: 66).

Из наведеног произлази да се у раду најпре орјентишемо само на форички супстантивни антецедент релативне клаузе, али подједнаку пажњу поклањамо и релативним клаузама као одредбама (неопходним или факултативним) уз лексичко-семантички антецедент и ендоцентрични антецедент; као и релативним клаузама као допунама (одредбеним или дескриптивним). Тако је основни предмет нашег истраживања опис и синтаксичко-семантичка (пот)класификација сложених реченица с релативном клаузом чији је антецедент супстантивна јединица (лексема или синтагма) са семантички или формално присутним форичким (анафоричким или катафоричким) елементом у свом саставу. Показаћемо да ће функција тог форичког елемента по правилу предодређивати рестриктивну или нерестриктивну функцију саме релативне клаузе, али ће свој допринос дати и релативизатор.

Пошто у раду анализирамо писану реализацију дискурса, релевантна су нам ендофоричка упућивања, односно анафоричка и катафоричка. Међутим, издвојићемо моделе у којима и егзофоричка референција има своју фреквенцију. Што се форичког лексичкосемантичког антецедента тиче, фреквентнији је синтагматски антецедент где је формални носилац семантичког обележја форичности зависни део синтагме, тј. детерминатор, квалификатор и/или квантификатор. У раду анализирамо и заменички (личне заменице) и именички антецедент (властите именице и именице уопштеног

значења: категоријалне именице, именице чија се семантика приближава нултој вредности и хиперониме). Када је ендоцентрични антецедент у питању, најпре анализирамо само катафоричко упућивање ендоцентричног антецедента као неререференцијалног израза. Уколико овај антецедент представља референцијални израз онда је упућивање анакатафоричко, а анафора оваквог антецедента може бити концептуална и референцијална, што предодређује адјективну клаузу као рестриктивну или нерестриктивну. И неререференцијални формални антецедент само катафорички упућује на релативну клаузу, која је самим тим рестриктивна. Када је у питању референцијални формални антецедент, обавезна катафора према релативној клаузи продужава се анафорички, егзофорички или катафорички, што на различите начине одређује релативну клаузу као рестриктивну или нерестриктивну. Из наведеног произлази да је форичност супстантивног антецедента умногоме условљена типовима антецедента, стога их у наставку издвајамо и анализирамо.

1.3. ТИПОВИ АНТЕЦЕДЕНАТА СА ФОРИЧКИМ ЕЛЕМЕНТОМ У СВОМ САСТАВУ

Преглед релевантне литературе представља основу за издвајање типова антецедената са форичким елементом у свом саставу. Антецедент представља термин који „означава језичку јединицу на коју упућује нека друга јединица у реченици (анафоричка референција), типично јединица која следи“ (Кристал 1988: 25). У овом раду анализирамо само антецеденте на које упућује релативна заменица и такав антецедент може бити изражен речју, синтагмом или реченицом³⁵.

Како смо већ помињали, деикса подразумева егзофору и ендофору. Првобитна и основна употреба заменица је егзофоричка, тј. упућивање се односи директно на ентитет који, ако је физички присутан, представља *остензивну деиксу* (Клајн 1985: 85). Остензивна деикса је на тај начин у опозицији са *менталном деиксом*, која упућује на апстрактну представу о конкретном предмету или појави. Речи чија се референција одређује ситуацијом зову се *индексичке* и то су све заменице које имају остензивну егзофору (личне, присвојне, показне) и заменички прилози. *Референција* представља однос између конкретно употребљене лексеме и неког тачно одређеног ванјезичког ентитета, означеног термином *референт*. Самостална лексема има само смисао и денотацију, док се о референцији говори тек уколико је лексема део дискурса (Лајонс (Lyons) 1977: 206). Референција тако зависи од комуникатора јер обухвата примену кодне и комуникативне компетенце у говорном или писаном дискурсу. *Специфична референција* односи се на идентификацију појединачног референта, док се *генерална* односи на идентификацију мање или веће групе из класе потенцијалних референата. Постоји и *генеричка референција* којом се идентификује целокупна класа датог референта (Прћић 2008: 76–77). Одређена референција у нашем раду везана је за одређену именичку синтагму у антецеденту и представља специфичну и јединствено идентификовану референцију, тј. претпоставља заједничко знање комуникатора, и језичко, и ванјезичко. Неодређена референција везана је за неодређену именичку синтагму у антецеденту којом се такође издваја референт, али није јединствено идентификован, јер комуникатори немају заједничко знање о њему.

³⁵ Када је антецедент релативној клаузи читава надређена клауза, онда релативна клауза представља додатак и овај тип релативних реченица не истражујемо.

Из егзофоричке употребе заменица настаје ендофоричка употреба, која је усмерена не више директно на ентитет³⁶ него на његово „име“, на супстантив као антецедент – анафора или постцедент – катафора³⁷. Значења термина антецедент (оно што претходи) и постцедент (оно што следи) показују „позициону диференцијацију анафоре и катафоре“ (Ковачевић 2007: 49). Тако се форичност у лингвистици најчешће „разматра с обзиром на структурисање везаног текста као надреченичног јединства“ (Ковачевић 2007: 49). Специфичност релативне заменице која уводи релативну клаузу је у томе што искључиво анафорички упућује, тј. односи се на антецедент, а на тај начин се и читава релативна клауза односи на антецедент. Још је Стенинг (Stenning 1978) разликовао *референцијалну* од *концептуалне* анафоре, а Левинсон (Levinson 1983) им придружује и *дискурс деиксу* подразумевајући под тим термином анафору која упућује на ознаку, тј. на сигнифиант. Ми се у раду ослањамо на термин Ивана Клајна (1985: 52) који уместо *дискурс деиксе* користи термин *формална анафора*.

Значи, релативне, искључиво ендофоричке заменице, имају три могућа начина анафоричког упућивања:

1. *Референцијална анафора*, која је најчешћа и која упућујући на антецедент, упућује на конкретни ентитет именован њиме, а тиме и на концепт:

Лепа је *твоја младост*, КОЈУ ти не умеш да цениш.

³⁶ *Ентитет* означава све оно што посебно и самосвојно постоји, не само у материјалном смислу. Код великог броја ентитета физичко постојање се не може доказати, тако да се због тога ванјезичком ентитету приписује хипотетичко постојање, „уз обавезну условљеност и тесну повезаност са *универзумом дискурса*, тј. засебним светом, стварним или измишљеним“ (Прћић 2008: 70), који комуникатори претпостављају.

³⁷ Термини *анафора* и *катафора* поред тога што су лингвистички, они су и реторички термини (в. Ковачевић 2007: 49–50) и значење им је слично и у лингвистици и у реторици. *Анафора* у реторици подразумева понављање истих речи или скупова речи на почетку неколико узастопних стихова или реченица. Лингвистичка анафора такође подразумева понављање, али је то понављање остварено супституцијом, као новим именовањем антецедента. Реторика *катафору* одређује као фигуру речи којом се каква реч уплиће у конструкцију тако да јој претходи. И лингвистичка и реторичка катафора јесу језичке јединице које претходе конструкцији из које се разабире њихово значење. „Та компонента антиципације постаје основна дистинктивна црта према граматичкој анафори, с којом граматичку катафору готово архисемски повезује компонента супститутивности“ (Ковачевић 2007: 50).

2. *Концептуална анафора* упућује само на концепт, тј. на денотат³⁸, тако да можемо рећи да заменица није кореференцијална са антецедентом, него је „кодезигнативна“ или „косигнфикантна“ (према терминима које употребљава Јансен 1980) јер се односи на исти концепт, али други референт:

Ти се одричеш **младости** КОЈУ сам ја живео пуним плућима.

3. *Формална анафора* упућује само на реч, независно од његовог семантичког састава, тј. само на ознаку (сигнифиант) и то су ретки примери: *Доктор каже да имам ринофарингитис, а ја немам појма шта је то* (пример преузет од Клајна (1985: 52)). Међутим, много је чешћа и за наше истраживање релевантна, формална анафора која се односи на заменице у антецеденту које нису супстантиватизирани, те саме по себи нису носиоци лексичког значења. Зато их у даљем тексту називамо *формалним антецедентима* (види поглавље 4):

Урадио је **оно** ШТО смо очекивали.

Релативна заменица, тј. релативизатор упућује на антецедент, али се на исти антецедент односи читава релативна клауза, тако да антецеденте можемо груписати на *лексичкосемантичке* и *ендоцентричне антецеденте* на које релативизатори *који/што_н, чији, какав, колики* упућују концептуално или референцијално и *формалне антецеденте* на које релативизатори *ко* и *што_н* упућују формално.

1. *Лексичкосемантички антецедент* носилац је лексичког значења и, када је изражен синтагмом, експлициран је потпуно:

³⁸ *Денотација* представља однос између лексеме и класе ванјезичких ентитета на које се лексема може исправно применити (Лајонс (Lyons: 1977: 207) и, како је усресређена на инваријантност, није условљена временом и простором и требало би да представља заједничко знање о језику комуникатора, односно, већине припадника једне језичке заједнице. Прецизна денотација лексема врло је ретко релевантна и често је допуњена језичким и ванјезичким контекстом. Денотација, као и смисао,³⁸ представља заједнички део знања о језику, специфично, кодне компетенције, већине припадника једне језичке заједнице (Лајонс (Lyons: 1968: 424–426). Представљају домен семантике и независни су од димензија времена и простора. Самостала лексема има само смисао и денотацију, уколико је лексема део дискурса говоримо о њеној референцији (в. Прћић 2008: 68–73).

Човек КОЈИ/ШТО седи на клупи мој је дугогодишњи пријатељ.

Онај човек, КОЈИ/ШТО седи на клупи, мој је дугогодишњи пријатељ.

Релативна клауза која следи након лексичкосемантичких антецедената представља одредбу, односно увек је адјективна, тј. има атрибуцку функцију.

Лексичкосемантички антецедент не може бити неексплицитан. Неинформативне су реченице без ових антецедената (*КОЈИ/ШТО седи на клупи мој је пријатељ)³⁹.

2. Међутим, лексичкосемантички антецедент изражен синтагмом може бити и делимично експлицитан, односно *ендоцентричан*, тј. сведен на конституент који представља читаву синтагму:

Онај КОЈИ/ШТО седи на клупи мој је пријатељ.

И у овом случају релативна клауза представља одредбу, тј. адјективна је. Релативизатори су, такође, *који/што*, *чији*, *какав*, *колики*.

3. *Формални антецедент* изражен је заменицама, најчешће демонстративним и није носилац лексичког садржаја. Како формални антецедент нема свој лексички садржај, он упућује на релативну клаузу. То значи да заменице које представљају антецедент релативној клаузи јесу формални субјекат или објекат у надређеној клаузи. Тако релативне клаузе са формалним антецедентом убрајамо у супстантивне, тј. ова конструкција представља допуну надређене клаузе:

Онај КО не поштује прописе биће строго санкционисан.

Добили смо **оно** ШТО смо дуго прижељкивали.

Формални антецедент поред тога што је експлицитан, може бити и неексплицитан, а то значи подразумеван. Смит (Smits 1990: 44–46) за релативне клаузе

³⁹ Кордић сматра да релативне клаузе уврштене релативизатором *који* могу бити без антецедента, тј. слободне релативне клаузе и самим тим врше функцију субјекта (в. Кордић 1995: 215–216).

са неексплицитним антецедентом користи израз релативне клаузе без антецедента⁴⁰ и назива их слободним релативним клаузама (free relatives):

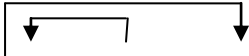
КО не поштује прописе биће строго санкционисан.

Добили смо ШТО смо дуго прижељкивали.

Такође, уопштено говорећи разликујемо два типа упућивања када су у питању релативне клаузе:

1. Унакрсна ендифора, тј. укрштање анафоре и катафоре:

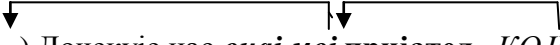
Међу њима је човек КОЈИ ме је замолио да му покажем пут.

У датом примеру⁴¹ релативизатор *који* анафорички упућује на антецедент, тј. на подкуп референата за говорника (емитента), али и антецедент катафорички упућује на читаву адјективну клаузу као на критеријум за рестрикцију скупа референата у антецеденту, што антецедент чини одређеним и саговорнику (реципијенту). На тај начин говоримо о *унакрсној ендифори*, тј. о *укрштању анафоре и катафоре*, а она је стална карактеристика рестриктивних релативних клауза.

2. Удвојена (ланчана) анафора:

(...) Дочекује нас *онај мој пријатељ*, КОЈИ нам се осмехује.

И у овом примеру релативизатор *који* анафорички упућује на антецедент који је одређен детерминаторима, а сами детерминатори опет анафорички упућују на садржај дискурса који претходи исказу који се анализира, а у којем је већ поменут, тј. одређен

⁴⁰ Кордић само релативне клаузе без антецедента, тј. слободне релативне клаузе сматра супстантивним релативним клаузама (в. Кордић 1995: 211–215).

⁴¹ Навели смо примере са релативизатором *који* јер је најфреквентнији, али је наравно могућа и стилска резерва за *који* – *што*, *као* и *чији*, *какав* и *колики*.

референт и говорнику и саговорнику. На тај начин говоримо о *удвојеној*, односно *ланчаној анафори*, а она је стална карактеристика нерестриктивних адјективних клауза.

Како релативизатор увек анафорички упућује на антецедент, у даљем тексту нећемо истицати ову анафору, већ само форичка упућивања самог антецедента.

Да бисмо се бавили лингвистичком категоријом *одређеност/неодређеност* и когнитивном категоријом *познатост/непознатост*, најпре да појаснимо термине *референцијалност/нереференцијалност*.

Референцијалност представља својство језичког знака да индивидуализира неки ентитет, који је узет појединачно или као мноштво истоврсних ентитета из класе којој он припада, тј. могућност за локализацију ентитета у односу на време, место и учеснике говорне ситуације. На тај начин „референцијалност омогућује актуелизовање пропозиционог садржаја реченице, односно појединих њених делова, путем којег се реченица претвара у исказ и преводи из језика у говор“ (Пипер 2005: 915).

Нереференцијалност ће онда представљати одсуство референцијалне употребе језичког знака. То су ситуације кад језички знак има генеричко значење (*Ружа је цвет*) као и синтагме са квантификаторима *сваки, сав, читав, цео* (в. Станојевић 2010: 125)⁴². Као *нереференцијалне* одређују се и ситуације када се језички знак односи на нешто што је једна од више могућности, тј. нешто што је потенцијално, фиктивно, а не представља издвојени део ситуације означене исказом у којем је тај знак употребљен. То би биле неспецифичне интерпретације у значењу *било који, било ко, ма који, ма ко, икоји, ико, који год, какав год, колико год, ко год*.

Када је о одређености реч, треба поменути да сербокроатистичка традиционална литература *одређеност* поима као *познатост*, поменуто у претходном тексту (Миклошић 1883, Белић 1999, Стевановић 1950, Маретић 1963, Фекете 1969/73, Пипер 2005). Дакле, лингвистичка категорија *одређености* третира се као еквивалентна

⁴² Пипер и др. (2005: 918) у *Синтакси савременог српског језика* номиналне синтагме са генеричким значењем у позицији субјекта, као и синтагме са општим квантификаторима подводе под *општу одређену референцијалност*.

когнитивној категорији *познатости*. У раду полазимо од става аутора Арсенијевић/Станковић (2009: 246), који поред познатости за категорију одређеност везују и *јединственост, специфичност*⁴³, као и *временску неограниченост*. Такође, за нас је релевантно дефинисање одређене референцијалности које узима у обзир и говорника и саговорника. На тај начин о одређености говоримо и „ако контекст омогућава говорном лицу: 1) да идентификује индивидуу на коју упућује именска синтагма и 2) да закључи да је и саговорник идентификовао исту индивидуу“ (Станојевић 2010: 128). И одређени и неодређени именски изрази могу се употребити и референцијално и неререференцијално, али када је у питању могућност, односно немогућност идентификовања референта⁴⁴ именског израза, она се може манифестовати само у домену референцијалних употреба. То значи да се категорија *познатост/непознатост* као когнитивна категорија која се тиче могућности идентификовања референта именског израза може односити само на референцијалну употребу именског израза. Под *референцијалном употребом* подразумевамо ситуације када је ентитет контекстуално *одређен*, било да је претходно поменут, било да је учесницима у комуникацији познат на основу њиховог знања о ванјезичкој стварности, или пак може бити нов у дискурсу, те самим тим *неодређен* и непознат говорнику и/или саговорнику. У *неререференцијалним употребима* немогуће је говорити о познатости или непознатости денотата именског израза, „будући да у овом типу употреба референт није неки индивидуализован, односно просторно-временски делимитиран ентитет, који би се евентуално могао идентификовати“ (Станојевић 2010: 124–125). Зато и сматрамо

⁴³ Арсенијевић/Станковић (2009: 246), наводе примере израза са специфичним значењем који садрже број *један* употребљен са некардиналним значењем (пр. *Хоћу да купим сто* (било који) неодређено, неспецифично; *Хоћу да купим један сто* 1. један одређен, спецификован, али дотад непознат у дискурсу, 2. један одређен, спецификован, одраније познат у дискурсу). Наведени примери показују да неодређени детерминатор *један* у ствари учествује у одређивању референта на који се односи. Заменица *неки* спада у групу слабих детерминатора (Станковић 2011: 249, према Милсарк (Milsark) 1974) тако да контекст сугерише специфичну или неспецифичну интерпретацију (пр. *Купила је неки колач* – специфична интерпретација (неодређени референцијални израз); *Купиће неки колач* – 1. специфична интерпретација (неодређени референцијални израз), 2. неспецифична интерпретација (*било који* – неререференцијални израз).

⁴⁴ У раду термин *референт* користимо у значењу реално означеног ентитета једним *употребљеним* језичким изразом, разликујући термине референција и денотација на следећи начин: *референцију* одређујемо као релацију између једног *употребљеног* језичког израза и једног реалног њиме означеног ентитета док *денотација* представља релацију између једног језичког израза и једног ентитета који припада било стварном свету било могућим световима, тј. означава класу ентитета. Референција је тако актуелна денотација, она се односи на значење употребљеног израза у конкретном исказу.

да када имамо неререференцијалну употребу именског израза говоримо у ствари о *денотату*⁴⁵. Ми ћемо у тези категорије *одређеност/неодређеност* и *познатост/непознатост* третирати као засебне категорије, које нису еквивалентне, тј. не могу се изводити једна из друге. Слажемо се са Станојевићем (2010) да најпре треба одредити да ли је именски израз референцијалан или неререференцијалан, затим одређен или неодређен, али да тек у домену референцијалности одређеност именског израза подразумева познатост, док неодређеност подразумева непознатост референта именског израза. Ми бисмо додали да одређеност није еквивалентна познатости, тј. да поред познатости именски израз чини одређеним и специфичност (јединственост), као и временска неограниченост; чак именски израз може бити одређен, а непознат (ситуације када ентитет, иако идентификован, није познат - *неки Пера Перих*).

Категорија *одређеност/неодређеност* је упућивачка (деиктичка) категорија јер било који ентитет може бити познат или непознат само одређеном лицу. Да ли ће референт именског израза бити окарактерисан као одређен или неодређен зависи и од степена познатости/непознатости, расподеле познатости/непознатости међу учесницима у комуникацији, тј. коме је нешто познато/непознато (говорнику, саговорнику, обојици, или неком трећем лицу). Категорија одређеност/неодређеност на тај начин показује „да се извесна језичка информација, садржана у реченици или у неком њеном делу, пореди с менталним искуством учесника у комуникацији и квалификује се као нешто што је већ локализовано у њиховом менталном искуству – одређеност – или се налази изван њиховог менталног искуства – неодређеност“ (Пипер 2005: 918).

Видели смо да се различити релативизатори могу односити на различите типове антецедената, а уопштено говорећи о антецедентима могли бисмо да издвојимо следеће типове:

1. Лексичкосемантички антецедент уз релативизатор *који/што*, *чији*, *какав* и *колики*

⁴⁵ Симић/Јовановић у својој граматици *Српска синтакса* (2002) користе термин *денотат* и за реално означене ентитете једним употребљеним језичким изразом, док Станојевић (2010) синонимно користи термине *денотат* и *референт*.

2. Ендоцентрични антецедент уз релативизатор *који/што_n*, *чији*, *какав* и *колики*
3. (Не)експлицирани формални антецедент уз релативизатор *ко* и *што_n*

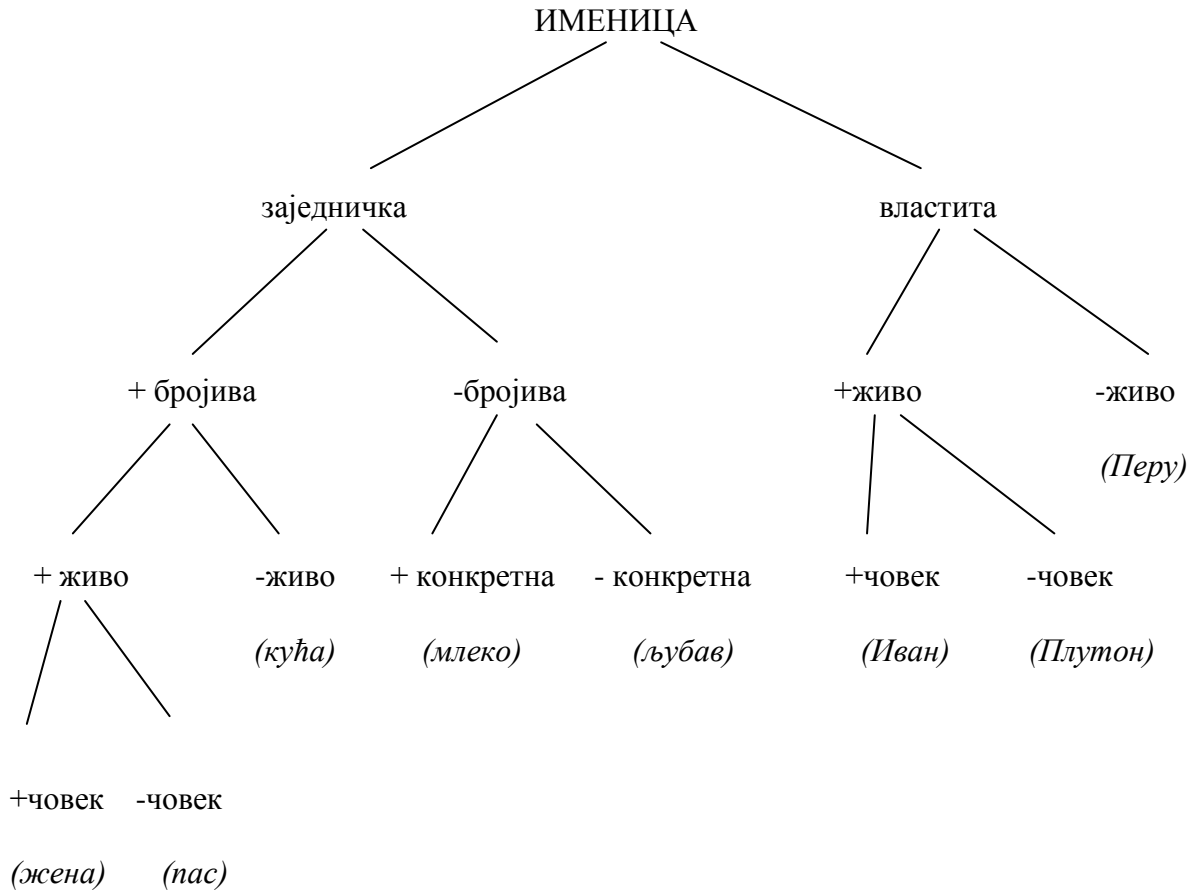
У анализи разматрамо типове форичких односа ових антецедената. Како семантички центар форичности антецедената релативних клауза представљају заменице (показне заменице, пре свега), било да је у питању *лексичкосемантички*, *ендоцентрични* или *формални антецедент*, оне су, као најфреквентније, фокус нашег истраживања. Са семантичком компонентом форичности су и личне заменице, као и именице са уопштеном семантиком. Према периферији семантичког обележја форичности јесу квалификатори (пре свега односни придеви и суперлатив описних придева) и квантификатори (најчешће редни бројеви).

2. ЛЕКСИЧКОСЕМАНТИЧКИ АНТЕЦЕДЕНТ РЕЛАТИВНЕ КЛАУЗЕ УВРШТЕНЕ РЕЛАТИВИЗАТОРИМА *КОЈИ/ШТО*_њ, *ЧИЈИ*, *КАКАВ* И *КОЛИКИ*

Именски израз који представља лексичкосемантички антецедент може бити одређен или неодређен. У језицима са чланским системом (енглески, немачки, француски...) сигнализовање дихотомије *одређеност/неодређеност* транспарентније је у односу на српски језик, јер су именски изрази употребом члана већ маркирани као одређени или неодређени. Како је српски језик без чланског система, у раду анализирамо како се *одређеност/неодређеност* сигнализира анафорском, односно катафорском употребом *демонстратива*, *посесива*, *одређеног/неодређеног придевског вида* и другим лексичко-граматичким средствима. У неким случајевима може се изразити и само супстантивом (*властитом именицом*, *личној заменицом*), тј. без неког посебног лексичко-граматичког средства. Међутим, када *одређеност/неодређеност* супстантива није означена неким лексичко-граматичким средством, онда је контекст једини који разрешава двосмисленост израза, тј. даје индикацију о *одређености/неодређености* референта именског израза у антецеденту.

Именица је најчешћи антецедент адјективним (релативним) клаузама које су уведене релативизаторима *који*, *што*_њ, *чији*, *какав*, *колики*. Значење именица може бити генерализовано и индивидуализовано. Значење заједничких именица одраз је уопштених особина једне класе предмета (денотата), а у процесу комуникације оне се односе на индивидуалне предмете (референте) објективне стварности. Ако између учесника у комуникацији постоји споразум да је идентитет тог предмета познат, ради се о одређеном индивидуализирању, а ако тог споразума нема – о неодређеном

индивидуализирању⁴⁶. Класа именица обухвата неколико поткласа чије се семантичке и синтаксичке особине могу схематски⁴⁷ приказати на следећи начин:

Одређеност може бити део семантике референта у антецеденту уколико је он изражен властитом именицом или заједничком именицом која упућује на јединствени референт и уколико синтагматски контекст чине придеви или бројеви који у оквиру синтагме одређују референт у антецеденту квалитативно и квантитативно. Како је у оваквим исказима одређеност референта у антецеденту, а самим тим и нерестриktivност релативне адјективне клаузе, постигнута семантиком ових лексема, а не њиховом форичношћу, овакви искази нису предмет нашег истраживања.

⁴⁶ Одређена и неодређена употреба именица у језицима који имају члан објашњава се углавном помоћу члана. У вези са тим лингвисти генеративно-трансформативног усмерења покушали су да утврде селекционе рестрикције између члана и типа релативне клаузе. Из радова Моча (Motscha) 1966, 1966а произлази да одређени и неодређени члан допуштају и рестриktivне и нерестриktivне релативне клаузе. Пошто члан не говори ништа о значењу релативне клаузе, она може бити и двосмислена.

⁴⁷Маст (Must) 1972: 24

Властите именице/имена (помен *proprrium*) представљају посебну категорију именица које немају опште значење, односно „семичка структура личног имена је, за разлику од апелатива, ‘празна’“ (Ковачевић 2000: 79). Под властитим именицама подразумевају се антропоними (лична имена и презимена), топоними (називи места), етници (називи становника насељених места или крајева), етноними (имена народа), као и називи институција и организација, празника, уметничких дела, докумената и др. Властите именице имају јединствену и личну референцију. Ако *денотацију* одређујемо као стабилне односе између лексема и класе коју лексема означава у ванјезичкој стварности, а *референцију* као употребу лексема са циљем да се ентитет означи/идентификује, онда су у случају властитих имена денотат и референт изједначени (в. Лајонс (Lyons), 1977). Тако се именски изрази који садрже властиту именицу сматрају непосредно референцијално одређеним именским изразима (Пипер и др. 2005: 51). То значи да ће након антецедента који у свом саставу има властиту именицу уследити нерестриктивна адјективна клауза, како тврде на основу својих истраживања (Дмитријев 1961: 357, Тополинска 1981: 8, Лехман 1984: 27, Кордић 1995: 66). Ми бисмо издвојили да ове нерестриктивне клаузе могу бити парентетичког и континуативног⁴⁸ типа.

Нерестриктивне релативне клаузе парентетичког типа најчешће су уметнуте у надређену клаузу, носе споредну информацију и ближе су пресупозицији. Њих је могуће изоставити, а да се не угрози информативност надређене клаузе. Ова својства нерестриктивних релативних клауза парентетичког типа, у ствари, су својства свих нерестриктивних клауза (нпр. А **Никола**, КОЈИ се најмање бавио Адамом, никад се није играо с њим, никад га није помиловао (Д. Тосић, 167)).

За нерестриктивне релативне клаузе континуативног типа карактеристично је да се текстосемантички понашају као самосталне предикације и доприносе изградњи дискурса, информативно су једнако вредне као и надређена, тако да њиховим изостављањем надређена клауза губи на информативности (нпр. Остатак дана проведем цртајући **Кауру**, КОЈА је необично живописно село (Р. Петровић, 79)). У овом примеру

⁴⁸ Термине парентетички и континуативни тип клауза уводи Лехман (в. Lehmann 1984: 272–273).

антецедент је одређен, али ширем аудиторијуму непознат је референт властите именице у антецеденту. То значи да је ентитет именованем издвојен и одређен, али је непознат у дискурсу, познатим га чини адјективна клауза која јесте нерестриктивна, али представља континуативни тип нерестриктивних клауза, тј. доприноси изградњи дискурса, тако да њеним изостављањем надређена клауза губи на информативности. Дакле, ови примери илуструју наш став да одређеност референта нужно не значи и познатост, тј. лингвистичка категорија одређености није еквивалентна когнитивној категорији познатости. Адјективна клауза уз властиту именицу може бити и рестриктивна (види одељак: *Катафоричко упућивање лексичкосемантичког антецедента*).

Постоје и именски изрази који су оформљени само именицама и чији се референти по природи ствари лако могу идентификовати у комуникативној ситуацији иако нису властите именице (*сунце, месец, екватор, председник, патријарх, мама, тата, брат, ујак...*) јер представљају једнозначне изразе, тј. уникуме. Именски изрази с називима родбинских односа у неким случајевима су референцијално одређени (као називи за родитеље говорног лица), а у осталим случајевима понекад је потребно проширити именски израз одредбом (*твој брат, мој ујак...*)⁴⁹.

Како одређеност/неодређеност у српском језику није маркирана употребом члана, поставља се питање како одредити самостално употребљену заједничку именицу у оквиру антецедента. Уопштени одговор био би да је контекст тај који даје индикацију о познатости, односно непознатости референта именског израза у антецеденту, тј. референт именичког појма је одређен уколико асоцијативном анафором упућује на израз који представља већ одређени референт и који самим тим представља асоцијативни антецедент (нпр. На полици је *стари сат*, али **казалке** КОЈЕ још увек откуцавају, не показују тачно време). У овом примеру *стари сат* представља асоцијативни⁵⁰

⁴⁹ О присвојним детерминаторима детаљније у поглављу *Анафоричко упућивање лексичко-семантичког антецедента*.

⁵⁰ Термин *асоцијација* Прћић другачије одређује као сплет асоцијативних обележја, којима се одређује асоцијативно значење, где асоцијативно обележје означава дистинктивно својство лексеме које је релевантно при успостављању неког стилистичког контраста (2008:79–80). На тај начин асоцијација је одређена као субјективна и факултативна компонента и у вези је са конотативним значењем лексеме.

антецедент којим је одређен референт у антецеденту *казаљке*, који самим тим представља одређени антецедент адјективној клаузи, тј. адјективна клауза је нерестриktivна (види Станојевић 2010: 129). Много фреквентнији су примери када је антецедент неодређен те катафорички упућује на адјективну клаузу да би био одређен, што значи да је адјективна клауза рестриktivна (нпр. У тој улици живи дечак КОЈИ сваког дана купује новине деди.)

У разграничавању рестриktivних од нерестриktivних адјективних клауза ослеђамо се и на Фрегеово⁵¹ раздвајање референције од смисла, тј. екстензионалног од интензионалног значења. Ово раздвајање уграђено је у темеље савремене семантике⁵², у којој се тежи да се симболичком апаратуром интензионалне логике опише семантичка страна синтаксичких конструкција природног језика. Тако су у интензионалној логици средишње две категорије: *екстензија*, тј. ентитет на који се реферира и *интензија*, тј. појам њоме означен.

Дакле, ови термини из филозофије и логике, често се користе у теоријском оквиру за лингвистичку семантику, у којој се термин екстензија „односи се на класу ентитета на које се нека реч исправно примењује. На пример, екстензија (или „екстензионо значење“) назива *цвет* јесте списак свих ентитета на које се тај назив односи, нпр. *невен, ружа, каранфил...*“ (Кристал 1988: 61). Термин интензија употребљава се „да значи скуп дефинишућих својстава којима се одређује применљивост неког термина. На пример, „ноге“, „равна површина“ итд. одређују интензију именице *сто*, (...)“ (Кристал 1988: 102).

У овом раду неки сегменти истраживања базирани су на чињеници да два израза која имају исту референцију (екстензионално значење), могу имати различит смисао⁵³

⁵¹ Готлоб Фреге (Gottlob Frege (1848–1925) немачки математичар, творац модерне логике и филозофије језика.

⁵² Парафразираћемо познати Фрегеов пример: *Звезда Зорњача је звезда Вечерњача/Звезда Зорњача је звезда Зорњача/Звезда Зорњача није звезда Зорњача/већ планета*. Овде је реч о логички истовредним изразима, јер и звезда Зорњача и звезда Вечерњача реферирају на исти ентитет - на планету Венеру, али различито јер немају исти смисао, тј. интензионално значење (Фреге 1995: 167–194).

⁵³ *Смисао* као прву компоненту значења Прћић одређује као „уређен скуп довољног броја дескриптивних обележја, којима се дефинише извесна класа ванјезичких ентитета“ (2008: 50). Смисао се усресређује на инваријантност дескриптивних обележја, али се дескриптивна обележја не везују толико

(интензионално значење). Како у анализи посматрамо адјективну клаузу и њен антецедент, то значи да кад антецедент и адјективна клауза реферирају на исти ентитет, тј. имају исту екстензију и уколико интензија није иста, тј. релативном клаузом се издваја својство истог ентитета које је актуелно, онда ће адјективна клауза бити рестриктивна (нпр. *То исто сунце ШТО је на нашим ширинама добри и мили друг, под ЧИЈОМ се топлотом пријатељства расцветава наша крв, овде је за белца највећи душманин, једини непријатељ који га прати у стопу и с ким се не може измирити* (Р. Петровић, 22)).

а) Синтагматски контекст лексичкосемантичког антецедента

Да ли ће релативна клауза бити рестриктивна/нерестриктивна, не зависи само од значења именице у антецеденту, него од укупних односа детерминације у дискурсу, а по значају могуће је издвојити утицај синтагматског контекста. Именица у антецеденту може бити одређена именицама, придевима, бројевима, прилозима (за количину) и заменицама. Како линеаризација именског израза представља ред речи у именском изразу, у раду полазимо од комуникативно немаркираног модела линеаризације која обухвата: *детерминатор*, *квантификатор* и *квалификатор*, док је у завршном сегменту главни конституент именског израза (пр. *Ово треће најновије издање*).

Придевима и именицама у функцији конгруентног и неконгруентног атрибута, атрибутива, апозиције и апозитива прецизира се садржај именичког појма првенствено лексичким средствима и на тај начин говоримо о карактеризацији, тј. о *квалификацији*. Квалификативност као семантичка категорија одликује се разноликошћу значења и пре свега заснива се на појму особине као инхерентног својства ентитета. Што се описних придева тиче, опозиција *одређени/неодређени вид*, јесте категорија које доприноси одређености или истиче неодређеност референта у антецеденту. Међутим, како у оваквим исказима није реч о форичности синтагматског контекста антецедента, они нису предмет нашег истраживања. Када је о *граматикализованом степеновању* реч, могуће је анализирати форичност суперлатива у антецеденту. У раду се, такође, задржавамо на облицима квалификације у оквиру именског израза које чине деиктички

за својства ванјезичког ентитета, колико за улогу, или улоге, додељене том ентитету у датој култури (Прћић (2008: 50–51) према Тејлору (Taylor 1989: 41)).

односни квалификативи (*овдашњи, ондашњи; тадашњи, садашњи...*), као и на заменичким придевима (*дати, извесни, следећи*).

Бројевима и прилозима за количину одређује се садржај именичког појма у односу на количину или величину, тако да говоримо о *квантификацији*. Семантичка категорија количине је граматички полицентрична категорија јер обухвата и граматичку категорију броја, и граматичку категорију степена поређења, као и бројеве и количинске прилоге као врсте речи. Под квантификатором⁵⁴ као средством за изражавање количинских значења у овом раду подразумевамо само квантификацију лексички изражену нумерички и нунумерички у оквиру антецедента. Квантификатори доприносе одређености референта у антецеденту својом семантиком (нпр. На диреку у средини залепљене **четири свеће** ЧИЈИ се пламен њише заталасан од игре (Р. Петровић, 27)). Наведени пример илуструје ситуације у којима је за одређеност референта именичке синтагме релевантна количина коју као свој стални садржај има основни број у антецеденту. Након тако одређеног антецедента следи адјективна клауза која се односи на цео скуп ентитета у антецеденту, односно следи нерестриktivна адјективна клауза. Анулирањем адјективне клаузе надређена клауза остаје информативна, тј. нерестриktivна клауза је одредба која није неопходна, испустива је, информативно је редувантна и представља парентетички тип нерестриktivне клаузе. Међутим, пример (После **петнаест месеци** у току КОЈИХ су на радном месту носили маркантне флуоресцентне жуте прслуке, контролори ГСП-а су свој посао у возилима градског саобраћаја јуче обављали у „цивилном оделу” (Политика, 13.09.2011, 19)) илуструје употребу нерестриktivне клаузе која доприноси изградњи дискурса, информативно је битна као и надређена, тако да њеним изостављањем надређена клауза губи на информативности. Говоримо, у ствари, о континуативном типу нерестриktivних клауза. Ови примери илуструју допринос семантике бројева у антецеденту одређености његовог референта, а то значи да анафоричко упућивање изостаје, док њихово катафоричко упућивање анализирамо у поглављу *Катафоричко упућивање лексичкосемантичког антецедента*.

⁵⁴ Колико је квантификација широк појам јасно је и из примера *Све три најпродаваније књиге*, где је детерминатор показатељ референцијалности и опште квантификације (*све*); такође, поред лексичке квантификације изражене бројем (*три*) и суперлатив (*најпродаванији*) представља вид степеновања, тј. нунумеричког квантификовања.

Заменицама у антецеденту (показним, присвојним, општим, одричним, неодређеним и лексемом *један* (тј. бројем *један* у некардиналном значењу)) означава се начин на који ће се остварити референција именичког појма, односно одређују тип упућивања и то првенствено граматичким средствима. Заменице у антецеденту називамо *детерминаторима* и они се разликују „према количини одређености коју својим сталним садржајем додају референцији именичког појма“ (Кордић 1995: 75). Детерминатори имају највећи степен форичности, тј. представљају његов семантички центар.

Све адјективне клаузе уведене су релативизаторима *који*, *што_n*, *чији*, *какав*, *колики*. У савременој литератури расправљало се на различите начине о томе који су релативизатори рестриктивнији, тј. нерестриктивнији⁵⁵, а ми у раду поштујемо редослед у анализи примера из корпуса тако што анализирамо по фреквентности, најпре, адјективне клаузе уведене релативизатором *који*, али се бавимо и свим осталим наведеним релативизаторима који имају форични елемент у антецеденту без обзира на то што је фреквентност ових релативизатора веома мала.

У анализи форичности антецедента најпре истражујемо анафоричко упућивање лексичкосемантичког антецедента.

⁵⁵ Како се употреба релативизатора *што_n* везује за антецеденте који означавају конкретне свакодневне предмете и познате околности Галис (Gallis) 1956: 178), као и Грицкат (1967: 36) закључују да се зато релативизатор *што_n* користи у нерестриктивним релативним реченицама. Насупрот овоме, Браун (Braune 1986: 128) за исту Галисову твдњу сматра да илуструје рестриктивност релативизатора *што_n*. О рестриктивној природи релативизатора *што_n* говори и Кордић (1995: 166–169), а Прањковић (1993: 97) истиче да се релативизатор *што_n* ретко односи на личне заменице првог и другог лица као и на властита имена управо због повећане рестриктивности коју изражава, а која је за овакве антецеденте готово увек непотребна.

2.1. АНАФОРИЧКО УПУЋИВАЊЕ ЛЕКСИЧКОСЕМАНТИЧКОГ АНТЕЦЕДЕНТА

Већ смо истакли да за нашу анализу није релевантно анафоричко упућивање релативизатора адјективне клаузе према супстантивној синтагми, која самим тим представља њен антецедент. У овом одељку разматрамо анафоричко упућивање неодређеног антецедента који на тај начин постиже одређеност, а адјективна клауза добија статус нерестриктивне одредбе. Полазимо од анализе анафоричког упућивања детерминатора у антецеденту.

2.1.1. Анафоричко упућивање детерминатора у антецеденту

Детерминатори су најфреквентнији када је у питању форичност лексичко-семантичког антецедента, зато и представљају фокус нашег истраживања.

У сербокроатистици детерминаторе у антецеденту помиње, на нивоу констатације, Михајло Стевановић и то показне заменице и заменицу *неки* као „корелативе⁵⁶ уз управне речи“ (Стевановић 1991: 852). Детерминаторе у антецеденту највише је проучавала Снежана Кордић у својој студији *Релативне реченице* (1995: 72–108) у којој у детерминаторе убраја *показне, присвојне, неодређене, опште* и *одричне* заменице као и реч *један*. Ови детерминатори се међусобно разликују по количини одређености коју својим сталним садржајем додају референцији именичког појма. То значи да поједини детерминатори функционишу као један од формалних знакова чије појављивање је повезано са рестриктивношћу или нерестриктивношћу адјективне клаузе.

⁵⁶ Термин *корелатив* Стевановић (1991: 852) употребљава у значењу које ми приписујемо *детерминатору*, Станојчић/Поповић (2004: 303) исти термин много шире употребљавају: и у значењу *детерминатора*, и у значењу *формалног антецедента*, и у значењу *пресентенцијализатора*, али и у значењу које ми приписујемо трмину *корелатив*. Мразовић/Вукадиновић (1990: 514–515) термин *корелатив* пре свега користе за супститут допунске клаузе у надређеној и кад је то релативна клауза и кад је то допунска клауза. Ми у раду овај термин користимо за показне заменице које су кореферентне са конструкцијом *формални антецедент + релативна клауза* (детаљније о томе види одељак 4.1.1.1.1. *Показне заменице у улози корелатива* у поглављу 4. *Формални антецедент релативне клаузе уврштене релативизаторима ко и што*).

Белић је (1956, 1998: 251–252) истицао да је битна особина по којој се већина заменичких речи разликује од других врста речи њихова упућивачка (деиктичка) природа. О заменицама као упућивачким речима Стевановић напомиње да „заменице упућују или на оно што се означава именицом, или на оно што се означава придевом“ (1991: 170). Мразовић/Вукадиновић наводе да је функција заменица „замењивање именичких фраза и упућивање на њих“ (1990: 308), док Бабић убраја заменице у лексичке речи истичући да заменице „имају опће граматичко значење и по томе су сличне граматичком речима, али су ипак и лексичке речи јер конкретно лексичко значење добивају у језичком контексту, у дискурсу, или у говорној ситуацији“ (Бабић, Брозовић, Могуш, Павеша, Шкарић, Тежак 1991: 645).

У овом одељку бавимо се типовима заменица савременог српског језика које као детерминатори имају улогу у остваривању кохезије дискурса. Под кохезијом подразумевамо начин на који су површинске компоненте дискурса узајамно повезане, тако да важно средство за постизање кохезије јесу замењивачке речи (међу којима су и заменице). Замењивачке речи (*ја, ти, ...овај, тај, онај...овде, тамо, онде...*) по правилу су кратке речи, лексички празне, које се јављају на површинској структури уместо неког пуног израза. Полазимо од чињенице да се у оквиру кохезије дискурса издваја граматичка кохезија, која подразумева упућивање, замењивање и елипсу; и лексичка кохезија која се односи на опште именице и понављање именице. Међутим, иако се разликују граматичка и лексичка кохезија, треба рећи „да и граматичка кохезија укључује семантички однос. То је семантички однос између двају елемената у тексту од којих је један неопходан за интерпретацију другог (али не и обрнуто)“ (Кордић 1996: 56). У том смислу улога заменица у остваривању кохезије текста је веома велика ако се узме у обзир њихова фреквентност у употреби. Већ смо истакли да су заменице деиктичке речи, које референцију најчешће добијају од речи на коју упућују.

За заменице као деиктичке (упућивачке) речи у лингвистичкој теорији издваја се термин *егзофора* (спољна деикса) и представља „термин неких лингвиста за процес или резултат непосредног упућивања неке језичке јединице на ванјезичку ситуацију која прати исказ (Кристал 1988: 59). То значи да се егзофора пре свега везује за усмену реализацију дискурса. За наше истраживање је егзофора релевантна само уколико се

јавља у писаној реализацији дискурса. У нашој анализи релевантан је термин *ендофора* (унутрашња деикса), који означава упућивање на појмове поменуте у дискурсу, то је „термин којим се служе неки лингвисти да означе односе кохезије који помажу да се одреди структура неког текста“ (Кристал 1988: 63). Термин деикса користи се, дакле, и за речи које упућују напред или назад у дискурсу, тј. анафорски или катафорски. Зато се понекад назива дискурсна деикса.

У овом одељку анализом су обухваћене само адјективне реченице са детерминатором у антецеденту као формално присутним форичким (анафоричким или катафоричким) елементом. Детерминатори својим анафоричким или катафоричким упућивањем доприносе тумачењу релативне клаузе или као рестриктивне, или као нерестриктивне.

Уобичајене традиционалне граматичке класификације заменица су хибридне, тј. класе се формирају „делом по једним, а делом по другим систематским критеријима“ (Пешикан 1967: 246). Заменичком систему српскога језика приступамо са становишта Јованке Радић (2009: 213–220) која спроводи класификацију заменица на основу два нова критеријума, тако заменице сврстава у групе према комуникативној функцији и у групе и подгрупе према референцијално-семантичком критеријуму.

Под комуникативним (прагматичким) функцијама заменица подразумевамо њихове сопствене комуникативне вредности, тј. самом заменицом се обележава однос према неком од чинилаца говорне ситуације. Када је у питању референцијално-семантички критеријум профилишу се два референцијална типа⁵⁷ (*посредна и непосредна референција*) и четири (семантичко-)категоријална принципа устројства заменичких јединица (*квантитет, квалитет, посесивност и целовитост*).

⁵⁷ Референцијални угао посматрања одвојен је од (семантичко-)категоријалног због њихове неједнаке зависности од комуникативних функција. Врста комуникативне функције утиче на референцију (ко? неко: он/тај...) док је комплекс (семантичко-)категоријалних података неосетљив на комуникативну функцију заменица (Радић 2009: 216).

Дакле, термин детерминатор у раду користимо за обележавање било које заменице (осим упитно-односних, тј. релативних заменица) у антецеденту⁵⁸. За релативне заменице сачувана је функција релативизатора. Да ли детерминатори доприносе рестриктивности или нерестриктивности адјективне клаузе, у анализи ће бити проверавано тако што ће се анулирати детерминатор у антецеденту и пратити да ли неприсуство детерминатора мења статус адјективне клаузе.

Под детерминатором у антецеденту подразумевамо заменице које представљају центар форичности, а међу њима су најфреквентније показне заменице.

2.1.1.1. Показни детерминатор у антецеденту

Према комуникативним (прагматичким) функцијама разликујемо показне заменице које служе за показивање целовитих опажених или мишљу обухваћених ентитета (*овај, тај, онај, ова та...*) и показне заменице које служе за показивање издвојених својстава ентитета (*овакав, такав, онакав...оволик, толик, онолик...*) Показни детарминатори или указују директно на референт номиналне синтагме изван дискурса (егзофора), или упућују на део дискурса где се тај референт експлицитно одређује, тј помиње (ендофора). У српском језику систем показних заменица је трочлан⁵⁹ – разликујемо заменице: *овај (оволики, овакав)* којим се означава *проксимал* (означава нешто близу говорника), *тај (толики, такав)* којим се означава *медијал* (нешто близу саговорника) и *онај (онолики, онакав)* којим се означава *дистал* (нешто удаљено и од говорника и од саговорника).

Када је у питању одређеност/неодређеност⁶⁰ референта на коју утиче показни детерминатор у антецеденту, Лехман (Lehman 1975: 148) наводи да осим уз властита имена и личне заменице нерестриктивна адјективна клауза долази и након показног

⁵⁸ Мразовић/Вукадиновић (1990: 242–243) користе термин детерминатив, с тим што под овим термином подразумевају заменице које се налазе уз именицу, док термином заменице означавају самосталну употребу ових речи уместо именица.

⁵⁹ Руски и немачки језик имају двочлани систем показних заменица: једном заменицом обележава се проксимал, а другом оно што није проксимал.

⁶⁰ Гивон (Givón 1978: 293) одређеност/неодређеност третира као дискурсно-прагматички контраст, а референцијалност/нереференцијалност као семантички контраст.

детерминатора у антецеденту којим се означава проксимал (у српском језику, као што смо навели то је релативизатор *овај*). Кузман/Милер (Kunzmann/Müller 1994: 91–92) иду даље, те тврде да као одређени члан у немачком језику показне заменице *овај* и *тај* у хрватском језику означавају одређеност. За показни релативизатор *онај* тврди се да долази увек испред рестриктивне релативне реченице (Дмитријев (1961–62: 364), Станојчић, Поповић (2004: 311–313), Стевановић (1991: 852)). Снежана Кордић сматра да детерминатори *овај* и *тај* искључиво доприносе нерестриктивности, а да детерминатор *онај* доприноси рестриктивности, али да постоје примери у којима „над утјецајем детерминатора превлада утјецај неког другог чиниоца (...) знање о изванјезичкој стварности је чинилац који поништава семантику одабирања детерминатора онај“ (Кордић 1995: 91–92).

2.1.1.1.1. Показни детерминатор за идентитет

Према уобичајеним класификацијама све показне заменице, па и ове за идентитет (*овај*, *тај*, *онај*...) укључују се у придевске. Међутим, на њихов непридевски карактер указује то што показне заменице за идентитет имају непосредну (одређену или неодређену) референцију, а ово непосредно упућивање на ентитет је у директној вези са именичком природом ових заменица. Да ове показне заменице имају непосредну референцију и именичка обележја показује принцип целовитости на коме почивају, тј. ове заменице тичу се целине предмета на које упућују. Овај подсистем заменица упућује на опојмљене предмете, независно од тога да ли припадају области [+људско] или [-људско]. Поред ситуационог, тј. просторног диференцирања предмета (*овај*, *тај*, *онај*) ове заменице диференцирају предметне области помоћу (семантичко-) граматичких података о роду и броју (*овај*, *ова*, *ово*,...). Показне заменице те податке не узимају од самих предмета, већ од њихових имена-појмова, именички граматикализованих јединица, и како сматра Радић (2009: 219), највероватније је веза ових заменица са именички граматикализованим појмовима створила привид њихове придевске природе.

Показни детерминатор *овај* указује на некога или нешто у непосредној близини говорника, тј. упућује на део дискурса који непосредно претходи антецеденту коме *овај* припада. „Пошто близина подразумева одређеност, то својство детерминатор *овај*

придаје, као део свог сталног садржаја именичком појму“ (Кордић 1995: 80). Дакле, детерминатор *овај* најчешће анафорички упућује, тј. упућује на већ одређени или познати референт. Зато се за показни детерминатор *овај* може рећи да својим анафоричким упућивањем доприноси нерестриктивности одредбе. Ову тврдњу илуструју и примери из корпуса:

(1) На извесном одстојању од последњих коња у овом необичном каравану, ишли су, раштркани и задихани, многи родитељи или рођаци *ове деце*, КОЈА се одводе заувек (И. Андрић, 23). Рабини нису одобравали *ову пажњу*, КОЈУ је њихов сународник поклонио хазарском речнику (М. Павић, 93). О детаљима везаним за *овај нарочити ансамбал*, КОЈИ ће у среду 4. фебруара увеличати Дан Велике дворане Коларца, у продукцији Центра за музику Коларчеве задужбине, више сазнајемо од Љубинка Лазића (Данас, 4144, 2.02.2009, 23). Надам се да ће *ово тело* у КОЈЕ сам ушао са задовољством и без тренутака двоумљења оправдати поверење – тврди Жарковић (Прес 29.09.2011. 7). *Ова серија* у КОЈОЈ се Други светски рат прелама преко догађаја у једном кафеу у Француској не само што је доживела огромну популарност већ је постала феномен (Прес 29.09.2011.18). И поред тропскога у изгледу *ових зграда*, кроз ЧИЈЕ се прозирне зидове јасно види све што се у њима догађа, Конакри је провинцијски град, пун грања, засада и шорова (Р. Петровић, 9). Нема српске куће у *овим општинама* у ЧИЈЕ поштанско сандуче у понедељак и уторак није убачено писмо с летком у коме се грађани позивају да се на предстојећем попису становништва храбро изјасне као Хрвати и католици (Курир 29.09.2011. 21). „Дакар није Африка!“ понавља мој пријатељ, који ми тако забрањује да се одушевљавам *овим урођеницима* ШТО су ту као представници скоро свих племена екваторске и западне Африке (Р. Петровић, 4). Док се чекају играчице, цртам један брз кроки *ових уметника* ШТО свирају са правом френезијом један луди ритам у коме уопште нема мелодије (Р. Петровић 69).

Издвојићемо први пример и подробније га анализирати:

(...) На извесном одстојању од последњих коња у овом необичном каравану, ишли су, раштркани и задихани, многи родитељи или рођаци *ове деце*, КОЈА се одводе заувек (И. Андрић, 23).

Овој реченици претходи следећа реченица:

На коњу су била два плетена сепата, као за воће, са сваке стране по један, и у сваки сепат стављен је по један дечак и са њим мали завежљај и колут пите, последње што носи из очинске куће. (И. Андрић, 22-23)

Када узмемо у обзир контекст примера (1), намеће се закључак да је детерминатор *овај* анафорички употребљен, тј. да упућује на елементе који претходе датој језичкој јединици и то најчешће трансфрастички, односно, језичка јединица на коју се упућује није део исказа који се анализира. Могућност трансфрастичког анафоричког упућивања доприноси томе да антецедент релативној клаузи може бити и у иницијалном положају (пети пример).

Сада ћемо изоставити детерминатор *овај* (у примеру *ове*):

[← На извесном одстојању од последњих коња у овом необичном каравану, ишли су, раштркани и задихани, многи родитељи или рођаци **деце** КОЈА се одводе заувек.]

[← На извесном одстојању од последњих коња у овом необичном каравану, ишли су, раштркани и задихани, многи родитељи или рођаци **деце**, КОЈА се одводе заувек.]

Без детерминатора *овај* у антецеденту и мимо контекста, адјективна клауза је двосмислена, тј. могуће је адјективну клаузу тумачити и као рестриктивну (прва реконструкција) и као нерестриктивну (друга реконструкција). Приликом рестриктивног читања прве реконструкције примера, референт именичког појма означава класу референата, док у нерестриктивном читању друге реконструкције примера, референт означава подскуп референата који је одређен контекстом самог исказа (у овом необичном каравану). Дакле, адјективна клауза без детерминатора *овај* у антецеденту може бити рестриктивна и нерестриктивна, али са анафорички употребљеним детерминатором, а то значи да је исказ актуелизован контекстом, увек је нерестриктивна, што значи да детерминатор *овај*, када анафорички упућује, доприноси нерестриктивности.

Да детерминатор *овај* у антецеденту⁶¹ најчешће анафорички упућује, потврђују и примери у којима се у антецеденту поред овог детерминатора налази и придев одређеног вида или властита именица. Дакле, именички појам у антецеденту одређен је детерминатором и квалификатором или уникатношћу референта, тако да је адјективна клауза која следи само нерестриктивна:

(2) О, овај грдни пут НА КОМ сам сад, КОЈИ је пут кроз бескрајну катедралу, једини пут који није ружан, прашњав, који не квари предео, већ га оживљава својим трагичним црвенилом (Р. Петровић, 30). Овај млади човек, КОЈИ носи једно велико име, пошто је свршио технику дошао је у Африку тражећи као Конрадови јунаци авантура и егзотичних доживљаја (Р. Петровић 34). При том код **овог Швајцарца**, КОЈИ је стари колонијалац, постоји још и суревњивост да се један новодошли без велике муке навикава на специјалне прилике у Африци (Р. Петровић, 20). Мислите о томе и крећите куд сте наумили без бриге и не слушајте **овог Анадолца** ШТО помаранцу умаче у со (М. Павић, 47).

И показни детерминатор *тај*, поред своје деиктичке природе да указује на некога или нешто у близини саговорника, а самим тим и на некога или нешто релативно близу говорнику, такође упућује и на део у дискурсу. У литератури наилазимо на став да детерминатор *тај* искључиво доприноси нерестриктивности (Кордић 1995: 82), тј. да детерминатор *тај* само анафорички упућује. У анализи и ми полазимо од анафоричког упућивања овог детерминатора. Упућивањем на нешто близу, детерминатор *тај* доприноси одређености референта именичког појма, зато адјективна клауза која следи у истој номиналној синтагми има улогу нерестриктивне одредбе. Тако смо издвојили примере из корпуса који илуструју ову тврдњу:

(3) Неискрена и лажљива, чинила се да га страсно љуби, али **тај плач**, КОЈИМ је заливала своје пољубце, није више био горак (М. Црњански, 66). Из **тих сепата**, КОЈИ су се једномерно клатили и шкрипали, вирила су свежа и преплашена лица уграбљених дечака (И. Андрић, 22). Каган је презирао **ту секту**, КОЈА је припадала странци хазарске принцезе Атех (М. Павић, 54). Причам му како сам се једном у *Паризу*, пошто сам најпре молио пријатеље да ме не прате на станицу, осетио одједном тако несрећан што напуштам **тај град** КОЈИ волим скоро колико

⁶¹ Показна заменица *овај* (*ова*, *ово*...) може бити фреквентна и са катафоричким упућивањем мимо функције детерминатора у антецеденту релативних клауза (нпр. Рекао је и *ово*: сутра нема наставе). У оваквим конструкцијама показна заменица *ово* има функцију просентенцијализатора, јер заступа предикатску асиндентску клаузу у надређеној (види Ковачевић 2007: 49).

свој родни (Р. Петровић,30). Али и **та књижевност**, КОЈА је од свих наших локалних књижевности имала најсолиднији основ и највише везе са стварним и народним животом, КОЈА је имала једнога тако ваљаног и популарног писца као што је био Рељковић, КОЈА је никла и развила се у средини православних Срба, није имала утицаја на стварање наше нове књижевности (Ј. Скерлић, 8). Из реда **тих Рачана**, КОЈИ су тако настављали стару српску писменост, јавило се неколико писаца који чине прелаз ка новој писмености (Ј. Скерлић, 24). На пример, за описмењавање, али и финансијско описмењавање, подучавање **тих младих људи**, КОЈИ су навикли да живе од данас до сутра, како да штеде (Политика 13.09.2011. 7). За мене је **та кичма** КОЈА суштински повезује мој рад – писање (Политика 13.09.2011. 22). Ту је само **тај смрад**, КОЈИ се јавља у вечерњим сатима, када течност којом се перу резервоари почне да испарава. (Курир 29.09.2011. 23);

Да се и детерминатор **тај** може тумачити као анафора која упућује на већ споменути језичку јединицу, доказ је контекст. Анализирамо први пример:

Неискрена и лажљива, чинила се да га страсно љуби, али **тај плач**, КОЈИМ је заливала своје пољубце, није више био горак (М. Црњански, 66).

Овом исказу претходи исказ:

И тако јој се, кроз *плач*, чинио Вук Исакович и његова кожа и његове очи, уста, као неко биље и сазвежђе које није могла да заборави све док јој се, у мислима, не појави онакав какав је сад: кривоног, подбуо, и тежак, као буре. (М. Црњански, 66)

Изоставићемо детерминатор **тај** из анализираног примера:

[← Неискрена и лажљива, чинила се да га страсно љуби, али **плач** КОЈИМ је заливала своје пољубце, није више био горак]

Без детерминатора **тај** у антецеденту и мимо контекста, адјективна клауза је рестриктивна. Приликом рестриктивног читања референт именичког појма означава класу референата, а адјективна клауза садржи критеријум за одабирање подскупа референата. Дакле, адјективна клауза без детерминатора **тај** у антецеденту може бити рестриктивна, али са анафорички употребљеним детерминатором увек је нерестриктивна, што значи да детерминатор **тај**, када анафорички упућује, доприноси нерестриктивности. И у вези са детерминатором **тај** најчешће је трансфрастичко анафоричко упућивање, али не и искључиво (у четвртом примеру антецедент **тај град** упућује на именицу *Париз* која је део надређене клаузе).

Да детерминатор *тај*, као и детерминатор *овај*, најчешће анафорички упућују, потврђују и примери у којима се у антецеденту поред овог детерминатора налази и придев одређеног вида или неки други детерминатор, те је адјективна клауза која следи само нерестриktivна:

(4) Хоће ли му **тај нови живот** за КОЈИ се спрема бити важнији од братовљеве мржње и очевог презрења (Д. Ћосић, 38)? Узбудљиво је било гледати у **тај млечни пут** КОЈИ се вукао за бродом (Р. Петровић, 2). Гледам **тај скромни раскош** о КОМЕ је сањао Бодлер или Дела Кроа (Р. Петровић, 9). **Тај густ појас растиња**, ШТО је између праве прашуме и реке, и КОЈИ прашума осваја одмах својим лијанама, врежама и папратима, у ствари је жетва која зре (Р. Петровић, 24).

Наведени примери илуструју употребу одређеног придевског вида у одређеном синтагматском контексту. Детерминатор *тај* анафорички упућује на већ одређени референт, а то значи да је адјективна клауза недвосмислено нерестриktivна. Реконструисаћемо први пример:

[← Хоће ли му **тај нови живот** бити важнији од братовљеве мржње и очевог презрења?]

Реконструисани пример показује да је адјективна клауза факултативна, тј. нерестриktivна.

На основу досадашње анализа може се закључити је да су детерминатори *овај* и *тај* у антецеденту врло фреквентни са анафоричким упућивањем, тј. да доприносе нерестриktivности релативне адјективне клаузе.

У вези са **показним детерминатором онај** у литератури је потенцирано (в. Кордић 1995: 83–94) да катафорички упућује због своје сталне семантике да упућује на нешто удаљено. Следећи примери (5) показују да детерминатор *онај* може и

анафорички упућивати уз властите именице, тј. упућивати на познати или одређени референт, али временски или просторно дистанциран⁶²:

(5) Доживео сам праву емоцију када су ми рекли да је велики фетишер, још увек, Њамкоро Краоло; **онај исти Њамкоро** за КОГА ми је Вуије записао: „У моје време (има тридесет година) главни фетишер био је такозвани Њамкоро (Р. Петровић, 110). То је **она иста Комое** низ ЧИЈЕ су ме брзаке спуштали пагајери пирогом када сам био у Алепе (Р. Петровић, 80).

Пошто је детерминатор *онај* у корпусу најчешћи, поставља се питање да ли је могуће издвојити примере у којима је детерминатор *онај* употребљен анафорички и мимо властитих именица у антецеденту:

(6) **Оно „оловно ђуле“**, КОЈЕ му је легло у груди кад је угледао црвен крст на руци аустријског војника и кроз сузе прочитао „царске речи“, није додуше ишчезло, али је постало малено као зрно са бројаница, тако да се са њим дало живети (И. Андрић, 154). Узгред буди речено, **онај сандук књига**, на КОМЕ почива добрим делом мудерисов глас учена човека, још је неисцрпен и непочитан (И. Андрић, 237). **Онај огромни простор**, од западне до источне афричке обале, КОЈИ се зове Судан, могао би се звати саваном (Р. Петровић, 32). Она је цела Африка изузев северних пустара, и **оног компактног прашумског појаса**(,) КОЈИ по екватору окружује свет (Р. Петровић, 31). То је **оно чувено племе** на КОЈЕ се увек мисли кад се говори о црначкој уметности (Р. Петровић, 33). Говори **оним његовим најодлучнијим гласом**, КОЈИ је све спуштенији што је бешњи и претећији (Р. Петровић, 74).

У овим примерима *онај* не најављује одредбу која би издвојила подкуп референата именичког појма, већ онај упућује на свог јединог референта – на *сандук књига*, на *оловно ђуле*, на *огромни простор*, од *западне до источне афричке обале*..., али ови појмови нису помињани у непосредном контексту већ је то тзв. шири дискурсни контекст или знање о ванјезичкој стварности, (које је опште или део сећања). То значи да детерминатор *онај* има већи домет од детерминатора *овај* и *тај*. Анализирамо први пример:

⁶² Д. Кликовац, анализирајући употребу показних речи у говорном језику, као релевантне аспекте употребе заменица и прилога издваја: физички простор, простор намене, простор поседовања, простор знања, простор сећања, емоционални простор, простор важности (Кликовац 2006: 127–131).

Оно „оловно *ђуле*“, КОЈЕ му је легло у груди кад је угледао црвен крст на руци аустријског војника и кроз сузе прочитао „царске речи“, није додуше ишчезло, али је постало малено као зрно са бројаница, тако да се са њим дало живети (И. Андрић, 154);

У ширем дискурсном контексту, у делу дискурса који претходи анализираном исказу налази се исказ:

Не боли га толико ухо колико *оловно и горко ђуле* које му је одједном, после читања „царских речи“, легло усред груди. (И. Андрић, 139);

Детерминатор *оно* у анализираном примеру односи се на супстантив у антецеденту („оловно *ђуле*“), али и анафорички упућује на већ помињани и одређени референт (*оловно и горко ђуле*) са којим је супстантив у антецеденту кореференцијалан и који је део ширег дискурсног контекста на који се анафорички упућивало. Већ смо констатовали да након анафора следи нерестриktivна адјективна реченица. Нерестриktivности такође доприноси и број и садржај одредби унутар антецедента. У примерима (6) референт именичког појма у антецеденту одређен је и квалификаторима, што додатно доказује да је упућивање детерминатора *онај* анафоричко.

2.1.1.1.2. Показни детерминатор придевског карактера

Показни детерминатори придевског карактера имају посредну (одређену или неодређену) референцијалну улогу, што је суштина њиховог придевског карактера. Они почивају на категоријалним принципима квалитета (*овакав, такав, онакав...*) и квантитета (*оволики, толики, онолики...*).

2.1.1.1.2.1. Показни детерминатори *овакав, такав, онакав* форички упућују на особину и квалитет некога/нечега. Ови детерминатори се ретко јављају у корпусу и то испред релативизатора *који* и *какав*.

(7) У ред **таквих појава** КОЈЕ би налагале нарочита истраживања у другим приликама спадају и, назовимо их тако, „лажне секундарне“ ономотопеје чија је фреквенција особито висока у неким савременим медијумима у области масовне културе, рецимо стрипу (...) (М. Радовановић, 123). **С таквим људима КОЈИ** нам допуштају да се разликујемо од њих и та разлика им не квари сан, обрачунаћемо се и ми и наши непријатељи удруженим снагама (М. Павић, 46). Тим је у потпуности самостално дошао на идеју да направи један **овакав уређај**, КОЈИ је, по

истраживањима тима, први уређај такве врсте на свету
(sr.wikipedia.org/sr/Стробери_енерџи).

У примерима (7) показни детерминатор упућује анафорички на квалитативно већ одређене референте именичког појма у антецеденту (о којим и каквим *појавама*, *људима* и *уређају* је реч већ је познато на основу дела дискурса који претходи). Адјективна клауза уведена релативизатором *који* носилац је садржаја о редундантним спецификацијама истог референта или уопште не садржи квалификативна својства референта. Да је референт квалитативно одређен анафоричким упућивањем показног детерминатора, потврђује нерестриktivност адјективне клаузе коју је могуће анулирати без последица које се тичу информативности исказа:

[←У ред **таквих појава** спадају и, назовимо их тако, “лажне секундарне“ ономатопеје чија је фреквенција особито висока у неким савременим медијумима у области масовне културе, рецимо стрипу (...)]

Сада ћемо реконструисати пример тако што ћемо супституисати релативизатор *који* релативизатором *какав*:

[←У ред **таквих појава** *КАКВЕ* би налагале нарочита истраживања у другим приликама спадају и, назовимо их тако, “лажне секундарне“ ономатопеје чија је фреквенција особито висока у неким савременим медијумима у области масовне културе, рецимо стрипу (...)]

Реконструисани пример је информативан уз промену значења јер адјективна клауза својим садржајем сада подразумева именичку синтагму, тј. именицу квалитативно одређену коју заступа релативизатор *какав*. То значи да су у оваквим конструкцијама могућа оба релативизатора зато што они представљају формални субјекат адјективне клаузе, који може бити изражен и именицом и именичком синтагмом. Изузетак је последњи пример у групи (7) где супституција није могућа јер релативизатор заступа само именицу:

[←*Тим је у потпуности самостално дошао на идеју да направи један *овакав уређај*, *КАКАВ* је, по истраживањима тима, први уређај такве врсте на свету.]

Реконструисани пример је неинформативан.

(8) Њихов успех не одговара њиховој стварној вредности, и да су од Јована Ст. Поповића остали само његови историјски драмати, драматизације историјских легенди и народних песама, он никако не би заузео **онако високо место у српској књижевности** КАКВО данас има (Ј. Скерлић, 127). Довољно је, можда, нпр. само схватити начело да свака људска култура и сваки људски колектив, свесно или не, намерно или не, стварају (и створе) себи **онакво средство за споразумевање и стваралаштво** КАКВО им је потребно, и да га, сагласно томе, мењају – усклађујући га редовно са новонасталим, промењеним потребама (М. Радовановић, 123-124).

Примери (8) илуструју најпре катафоричко упућивање показног детерминатора *онакав* на адјективну клаузу уведена релативизатором *какав* која није носилац садржаја о квалитету већ егзофорички упућује на ванјезички контекст, тј. на опште знање које деле комуникатори. У оваквим исказима могуће је релативизатор *какав* супституисати релативизатором *који* уз извесну измену у значењу, али исказ остаје информативан:

[←Њихов успех не одговара њиховој стварној вредности, и да су од Јована Ст. Поповића остали само његови историјски драмати, драматизације историјских легенди и народних песама, он никако не би заузео **онако високо место у српској књижевности** КОЈЕ данас има.]

Супституција је могућа зато што релативизатор у адјективној клаузи представља формални објекат, а он може бити изражен и именицом и именичком синтагмом.

(9) *У једној за своје доба високој култури, са релативно доста религиозног либерализма, КАКВА је била античка Грчка*, језичка испитивања су прешла оквире чисто практичних циљева (М. Ивић, 11). Изнајмила сам **онакав стан** КАКАВ ми треба – простран, осветљен и у центру (<http://marketingmreza.com/portal/blogovi>).

У првом примеру из групе (9) референт именичког појма квалификативно је одређен синтагматским контекстом антецедента, тако да релативизатор *каква* заступа одређени референт. Други пример илуструје катафоричко упућивање показног детерминатора *онакав* према адјективној клаузи, која представља коментар (спону) до издвојеног у финални положај дела надређене клаузе који садржи квалитативно својство референта у антецедену. Ова својства позната су говорнику; могу, али не морају бити позната саговорнику. Оваквим издвајањем и емфатичким акцентовањем катафоричким упућивањем показног детерминатора *онакав* постиже се експресивност

израза. „У оба случаја релативизатор *какав* представља формални предикатив адјективне клаузе, те је стога немогуће овај релативизатор супституисати релативизатором *који*“ (Русимовић 2013: 175):

[←*У једној за своје доба високој култури, са релативно доста религиозног либерализма, КОЈА је била античка Грчка, језичка испитивања су прешла оквире чисто практичних циљева.]

Реконструисани пример је неинформативан.

Дакле, релативизатор *какав* може се понекад заменити релетивизатором *који*, али се онда уноси разлика у значењу зависне клаузе. Међутим, када је квалификативно значење релативизатора *какав* релевантно за разумевање исказа, односно када *какав* формално врши функцију именског дела предиката у оквиру адјективне клаузе, онда се *какав* не може заменити са *који*.

2.1.1.1.2.2. Показни детерминатори *оволики*, *толики*, *онолики* упућују на величину или количину некога/нечега. Њихова фреквентност у корпусу је мала и појављују се испред релативизатора *који* и *колики/колико*:

(10): Захвалан сам на *толиком* поштовању КОЈЕ ми се указује, али мени је сасвим довољно да будем једноставно добар гитариста (Блиц, 4302, 20). Али нико није могао да га припреми за *онолики* снег КОЈИ је зимус хиљаде планинских домаћинстава два месеца држао у блокади (<http://www.rts.rs/page/tv/ci/story/Moj+xepoj.html?email=yes>).

(10.a) Дрхтао је од страха и заиста није могао да схвати шта се то десило и како се нашао одједном, везан и изубијан, овде на капији, у средишту пажње, пред *оволиким* светом КОМЕ треба сад да одговара (И. Андрић, 99); Ја сам, понављам, изузетно задовољан што видим *оволико* људи КОЈИ су позитивно расположени да наставимо на путу на којем смо били (www.mladenovac.ds.org.rs/index.php?op=main&id=1157).

У наведеним примерима показни детерминатори за количину употребљени су анафорички, односно, о количини одређеног референта у антецеденту реферише се анафоричким упућивањем на део дискурса који претходи. Ако би исказ био дискурсно деконтекстуализован, онда би показни детерминатор егзофорички реферирао, тј. онда

би знање о ванјезичкој стварности, као шири контекст, садржао информацију о количини/величини референта именичког појма у антецеденту. То значи да је и адјективну клаузу могуће двоструко читати. Ако би показни детерминатор анафорички упућивао, адјективна клауза представљала би нерестриктивну одредбу. Уколико би показни детерминатор егзофорички упућивао на знање у ванјезичкој стварности, онда би се адјективна клауза читала као рестриктивна, тј. била би ближи модификатор супстантива у антецеденту, јер референт у антецеденту најпре мора бити одређен, а након тога му се приписује количина/величина као својство.

Примере реконструисамо тако што ћемо супституисати релативизатор *који* релативизатором *колики*:

(10) [←Захвалан сам на *толиком* поштовању КОЛИКО ми се указује, али мени је сасвим довољно да будем једноставно добар гитариста.]

(10.1) [←*Дрхтао је од страха и заиста није могао да схвати шта се то десило и како се нашао одједном, везан и изубијан, овде на капији, у средишту пажње, пред *оволиким светом* КОЛИКОМ треба сад да одговара.]

У првом реконструисаном примеру супституисан је релативизатор *који* релативизатором *колики* и исказ је информативан уколико у претходном делу дискурса референт именичког појма у антецеденту није одређен квантификативно. Другим речима, да би референт био количински одређен, показним детерминатором се катафорички упућује на адјективну клаузу која даље упућује на заједничко знање комуникатора и ситуациони контекст, а то би такође представљало вид егзофоре. Међутим, реконструисани пример (10.1) је неинформативан јер је у питању неодређени референт који најпре адјективна клауза одређује, а затим се референту приписује квантитативно својство.

Анализа примера у овом делу рада показала је да сви показни детерминатори могу анафорички упућивати на већ споменути језичку јединицу у ширем контексту или одређену знањем о ванјезичкој стварности и тако доприносити да се адјективна реченица која следи протумачи као нерестриктивна. Да детерминатори са анафоричким упућивањем доприносе нерестриктивности адјективне клаузе, потврђују и примери у

којима се адјективна клауза са овако употребљеним детерминатором тумачи као нерестриктивна, док се без ових детерминатора у антецеденту тумачи само као рестриктивна.

Наш разнофункционални корпус показао је да су демонстративи *овај* и *тај* у антецеденту фреквентнији са анафоричким упућивањем, док је демонстратив *онај* мање фреквентан са анафоричким упућивањем, али за нашу анализу је важна флексибилност ових заменица када је форичност у питању.

Показни детерминатори придевског карактера у антецеденту, који почивају на категоријалним принципима квалитета и квантитета, поред очекиваних релативизатора *какав* и *колики* могу имати и релативизатор *који* који уводи адјективну клаузу. И показни детерминатори за квалитет и квантитет могу анафорички упућивати на одредбу која је део дискурса који претходи антецеденту или на знање о ванјезичкој стварности. Адјективне клаузе са таквим антецедентом не само да су нерестриктивне, него често и нису носиоци садржаја о квалитету или квантитету.

Када показни детерминатор за квалитет анафорички или егзофорички упућује, адјективне клаузе не само да су нерестриктивне, него најчешће и нису носиоци садржаја о квалитету и уведене су релативизатором *који* и тај релативизатор не може се супституисати релативизатором *какав*. Ређе је нерестриктивна адјективна клауза уведена релативизатором *какав*, али се он може супституисати релативизатором *који*, с тим да се уноси разлика у значењу зависне клаузе. Изузеци су ситуације у којима је нерестриктивна адјективна клауза уведена релативизатором *какав*, који се не може супституисати релативизатором *који*, ако релативизатор *какав* има функцију предикатива.

Што се тиче показних детерминатора за квантитет, такође разликујемо ситуације када ови детерминатори анафорички упућују или егзофорички реферирају и тада је фреквентнији релативизатор *који*, који се или уопште не може супституисати релативизатором *колики*, или, ако је супституција могућа, исказ ван контекста се једино може читати са адјективном клаузом као рестриктивном.

2.1.1.2. Присвојни детерминатор у антецеденту

Придевске заменице (*мој, твој, њен, његов, наш, ваш, њихов, свој*⁶³,...) према комуникативној функцији изражавају *показивање припадности*, док према референцијално-семантичком критеријуму имају посредну референцију и садрже лексичким средствима изражен категоријални принцип посесивности. Оне замењују придеве, али и показују лице као и личне заменице. Како у синтагми најчешће имају улогу одредбе, већина лингвиста их сматра придевским.

У релевантној лингвистичкој литератури (Кузман/Милер 1994: 92) наилази се на став да присвојни детерминатори могу означавати одређеност референата као одређени члан у немачком језику. Истиче се да „посвојне замјенице доприносе одређености референта, а тиме и нерестриktivности релативне реченице“ (Кордић 1995: 97). То би значило да присвојни детерминатори само анафорички упућују.

Ми такође сматрамо да присвојни детерминатори анафорички упућују и да су као такви врло фреквентни у корпусу⁶⁴. Када је у питању анафоричко упућивање присвојних детерминатора, адјективна клауза најчешће је уведена релативизатором *који*, а врло ретко релативизаторима *што*_н и *чији*.

Присвојна заменица *мој*⁶⁵ указује да нешто припада првом лицу једнине, тј. говорнику, док заменица *твој* указује на припадност нечега другом лицу једнине, тј. саговорнику. За саговорнике у усменој реализацији дискурса заменице *мој* и *твој* имају улогу егзофоре. Међутим, када је у питању дијалог у писаној реализацији дискурса или

⁶³ Заменица *свој* нема своју комуникативну вредност, њоме се не показује, нити пита, нити уопштава, нити одриче...њена функција је само синтаксичка, не прагматичка (Радић 2009: 216).

⁶⁴ Катафоричко упућивање присвојних заменица је ретко и везано је за дијалогске форме, и то када ауторски текст следи након реплике говорника (нпр. *Мој пријатељ, КОЛИ је јуче стигао*, хоће нешто да вам каже – рече *Никола*).

⁶⁵ „Заменица *мој* – као и остале присвојне заменице, а у широј перспективи и као присвојни придеви – означава однос два појма, где се први, управни појам одређује односом према другом, детерминативном. У односу на први појам заменица *мој* практично се не разликује од присвојних придева, али (...) ова заменица замењује име појма од кога се изводи посесив, сводећи податак о том појму на указивање да је он говорно лице. Ово остаје стална компонента значења ове заменице у свим примерима употребе, док по односу према управном појму долази до знатне диференцијације.“ (Радовић-Теших 1978: 105)

приповедање (ЈА-форма и ТИ-форма), тада ове заменице имају улогу ендофоре (анафоре или катафоре). Заменицу *мој* није могуће заменити именицом или присвојним придевом изведеним од кореференцијалне именице, али заменица *мој* може бити супстантивирана. Најпре наводимо примере који илуструју стање у литератури, тј. анафоричко упућивање присвојних детерминатора *мој* и *твој*:

(11) „Дакар није Африка!“ понавља **мој пријатељ**, КОЈИ ми тако забрањује да се одушевљавам овим урођеницима што су ту као представници скоро свих племена екваторске и западне Африке (Р. Петровић, 4). Она изненађује **мога сапутника** КОЈИ никада није видео кошту по толикој топлоти (Р. Петровић, 35). Не спавати више по кабанама, колибама и мочварима, већ у кући која представља мир и културу; **у мојој кући**, са ЧИЈЕ таванице не падају страшне стонoge и скорпије (Р. Петровић, 53). Надао си се да ће ово сад купљено бити таман **твојој снази и расту**, КОЈИ ти је Бог одредио (Д. Ћосић, 173).

Анафоричко упућивање присвојних заменица *мој* и *твој* најчешће је трансфрастичко.

На припадност нечега првом и другом лицу множине указују заменице *наш* и *ваш*, које такође имају првенствено егзофоричку референцију (референција ових заменица ишчитава се захваљујући познавању ванјезичке стварности). Специфичност ових заменица је у томе да у научном стилу заменицом *наш* аутор указује на самог себе, док је фреквентна употреба заменице *ваш* са референцијом која је отворена (обраћање је упућено свим читаоцима – нпр. у огласима). Уместо заменице *наш* (као и уместо заменице *мој*) није могуће употребити одговарајући облик кореференцијалне именице. И заменице *наш* и *ваш* у писаној реализацији дискурса најчешће анафорички упућују.

(12) Више но **наше Косово**, КОЈЕ је народно, Куликоро је црначко Јеванђеље и велики споменик фетишерства (Р. Петровић, 110). Не узимам ниједног **од наших слугу**, КОЈИ су до малочас прали рубље и КОЈИ сад треба да се забаве негде у селу (Р. Петровић, 81). Музички асамбли РТС-а заслужују да буду под посебном бригом државе, како би се нашао начин за поправљање садашњег веома тешког положаја **наших музичара**, КОЈИ су плаћени далеко испод сваког просека и стандарда (Блиц, 4302, 21). Треба видети са коликим вас очајањем пита **ваш сапутник**, КОЈИ је случајно био заспао у колима: да ли је у сну можда клонуо тако главом да су му зраци падали на потиљак (Р. Петровић, 22).

У првом примеру реч је о јединственом референту (*Косово*) у антецеденту, у другом примеру антецедент представља скуп ентитета (*наше слуге*), али се садржај адјективне клаузе односи на цео скуп. У трећем примеру антецедент *наших музичара* асоцијативном анафором до именског израза (*музички ансамбал РТС-а*) већ је одређен као подскуп ентитета на који се адјективна клауза односи.

Присвојне заменице трећег лица *његов, њен,..* као и облик множине *њихов,..*, за разлику од присвојних заменица првог и другог лица, по правилу упућују на реч у писаном дискурсу и то најчешће као анафоре. Углавном се могу заменити присвојним генитивом кореференцијалне именице или присвојним придевом од ње изведеним. Неки од примера су:

(13) *Брод* скаче по таласима: *његова елиса, КОЈА је врло често изнад воде*, тутњи кроз празнину, и нас неколико који не патимо од морске болести остајемо у оном малом фимоару на крову (Р. Петровић, 128). Мирис њене коже на амбру, на уља и на траве, радује; али највише радује чудна дивља боја *њенога гласа, у КОМЕ има узбуђених нота девојачких, пиштавих детињских и промуклих кликтања ратничких* (Р. Петровић, 23). *Његова «славјанска школа»*, *КОЈА је имала да спрема свештенике и учитеље*, била је прва стручна школа међу православним Србима и задовољавала је једну велику народну потребу (Ј. Скерлић, 94). То је била *њихова касаба, у КОЈУ је сада требало сићи* и наставити живот (И. Андрић, 88). У ноћи *њихов сплав на пирогама, КОЈИ терају хватајући се рукама за уже пребачено с обале на обалу изнад реке*, изгледа да плови по самом Стиксу (Р. Петровић, 39). *Њини суседи Лоби, КОЈИ су голи такође, КОЈИ такође нису људоджери*, дивљи су до крајности и њихов крај још није покорен (Р. Петровић, 119). Тек половином XIX века, када се научни рад средио у Матици српској и Друштву српске словесности, историчари и филолози упознају *Србе са њиховом старом књижевношћу, КОЈА је од XVII века била само један мртав споменик прошлости* (Ј. Скерлић, 6).

У примерима (13), када је у питању анафоричко упућивање до именичког израза који представља ентитет са својствима [+живо] и [+људско], анафора може бити интрафрастичка, али је чешће трансфрастичка. Уколико је у питању анафоричко упућивање до именичког израза који представља ентитет са својствима [-живо] и [-људско], анафора је интрафрастичка.

Повратна заменица *свој*, како наводе ауторке Мразовић/Вукадиновић (1990: 648) појављује се углавном у упућивачкој улози и то у оквиру једног исказа (под исказом

подразумевају основну јединицу комуникације), а то значи интрафрастички. Заменица *свој* анафорички упућује на субјекат реченице у којој се налази. Њу није могуће заменити присвојним генитивом кореференцијалне именице, а замена придевом изведеним од кореференцијалне именице пореметило би референцију „референција односног придјева била би шира од референције именице. Једино употреба замјенице чува идентичност референције“ (Кордић 1996: 73).

(14) Окреће се **своме грнетару**, КОЈИ га у корак прати, и грца, муца (Б.Станковић, 100). Тада *непознати* ободе **свога коња**, КОЈИ скочи у висину за три копља и брзо стигне Секулу (Ј. Цвијић, 41). И док су *произвођачи цигарета* забринути за **свој профит**, КОЈИ је несумњиво велики, синдикати су забринути за радна места (Нин, 3031, 29.01.2009, 27). *Арсеније IV* по њој изрезао је **свој грб**, КОЈИ је остао грб Карловачке митрополије (Ј. Скерлић, 39). (...) и у тој одбрани православља *он* се служи полемичним и догматичним списима руске теологије, сматрајући их као општу својину православља, не наводећи **своје позајмице**, КОЈЕ су биле врло велике (Ј. Скерлић, 45); И одмах ме је зато, за тренутак, *Африка* унела у себе и показала ми **своје било**, кроз КОЈЕ бије крв врућа и тамна; своје срце, ЧИЈИ облик није као нашега срца, већ је мрачно и тешко, теже од њене земље и болније и непријатељскије од њеног неба (Р. Петровић, 50). *Они* не прекидају **своју тужну, ритмичну песму** ЧИЈИ се мотиви непрестано понављају (Р. Петровић, 27). Спавала је на својим огледалима и чешљевима и звиждала по сновима **свог малог сина** ШТО лежи до ње, тако да дете није могло спавати (М. Павић, 69).

У примерима (14) анафора је доследно интрафрастичка, било да се субјекат подразумева (први и последњи пример) било да је експлициран (*непознати, произвођачи цигарета, Арсеније IV, он, Африка, они*).

Наведени примери (13 и 14) тумаче се као нерестриктивни кад имају присвојну заменицу у антецеденту која анафорички упућује на референт који је већ одређен, тј. познат и експлициран у делу дискурса који претходи антецеденту. Када изоставимо присвојну заменицу у антецеденту, имамо две могуће ситуације:

Надао си се да ће ово сад купљено бити таман **твојој снази и расту**, КОЈИ ти је Бог одредио (Д. Ћосић, 173).

[← *Надао си се да ће ово сад купљено бити таман **снази и расту**, КОЈИ ти је Бог одредио.]

[← Надао си се да ће ово сад купљено бити таман **снази и расту** КОЈИ ти је Бог одредио.]

Дакле, адјективну клаузу можемо третирати и даље као нерестриктивну (прва реконструкција примера) или ипак као рестриктивну (друга реконструкција примера). Анализа показује да је без детерминатора надређена клауза несамостална, тј. да ове клаузе не могу да се реорганизују у две просте реченице. Значи, прихватљив је пример који илуструје друга реконструкција. Такође, адјективну клаузу можемо тумачити као рестриктивну и у осталим примерима јер је антецедент без детерминатора неодређен, тј. општи појам који именује класу (*раст, грнетар, коњ, профит*). Следи да присутност присвојне заменице у антецеденту доприноси нерестриктивности адјективне клаузе, што се у потпуности слаже са стањем у литератури.

Следећи примери (15) такође показују да су адјективне реченице са присвојним детерминатором у антецеденту нерестриктивне:

(15) Та се борба јавља најпре у сукобу измеђ' мене и **мога оца**, КОЈИ се необично поносио тиме што му син иде у школу (...) (Б. Нушић, 35). Па и тај Земун, који је желео да све сазна, и **њен муж**, КОЈИ се можда неће ни вратити (М. Црњански, 62). Срби су прешли у Угарску под водством **свога патријарха**, КОЈИ им је био као нека врста и световног поглавара... (Ј. Скерлић, 17). Немирна духа, не могући дуго да остане на једном месту пође у Русију да види **своје родитеље**, КОЈИ су тамо пребегли 1813. (Ј. Скерлић, 119).

Анулираћемо присвојну заменицу у првом примеру:

[←Та се борба јавља најпре у сукобу измеђ' мене и **оца**, КОЈИ се необично поносио тиме што му син иде у школу, (...)]

[←*Та се борба јавља најпре у сукобу измеђ' мене и **оца** КОЈИ се необично поносио тиме што му син иде у школу, (...)]

Реконструкција примера показује да је прихватљив први пример где адјективна клауза остаје нерестриктивна. Дакле, антецедент је одређен и без присвојне заменице јер су именице у антецеденту (*муж, отац, патријарх, родитељи*), у контексту у којем су употребљене, одређене због уникатности своје семантике. То значи да присвојни детерминатор својим анафоричким упућивањем само истиче већ одређеног референта

именичког појма. Такође, сложену реченицу је могуће реорганизовати у две просте, а да се информација не промени:

[Та се борба јавља најпре у сукобу измеђ' мене и **оца**, а он се необично поносио тиме што му син иде у школу, (...)]

На овом нивоу анализе можемо закључити да се наведене адјективне клаузе тумаче првенствено као нерестриktivне кад имају присвојну заменицу у антецеденту јер је она употребљена анафорички, али и да оне остају нерестриktivне и уколико се та заменица анулира. Дакле, не доприносе одређености, јер су референти у антецеденту својом јединственошћу већ одређени, али истичу ту одређеност, тј. нерестриktivност адјективне клаузе.

Присвојни детерминатори могу се комбиновати са показним и општим детерминаторима у антецеденту, с тим што иницијалну позицију увек имају показни или општи детерминатори. Пошто смо већ разматрали како показни детерминатори у антецеденту доприносе нерестриktivности адјективне клаузе, за нашу анализу је значајно да обратимо пажњу на следеће примере:

(16) И доцније, што пиће буде јаче, њихни мужеви пијанији, загрејанији и оне ће све распаљеније све страсније бивати, као да се **са тим својим мужевима**, С КОЈИМА су већ толику децу изродиле, тек тада први пут у животу виде, као да се први пут тада заволе и заљубе једно у друго (Б. Станковић, 91). Говори **оним његовим најодлучнијим гласом**, КОЈИ је све спуштенији што је бешњи и претећији (Р. Петровић, 74). Зато су Комое, Волта, Зазандра и Нигер текли провидни, као обасјана густа киша кроз азури; **са свим својим рибама, кајманима, пирогама**, ЧИЈИ се покрет видео као у стаклу (Р. Петровић, 113).

На нерестриktivност адјективне клаузе утиче одређеност антецедента, док на одређеност референта именичког појма у антецеденту утичу оба детерминатора која анафорички упућују. Тако комбиновање детерминатора утиче на стилогеност дискурса, тј. истиче се референт именичког појма, који се одређује присвојним детерминатором и спецификује показним или општим детерминатором.

Досадашња анализа показала је да присвојни детерминатори у антецеденту својом сталном семантиком доприносе одређености референта у антецеденту тако што

анафорички упућују. Следећи примери (17) показују да стање у литератури представља поједностављено виђење утицаја присвојних детерминатора у антецеденту на нерестриктивност адјективне клаузе:

(17) А знам, опет, кад је умро **мој чича** с КОЈИМ је бабо ортачки радио и КОГА је јако волео (Л. Лазаревић, 25). У неком полусаном, галичљивом и слатком расположењу слушао сам после вечере њене тихе приче (...) **о мом стрицу** КОЈИ се разболео и умро чим је на стару кућу назидео горњи кат, и још о многоме којечему (Л. Лазаревић, 8). А не, то је **њен син** КОЈИ има тамо ловиште (Р. Петковић, 5).

У свим овим примерима и без анулирања присвојног детерминатора, можемо адјективне клаузе третирати и као рестриктивне и као нерестриктивне, а оно што именички појам у антецеденту третира као одређен или неодређен јесте чињеница да он представља класу или подскуп класе.

(а) А знам, опет, кад је умро **мој чича** с КОЈИМ је бабо ортачки радио и КОГА је јако волео.

(б) А знам, опет, кад је умро **мој чича**, с КОЈИМ је бабо ортачки радио и КОГА је јако волео.

Пример (а) показује да је могућа рестриктивна адјективна клауза и са присвојним детерминатором у антецеденту уколико именички појам у антецеденту означава више референата у ванјезичкој стварности. Тако се присвојним детерминатором не одређује референт у антецеденту у потпуности већ томе доприноси и адјективна клауза која представља одредбу која доноси критеријум за одабирање референата. Уколико би антецедент означавао јединственост (уникатност) референта (б), онда би било могуће адјективну клаузу третирати као нерестриктивну.

(18) **Мој најстарији брат**, КОЈИ је већ био у старијим разредима, изгледа да се провукао и није у животу имао посла са том именицом; мој млађи брат ми рече да је од именице пас пети падеж: куче (Б. Нушић, 51).

Адјективна клауза у примерима јесте нерестриктивна, али на одређеност референта именичког појма у антецеденту само делимично утиче присвојни детерминатор, док га потпуно одређује суперлатив придева.

[← ***Мој брат**, КОЈИ је већ био у старијим разредима, изгледа да се провукао и није у животу имао посла са том именицом; мој млађи брат ми рече да је од именице пас пети падеж: куче.]

[← **Мој брат** КОЈИ је већ био у старијим разредима, изгледа да се провукао и није у животу имао посла са том именицом; мој млађи брат ми рече да је од именице пас пети падеж: куче]

Реконструкције примера показују да је могуће адјективну клаузу третирати и као нерестриктивну и као рестриктивну без контекста, али у контексту у коме је јасно да постоји више референата на које се именица односи једино је могућа друга реконструкција примера која илуструје рестриктивну употребу адјективне клаузе.

Најзад, следе примери у којима је и без икакве реконструкције присвојни детерминатор употребљен анафорички или егзофорички, али ипак следи рестриктивна адјективна клауза:

(19) Оппростите што морам ваш комплимент да разумем као укор, јер мало има **мојих земљака** КОЈИ за пет година овако рђаво говоре као ја (Л. Лазаревић, 120); А кад се пробуди, кир Аврам као у страху пева у постељи тропаре и кондаке **својим прецима**, КОЈЕ је српска црква прогласила за свеце (М. Павић, 32); У мени је и она црта патриотизма која ме учини нарочито радосним када сарађујем с **нашим уметницима**, КОЈИ нимало не заостају за светском музичком елитом (Блиц, 4302, 20); Као песник Рајић има своје место у историји српске уметничке поезије, као **један од првих писаца наших** КОЈИ су писали стихове (Ј. Скерлић, 46); Настаје, дакле, интересантно питање: ко је **тај од мојих предака** КОЈИ је сам своје презиме **заборавио** и под каквим је околностима он то могао учинити (Б. Нушић, 10);

Ексерцирани примери из разнофункционалног корпуса савременог српског језика показују да након антецедента чији је синтагматски контекст присвојна заменица, адјективне клаузе могу бити и рестриктивне. То значи да адјективне клаузе садрже критеријум за одабир подскупа референата у антецеденту, тј. учествују у одређивању именичког појма у антецеденту иако је присутан присвојни детерминатор. Без обзира на то колико је супстантив у антецеденту одређен, та одређеност није потпуна јер супстантивом се и даље упућује на скуп референата и неопходна је и рестрикција адјективном клаузом (први и други пример у групи (19)). Трећи пример је двосмислен: ако дискурсни контекст садржи синтагму *наше уметнике* са којима се

сарађивало као одређену, онда је адјективна клауза нерестриктивна. Међутим, могуће је и рестриктивно читање и то су ситуације када се од свих наших уметника упућује на оне који не заостају за светском музичком елитом. У четвртом примеру именица у антецеденту је квантитативно одређена, али критеријум по којем је квантификација извршена садржај је адјективне клаузе. Коначно, интерогативност у петом примеру је чинилац који захтева адјективну клаузу као обавезну, тј. рестриктивну. Такође, катафоричко упућивање антецедената у овим исказима (4 и 5) обезбеђују показни и неодређени детерминатори.

Међутим, другачија је ситуација у примерима (20):

(20) Није могла да се макне, јер је *тај његов подсмех*, СА КОЈИМ јој се приближавао, сву збуни (Б. Станковић, 140). Младићи с којима смо говорили јуче доводе ми *једнога свог друга КОЈИ* би да ступи као бој (Р. Петровић, 18). *Мој један друг*, КОЈИ је такође написао свега две песме у животу, много је боље прошао (Б. Нушић, 105).

Адјективне клаузе и у примерима (20) јесу нерестриктивне. Пратићемо шта се дешава кад из примера анулирамо показни детерминатор који анафорички упућује:

[← Није могла да се макне, јер је *његов подсмех*, СА КОЈИМ јој се приближавао, сву збуни.]

[← Није могла да се макне, јер је *његов подсмех* СА КОЈИМ јој се приближавао, сву збуни.]

На овај начин реконструисани пример постаје двосмислен, тј. присвојни детерминатор може анафоричким упућивањем одређивати референт именичког појма као јединствени, уникални и онда имамо нерестриктивну адјективну клаузу. Но, ако се именички појам у антецеденту односи на скуп референата, без обзира на анафоричко упућивање присвојног детерминатора, говоримо о рестриктивној адјективној клаузи.

Анализа ових примера показала је да у великом броју случајева постоји повезаност између присутности присвојног детерминатора у антецеденту и нерестриктивности адјективне клаузе. Утврдили смо да присвојни детерминатор у антецеденту, када анафорички упућује, утиче на нерестриктивност адјективне клаузе,

али не увек јер у случајевима уникатности именичког појма у антецеденту адјективна клауза је нерестриktivна и без присвојног детерминатора у антецеденту.

Анализа показује да су веома фреквентни примери у којима посесивна семантика детерминатора није довољна у одређивању референта именичког појма, те је неопходна додатна детерминација или квалификација у оквиру антецедента да би адјективна клауза била нерестриktivна. У супротном, садржај адјективне клаузе одређује референта именичког појма у антецеденту и тада говоримо о рестриktivној адјективној клаузи.

2.1.1.3. Неодређени детерминатор у антецеденту

Већ смо истакли да под детерминатором подразумевамо придевске заменице, у овом случају неодређене: *неки, некакав, некоји, икоји, којигод, какавгод* и број *један* употребљен у некардиналном значењу. Како су у корпусу најфреквентнији неодређени детерминатори *неки* и *један*, они су овом анализом и најчешће обухваћени.

Досадашње граматике указују, мање или више, на разлику између рестриктивних и нерестриктивних адјективних клауза. Тако Дмитриев (1961: 358) сматра да релативна клауза у српскохрватском језику увек има нерестриктивно значење ако испред именице стоји неодређена заменица *неки*. Насупрот овоме, Стевановић користећи термине атрибуцки/апозициони карактер релативних клауза истиче да „прве од њих, као и атрибути, одређују раније неодређене, а друге, као апозиције, већ одређене појмове“ (1991: 851). Такође, исти аутор тврди да ако је адјективна клауза рестриктивна (атрибуцка) могу стајати „корелативи уз управне речи“ *онај (она, оно), тај (та, то), такав (таква, такво)*, као и „друга која одредбена реч, најчешће заменица *неки*“ (1991: 852). Дакле, неслагања су евидентна.

Неодређени детерминатор може бити референцијалан (када се има у виду нешто што је реално, али непознато) и неререференцијалан (када се има у виду нешто што није у домену реалности, што се представља као могуће, те зато не може бити познато). За неодређене детерминаторе *неки* и *један* ауторке Мразовић/Вукадиновић (1990: 243) кажу да се помоћу њих истиче непознатост референта. Истичући разлику између *неки* и *један* М. Ивић (1990: 55) сматра да *неки* наглашава неодређеност, а *један* индивидуализираност. Силић (1992–93: 410) наводи да се помоћу речи *један* у хрватском језику „начелно изражава категорија неодређености“ тако да би се „могло говорити о члану“. Наш став подудар се за закључком М. Ивић која је показала да се лексема *један* не може третирати као неодређени члан (в. Ивић 1971: 119). Кордић полази од става да пошто се у хрватском језику семантичка опозиција *познатост/непознатост* не обележава за сваку именицу као у језицима са граматичким чланом „неодређени детерминатор се користи ако се значење ‘непознатост’ жели

посебно истаћи“ (1995: 99). Ово издвајање референта доприноси томе да и неодређену заменицу можемо сматрати квантификатором.

Ако се детерминаторима *неки* и *један* изражава неодређеност, тј. исказује непознатост референта, очекивало би се да ће уследити рестриктивна адјективна клауза и да се њоме одређује референт именичког појма у антецеденту. Истраживања Дмитријева и Кордићеве показују да присуство неодређеног детерминатора *неки* доприноси нерестриктивности релативне клаузе јер се детерминатором *неки* референт обележава као непознат, али се и издваја у скупу свих могућих референата именичког појма. „Таквим издвајањем, индивидуализовањем референта постиже се његова одређеност“ (Кордић 1995: 99). Ауторка даље истиче да исто важи и за детерминатор *један* „с том разликом да он чак и више истиче индивидуализираност референата“ (1995: 100) тако да је склонији нерестриктивној одредби.

Наведени аутори под термином *одређеност/неодређеност* подразумевају познатост/непознатост, поменутог у предходном тексту. Ми у раду полазимо од става да се одређени и неодређени именски изрази могу употребити референцијално и неререференцијално, али „тек у домену референцијалних употреба одређеност номиналне синтагме подразумева познатост, док неодређеност подразумева непознатост њихових референата“ (Станојевић 2010: 125). Овоме додајемо да ни у оквиру референцијалне употребе лингвистичка категорија *одређеност/неодређеност* и когнитивна категорија *познатост/непознатост* нису еквивалентне, тј. не могу се изводити једна из друге. То значи да поред тога што познатост именски израз чинити одређеним, именски израз може бити одређен, а да је ипак непознат (ситуације када ентитет, иако идентификован, није познат - *неки Пера Перић* (види Русимовић 2012: 151–154)).

Када је о одређености реч, већ смо истакли да поред познатости за категорију одређеност везујемо и *јединственост*, *специфичност*, као и *временску неограниченост* (види поглавље *Антецедент*). Такође, за нас је релевантно дефинисање одређене референцијалности које узима у обзир и говорника и саговорника.

Најпре смо издвојили примере у којима је у антецеденту само неодређени детерминатор уз супстантив, који указује на непознатост референта, али и којим се

референт издваја у скупу свих могућих референата именичког појма и на тај начин одређује, док је садржајем адјективне клаузе референт и идентификован и то тако да се опсег референције именичког појма није мењао. Детерминатори *неки* и *један* су на тај начин анафорски употребљени тако да је адјективна реченица која следи нерестриktivна:

(21) Пре но што ће сести у кола он хоће лично да види **некога црнца**, КОГА зову Коњушар и КОЈИ треба да ме служи док сам у Сикасоу (Р. П. Африка, 94).

У примеру (21) у оквиру надређене клаузе у функцији предиката налази се глагол перцепције који чини одређеним, иако непознати, објекат перцепције. Адјективном клаузом је тај објекат, тј. антецедент и идентификован, али и даље непознат. Реконструисаћемо овај пример тако што ћемо анулирати адјективне клаузе:

[← Пре но што ће сести у кола он хоће лично да види **некога црнца**.]

Реконструисани пример могуће је читати двоструко. У контексту дискурса из којег је ексцерпиран пример, именски израз *некога црнца* има специфичну интерпретацију и представља референцијални израз. Међутим, мимо контекста исти именски израз може имати неспецифичну интерпретацију (*било који*) и представљати неререференцијални израз.

У нашем корпусу фреквентнији су примери где идентитет референта није релевантан када је информативност надређене клаузе у питању, већ је за његово одређење важна особина, својство или околност везана за референта, а представља садржај адјективне клаузе. Како детерминатор *један* наглашава индивидуализираност референта именичког појма, он означава да референт реално постоји и да се о њему не говори као о представнику класе. Говоримо, дакле, о анафоричкој употреби детерминатора *један*.

С тим у вези, изузетак представља пример:

(22) Познато је колико је **једном црнцу**, код КОГА љубомора уопште не постоји у облику у коме код нас, част да му белац почасту жену или кћер својом пажњом (Р. П. Африка, 9).

Овде детерминатор *један* има значење *било који*, тј. референт је представник класе, али садржај адјективне клаузе представља опште знање о скупу референата, тако да поново говоримо о нерестриктивној адјективној клаузи.

И кад је конститутивни елемент именичке синтагме с неодређеним детерминатором властита именица, уследиће нерестриктивна адјективна клауза:

(23) *Неки Арапин, КОЈИ чучи у доколици на вратима*, зграњава се да дечаци уопште и питају могу ли ја ући, те најенергичније објављује: да се то не може, не може и никако не може (Р. Петровић, 122). Ја сам пријатељ *са једним Бретонцем, КОЈИ се зове Роберт Л'Вотр* (Р. Петровић, 3). Професор је у недостатку глобуса употребљавао главу *једнога нашега друга, некога Сретена Јовића, КОЈИ је одиста био тако глават* да је представљао прави покретни глобус (Б. Нушић, 68).

У првом и другом примеру из групе (23) властита именица реферира на колектив, а неодређеним детерминатором врши се индивидуализирање, издвајање из скупа, чиме се постиже одређеност референта именичког појма. Међутим, у трећем примеру исте групе супстантив је властито име⁶⁶ којим се именује уникатни референт, дакле и без неодређеног детерминатора уследиће нерестриктивна клауза, и са њим. Овај пример доказује како за одређеност референта именичког појма није кључан идентитет, већ неко својство (специфичност, јединственост) које је за надређену клаузу релевантно.

Међу нерестриктивним клаузама могуће је уочити разлике. Тако издвајамо типове ових клауза:

(24) Догодило се да му је *један црнац, КОЈИ је знао да Вуија занима тај инсекат*, донео на место инсекта цвет (Р. Петровић, 14).

У примеру (24) нерестриктивна клауза је уметнута у надређену носи споредну информацију, ближа је пресупозицији, информативно је мање важна од надређене, тј. могуће ју је изоставити, а да се не угрози информативност надређене клаузе. Овај тип нерестриктивних адјективних клауза, чија су својства, у ствари, својства свих нерестриктивних клауза назвали смо *парентетички*:

⁶⁶ Пипер (2005: 935) сматра да уколико је конститутивни елемент именског израза с неодређеном референцијалношћу властита именица (која по дефиницији увек има одређено референцијално значење), онда њена неодређена одредба у форми *игноратива* уноси значење с могућном пејоративном конотацијом „мали коме познати“.

(25) Ја и данас познајем **једног чиновника** КОЈИ је учио граматику кад и ја, и КОЈИ ми се жали да га она само буну у животу (Б. Нушић, 53). Њихова преокупираност универзалном граматикум рано је сведочанство о **једном предмету интересовања** КОЈИ ће поново оживљавати у каснијим епохама (Р. Бугарски, 30). Код Панинија се већ налазе **неки појмови и неке аналитичке процедуре** без КОЈИХ би се тешко могле замислити данашња индоевропска и општа лингвистика, али који су – што није шире познато – у европску науку ушли тек када се западни свет упознао са његовом граматикум (Р. Бугарски, 32-33). Од играча је најзанимљивији **неки старац**, КОЈИ над младићем што му је пар у игри врти мач као да ће га посећи (Р. Петровић, 37).

Примери (25) са детерминаторима *неки* и *један* у антецеденту такође показују да је адјективна клауза која следи нерестриктивна. Али за разлику од претходних примера, за ове нерестриктивне адјективне клаузе карактеристично је да се налазе на крају надређене клаузе, текстосемантички се понашају као самосталне предикације и доприносе изградњи дискурса, информативно су једнако вредне као и надређена, тако да њиховим изостављањем надређена клауза губи на информативности. Овај тип нерестриктивних клауза назвали смо *континуативним* и сматрамо да су оне врло фреквентне када је у антецеденту неодређени детерминатор.

У корпусу смо издвојили примере који у антецеденту имају поред неодређеног детерминатора и присвојни детерминатор. Оно што је услов да се овакав низ оствари као информативан јесте чињеница да оба детерминатора морају или анафорички или катафорички упућивати.

(26) *Мој један друг*, КОЈИ је такође написао свега две песме у животу, много је боље прошао, али је он првом песмом честитао седамдесетогодишњи рођендан једној својој врло богатој тетци и пожелео јој још „много, много лета“, а другом песмом честитао је једном министру наименовање, завршујући стихове са „такви синци понос су рода свога“ (Б. Нушић, 105). Ја сам, на пример, ту скоро, описивао смрт **једнога нашег политичара**, КОЈИ је при самртним мукама стењао као магарац, али сам ја у опису рекао да је дубоко уздахнуо и на самртничком челу му се исписала брига за отаџбином“ (Б. Нушић, 158).

У наведеним примерима реч је о референту именичког појма који је одређен, тј. детерминатори су анафорички употребљени, тако да обавезно следи нерестриктивна клауза. Као што је наша анализа присвојних детерминатора показала, у оквиру

синтагматског контекста антецедента најпре се присвојним дерерминатором врши рестрикција именичког појма (пр. именице *друг*, *политичар* означавају класу ентитета, рестрикцијом је издвојен подскуп *мој друг*, *наш политичар*); а затим се неодређеним детерминатором врши даља рестрикција, односно индивидуализира се денотат, те добијамо референте (*мој један друг*, *један наш политичар*).

Атрибутска квалификативност пре свега подразумева описне придеве⁶⁷ у функцији конгруентног атрибута као најфреквентније. Како се референцијалност може исказивати и парадигматским облицима, тј. избором једног члана парадигме у којој постоји референцијални и неререференцијални облик, нас у вези са описним придевима пре свега занимају придевски одређени и неодређени вид⁶⁸. Очекивано би било да одређени вид представља одређену референцијалност, док неодређени вид може упућивати на неодређени референцијални израз и на неререференцијални израз. Зато смо издвојили примере са диференцираним придевским видом у антецеденту, али да бисмо могли говорити о форичности антецедента, део супстантивне синтагме су и детерминатори (неодређени):

(27) Фотографишем најпре једно село од пружа на кољима, у удубљењу између шуме и воде, затим један кут Раја: **један сасвим наги пар КОЈИ се купа** (Р. Петровић, 23). Терао је најпре само онај испред мене; **један снажни младић КОЈИ, у почетку, гони пирогу забадајући дугу мотку у воду, широким замасима** (Р. Петровић, 105).

Наведени примери илуструју употребу одређеног придевског вида у одређеном синтагматском контексту (лексема *један* указују на индивидуалност референта), а то значи да је адјективна клауза недвосмислено нерестриktivна.

⁶⁷ Присвојни придеви имају само облик неодређеног вида који је функционално неутралан према опозицији одређеност/неодређеност. Тако да је референцијална одређеност присвојних придева садржана у значењу њихове основе, тј. говоримо о присвојним придевима који су постали од властитих имена (нпр. Само метар-два од стазе, не видим ништа, али ми долази **познати глас Самбин, КОЈИ ми изгледа сасвим нов и смешан** (Р. Петровић, 45)). У оваквим исказима адјективна клауза је нерестриktivна, али како се одређеност референта у антецеденту не постиже неким форичким елементом, овакви искази нису предмет нашег истраживања.

⁶⁸ Облици одређеног вида придева разликују се од облика неодређеног придевског вида или наставком или само акцентом. „У савременом српском књижевном језику то је морфолошка категорија у нестајању која у све ужој сфери ипак још постоји“ (Пипер 1995: 920). Односно, облици одређеног придевског вида потискују облике неодређеног придевског вида у именском изразу.

Синтагматски контекст супстантива може да садржи поред придева неодређеног вида и неодређени детерминатор који индивидуализирањем доприноси одређености референта. Наводимо примере у којима је искључиво детерминатор *један* уз придев неодређеног вида, за који смо већ истакли да наглашава индивидуализираност референта именичког појма и да доприноси нерестриктивности адјективне клаузе:

(28) Они асимилују једноверне Грке и Цинцаре, и стварају **један *јак грађански сталез српски***, КОЈИ ће више од сто година бити главни носилац културе међу Србима и стајати на челу свију српских покрета (Ј. Скерлић, 16). Купујем **један *диван калбас (чинију) од меког дрвета***, на КОМЕ су пирографисане птице у сплету разних шара (Р. Петровић, 13). Он је открио **један *нов инсекат КОЈИ миметира цвет јадног дрвета*** на чијим гранама живи (Р. Петровић, 14). Па кад сте и тај натчовечански напор учинили и ту препону савладали, онда тек наилазите на **један *огроман зид***, КОЈИ се нити може обићи, нити прескочити, нити главом разбити (Р. Петровић, 87). На грудима је носила **један *покварен брош***, из КОЈЕГА је испао камен, а у коси уденуто једну стаклену перлу (Б. Нушић, 17-18).

Примери из корпуса илуструју случајеве употребе неодређеног придевског вида у одређеном контексту у ситуацијама када се неодређеним видом наглашава приписано својство као јединствено, специфично. Тако неодређеним видом придев на себе привлачи емфатички акценат, а на тај начин је истакнута и релативна клауза која иако нерестриктивна, доприноси изградњи дискурса и информативно је релевантна надређеној. А то значи да говоримо о континуативним нерестриктивним клаузама.

Истраживањем смо показали да неодређени детерминатори, када су референцијалани, указују на непознатост реалног референта, али и функционишу као квантификатори који референт именичког појма издвајају из скупа могућих референата, тако да се издвајањем постиже његова одређеност, што адјективну клаузу чини нерестриктивном. То значи да је у српском језику могуће да именски израз буде одређен иако је непознат, јер за надређену клаузу не мора бити релевантна идентификација референта, већ неко својство, специфичност. Анализирајући нерестриктивне клаузе, дошли смо до закључка да парентетички тип нерестриктивних клауза јесте присутан и уз ове детерминаторе, али је много фреквентнији континуативни тип нерестриктивних клауза. То и не чуди кад се узме у обзир да се неодређеним детерминатором најчешће само сужава опсег скупа референата именичког

појма у антецеденту до индивидуализације, а да је квалификација ипак везана за адјективну клаузу.

2.1.1.4. Општи детерминатор у антецеденту

Општи као и одрични детерминатори представљају нумеричке квантификаторе (као и неодређени), за које је карактеристично да се односе на објекте квантификације у целини, тј. на све елементе извесног објекта квантификације без изузетка. Комуникативне функције општих и одричних детерминатора назначене су у самом називу детерминатора, док према семантичко-референцијалном критеријуму ови детерминатори имају неодређену референцију која је опет последица њихових комуникативних функција (уопштавања и одрицања).

Анализа исказа у оквиру одељка *Катафоричко упућивање општег детерминатора* показује да општи детерминатори чешће катафорички упућују на адјективну клаузу као на језичку јединицу која следи, најављују је и истичу као рестриктивну. Поставља се питање да ли општи детерминатори могу чинити одређеним супстантив у антецеденту, те самим тим да ли адјективна клауза која следи може бити нерестриктивна.

(29) *Све те ствари начињене за путнике, КОЈЕ изгледају тако компликоване, употребљиве су и неопходне чим се о њима не мора да стара сам путник већ његова послуга, и чим ничег другог баш нема на расположењу* (Р. Петровић, 28). Таква подела, као и *све поделе, КОЈЕ су увек вештачке и непотпуне*, има својих недостатака, али она је у стању да да представу развоја књижевности као једне природне целине (Ј. Скерлић, 9). Таква, у основи произвољна, веза између ознаке и означеног у језичком знаку постаје обавезна за *све представнике колектива КОЈИ је у питању*, уколико желе или морају да се међусобно споразумевају (значи, морају сви познавати и следити исту језичку конвенцију) (М. Радовановић, 121).

Референт именичког појма у антецеденту одређен је мимо адјективне клаузе бројношћу и садржајем одредби у антецеденту. Показни детерминатор *тај*, како смо већ показали у претходној анализи (види одељак 1.1.1.1.), може анафорички упућивати на део дискурса који претходи датој језичкој јединици. С тим у вези обратимо пажњу на први пример из групе (29). У наведеном примеру општи

детерминатор претходи показном и својом семантиком доприноси одређивању супстантива у погледу опште квантификације, а у вези са упућивањем је сагласан (компатибилан) са анафоричким упућивањем Т-детерминатора. У овом примеру универзални детерминатор је одређено референцијалан јер се односи на већ одређени скуп референата. Значи, ако анафорички упућује детерминатор у антецеденту, следи нерестриктивна адјективна клауза. А да је то тачно, тј. да је адјективна клауза као одредба факултативна, доказаћемо тако што ћемо анулирати адјективну клаузу или је трансформисати у независну, а смисао надређене клаузе неће бити нарушен.

[←**Све** те ствари начињене за путнике употребљиве су и неопходне чим се о њима не мора да стара сам путник већ његова послуга, и чим ничег другог баш нема на расположењу.]

[←**Све** те ствари начињене за путнике, а оне изгледају тако компликоване, употребљиве су и неопходне чим се о њима не мора да стара сам путник већ његова послуга, и чим ничег другог баш нема на расположењу.]

Другачија је ситуација у другом примеру из групе (29):

Таква подела, као и **све** поделе, КОЈЕ су увек вештачке и непотпуне, има својих недостатака, али она је у стању да да представу развоја књижевности као једне природне целине (Ј. Скерлић, 9);

У овом примеру након општег детерминатора у антецеденту који је неререференцијалан, уследиће нерестриктивна клауза, само ако садржај адјективне клаузе представља опште знање о ванјезичкој стварности (*које су увек вештачке и непотпуне*) чија је уопштеност истакнута квантификатором *увек*. У ствари, овај пример илуструје неререференцијалну употребу номиналне синтагме *све поделе*, тј. говоримо о генеричким изразима, који представљају универзалну квантификацију, а адјективна клауза упућује на цео скуп уз истицање временске неограничености одредбе.

Трећи пример илуструје употребу адјективне клаузе која упућује на знање о ванјезичкој стварности и појачава неререференцијалност референта у антецеденту (*било који колектив*), њен садржај је факултативан, што се структуре и информативности надређене клаузе тиче, тако да поново говоримо о нерестриктивној одредби.

Иако нису много фреквентни, ипак је могуће издвојити исказе са нерестриктивном адјективном клаузом, која се односи на антецедент у чијем је саставу општи детерминатор. То су ситуације када је именица у антецеденту одређена анафорски употребљеним другим детерминаторима (најчешће *показним* и *присвојним*) и квалификаторима, тако да се општим детерминатором истиче целина већ одређеног скупа, а самим тим је и адјективна клауза нерестриктивна. Такође, адјективна клауза биће нерестриктивна ако имамо нереференцијалну употребу општих детерминатора, тј. када су ови детерминатори генерички употребљени, тако да се адјективном клаузум упућује на све представнике класе.

2.1.1.5. Одрични детерминатор у антецеденту

За одричне заменице (*нико*, *ништа*, *никоји*, *ничији*, *никакав*, *ниједан*) може се генерално рећи да представљају негацију неодређених квантификатора. Као што општи детерминатори исказују универзалну квантификацију, тако чине и одрични детерминатори (*никоји*, *ничији*, *никакав*, *ниједан*), с том разликом да одрични детерминатори својим катафоричким упућивањем на адјективну клаузу истичу да нема ниједног референта који би одговарао критеријуму постављеном у адјективној клаузи. Тако својим наговештавањем да ће садржај адјективне клаузе послужити као критеријум за одабирање подскупа референата детерминатори најављују и истичу рестриктивност адјективне клаузе и неопходност адјективне клаузе као одредбе (види одељак *Катафоричко упућивање одричних детерминатора*).

Поставља се питање да ли одрични детерминатори у антецеденту могу имати генеричко значење, те самим тим да ли адјективна клауза која следи може бити нерестриктивна.

(30) Затим, **никаква школска реформа**, КОЈА би се започињала на широкој основици, није се могла замислити без једне штампарије која би штампала уџбенике. (Ј. Скерлић, 21).

Пример илуструје ситуацију да након одричног детерминатора у антецеденту следи нерестриктивна реченица, што потврђујемо анулирањем адјективне клаузе као факултативне одредбе:

[←Затим, **никаква школска реформа** није се могла замислити без једне штампарије која би штампала уџбенике.]

На овом нивоу анализе указаћемо само на чињеницу да је адјективна клауза у анализираном примеру нерестриktivна и без одричног детерминатора у антецеденту, а разлог њене факултативности налази се у садржају који представља знање о ванјезичкој стварности:

[←Затим, **школска реформа**, *КОЈА* би се започињала на широкој основици, није се могла замислити без једне штампарије која би штампала уџбенике.]

Међутим, у реконструисаном примеру номинална синтагма без одричног детерминатора упућује на одређени референт и читање је другачије у односу на пример са одричним детерминатором, што значи да одрични детерминатор доприноси генеричком значењу номиналне синтагме у антецеденту.

Одрични детерминатори су мање фреквентни у корпусу и у ситуацијама када је одрични детерминатор употребљен генерички, тј. односи се на класу ентитета, уследиће нерестриktivна клауза, а испоставиће се да одрични детерминатор доприноси генеричком значењу антецедента.

2.1.2. Анафоричко упућивање квалификатора у антецеденту

Семантичка категорија квалификативности одликује се богатством средстава изражавања, а на нивоу нашег истраживања под термином *квалификатор* подразумевамо одредбе супстантива које конституишу именски израз, тј. антецедент, а те одредбе се, дакле, тичу особине или својства референта именичког израза. Оне семантички (непосредно или посредно) зависе од главног дела израза и најчешће су факултативне⁶⁹.

⁶⁹ Обавезни квалификатори у именском изразу постоје у ситуацијама кад неконгруентни именски израз неког другог именског израза има у свом саставу конгруентни атрибут који је неопходан, јер би његовим анулирањем читава конструкција била синтаксички и семантички неправилна (нпр. девојка плаве косе, у оваквој конструкцији конгруентни атрибут *плаве* је обавезан (*девојка косе)), види радове М. Ивић (1959) и М. Радовановића (1990)).

2.1.2.1. *Односни придеви* означавају својство које именски израз добија према вези с неким другим објектом или појавом (местом, временом, материјалом, целином) (в. Пипер 2005: 927). Односни придеви имају само облик одређеног вида који је функционално неутралан према опозицији *одређеност/неодређеност*, тако да је референцијална одређеност односних придева садржана у значењу њихове основе (*овдашњи, тамошњи, ондашњи; садашњи, данашњи, тадашњи*). У нашем разнофункционалном корпусу ретки су примери у којима је део синтагматског контекста антецедента референцијално одређени односни придев:

(31) Надовезујући на Бахтијаревићеве хвале Мехмедпаши Соколовићу и ***тадашњој турској управи*** *КОЈА је подизала овакве грађевине*, он је сада живахно развијао своје националистичке погледе на прошлост и будућност народа и његове културе и цивилизације (И. Андрић, 179).

У наведеном примеру односним придевом *тадашња* означава се својство које именски израз *турска управа* добија према вези са временом у којем је Мехмедпаша Соколовић велики везир, што именски израз *турска управа* чини референцијално одређеним у таквом контексту, а самим тим је и адјективна клауза нерестриктивна. Реконструисаћемо овај пример тако што ћемо анулирати односни придев:

[←Надовезујући на Бахтијаревићеве хвале Мехмедпаши Соколовићу и ***турској управи*** *КОЈА је подизала овакве грађевине*, он је сада живахно развијао своје националистичке погледе на прошлост и будућност народа и његове културе и цивилизације.]

У реконструисаном примеру именски израз може се читати као неререференцијалан (*било која турска управа*), а самими тим и адјективна клауза може бити рестриктивна. Дакле, односни придев својом сталном семантиком доприноси референцијалности именског израза чији је део, а како анафорички упућује на својство које је контекстом одређено, та референцијалност именског израза је такође одређена, што значи да је адјективна клауза уз антецедент који садржи односни придев нерестриктивна.

2.1.2.2. Део синтагматског контекста супстантива у антецеденту могу бити описни придеви којима је својствена компарација, тј. граматикализована тростепена градација, где се „ступњеве разлике у количини исте особине изричу посебним облицима

придјева“ (Бабић и др. 1991: 632). Нас занима суперлатив као други ступањ градирања, који показује да „појам који он одређује – означену особину има у највишем степену између свих појмова с којима се пореди“ (Стевановић 1991: 253). То би значило да суперлатив сам по себи има апсолутно значење и да би чинио именски израз у чијем је саставу референцијално одређеним (нпр. најбољи ученик (од свих)). Међутим, у употреби је фреквентнији суперлатив у именском изразу који захтева ограничење, рестрикцију да би био семантички релевантан, тј. *релациони суперлатив* (нпр. најбољи ученик у одељењу). У корпусу су фреквентни примери у којима синтагматски контекст антецедента чини лексема *један* и облик суперлатива придева у генитиву:

(32) Као писац и као човек, Доситеј Обрадовић је *једна од најлепших и најразвијенијих личности КОЈЕ* је цела наша раса и до данас дала (Ј. Скерлић, 62). То је *један од најчуднијих људи КОЈЕ* сам срео у животу (Р. Петровић, 84). То је *један од највештијих шофера КОЈЕ* сам видео (Р. Петровић, 89).

Уочавамо инклузивну суперлативност синтагматског типа, а то су ситуације када је „појам у поређеници изражен или лексемом *један*, или лексемом *неки*, док се у поредбеници израженој генитивом с приједлогом *од* јавља бројно надређен скуп појмова обједињених суперлативном особином, по правилу локално или временски ситуираном“ (Ковачевић 2004: 12–13). У оваквим конструкцијама лексема *један* употребљена је са кардиналним значењем јер њоме „увијек се потцртава укључење само једног у реченици по правилу већ идентификованог (именованог) појма у скупу појмова обједињен суперлативним својством, односно припадност тога јединачног појма датоме скупу“ (Ковачевић 2004: 14). Тако лексема *један* доприноси одређености, што ће показати и реконструкција примера из групе (32):

[← Као писац и као човек, Доситеј Обрадовић је *једна од најлепших и најразвијенијих личности*.]

Реконструисани пример показује да је адјективна клауза као одредба факултативна, што наводи на закључак да ће адјективна клауза у чијем је синтагматском контексту антецедента конструкција састављена од лексеме *један* и суперлатива бити нерестриktivна.

У овом делу рада показали смо да и међу квалификаторима постоје они који својом сталном семантиком утичу на то да именски израз у антецеденту чији су део буде референцијално одређен захваљујући форичности придева. Односни придев својом сталном семантиком доприноси референцијалности именског израза чији је део, а како анафорички упућује на својство које је контекстом одређено, та референцијалност именског израза је такође одређена, што значи да је адјективна клауза уз антецедент који садржи односни придев нерестриktivна. Када је суперлатив у антецеденту, тек инклузивна суперлативност синтагматског типа, тј. конструкција састављена од лексеме *један* и суперлатива у аблативном генитиву у функцији антецедента доприноси нерестриktivном читању адјективне клаузе.

2.1.3. Анафоричко упућивање супстантива у антецеденту

Већ смо истицали (в. одељак *Антецедент*) да именице у антецеденту уколико су одређене, ту одређеност не постижу анафоричким упућивањем, већ сталном својом семантиком (заједничке именице које се односе на јединствене референте или властите именице код којих су денотација и референција изједначене). Анализом није обухваћена ни асоцијативна анафора заједничких именица (коју смо такође разматрали у поглављу *Антецедент*), већ само анафора личних заменица.

2.1.3.1. Личне заменице у антецеденту

Традиционалне граматике личне заменице⁷⁰ убрајају у именичке заменице јер имају улогу главне речи у именичком изразу и по томе се граматички разликују од присвојних и показних заменица,⁷¹ које такође имају категорију лица, али су чешће одредбе у именичком изразу.

⁷⁰ У личне заменице не убрајамо повратну заменицу *себе*, у вези са којом Пешикан закључује да је ова заменица „субјекатска заменица, прецизније речено – заменик субјектовог зависног падежа“ (1967: 253). Радић за заменицу *себе* тврди да она не указује на предмет или лице, што доказује чињеница да *себе* нема облик номинатива „а реч која познаје само падежне, тј. говорне (синтагматске) ликове, не може указати на било какав „предмет“ па ни на ‘лице или не-лице’“ (2009: 223).

⁷¹ Проблематика личних заменица повезана је са проблематиком показних заменица на шта упућују и чињенице да су личне заменице у многим језицима постале од показних, док се у неким језицима показне

Према референцијално-семантичком критеријуму личне заменице⁷² карактерише референцијална одређеност. Заменице које значе лице разграничавају људску јединку од групе лица (*ја, ти – ми, ви*)⁷³ уз додатно разграничење полних и узрасних разлика међу људским бићима, ми бисмо били прецизнији – међу живим бићима (*он – она: оно*)⁷⁴, с тим да се треће лице односи и на ентитете који се одликују својствима [–живо].

Једно од универзалних својстава језика јесте да имају деиктичке (упућивачке) језичке јединице⁷⁵ и да међу тим јединицама једна увек означава говорника и једна увек означава саговорника. У вези са личним заменицама првог и другог лица једнине и множине (*ја, ти, ми, ви*) Кордић истиче да је њима својствено „да су егзофоре, тј. да указују директно на предмет у изванјезичкој стварности“ (1996: 58), али и напомиње да могу бити и ендофоре. Сматрамо, такође, да личне заменице првог и другог лица могу имати улогу у изградњи кохезивних односа у писаном дискурсу, тј. да могу бити

заменице употребљавају уместо личних; и личним и показним заменицама својствено је упућивање на говорника (Мајтинскаја 1969: 141).

⁷² Још је Белић (1956, 1998: 53) писао да се личне заменице издвајају својим особинама у засебну врсту заменичких речи, и то тако да личне заменице првог и другог лица упућују на лица у говору, тј. на лице које говори и лице којему се говори, док заменица трећег лица упућује на познато лице које се обележава и као лице које не учествује у говору. На тај начин учешће или неучешће у говору, дакле оцена према говору, спаја треће лице са првим и другим у систему; непосредно упућивање на лице или предмете доводи их у везу са демонстративним заменицама. Зато заменица трећег лица има, с једне стране, особине личних заменица (наглашени и ненаглашени облик *њега, га; њему, му* и сл.), а с друге стране, особине демонстративних заменица (нпр. род: *он, она, оно*). Дакле, како истиче Белић „нарочито значење које имају личне заменице, ограничавање њихово на посредно (1. и 2. л. (Т.Р.)) или непосредно (3. л. (Т. Р.)) упућивање на лица која учествују у говору (1. и 2. л. (Т.Р.)) или не учествују (3. л. (Т. Р.)), учинило је да се оне одвоје од свих осталих заменица и сачувају неке своје особине, врло карактеристичне и често врло старе“ (Белић 1998: 53).

⁷³ Бенвенист (Benveniste 1956: 37) је наглашавао разлику између личних заменица првог и другог лица наспрам личних заменица трећег лица, тако је по његовом мишљењу треће лице немаркирани члан у категорији лица, оно је „не-лице“.

⁷⁴ Мразовић/Вукадиновић (1990: 309–310) такође одвајају личне заменице првог и другог лица називајући их *личним заменицама саговорника* и у вези са њим истичу да „не стоје уместо именица већ представљају говорника и ословљеног“ (1990: 309), наравно ова констатација у потпуности одговара личним заменицама првог и другог лица у једнини, а делимично овим заменицама у множини. Заменице трећег лица представљају *личне заменице несаговорника*, оне су упућивачке и оне за разлику од заменица првог и другог лица „заиста замењују именице“ (1990: 310).

⁷⁵ Иако Е. Бенвенист наводи да личне заменице чине „скуп 'празних' знакова, неререференцијалних у односу на 'стварност', знакови који (...) постају 'пуни' чим их неки говорник преузме у свакој инстанци свога говора“ (Бенвенист 1975: 195), Радић сматра „да је услов сваког 'пуњења' неки оквир, нека елементарна 'референција' у односу на стварност', неки минимум значења захваљујући коме заменице задобијају надговорну форму и бивају спремне да упуте на предмет и преузму улогу реченичног субјекта“ (Радић 2009: 220). Тако се тврдња Бенвениста може односити на заменицу *себе*, јер се она „будући без сопственог референцијално-семантичког оквира никада не пуни сопственим садржајем – увек је сенка, тј. рефлексција субјекта“ (Радић 2009: 220).

анафорички и катафорички употребљене и то у наводима директног говора, у дијалозима, у приповедању (ЈА-форма, ТИ-форма). Када су у питању заменице трећег лица, тј. заменице несаговорника, Кордић их сматра ендофорама „премда се користе и егзофорички кад је потребно указати на предмет или особу која не судјелује у разговору“ (Кордић 1996: 58).

У досадашњој литератури (Лехман (Lehmann) 1984, Браун (Browne) 1986, Кордић 1995) већ је уочено да након антецедента који је лична заменица следи нерестриktivна релативна клауза. Кордић иде даље па наводи и ретке примере у којима је „референција личне заменице одређена садржајем релативне реченице“ (1995: 68) и да на то пре свега утичу конструкције које „садрже безлично употријебљене глаголе *имати* и *бити* кад имају егзистенцијално значење ‘постојати’“ (Кордић 1995: 70).

Личне заменице *ја* и *ти* не именују, већ упућују на саговорнике. Употребом заменице *ја* одређена особа преузима на себе улогу говорника и дискурс је уређен из њене перспективе, на тај начин конкретни референт на који заменица упућује је ситуационо завистан, тј. током дијалога заменица *ја* реферира и на једног и на другог учесника у дијалогу, тако да је у писаном дискурсу неопходна интервенција приповедача који ће одређени референт придружити заменици *ја* или *ти*.

Када је у питању наш разнофункционални корпус и адјективне клаузе са личном заменицом у антецеденту, ексцерпирани смо примере (33) и то углавном из књижевноуметничког и разговорног стила у писаној реализацији:

(33) **Ја**, КОЈИ још не разликујем културно од дивљег тропског биља, имам утисак да се још увек налазим усред прашуме (Р. Петровић, 19). Још истог дана утврдише за мене КОЈИ сам ноћу први прешао преко младог леда на Морави, давио се и спасао, да нисам из Прерова (Д. Ћосић, 2). **Ја**, КОЈИ сам се за живота најмање бавио тражењем правде између Морави, хоћу само да исправим грешку у твом презимену (Д. Ћосић, 187). **Ја** ШТО гребах овај летопис јесам Никола, први рудар Србијице, старац с гороломничким гласом и житељ без гроба (Д. Ћосић, 188). Мурињо: "**Ја** КОЈИ нисам газда у својој кући успевам водити Реал" (www.jedanpula.com/.../murinjoja-koji-nisam-gazda-u-svojoj-kuci). Зато **ти** КОМЕ ће она до сунца постати мати, кад дорастеш да ореш по женама, никад их не жали (Д. Ћосић, 142). **Тебе** ШТО ти ноћас Симка постаје мати, донео је ветар на стабло Катића (Д. Ћосић, 143).

Употреба заменице *ја* у антецеденту најчешћа је у наративној прози у првом лицу, тзв. ЈА- форма. На тај начин заменица *ја* упућује на наратора, а то је анафоричко упућивање, што значи да следи нерестриктивна адјективна клауза. Неретко се у приповедању и идентификује наратор (четврти пример), што илуструје и катафоричко упућивање личне заменице до властите именице (*Никола*). Употреба заменице *ти* у антецеденту везана је за обраћање одређеном, већ помињаном лицу, тако да поново говоримо о анафоричком упућивању и нерестриктивној клаузи.

Такође, како је експресивност одлика разговорног и књижевноуметничког стила, учестала су и понављања референата, са циљем истицања:

(34) Ако си шуљак и јаловак, **ти** ШТО се пилиш у овој облачини мокрој, онда липши у њој да земљу не поганиш и жене не прљаш. А ако си женско, **ти**, *крвавче мало* ШТО њој сада крста разваљујеш, онда да си њива поред реке што сваке године рађа (Д. Ћосић, 142). На Кама, **ти** КОЈА имаш среће стигла си. **Ти** КОЈА си дивна да те гледају; ја се забављам (Р. Петровић, 111). Ох, боже, **ти** КОЈИ си свемогући; **ти** КОЈИ си васкрснуо Лазара и КОЈИ си чак од воде начинио вино (Л. Лазаревић, 13)!

Личне заменице трећег лица, и у једнини и у множини, пре свих учествују у изградњи кохезије текста упућујући на именицу или замењујући је. Како оне упућују на неког трећег, тј. на неговорника и несаговорника или на нешто треће, ове се заменице врло често појављују у наративном и дескриптивном дискурсу књижевноуметничког стила:

(35) Зар да дозволи да један полицијски зликовац, мундирџија, саслушава **њег** КОЈИ је овој земљи законе и уставе кројио и дизао буне против кнежева и влада? (Д. Ћосић, 104); Кад би га смрт сад згромила, овде пред **њим** ШТО дрхти, али зна да га смрт неће, и зна да Мијат седла коња. (Д. Ћосић, 145); Свирка бриди њеним костима, одваљеним, расутим по влажној и тврдој постели, костима што се само влакнима и жилама бола држе за њу, **њу** КОЈА је само умор немоћан да се наднесе над колевку, иако једино то жели. (Д. Ћосић, 150); **Он** КОЈИ је донео, кад нам је изгорела кућа, сомун под мишком, и... (Л. Лазаревић, 19); *Аћим* зна, мисли Андра, зато се и усправио и, задављен тугом, стоји без речи, расплињава се, шири, расте, испуњава собу од нетесаног камена, а не миче се, **он** КОГА сви напуштају. (Д. Ћосић, 153); Кад је почео да је туче, Никола је скочио, усправио се, главом притискао греду, претио *Ђорђу* да ће га заклати, **њег**, *силника и незахвалника*

ШТО га је удес наградио добрим каквим само царева награђује, а мрак је тутњао у кацама, јечао и хуктао у црним гомилама: (Д. Ћосић, 33);

Примери показују да је анафоричко упућивање најчешће трансфрастичко, али да може бити и интрафрастичко (последња два примера где лична заменица у антецеденту упућује на именички израз у надређеној клаузи (*Аћим, Ђорђе*)).

Заменице трећег лица нису орјентисане само на именице чији референти имају својство [+живо] и [+људско], већ се могу односити и на референте који имају својство [-живо] и [-људско]:

(36) Усправна, као слап *воде*. Поред **ње** ШТО је отицала у ледину, јабука је гранама била обешена о лук неба, са кога ретко падају црвљиве јабуке. (Д. Ћосић, 150);

Наведени пример илуструје анафоричко упућивање заменице трећег лица у антецеденту, тј. адјективна клауза односи се на антецедент који је већ одређен, јер са ближим или даљим дометом у дискурсу анафорички упућује на именицу.

(37) Крстић: Потпуно смо надиграни, **ми** КОЈИ смо носиоци игре највише смо криви! (www.telegraf.rs/.../693569-krstic-potpuno-smo-nadigrani-mi 05.10.2013)

Множински облик личне заменице првог лица може упућивати анафорички (мада је чешће катафоричко упућивање (види поглавље *Катафоричко упућивање личних заменица у антецеденту*). У примеру (37) анафора је асоцијативна јер *ми* упућујући на именицу Крстић, подразумева тим чији је Крстић део.

Именски изрази са личном заменицом у антецеденту најчешће јесу непосредно одређени референцијални изрази. Наше истраживање потврдило је да након личних заменица у антецеденту које анафорички упућују са мањим или већим дометом на именицу, тј. интрафрастички или чешће трансфрастички, следи нерестриктивна клауза јер је реч о одређеном ентитету.

У овом делу истраживања анализирали смо анафоричко упућивање неодређеног лексичкосемантичког антецедента који управо анафоричким упућивањем постиже одређеност. У тим условима адјективна клауза добија статус нерестриктивне одредбе.

Како су заменице у антецеденту као детерминатори најчешћи формални елемент форичности антецедента, у анализи смо кренули од анафоричког упућивања детерминатора у антецеденту.

Анализа је показала да сви *показни* детерминатори могу анафорички упућивати на већ споменути језичку јединицу у ширем контексту или одређену знањем о ванјезичкој стварности и тако доприносити да се адјективна клауза која следи протумачи као нерестриктивна. Да детерминатори са анафоричким упућивањем доприносе нерестриктивности адјективне клаузе, потврђују и примери у којима се адјективна клауза са овако употребљеним детерминатором тумачи као нерестриктивна, док се без ових детерминатора у антецеденту тумачи само као рестриктивна (изузетак је показна заменица за квантитет која доприноси генеричком читању супстантива у антецеденту, али не и нерестриктивности адјективне клаузе, јер је и без овог детерминатора адјективна клауза нерестриктивна). Наш разнофункционални корпус показао је да су демонстративи *овај* и *тај* у антецеденту фреквентнији као анафорички са мањим или већим дометом, док је демонстратив *онај* мање фреквентан као анафорички и то обавезно са већим дометом у дискурсу (а могућа је и егзофоричко упућивање овог детерминатора). Међутим, за нашу анализу је важна флексибилност ових заменица када је форичност у питању.

Показни детерминатори придевског карактера у антецеденту, који почивају на категоријалним принципима квалитета и квантитета, поред очекиваних релативизатора *какав* и *колики* могу имати и релативизатор *који* који уводи адјективну клаузу. И показни детерминатори за квалитет и квантитет могу анафорички упућивати на одредбу која је део дискурса који претходи антецеденту или на знање о ванјезичкој стварности. Када показни детерминатор за квалитет анафорички или егзофорички упућује, адјективне клаузе не само да су нерестриктивне, него најчешће и нису носиоци садржаја о квалитету и уведене су релативизатором *који* и тај релативизатор не може се супституисати релативизатором *какав*. Ређе је нерестриктивна адјективна клауза уведена релативизатором *какав*, али се он може супституисати релативизатором *који*, с тим да се уноси разлика у значењу зависне клаузе. Изузеци су ситуације у којима је нерестриктивна адјективна клауза уведена релативизатором *какав*, који се не може

супституисати релативизатором *који*, ако релативизатор *какав* има функцију предикатива. Што се тиче показних детерминатора за квантитет, такође разликујемо ситуације када ови детерминатори анафорички или егзофорички упућују и тада је фреквентнији релативизатор *који*, који се или уопште не може супституисати релативизатором *колики*, или, ако је супституција могућа, исказ ван контекста се једино може читати са адјективном клаузом као рестриктивном.

Када су у питању *присвојни* детерминатори, у великом броју случајева постоји повезаност између присутности присвојног детерминатора у антецеденту и нерестриктивности адјективне клаузе. Утврдили смо да присвојни детерминатор у антецеденту, када анафорички упућује, утиче на нерестриктивност адјективне клаузе, али не увек јер у случајевима уникатности именичког појма у антецеденту адјективна клауза је нерестриктивна и без присвојног детерминатора у антецеденту. Анализа показује да су веома фреквентни примери у којима посесивна семантика детерминатора није довољна у одређивању референта именичког појма те је неопходна додатна детерминација или квалификација у оквиру антецедента да би адјективна клауза била нерестриктивна. У супротном, садржај адјективне клаузе одређује референта именичког појма у антецеденту и тада говоримо о рестриктивној адјективној клаузи, али не и о катафоричком упућивању ових детерминатора.

Истраживање је показало да *неодређени* детерминатори када су референцијалани указују на непознатост реалног референта, али и функционишу као квантификатори који референт именичког појма издвајају из скупа могућих референата, тако да се издвајањем постиже његова одређеност, што адјективну клаузу чини нерестриктивном. То значи да је у српском језику могуће да именски израз буде одређен иако је непознат, јер за надређену клаузу не мора бити релевантна идентификација референта, већ неко својство, специфичност. Анализирајући нерестриктивне клаузе, дошли смо до закључка да парентетички тип нерестриктивних клауза јесте присутан и уз ове детерминаторе, али је много фреквентнији континуативни тип нерестриктивних клауза. То и не чуди кад се узме у обзир да се неодређеним детерминатором најчешће само сужава опсег скупа референата именичког појма у антецеденту до индивидуализације, а да је квалификација ипак везана за адјективну клаузу.

Иако нису много фреквентни, ипак је могуће издвојити исказе са нерестриktivном адјективном клаузом, која се односи на антецедент у чијем је саставу *општи* детерминатор. То су ситуације када је именица у антецеденту одређена анафорски употребљеним другим детерминаторима (најчешће *показним* и *присвојним*) и квалификаторима, тако да се општим детерминатором истиче целина већ одређеног скупа, а самим тим је и адјективна клауза нерестриktivна. Такође, адјективна клауза биће нерестриktivна ако имамо нереференцијалну употребу општих детерминатора, тј. када су ови детерминатори генерички употребљени, тако да се адјективном клаузум упућује на све представнике класе.

Одрични детерминатори су мање фреквентни у корпусу и у ситуацијама када је *одрични* детерминатор употребљен генерички, тј. односи се на класу ентитета, уследиће нерестриktivна клауза, а испоставиће се да одрични детерминатор доприноси генеричком значењу антецедента.

И међу *квалификаторима* постоје они који својом сталном семантиком утичу на то да именски израз у антецеденту чији су део буде референцијално одређен захваљујући форичности придева. Односни придев својом сталном семантиком доприноси референцијалности именског израза чији је део, а како анафорички упућује на својство које је контекстом одређено, та референцијалност именског израза је такође одређена, што значи да је адјективна клауза уз антецедент који садржи односни придев нерестриktivна. Када је суперлатив у антецеденту, тек инклузивна суперлативност синтагматског типа, тј. конструкција састављена од лексеме *један* и суперлатива у аблативном генитиву у функцији антецедента доприноси нерестриktivном читању адјективне клаузе.

Видели смо да је синтагматски контекст лексичкосемантичког антецедента кључан када треба анализирати форичку компоненту супстантива у антецеденту. Мимо синтагматског контекста, анафорички упућује *лична заменица* у антецеденту. Како оне јесу најчешће непосредно одређени референцијални изрази, наше истраживање потврдило је да након личних заменица у антецеденту, које анафорички упућују са мањим или већим дометом на именицу, тј. интрафрастички или чешће трансфрастички, следи нерестриktivна клауза јер је реч о одређеном ентитету.

Са анафоричким упућивањем најфреквентнији су *показни, присвојни и неодређени* детерминатори као и *лична заменица* у антецеденту. Мању фреквенцију имају *општи* и *одрични* детерминатори, односно, *придеви* као квалификатори. *Бројеви* као квантификатори, иако доприносе одређености референта у антецеденту, нису предмет наше анализе јер то не чине својом форичношћу, већ својом сталном семантиком. Такође, анализом нису обухваћене *именице* које асоцијативно анафорички упућују.

2.2. КАТАФОРИЧКО УПУЋИВАЊЕ ЛЕКСИЧКОСЕМАНТИЧКОГ АНТЕЦЕДЕНТА

Неодређени лексичкосемантички антецедент своју одређеност неретко постиже и катафоричким упућивањем на садржај релативне адјективне клаузе. Релативна клауза је тако неопходна одредба, самим тим и рестриктивна.

2.2.1. Катафоричко упућивање детерминатора у антецеденту

Како је форичност лексичкосемантичког антецедента највише везана за детерминаторе у антецеденту, након анализе њиховог анафоричког упућивања, истражујемо и услове у којима се остварује катафоричко упућивање истих детерминатора.

2.2.1.1. Показни детерминатор у антецеденту

Показни детерминатори су најфреквентнији и са анафоричким и са катафоричким упућивањем.

2.2.1.1.1. Показни детерминатор за идентитет

Наша досадашња истраживања (види одељак *Анафоричко упућивање показних детерминатора*) показала су да су показни детерминатори са различитом фреквенцијом имали анафоричко упућивање: заменице *овај* и *тај* биле су врло фреквентне у односу на *онај*.

Показни детерминатор *онај* указује на некога или нешто удаљено и од говорника и од саговорника, па самим тим најчешће и на неодређено или непознато⁷⁶. Тако се може очекивати да ће адјективна клауза после антецедента са детерминатором *онај*, кад се он користи за упућивање у дискурсу, бити рестриктивна јер удаљеност подразумева потребу за прецизнијим одређивањем. У корпусу могуће је издвојити велики број адјективних клауза са показним детерминатором *онај* у антецеденту. Неки од њих су:

(38) На овом месту лежи *онај читалац КОЈИ* неће никада отворити ову књигу (М. Павић, 1). *Оном човеку КОЈИ* дође до краја пута, пут више и није потребан, па му се више и не даје (М. Павић, 54). Он је брат од стрица *онога црнца КОЈИ* нам је дао вечеру у Боакеу, када сам први пут срео Н-а (Р. Петровић, 66). Тако је *оних ученика КОЈИМА* је потребна корекција вида чак двоструко више међу средњошколцима (7,7 одсто) него међу основцима (3,7 одсто) – истакла је др Сокал (Политика 13.09.2011. 13). Медицинаре забрињава и чињеница да је у порасту броја *оне деце КОЈА* имају сметње у говору (Политика 13.09.2011. 13). У исто време почели су да стижу чиновници, ситни и крупни службеници са породицама и послугом, а за њима мајстори и вештаци за *оне послове и занате КОЈИХ* код нас дотле није било (И. Андрић, 155). Налазио се управо поред *оне оградe* иза КОЈЕ је тог јутра свирао младић (М. Павић, 76). Лексикон је *онај део базичне компоненте КОЈИ* је замишљен као скуп специфичних комплекса лексичких појединости (М. Ивић, 12). Право седиште Европљана било је на *оном острвцу КОЈЕ* се зове Гореј, где се и сад могу видети Негријери, тамнице за црнце којима се трговало (Р. Петровић, 4). И све то само када се говори *о оној половини кризе КОЈА* се повезује са приватним сектором; јер кривица за другу половину припада ексклузивно државним фирмама, Фани Меј и Фреди Мек, које су спроводиле политичке циљеве (НИН, 26.02.2009. бр. 3035, 17). Реканализацијом се не може постићи оживљавање већ умрлих делова срчаног мишића, али се зато могу спасти *она мишићна влакна КОЈА* су још у животу (НИН, 26.02.2009. бр. 3035, 23).

У наведеним примерима, детерминатор *онај* је носилац емфатичког акцента и самим тим знак да ће се извршити одабирање подскупа референата на основу критеријума који доноси адјективна клауза. Тако *онај* катафорички упућује на

⁷⁶ Душка Кликовац, анализирајући употребу показних речи у говорном језику, као релевантне аспекте употребе заменица издваја: физички простор, простор намене, простор поседовања, простор знања, простор сећања, емоционални простор, простор важности (Кликовац 2006а: 127-131).

адјективну клаузу као на одредбу која ће донети критеријум за одабирање референата, а након катафора увек долази рестриктивна адјективна клауза:

На овом месту лежи **онај читалац** КОЈИ неће никада отворити ову књигу (М. Павић, 1).

Међутим, за детерминатор *онај* Снежана Кордић ће рећи да доприноси рестриктивности⁷⁷. То би значило да је адјективна клауза без детерминатора *онај* у антецеденту у истом примеру - нерестриктивна. Наведени примери показују да након детерминатора *онај* у антецеденту следи рестриктивна клауза, тј. да детерминатор *онај* својом појачаном интонацијом наговештава да ће уследити рестриктивна одредба у облику адјективне реченице. Ако изузмемо детерминатор *онај*, адјективна реченица ће остати рестриктивна.

На овом месту лежи **онај читалац** КОЈИ неће никада отворити ову књигу (М. Павић, 1).

[← На овом месту лежи **читалац** КОЈИ неће никада отворити ову књигу.]

Дакле, непрецизно је тврдити да детерминатор *онај* доприноси рестриктивности, али је очигледно да ће након овог детерминатора најчешће уследити рестриктивна адјективна клауза, тј. детерминатор *онај* најчешће је употребљен катафорички.

Детерминатор *онај* често чини низ са неким другим детерминатором у антецеденту и то са општим детерминатором катафорички упућује (примери 39), а са присвојним детерминатором анафорички упућује (види поглавље *Анафоричко упућивање присвојних детерминатора*).

⁷⁷ Занимљиво је да Снежана Кордић (1995: 85–86) у својој студији о релативним реченицама истиче да је семантика одабирања детерминатора *онај* толико јака да доводи у питање нерестриктивност релативне клаузе и у ситуацији када је антецедент властита именица. У примеру којим ову тврдњу доказује антецедент је име народа (мноштва). Међутим, у овом раду показаћемо (види одељак *Катафоричко упућивање властитих именица у антецеденту*) да постоје и рестриктивна адјективна клауза уз властиту именицу која представља име народа, јер је адјективном клаузом могуће издвојити подскуп тог мноштва. Пример: Константин је довршио словенску азбуку и заједно с братом отишао у Моравску, међу *Словене* КОЈЕ је знао из свог завичаја (М. Павић, 82). Дакле, адјективна реченица је рестриктивна и без детерминатора *онај*.

(39) Нико не би рекао да тај свет који се смеје по цео дан, има у ствари узбудљив живот због **свих оних неизвесности и опасности КОЈЕ** претпоставља да види у свачему око себе (Р. Петровић, 25); Ту су **све оне Бауле КОЈЕ** дању раде за белце или код белаца; шофери, дућанџије; поштари и њихове девојке и жене (Р. Петровић, 56);

Дакле, показни детерминатор *онај* у антецеденту у примерима из корпуса најчешће је катафорички употребљен па самим тим су и адјективне клаузе које следе рестриктивне, али тој рестриктивности не доприноси сам детерминатор *онај*, већ је његова улога да нагласи, истакне, најави адјективну клаузу као рестриктивну и неопходну.

Нашим истраживањем (види поглавље *Анафоричко упућивање показних заменица*) потврдили смо да детерминатори *овај* и *тај* најчешће означавају одређеност у српском језику, тј. најчешће анафорички упућују и убрајају се у средства која изражавају уникатност референта. Они доприносе нерестриктивности јер без ових детерминатора у антецеденту адјективна клауза је рестриктивна. Поставља се питање да ли детерминатор *овај* и *тај* могу катафорички⁷⁸ упућивати. У корпусу су ретки такви примери, али је могуће издвојити пример (40):

(40) Мој је план да напустим Сен Калбра па да се придружим **овај другој двојници путника КОЈИ** иду у Ман, кажу, међ праве људождере на граници Либериије (Р. Петровић, 38).

Анулираћемо адјективну клаузу:

[←*Мој је план да напустим Сен Калбра па да се придружим **овај другој двојници путника** кажу, међ праве људождере на граници Либериије.]

Реконструисани пример је неинформативан без адјективне клаузе, односно, адјективна клауза може бити и рестриктивна без обзира што је у антецеденту

⁷⁸ Пипер у вези са “катафорском расподелом ОВ-, Т- и ОН- заменица”: истиче да је “уочљива катафорска специјализованост посебне, заменичке серије ОВ- заменица за упућивање на нивоу надреченичног јединства уз делимично или потпуно одсуство других показних заменичких речи у тој заменичкој функцији” (наводи примере: људи певају овако: ... ; то је изгледало овако:...) (Пипер 1997: 187).

детерминатор *овај*. Другим речима, детерминатор *овај* може катафорички упућивати на адјективну клаузу као на одредбу која ће извршити избор подскупа референата.

Као и у вези са детерминатором *овај* наша анализа корпуса је издвојила и примере у којима детерминатор *тај* катафорички упућује.

(41) *То исто сунце ШТО је на нашим ширинама добри и мили друг, под ЧИЈОМ се топлотом пријатељства расцветава наша крв, овде је за белца највећи душманин, једини непријатељ који га прати у стопу и с ким се не може измирити* (Р. Петровић, 22).

И индивидуални појмови могу се употребити без свог иманентног значења детерминираниости ако се претпостави вишеструкост објеката стварности означених том именицом, у том случају адјективна клауза је рестриктивна. Именски изрази *сунце на нашим ширинама* и *сунце овде* имају исту екстензију, тј. упућују на исти референт, али имају различиту интензију, издвајају различита, чак супротна својства. У овом случају детерминатор *то* катафорички упућује на адјективну клаузу која садржи својство које је контрастно својству означеном у надређеној клаузи.

Истраживање је показало да детерминатори *овај* и *тај* могу и катафорички упућивати, тј. сигнализирати да следи рестриктивна адјективна клауза иако је њихова фреквентност мања у односу на детерминатор *онај*.

2.2.1.1.2. Показни детерминатор придевског карактера

2.2.1.1.2.1. Показни детерминатор за квалитет

У досадашњој анализи показали смо анафоричко упућивање показних детерминатора за квалитет. Сада наводимо исказе у којима је адјективна клауза уведена релативизатором *какав*, а показним детерминатором катафорички се упућује на особину и квалитет некога/нечега у поређењу с неким/нечим:

(42) *Онакве коње КАКВИ су тебе довели, можеш наћи и у Прерову* (Д. Ћосић, 47). *КАКВО звоно такав глас; КАКВО жито, такав клас; КАКВО дрво, такав клин; КАКАВ отац, такав син* (Антологија народних умотворина, 111). *КАКВА сетва, таква жетва* (Антологија народних умотворина, 90).

У првом примеру из групе (42) показни детерминатор *онакав* катафорички упућује на адјективну клаузу која није носилац садржаја о особини или квалитету, већ се поређењем са референтом у адјективној клаузи, али уз егзофоричко упућивање на заједничко знање комуникатора, тј. на ванјезички контекст, квалитативно одређује референт у антецеденту. То поређење, управо, омогућава релативизатор *какав*, чија је анафора концептуална, тј. он је косигнификантан са референтом у антецеденту. Остали примери (42) илуструју употребу релативизатора *какав* у адјективној клаузи која је у инверзији са надређеном. Овај релативизатор, такође, није могуће супституисати релативизатором *који* јер би се изгубила могућност поређења према особини, а само поређење засновано је на еквиваленцији ових особина. Када је показни детерминатор за квалитет у антецеденту неексплициран, онда сама адјективна клауза егзофоричким упућивањем на ванјезички контекст, тј. на знање које комуникатори деле сугерише садржај о особини или квалитету референта, који је у надређеној истакнут корелативом *таква* (*КАКВА* *сетва*, *таква жетва*). Зато је у тим ситуацијама једино могућ релативизатор *какав*, тј. није могуће супституисати га релативизатором *који*. Реч је о неререференцијалном изразу (*било каква сетва* и њој пропорционална жетва). Последица оваквог одређивања референта именичког појма у антецеденту јесте редукована копула именског предиката и у надређеној, и у адјективној клаузи. Дакле, до редукције копуле долази зато што је примарно експлицирање садржаја о особинама које се пореде у надређеној и адјективној клаузи. Такође, елиптирање копуле има и експресивну вредност, а овакав предикат Пипер назива *крњи аналитички предикат* (в. Пипер 2005: 310).

Реконструисаћемо први пример тако што ћемо супституисати релативизатор *какав* релативизатором *који*:

[←**Онакве коње КОЈИ* су тебе довели, можеш наћи и у Прерову.]

Реконструисани пример је неинформативан јер се управо супституцијом релативизатора *какав* релативизатором *који* губи поредбена нијанса у значењу особина супстантива. То би значило да у реконструисаном примеру имамо кореферентне изразе *коњи* и *који*, а то исказ чини неинформативним.

Закључујемо да када се адјективном клаузом уведеном релативизатором *какав* обезбеђује поређење према особини референта надређене и адјективне клаузе егзофоричким упућивањем на ванјезички контекст, онда показни детерминатор за квалитет у антецеденту катафорички упућује.

2.2.1.1.2.2. Показни детерминатор за квантитет

Наводимо примере адјективних клауза уведених релативизатором *колики/колико* уз антецедент чији синтагматски контекст садржи показни детерминатор за квантитет који катафорички упућује:

(43) Изгледа ипак да би резултати ових испитивања били у стању дати обавештења о неким дубљим разликама између народа; бар би могли бити **од исте толике вредности** од КОЛИКЕ су и подаци антрополошких мерења (Ј. Цвијић, 6). Наиме, агенција ће задржати **онолики део вредности аранжмана КОЛИКИ предвиђају општи услови путовања у случају неоправданог одустајка** (pravusi.rs/putovanje/turisticke-agencije/odustanak-od-putovanja).

Показни детерминатор у примерима (43) упућује на величину или количину некога/нечега у поређењу са неким/нечим, али уз егзофоричко упућивање на заједничко знање комуникатора, тј. на ванјезички контекст. Реконструисамо исказ:

[←*Изгледа ипак да би резултати ових испитивања били у стању дати обавештења о неким дубљим разликама између народа; бар би могли бити **од исте толике вредности** од КОЈЕ су и подаци антрополошких мерења.]

Ово поређење омогућава релативизатор *колики*, тако да га је немогуће супституисати релативизатором *који*, што показује и наведена реконструкција.

Показне заменице придевског карактера показују специфичност у писаној реализацији дискурса јер катафоричким упућивањем према адјективној клаузи условљавају и егзофоричко упућивање на знање који комуникатори деле у вези са квалитетом/квантитетом референта у антецеденту.

2.2.1.2. Неодређени детерминатор у антецеденту

У досадашњој литератури (Дмитријев 1961; Кордић 1995) инсистирало се на томе да након неодређеног детерминатора у антецеденту (нарочито *неки* и *један*) следи нерестриктивна адјективна клауза. Поставља се питање да ли након неодређеног детерминатора у антецеденту може уследити рестриктивна клауза:

(44) Кад би се у *некој босанској касаби КОЈА лежи поред главног друма* помолила поворка са слоном, деца би са смехом и веселим дозивањем истрчала пред њу (И. Андрић^а, 50). А осим тога, људима из чаршије било је од самог почетка много стало да на неки начин сазнају још коју појединост о везиру, ..., не би ли тако назвали бар *нека „враташца“* кроз КОЈА би му се могло прићи (И. Андрић^а, 54).

Наведени су примери у којима се неодређени детерминатори употребљавају са семантиком „*било који*“, тј. нереференцијални су, тако да се неодређеним детерминатором најављује да ће садржајем адјективне клаузе бити изречено својство које је критеријум за издвајање подгрупа референата. Нереференцијалност именичког израза у антецеденту зависи и од граматичког значења предиката, тј. од модалног значења надређене клаузе, односно, од референцијалности/нереференцијалности глаголске радње⁷⁹. У оваквим ситуацијама неодређени детерминатор катафорички упућује, тј. адјективна реченица има рестриктивни карактер. Међутим, и када је неодређени детерминатор референцијалан, може уследити рестриктивна адјективна клауза:

(45) Брат ваше жене, има ли он *једну тицу КОЈА лепо пева?* (Б. Нушић, 75).

У примеру (45) именски израз *једна тица* јесте одређен за говорника, међутим за саговорника је исти израз неодређено референцијалан, што значи да је неопходна одредба да би исказ био информативан. Такође, интерогативност надређене клаузе има неодређено значење, односно садржај надређене клаузе, тј. егзистенцијални глагол као

⁷⁹ О референцијалности/нереференцијалности глаголске радње детаљно пише Танасић у: Пипер и др. (2005: 347–349).

њен предикат је чинилац који захтева адјективну клаузу као обавезну, неиспустиву, тј. рестриктивну, а узлазна интонација и емфатички акценат неоређеног детерминатора показатељ је катафоричког упућивања.

Анализа је показала и да нерестриктивност адјективне клаузе након неодређеног детерминатора у антецеденту није правило. Када је неодређени детерминатор неререференцијалан (са значењем *било који*), тј. функционише као општи квантификатор и означава нешто потенцијално и нереално, онда он катафорички упућује на адјективну клаузу која сужава опсег скупа референата именичког појма у антецеденту. То значи да је адјективна клауза је рестриктивна и самим тим неиспустива. И када неодређени детерминатор представља неодређени референцијални израз, модалност надређене клаузе или егзистенцијални глагол у предикату надређене клаузе захтеваће адјективну клаузу као обавезну, тј. рестриктивну.

2.2.1.3. Општи детерминатор у антецеденту

Детерминатори *сви, сваки, било који (који год, ма који...)* исказују општу квантификацију. За ове тзв. генерализујуће детерминаторе Лехман (1984: 264-265) тврди да у различитим језицима захтевају рестриктивност одредбе. Кордић (1995: 104) истиче да „у нашем језику такви детерминатори придоносе тумачењу релативне реченице као рестриктивне“. Како полазимо од става да ови детерминатори имају упућивачку (деиктичку) природу, најпре смо показали да општи детерминатори могу и анафорички упућивати (види поглавље *Анафоричко упућивање општих детерминатора у антецеденту*). Сада издвајамо примере у којима општи детерминатори катафорички упућују на релативну клаузу као на језичку јединицу која следи.

(46) У ниским дућанима је био муљ до колена, а у том муљу **сва роба КОЈА** није могла бити на време изнесена (И. Андрић, 88). Као што је мој брат док спава и даље држао дрвену кашику, тако ја држим у сећању **све очи КОЈЕ су ме виделе** (М. Павић, 219). Дакако, то исмевање свега што му се нађе на путу претпоставља да готово у **свим регистрима, у КОЈИМА** се креће, медиокритет заправо не разуме оно што исмева (Данас, 4144, 2.02.2009. 23). Тешко би, одиста, било и набројати **све области у КОЈИМА** је дошло до примене модела (Р. Бугарски, 180). Стечајни управник, послодавац и запослени дужни су да на захтев Фонда, у року од 15 дана

од дана пријема захтева, доставе **све податке** КОЈИ су од значаја за доношење решења из члана 142 овог закона (Закон о раду, 37). Бежаћу **из сваке војске** КОЈА ме буде силом мобилисала, крићу се, лагаћу, претвараћу се, чинићу све што будем морао, али се нећу дати (В. Стевановић, 177). То је један јединствени расадник **свег биља** КОЈЕ се може наћи у тамошњим горама (Р. Петровић, 18). На **свим пољима** на КОЈИМА је радио Орфелин је имао успеха (Ј. Скерлић; 50).

У корпусу је најфреквентнији детерминатор *сви*, зато ћемо издвојити један пример и у њему супституисати опште детерминаторе:

На **свим пољима** на КОЈИМА је радио Орфелин је имао успеха (Ј. Скерлић; 50)

[←На **сваком пољу** на КОЈЕМ је радио Орфелин је имао успеха.]

[←На **било ком пољу** на КОЈЕМ је радио Орфелин је имао успеха.]

Реконструкције примера показују да значење ових детерминатора није исто, јер се њихови домени квантификације ентитета на које се упућује, не подударају. Детерминатором *сви* упућује се на класу ентитета као на целину која се не посматра рашчлањено. Детерминатор *сваки* упућује на класу ентитета издвајајући сваког члана класе; док се и детерминатором *било који* такође упућује на класу ентитета издвајањем појединачног као представника класе, али и са додатном семантиком која истиче хетерогеност тог скупа.

У наведеним примерима (46) адјективне клаузе јесу рестриктивне, међутим, не можемо рећи да општи детерминатор доприноси рестриктивности јер и када анулирамо општи детерминатор из антецедента релативна клауза остаје рестриктивна.

У ниским дућанима је био муљ до колена, а у том муљу **сва роба** КОЈА није могла бити на време изнесена (И. Андрић, 88).

[←У ниским дућанима је био муљ до колена, а у том муљу **роба** КОЈА није могла бити на време изнесена.]

Присуство општег детерминатора у антецеденту који својим емфатичким акцентом катафорички упућује на релативну клаузу и наговештава да ће садржај адјективне клаузе послужити као критеријум за одабирање подскупа референата само истиче рестриктивност релативне клаузе, тј. неопходност одредбе, али и својом

сталном семантиком врши квантификацију. Међутим, квантификација општим детерминатором у примерима (46) није универзална, већ како се односи на целину извесног збира, оне ће пре бити селекционирајућа, тј. на нивоу надређене клаузе упућује се на квантификовани ентитет, али критеријум квантификације садржај је адјективне клаузе.

У примерима у којима је антецедент заједничка именица која означава неживо [–живо] супстантивна синтагма у антецеденту није сводљива на општи детерминатор:

[*У ниским дућанима је био муљ до колена, а у том муљу сва која није могла бити на време изнесена.]

Другачија је ситуација када у антецеденту имамо заједничку именицу која означава живо [+ живо]:

(47) У знак одмазде због напада на наше трупе стрељати **све мушкарце КОЈИ буду ухваћени са оружјем или са претпоставком да имају оружје**, а све у сразмери 1: 100 (В. Стевановић, 165). Две поменуте распре трајале су више векова, и у њима су на неки начин учествовали **сви антички мислиоци и практичари КОЈИ су се бавили проблемима језика** (Р. Бугарски, 26). Општи и посебан колективни уговор непосредно се примењују и обавезују **све послодавце КОЈИ су у време закључивања колективног уговора чланови удружења послодаваца - учесника колективног уговора** (Закон о раду, 66).

У оваквим примерима супстантивна синтагма у антецеденту најчешће је сводљива на општи детерминатор, с тим што заменица *све* није више детерминатор, већ овако супстантивативизирана преузима на себе садржај и референцију супстантива који се изоставља, те тако представља ендоцентрични антецедент са катафоричком референцијом (детаљније о томе у поглављу *Ендоцентрични антецедент релативне клаузе уврштене релативизаторима који/што, чији, какав и колики*):

[←У знак одмазде због напада на наше трупе стрељати **све КОЈИ буду ухваћени са оружјем или са претпоставком да имају оружје**, а све у сразмери 1: 100!].

Анализа је показала да општи детерминатор квантификативно одређује референт у антецеденту још на нивоу надређене клаузе и својом сталном семантиком истиче целину подкупа без изузетака. То показује да ови детерминатори означавају

селективну квантификацију и адјективна клауза која следи недвосмислено је рестриктивна, јер она садржи критеријум према коме је квантификација остварена.

2.2.1.4. Одрични детерминатор у антецеденту

У корпусу је фреквентност одричних детерминатора у антецеденту изузетно мала, тако да смо ексцерпирали само следеће примере са катафоричким упућивањем одричних детерминатора:

(48) Али, да ти кажем и то, за сада још ниси, господару, начинио **ниједан корак КОЈИ** би нас нагнао да те гонимо (М. Павић, 47). **Никаквих послова у КОЈИМА** се мешају три света: ислам, хришћанство или јудаизам овде на белом дану (М. Павић, 46).

Као и у ситуацијама са општим детерминатором, и у овим примерима одрични детерминатор представља нереперенцијални израз и не доприноси рестриктивности адјективне клаузе, већ својом емфатичким акцентом најављује и истиче рестриктивност и самим тим неопходност адјективне клаузе, али и својом сталном семантиком наглашава да нема изузетака у скупу на који реферира супстантив у антецеденту:

Али, да ти кажем и то, за сада још ниси, господару, начинио **ниједан корак КОЈИ** би нас нагнао да те гонимо (М. Павић, 47).

[←Али, да ти кажем и то, за сада још ниси, господару, начинио **корак КОЈИ** би нас нагнао да те гонимо.]

Одрични детерминатори су мање фреквентни у корпусу и најчешће својим емфатичким акцентом најављују и истичу рестриктивност и самим тим неопходност адјективне клаузе, односно, истичу да нема ниједног референта који би одговарао критеријуму постављеном у адјективној клаузи.

2.2.2. Катафоричко упућивање квалификатора у антецеденту

Део синтагматског контекста супстантива у антецеденту могу бити описни придеви којима је својствена компарација, тј. граматикализована тростепена градација. Приликом степеновања израженост својства или величине скупа пореди се (експлицитно или имплицитно) с неким другим ентитетом који има функцију полазне вредности. То значи да придеви који имају категорију степена поређења као квалификатори интерферирају са квантификацијом, тј. „степеновање је вид шире схваћене квантификације“ (Пипер 2005: 871). Нас занима суперлатив као други ступањ градирања, који показује да „појам који он одређује – означену особину има у највишем степену између свих појмова с којима се пореди“ (Стевановић 1991: 253). То би значило да суперлатив сам по себи има апсолутно значење и да би чинио именски израз, у чијем је саставу, референцијално одређеним. Међутим, у употреби је фреквентнији суперлатив у именском изразу који захтева ограничење, рестрикцију да би био семантички релевантан, тј. релациони суперлатив:

(49) „Никола, чик да се прекрстиш! Чик!“ па се дуго, док им не досади, крсте, церекају и буље у **најдужу браду КОЈУ су икад видели** (Д. Ћосић, 3). Отвара ми зграду која служи за конак (кампман) кад наиђе који белац, што је толико ретко да, кад ми пређемо преко прага, имамо пред собом једно опште бежање **најразноврснијих рептилија и инсеката КОЈИ су се ту населили** (Р. Петровић, 24). **Најлакше искушење КОЈЕ га чека у будућем животу** (Д. Ћосић, 43). (...) на доњодунавској плочи и у сливу Марице су **најбољи они психички профили КОЈИ се повуку у правцу север—југ**. (Ј. Цвијић, 3). Према **најновијем истраживању КОЈЕ је спровео Си-Ен-Ен**, Пери засад предводи са 32 одсто поена, према 21 колико има Ромни (Политика 14.09.2011, 3). Заштита шума треба да буде заједнички пројекат како државних органа тако и грађана Србије како бисмо стали на пут уништавању **највећег добра КОЈЕ Србија има** (Прес, 29.09.2011, 7).

Свака адјективна клауза у наведеним примерима (49) која у антецеденту има суперлатив јесте рестриктивна, јер је носилац садржаја који представља критеријум за издвајање подскупа референата на које се односи значење суперлатива. То значи да адјективна клауза означава да је суперлативом изражена особина супстантива у

антецеденту у највишем степену у односу на ограничен скуп појмова с којима се пореди.

Суперлатив описних придева, који сам по себи има апсолутно значење доприноси одређености именског израза у чијем је саставу, али анализа корпуса је показала да је фреквентнији суперлатив који захтева рестрикцију, тј. адјективну клаузу која је носилац садржаја који представља критеријум за издвајање подскупа референата на које се односи значење суперлатива. То значи да су уз антецедент у чијем је саставу суперлатив фреквентније рестриктивне клаузе.

2.2.3. Катафоричко упућивање квантификатора у антецеденту

Мада се количинска значења срећу у скоро свим врстама речи (граматичка категорија броја, степеновање...), под *квантификатором* у овом раду подразумевамо језичке изразе у антецеденту који садрже бројеве и прилоге који секундарно одређују према квантитету, количини или степену онога што примарно именица у антецеденту значи (в. Пипер 2005: 880–882). Бројеви својом семантиком означавају референта у антецеденту као одређеног, тј. таквом антецеденту није потребна анафоричко упућивање да би постигао одређеност.

Употреба нумеричких квантификатора⁸⁰ подразумева кумулативну квантификацију, која је најчешће референцијална, али може бити и неререференцијална; и партитативну⁸¹ квантификацију, која је увек референцијална. Употреба ненумеричких квантификатора подразумева само кумулативну квантификацију.

Нумерички и ненумерички квантификатори прецизно или апроксимативно одређују према количини или величини референт у антецеденту и адјективна клауза

⁸⁰ *Нумерички квантификатори* су заправо бројеви као тачни изрази укупности објеката квантификације. Како су за наше истраживање релевантни нумерички квантификатори у антецеденту, најпре издвајамо примере са *кумулативним квантификаторима*. Кумулативни квантификатори само означавају величину скупа без обележја партитивности, њима припадају основни бројеви (именовани или изражени цифрама, посебно у публицистичком и административном стилу) и бројевне именице.

⁸¹ *Партитивни квантификатори* представљају изванредан ентитет као део сложенијег скупа и то су квантификатори организовани према критеријуму линеарности. У раду разматрамо примере са редним бројевима.

која се односи на цео скуп референата означених наведеним антецедентом јесте нерестриктивна и то парентетички (информативно нерелевантна (види поглавље *Антецедент*)) или континуативно (информативно релевантна за садржај надређене клаузе, (види поглавље *Антецедент*)). Одређеност оваквих антецедената не зависи од форичности антецедента, тако да овакви примери нису предмет наше анализе.

Међутим, да након антецедента који је квантитативно одређен, што се тиче количине или величине, следи нерестриктивна клауза, није правило. Наведени примери имају у антецеденту кумулативну квантификацију:

(50) Шеф делегације Европске уније у Србији Венсан Дежер је више пута нагласио да ће оцена јавних набавки у Србији, на које се годишње троши **четири милијарде евра**, од ЧЕГА по проценама милијарду поједе корупција, имати значајну улогу у оцени испуњавања услова за стицање кандидатуре Србије (Политика, 14.09.2011, 23). **Четири особе**, од КОЈИХ једна теже, повређене су у удесу на путу од аеродрома ка аутопуту у судару два возила (Курир, 29.09.2011, 2). У колекцији сада има **28 титула**, од КОЈИХ су четири грен слем трофеји (Политика, 13.09.2011, 30). Да ли путници имају карте, проверава **420 људи**, од ЧЕГА је њих 135 запослено у ГСП-у, а 285 ради по уговору (Политика 14.09.2011, 17). Перо Антић завршио је меч са **осам поена**, од КОЈИХ је пет постигао у последњих пет минута. Жири састављен од представника модне индустрије, медија и спорта издвојио је **16 девојака**, од КОЈИХ је пет ушло у најужи избор (Политика, 14.09.2011, 19).

У свим наведеним примерима (50) именица у антецеденту количински је одређена на нивоу надређене клаузе, али адјективна клауза која следи врши рестрикцију антецедента, односно издваја подскуп референата именичког појма у антецеденту. По правилу адјективна клауза уведена је релативизатором који је у аблативном генитиву⁸². Дакле, говоримо о рестриктивним адјективним клаузама. Међутим, занимљиви су резултати реконструкције:

⁸² Адјективна клауза уведена релативном заменицом у аблативном генитиву може бити и нерестриктивна, али уз услов да адјективна клауза садржи општи квантификатор који истиче све референте означене антецедентом (нпр. После 11 „убитачних” дана и **осам утакмица** од КОЈИХ је свака значила „живот” за наше кошаркаше, дошао је и тренутак заслуженог опуштања и сумирања утисака после две фазе Европског првенства у Литванији (Политика, 13.09.2011, 31)).

Шеф делегације Европске уније у Србији Венсан Дежер је више пута нагласио да ће оцена јавних набавки у Србији, на које се годишње троши **четири милијарде евра**, од ЧЕГА по проценама милијарду поједе корупција, имати значајну улогу у оцени испуњавања услова за стицање кандидатуре Србије.

[←Шеф делегације Европске уније у Србији Венсан Дежер је више пута нагласио да ће оцена јавних набавки у Србији, на које се годишње троши **четири милијарде евра** имати значајну улогу у оцени испуњавања услова за стицање кандидатуре Србије.]

Очекивали бисмо да је реконструисани исказ непрецизан, непотпун, чак неинформативан без рестриктивне адјективне клаузе. Међутим, без обзира што је обележена адјективна клауза рестриктивна у односу на антецедент и то квантитативно рестриктивна, за надређену клаузу то није релевантно, те исказ може бити информативан и целовит и без рестриктивне адјективне клаузе.

У том смислу занимљиви су примери (51):

(51) Према подацима свих школских управа, у прошлој школској години било је **4.867 наставника КОЈИ** нису имали пун фонд часова (Политика, 14.09.2011, 18). Он је рекао и да у овом тренутку имамо **800 одељења у КОЈИМА** има пет и мање ђака, 1.556 одељења са шест до 10 ђака и 1.739 одељења са 11 до 15 ученика (Политика, 14.09.2011, 18). Једна од најстаријих странака од увођења вишепартијског система до данас Нова демократија, касније позната као Либерали Србије Душана Михајловића, спада у **оних 550 партија КОЈЕ** се нису уписале у Регистар странака (НИН 15.09.2011. број3168, 69).

У примерима (51) антецедент је такође одређен основним бројем као тачним изразом укупности објеката квантификације. Међутим, знање о ванјезичкој стварности је семантички оквир у којем је јасно да основни број представља издвајање количински прецизног и тачног подскупа референата, а критеријум на основу којег је издвојен тај подскуп садржај је адјективне клаузе. Дакле, садржај адјективне клаузе у потпуности се односи на семантички оквир антецедента, у том смислу нема рестрикције, али како је рестрикција већ извршена основним бројем у односу на укупност скупа, а адјективна клауза је носилац садржаја који представља критеријум за ту рестрикцију, онда можемо рећи да адјективна клауза доприноси рестрикцији коју врши квантификатор у антецеденту. Као потврду наводимо реконструкцију првог примера из групе (51):

Према подацима свих школских управа, у прошлој школској години било је **4.867 наставника** КОЈИ нису имали пун фонд часова.

[←*Према подацима свих школских управа, у прошлој школској години било је **4.867 наставника.**]

Дакле, у реконструисаном примеру нема квантификативне рестрикције антецедента адјективном клаузом, али како је антецедент потпуно одређен квалитативно тек са адјективном клаузом која садржи критеријум квантификације, онда је адјективна клауза рестриktivна, што се квантификације тиче, и због тога информативно релевантна надређеној клаузи и неиспустива.

Последњи пример у групи примера (51) потврђује наш став јер демонстратив *онај* у антецеденту својом интонацијом катафорички упућује на адјективну клаузу која садржи критеријум за квантификацију, без обзира што се адјективна клауза односи на цео скуп изражен антецедентом.

У корпусу смо издвојили и следеће примере:

(52) Током геј параде прошле године у нередима на београдским улицама повређено је **више од 140 људи**, од КОЈИХ 124 полицајца и причињена је велика материјална штета (Курир, 29.09.2011, 34). То је **било којих сто пацијената**, за КОЈЕ ми, кардиолози, сматрамо да ће им операција у Универзитетској клиници у Женеви бити од веће користи, с обзиром на сложеност урођене мане или срчаног обољења (Политика, 13.09.2011, 8).

Наведени примери (52) илуструју употребу рестриktivних адјективних клауза са апроксимативним квантификатором у антецеденту, у вези са којим су следећи критеријуми: У првом примеру у надређеној клаузи имамо издвојен подскуп референата где се критеријум издвајања најављује егзистенцијалним глаголом *имати*, а сам критеријум је садржај адјективне клаузе; у другом примеру адјективна клауза упућује на подскуп референата антецедентове синтагме, а количина подскупа је део адјективне клаузе. Међутим, занимљив је трећи пример где уз квантификатор у антецеденту имамо *било који*, што нас упућује на неререференцијалност антецедента и његову неодређеност, тако да адјективна клауза поново врши рестрикцију према критеријуму који садржи.

Наводимо и примере са партитивним квантификатором у антецеденту (53):

(53) *Прво сеоце у КОЈЕ уђосмо*, опет уском стазом између зеленила, јесте Мали Монгази, за разлику од села Монге, које је веће (Р. Петровић, 25). Вуије није био *први пријатељ С КИМ* сам се тако брзо спријатељио, и *ЗА КОГА* сам имао *апсолутно поштовање* (Р. Петровић, 31). То је, како сазнајемо од кардиолога и директорке Дечје универзитетске клинике у Београду, професорке др Иде Јовановић, *прва група пацијената КОЈА* одлази на лечење у Швајцарску, а *КОЈЕ* плаћа Влада Швајцарске (Политика, 13.09.2011, 8). Сећам се *онога првога вечера ШТО* сам провео у њиховој кући (Б. Нушић, 20).

Примери (53) илуструју рестриктивну употребу адјективне клаузе након антецедента који садржи партитативни квантификатор. Наиме, одређивањем референта именичког појма партитативним квантификатором његово индивидуализирање није потпуно. Неопходна је адјективна клауза чији садржај представља критеријум за линеаризацију скупа и издвајање референта, а то значи да је адјективна клауза неиспустива и недвосмислено рестриктивна.

Ненумеричка квантификација већ представља мањи степен одређености означавања количинских односа. Када је о апсолутној квантификацији реч, а под тим подразумевамо количину објеката узетих саме по себи, разликујемо општу квантификацију⁸³ (*сви, ниједан и неки*), али ту проблематику смо разматрали у оквиру одељка *Детерминатор у антецеденту*. На овом нивоу анализе занимају нас *релативни квантификатори* који указују на количину неког референта у антецеденту у односу на појам извесне количине која се сматра уобичајеном или нормалном (*много, мало, неколико*):

(54) *Неколико белаца КОЈИ живе у Табуу* ретко се поверавају вештини урођеника (Р. Петровић, 15). Од доба Петра Великога Срби из свију српских крајева иду у руске службе, нарочито војну и црквену, и није *мало Срба КОЈИ су* *заузимали висока места у руској војсци и у руској цркви* (Ј. Скерлић, 36).

⁸³ Општи квантификатори поред општих и одричних детерминатора, бројева *оба* и *обадва*, придева *једини*, подразумевају и речи и изразе којима је у потпуности обухваћена количинска страна неке појаве (*свакодневни, последњи, први, значење суперлатива*).

То што ненумерички квантификатори представљају мањи степен одређености означавања количинских односа, доприноси томе да и референт именичког појма не може бити одређен ако у антецеденту има ненумерички квантификатор. То значи да након оваквог антецедента најчешће следи рестриктивна клауза која је неопходна јер садржи критеријум који оправдава ненумеричку квантификацију.

На основу анализе можемо закључити да и након антецедента са квантификатором који референт у антецеденту одређује по количини или величини може уследити рестриктивна адјективна клауза. Адјективна клауза је рестриктивна у односу на антецедент са кумулативном квантификацијом (нумеричком или ненумеричком) јер се односи на подскуп референата означених антецедентом, али та рестрикција није релевантна за надређену клаузу. Уколико се адјективна клауза односи на подскуп означен антецедентом са нумеричком кумулативном квантификацијом, у том случају нема рестрикције, али како је рестрикција већ извршена квантификатором у односу на скуп свих референата означених супстантивом, а адјективна клауза је носилац садржаја који представља критеријум за ту рестрикцију, онда можемо рећи да адјективна клауза доприноси рестрикцији коју врши квантификатор у антецеденту. Рестриктивна може бити и адјективна клауза која се односи на антецедент са партитивним квантификатором уколико индивидуализовање, тј. одређивање референта именичког појма није потпуно, те је потребна адјективна клауза чији садржај представља критеријум за линеаризацију скупа и издвајање референта.

2.2.4. Катафоричко упућивање супстантива у антецеденту

Супстантив у антецеденту може бити именица или лична именичка заменица. Именица, како смо већ поменули (види поглавље *Антецедент*), може рефереирати на јединствени ентитет и тако представљати одређени израз (властите именице), или може одређеност постизати уз помоћ синтагматског контекста (заједничке именице). То значи да пунозначне именице не садрже форични елемент. Међутим, како су у савременом српском језику фреквентне *апстрактне именице уопштене семантике*, то значи да је могуће говорити о форичности ових именица. Када је о личним заменицама у антецеденту реч, форичност је неоспорна.

2.2.4.1. Личне заменице у антецеденту

Већ смо истакли да се личне заменице издвајају својим особинама у засебну врсту заменичких речи, и то тако да личне заменице првог и другог лица упућују на лица у говору, тј. на лице које говори и лице којему се говори, док заменица трећег лица упућује на познато лице које се обележава и као лице које не учествује у говору, а може упућивати и на ентитете чије је семантичко обележје [+/-живо] и [-људско]. Говор може бити у усменој или писаној реализацији дискурса. Како је наш корпус пре свега писана релазација дискурса, искази ће бити из књижевнојезичког стила или разговорног (форуми и блогови).

Према референцијално-семантичком критеријуму личне заменице карактерише референцијална одређеност, тј. оне анафорички упућују на одређене именице и већ смо видели да након личних заменица у антецеденту следи нерестриктивна адјективна клауза. У вези са нерестриктивношћу адјективне клаузе која у антецеденту има заменице првог и другог лица, Кордић истиче да су „говорници и саговорници увијек присутни у комуникацијској ситуацији, па заменице које их представљају у принципу не требају рестриктивну одредбу“ (Кордић 1995: 69). Међутим, наше истраживање даје и другачије резултате:

(55) **Оно ја ШТО** је поникло из мога првога плача прошло је кроз живот заливајући се сузама.(...) **Оно ја ШТО** је никло из тренутка моје збиље пошло је у живот под тешким теретом и посртало је под бригом.(...) **Оно ја ШТО** је никло из првога мога осмеха прошло је кроз живот са осмехом на уснама, гледајући све око себе веселим погледом и ведре душе (Б. Нушић, 6). О, преваро! **Тебе ШТО** си гусле измислио требало би сваке ноћи клати (Д. Тосић, 99).

У првом примеру из групе (55) три пута се упућује заменицом *ја* и увек је референт исти, дакле, говоримо о истој екстензији коју има *ја* (наратор) и три пута издвојено (*оно*) *ја*. Реконструисаћемо пример тако што ћемо анулирати адјективне клаузе:

[←***Оно ја** прошло је кроз живот заливајући се сузама.(...) **Оно ја** пошло је у живот под тешким теретом и посртало је под бригом.(...) **Оно ја** прошло је кроз живот са осмехом на уснама, гледајући све око себе веселим погледом и ведре душе.]

Реконструисани пример је неинформативан и синтаксички непотпун. Без обзира на исту екстензију употребљене заменице *ја*, интензија није иста. Управо адјективна клауза врши рестрикцију зато што упућује само на одређено својство референта. Такође, и демонстративна заменица у антецеденту (*онај*) својим емфатичким акцентом катафорички упућује и истиче адјективну клаузу као неиспустиву.

У другом примеру уз групе (55) заменица *ти* у антецеденту је неререференцијално употребљена, односно отворена је за придруживање референата јер има значење *било ко* и тек са адјективном клаузом добијамо одређење референта по својству, али не и идентификацију⁸⁴. Тако да поново говоримо о рестриktivној клаузи.

Личне заменице *ми* и *ви* имају исту улогу као заменице *ја* и *ти*, с тим што означавају множину (мноштво) референата. Тако је адјективна клауза након заменице *ми* или *ви* у антецеденту нерестриktivна уколико адјективна клауза упућује на цео скуп референата означених заменицом *ми* или *ви*. Међутим, у корпусу су фреквентнији примери (56):

⁸⁴ Лична заменица *ти* у неререференцијалној употреби карактеристика је лирске поезије (нпр. **Ти КОЈА** имаш руке невиније, Весна Парун).

(56) Забадава му се нуди да му плате и остали, забадава му се објашњава да **ми** КОЈИ смо платили имамо права да идемо на свој брод (Р. Петровић, 10). И не знаш да си од отрова порасло и да се од њега зелениш, јер мртваци су земљу отровали, па је **много нас око ових Морава ШТО** нисмо на правом месту посађени, и са свакојаким другим како не ваља (Д. Ћосић, 143). Кукавице сте и јад **сви ви ШТО** сте песме о бунама и храбрима певали (Д. Ћосић, 99).

У примерима (56) адјективна клауза садржи критеријум за издвајање подскупа из скупа референата означених у антецеденту и тада недвосмислено имамо рестриктивну клаузу. Реконструисаћемо први пример:

[← Забадава му се нуди да му плате и остали, забадава му се објашњава да **ми** имамо права да идемо на свој брод.]

Реконструкција првог примера у којој је анулрана адјективна клауза показује да је надређена клауза без адјективне информативна, али има двосмислено значење (*ми* може на основу садржаја надређене клаузе и даље упућивати на оне који су платили; међутим иста заменица може упућивати и на оне који су платили и на оне који нису платили). То значи да је исказ двосмислен и адјективном клаузом се та двосмисленост анулира јер се њоме издваја подскуп референата који је релевантан надређеној клаузи, тј. заменица *ми* (као и *ви*) катафорички упућују на адјективну клаузу као неопходну.

Множински облици заменице трећег лица у антецеденту ретки су у нашем корпусу. Издвојили смо примере:

(57) Има **их** за КОЈЕ он плаћа и до сто франака, што представља дуге недеље рада (Д. Ћосић, 116). Има **их**, на пример, КОЈИ налазе да је минђуша остатак варварства... можда... али се ипак мора признати да је леп украс (Б. Нушић, 15).

У наведеном примеру упућивање личне заменице одређено је садржајем адјективне клаузе. Иста би ситуација била када бисмо на место заменице ставили општу именицу: [←Има **људи** за КОЈЕ он плаћа и до сто франака, што представља дуге недеље рада.] То значи да тип одредбе није условљен антецедентом већ „оно што доиста утјече на тип одредбе у наведеним примјерима јесу конструкције *мало их је*,

*има их*⁸⁵ (Кордић 1995: 70). Такође, овако употребљене конструкције представљају, заправо, прилог за количину или егзистенцијални глагол који захтевају допуну у генитиву. У питању је партитативни генитив којем је својствено изражавање неодређене количине нечега (Мразовић/Вукадиновић 1990: 463), тако да одредба која се односи на личну заменицу у генитиву јесте рестриктивна. У нашем корпусу је мало таквих примера, а у конструкцијама са безлично употребљеним глаголима *имати* и *бити* са егзистенцијалним значењем *постојати* чешће се сусрећемо са показном заменицом трећег лица множине⁸⁶ (види поглавље *Катафоричко упућивање показне заменице у антецеденту*).

Истраживањем смо показали да и личне заменице могу катафорички упућивати на адјективну клаузу, тј. адјективна клауза уз њих може бити и рестриктивна. Лична заменица у антецеденту захтеваће одредбу у виду адјективне клаузе у следећим случајевима:

- када адјективна клауза садржи специфично својство због којег имамо различиту интензију, без обзира на исту екстензију ентитета о којем је реч;
- када су у питању множински облици личних заменица у антецеденту, те адјективна клауза својим садржајем упућује на подскуп скупа означеног личном заменицом у антецеденту;
- у ситуацијама када количински прилог или егзистенцијални глагол у надређеној клаузи захтевају заменицу у генитиву којем је својствено изражавање неодређене количине нечега, тако да адјективна клауза представља неопходну одредбу.

⁸⁵ Још је Лехман (1984: 266) за примере са именицом у антецеденту и егзистенцијалним глаголом у надређеној клаузи закључио да је адјективна клауза рестриктивна.

⁸⁶ У руском и енглеском језику у конструкцијама овог типа могу се појавити само показне заменице.

2.2.4.2. Властите именице у антецеденту

Властите именице имају јединствену и личну референцију, односно, у случају властитих имена денотат и референт су изједначени. Тако се именски изрази који садрже властиту именицу сматрају непосредно референцијално одређеним именским изразима. То значи да ће након антецедента који у свом саставу има властиту именицу уследити нерестриктивна адјективна клауза, како тврде на основу својих истраживања (Дмитриев 1961: 357, Тополинска 1981: 8, Лехман 1984: 27, Кордић 1995: 66). Ми смо истакли да ове нерестриктивне клаузе могу бити парентетичког и континуативног типа (види поглавље *Антецедент*).

Међутим, фокус нашег истраживања јесу рестриктивне клаузе уз властите именице у антецеденту. С тим у вези наводимо примере у којима властита именица може реферирати на скуп ентитета, тако да се адјективном клаузом издваја подскуп референата (58) или је то индивидуализовани референт (59):

(58) Доситеј је правдао те мере, умиривао **Србе** КОЈИ су се бунили, питао их каква смисла има »празновати и у лености и нераденију целу трећу част године за толико мноштво светковина губити«, и уверавао их »да у светковању толиких светаца ниједна длака православија не стоји« (Ј. Скерлић, 76). Поред најбројнијих Авганистанаца, све више је **Сомалијанаца** КОЈИ беже од рата, терориста, беде и глади (Прес, 29.09.2011, 14).

Наведени примери (58) имају властиту именицу која означава припаднике народа, али адјективном клаузом упућује се на подскуп референата означених властитом именицом, тј. адјективна клауза може се читати једино као рестриктивна. Реконструисаћемо први пример тако што ћемо анулирати релативну клаузу:

[←*Доситеј је правдао те мере, умиривао **Србе**, питао их каква смисла има »празновати и у лености и нераденију целу трећу част године за толико мноштво светковина губити«, и уверавао их »да у светковању толиких светаца ниједна длака православија не стоји«.]

Реконструисани пример је неинформативан јер не коресподира са стварношћу (нису се сви Срби бунили против нових мера). Да је наша констатација тачна, показују и примери када уз властиту именицу у антецеденту мора бити детерминатор који

анафорички упућује на подскуп референата означених властитом именицом да би адјективна клауза била нерестриktivна. На тај начин адјективна клауза јесте кореференцијална са антецедентом (нпр. Из реда **тих Рачана**, КОЈИ су тако настављали стару српску писменост, јавило се неколико писаца који чине прелаз ка новој писмености (Ј. Скерлић, 24)).

(59) **Она Драгана** ШТО живи код Сава-центра (forum.krstarica.com/showthread.php/295200page5/ 29 јун 2009). У његову част Војска Републике Српске установила је **Орден за заслуге у рату** КОЈИ носи Тепићево име (Курир, 29.09.2011, 46).

Примери (59) илуструју употребу властите именице када она значи идентификацију, али не и јединственост (има више особа чије је име *Драгана* и више *ордена за заслуге у рату*). Чак ни за саговорнике референт властите именице не мора бити јединствен (могу познавати више особа чије је име *Драгана*). Зато је за идентификацију референта антецедентове синтагме релевантно катафоричко упућивање детерминатора *она* (59.1) којом се идентификација постиже рестрикцијом до нивоа да је референт познат учесницима у комуникацији.

У разграничавању рестриktivних од нерестриktivних адјективних клауза ослањамо се и на Фрегеово раздвајање референције од смисла, тј. екстензионалног од интензионалног значења (види поглавље *Антецедент*). То значи да постоје многе заједничке конотације које се везују за неко конкретно властито име (интензионо значење), за разлику од екстензионалног значења, тј. чињеничног реферирања (Лајонс (Lyons 1995: 294-301)).

У овом раду неки сегменти истраживања базирани су на чињеници да два израза која имају исту референцију (екстензионално значење), могу имати различит смисао (интензионално значење). Како у анализи посматрамо адјективну клаузу и њен антецедент, то значи да кад антецедент и адјективна клауза реферирају на исти ентитет, тј. имају исту екстензију, а уколико интензија није иста, тј. издваја се својство истог ентитета које је актуелно, онда ће адјективна клауза бити рестриktivна (подсећамо на пример: **То исто сунце** ШТО је на нашим ширинама добри и мили друг, под ЧИЈОМ се

топлотом пријатељства расцветава наша крв, овде је за белца највећи душманин, једини непријатељ који га прати у стопу и с ким се не може измирити (Р. Петровић, 22)).

Екстензија референта на који се упућује властитом именицом представља идентитет тог референта. Теоретичар Ерик Ериксон под термином идентитет подразумева „1. Запажање самоистоветности и непрекидности човековог постојања у времену и простору; 2. Опажање чињенице да други људи запажају и признају ову чињеницу“ (Требјешанин 2001: 179). У Пијажеовој теорији одређење је прецизније, тако да идентитет представља „схватање суштинске самоистоветности непроменљивости неке количине или скупа, без обзира на промену облика или распореда чланова“ (Требјешанин 2001: 179). Из наведеног произлази да уколико екстензија референта властите именице представља његов идентитет, онда интензије референта властите именице представљају фазу, временски су ограничене (дијахрона перспектива) или зависе од контекста који изискује одређену интензију, тако да референт може да испољи више интензија истовремено (синхронијска перспектива)⁸⁷.

Зато смо посебно издвојили примере (60):

(60) **Орфелин** КОЈИ је у то доба био мали чиновник при митрополитском двору, није смео потписати овај антиаустријски и антијерархијски патриотски и политички спев (Ј. Скерлић, 51). **Добој** КОЈИ сам прошле године посетила, није Добој мог детињства (Разг.).

У наведеним примерима властито име⁸⁸ реферира на одређени ентитет који је општепознат или представља знање о ванјезичкој стварности. Наравно, одређеност референта у првом примеру из групе (60) односи се на сверу делања по којој је референт и препознатљив (Захарије Орфелин - песник). Међутим, поставља се питање да ли је адјективна клауза која следи нерестриktivна. Адјективна клауза садржи

⁸⁷ Клаус фон Хусингер (Klaus von Heusinger) и Јоханес Веспел (Johannes Wespel) са Универзитета у Штутгарду разматрају употребу неодређеног члана уз властите именице у немачком језику. Оваква „нестандардна“ употреба узима у обзир различите манифестације ентитета означеног властитом именицом и те манифестације представљају основне јединице квантификације (в. Von Heusinger/ Wespel 2007: 332–345).

⁸⁸ За српски језик је карактеристично да се познате личности националне и културне историје означавају само именом (Карађорђе, Вук, Доситеј...) међутим, то није правило, јер не важи у случајевима Иво (Андрић), Меша (Селимовић) (види Пипер 2005: 52).

одредбу која представља временско ограничење (тадашњи Орфелин није потписао спев, потоњи Орфелин већ јесте). Заправо, тадашњи и садашњи Орфелин имају исту екстензију, али различиту интензију, тако да временско ограничавање собом носи рестрикцију, дакле, говоримо о својству које је специфично и временски ограничено, тј. говоримо о рестриктивној адјективној клаузи. На временско ограничење упућује адвербијална одредба у *то доба, прошле године*. Ако бисмо анулирали адјективну клаузу, добили бисмо граматичну реченицу, али која не кореспондира са знањем о ванјезичкој стварности (1) или неграматичну реченицу (2).

Издвојили смо и пример (61):

(61) Ни *онај Вукашин* ШТО је последњи пут дошао кући да му каже оно што му је рекао, није његов Вукашин (Д. Тосић, 120);

У овом примеру у антецеденту се поред властите именице налази детерминатор *онај* који на себе привлачи емфатички акценат и катафорички упућује на адјективну клаузу чији садржај представља критеријум за издвајање специфичности референта. Адјективна клауза садржи одредбу која представља временско ограничење (*садашњи Вукашин није његов син, некадашњи Вукашин већ јесте*). Заправо, садашњи и некадашњи Вукашин имају исту екстензију, али различиту интензију, тако да временско ограничавање собом носи рестрикцију, јер говоримо о својству које је специфично и временски ограничено. Овакви примери својствени су нарочито књижевноуметничком стилу где у оквиру једног дела имамо метаморфозу књижевног лика, тј. властитом именицом реферира се на исти ентитет, али се адјективним клаузама као одредбама упућује на различите интензије истог референта. Дакле, адекватно модификована адјективном клаузом властита именица може да означи фазу референта властите именице у дијахроној перспективи. Анулирање адјективне клаузе учинило би исказ двосмисленим, тј. релевантније би било читање да властита именица реферира на више ентитета.

Упућивање адјективном клаузом на различите интензије референта одређеног властитом именицом дато је и у примеру (62) с тим да није реч о временском

ограничењу, већ о фигуративном удвајању које је последица сукоба различитих својстава лика:

(62) Све то прошло је тако бесмислено да се Вуку Исаковичу чинило једнако као да постоје два Вука Исаковича: један КОЈИ јаше, урла, маше сабљом, газе реке, трчи по гунгули и пуца из пиштоља, идући према Мајнцу, или зидинама Лујевих утврђења, која су се јасно оцртавала над водом, док убијени падају и остају на земљи; и други КОЈИ мирно, као сенка, корача крај њега и гледа и ћути (М Црњански, 252). Ја волим **Мају КОЈА је раздрагана**, а не ону нервозну и свадљиву (Разг.).

У оба примера властите именице реферирају на индивидуализирани референт, односно, не ради се о два или више референта са истим именом, већ о једном, али код кога су интензије у контрасту. Овде се не ради о метаморфози личности појединца, нити о различитим фазама, већ о истовремености испољавања интензија, тј. о синхронијској перспективи различитих интензија које могу, али не морају бити у контрасту. Анулирањем адјективне клаузе добио би се исказ у којем властита именица реферира на два ентитета (1) или је неграматична (2).

Истичући фазе у метаморфози референта као континууму различитих интензија (дијахрона перспектива) или истовременост испољавања различитих интензија у различитим контекстима (синхронијска перспектива), у ствари, „говоримо о увођењу *променљиве* преко интензионог значења референта властите именице“ (Русимовић 2013: 202).

Властитом именицом може се упућивати и на потенцијалног појединца/референта који има упадљиву особину/својство као и примарни референт на који упућује властита именица. Веза међу њима је контекстуална јер се реферира егзофорички на опште знање о интензијама референта властите именице:

(63) Чанак: Нема **мог Ђоковића КОЈИ ће сада да поправи имиџ Србије!** (www.vesti-online.com/.../Čanak-Nema-tog-Đokovića 21 мај 2012).

У примеру (63) властито име није употребљено референцијално, већ атрибутивно, односно, лично име употребљено је у значењу заједничког, што представља стилску фигуру антономазију (грч.) или прономинацију (лат.) (в. Ковачевић 2000: 77–90).

Наведени примери представљају подтип моделован као „познати носилац личног имена → тип човјека с карактеристичном особином тог носиоца“ (Ковачевић 2000: 81). Конструкцију надређене клаузе Мишић Илић назива *епитомизацијском копулативном конструкцијом* типа Б, а то између осталог значи одрични облик конструкције. *Епитом* тако представља највишу вредност неке особине атрибутивно употребљене властите именице, тј. личног имена, с тим што референт субјекта којем се особине приписују мора бити одређен (в. Мишић-Илић 2012: 69). Међутим, у овом примеру показна заменица *тај* упућује на неодређени (*било који*) референт, али њу није могуће ануларити без последица, тј. она доприноси атрибутивном читању властите именице.

Атрибутивно употребљена властита именица *Ђоковић* означава заједничке асоцијације и конотације које се везују за ово властито име, тј. представља интензионо значење. Референцијално употребљена властита именица, односно презиме *Ђоковић* представља њено екстензионално значење и односи се на општепознатог тенисера Новака Ђоковића. Интензиона значења која се атрибутивном употребом ове властите именице могу истаћи су: *велики тениски шампион; велике амбиције и подршка читаве породице; најбољи амбасадор Србије*. Адјективном клаузом која следи врши се рестрикција интензионих значења, тј. истиче се једно: „*који ће сада да поправи имиц Србије*“. У вези са овим примером неопходно је и прагматичко значење, тј. ослањање на ситуациони контекст који је временски одређен адвербом *сада* и који упућује на победу Томислава Николића на председничким изборима.

У свим овим примерима адјективну клаузу је немогуће ануларити а да се не угрози информативност надређене клаузе, тј. или исказ постаје двосмислен, или неграматичан, што показује и реконструкција примера (63):

Нема *тог Ђоковића* *КОЈИ* ће сада да поправи имиц Србије!

[←*Нема *тог Ђоковића*!]

Адјективна клауза биће рестриktivна када својим садржајем упућује на подскуп скупа означеног властитом именицом у антецеденту која означава колектив или када властита именица може упућивати на више јединичних ентитета, а адјективном клаузом се издваја један. Такође, адјективна клауза је рестриktivна у ситуацијама када

имамо исту екстензију антецедента и адјективне клаузе, али различите интензије. То су ситуације када се због временског ограничења издваја фаза у метаморфози референта као континууму различитих интензија (дијахрона перспектива) или имамо истоветност испољавања различитих интензија у различитим контекстима (синхронијска перспектива).

2.2.4.3. Именице уопштеног значења у антецеденту

Како је у фокусу нашег истраживања форички елемент супстантива у антецеденту, анализирамо и именице уопштеног значења.

Форичност је, пре свега, карактеристика синсемантичних речи које немају одређеног властитог значења, већ им је садржај везан за оно на шта упућују (в. Силић, Прањковић 2005: 358). Како су именице пунозначне, аутосемантичне речи, то би значило да форичност није њихова карактеристика. Међутим, своју специфичност показују неке апстрактне именице уопштеног значења, зато најпре издвајамо именице категоријалне семантике *време, место, простор, циљ, разлог, начин*, али анализирамо и апстрактне именице *ствар, чињеница*. Оне могу представљати неререференцијалне изразе када су генерички употребљене (нпр. **Место** КОЈЕ је плодно треба да буде пошумљено). Међутим, ове лексеме могу имати и референцијално значење, тако да би се за овакве и сличне лексеме могло рећи да имају *секундарну денотацију*, насупротив лексемама са *примарном денотацијом*, за чији денотат није тешко доказати реално постојање (Лајонс (Lyons) 1977: 211). За овакве именице Е. Курилович (1962: 64) истиче да немају пропозитивну семантику пошто се она базира на функцији предиката. То значи да ове именице захтевају семантичку одредбу. Када су употребљене као референцијални изрази, тј. када се њихово значење конкретизује у контексту, говоримо, заправо, о форичности ових именица.

2.2.4.3.1. Именице категоријалне семантике

Посебно издвајамо именице категоријалне семантике *време, место, циљ, разлог, начин* и њима синонимне лексеме (*тренитак, доба, простор, локација...*)⁸⁹. Када су ове именице у антецеденту релативној клаузи са обавезним детерминатором, онда ове именице представљају прилошке изразе и „остварују ендорфорчку улогу, тј. улогу реименовања познатог, у тексту поменутог садржаја“ (Чутура 2010: II 1.1.1.1). Како је то упућивање увек анафоричко, можемо рећи да је реч о асоцијативној анафори, будући да је у питању референцијални израз, тј. упућивање представља, „супституцијско понављање антецедентног а језички неистоврсног денотата“ (Ковачевић 2007: 50). (нпр. Највећи летњи поп рок фестивал “Лајв фест” ... биће одржан 5, 6. и 7. августа на *будванској плажи Јаз*. Током три ноћи **на овом месту**, *где* (←*НА КОМЕ*) су лани свирали рок диносауруси Ролингстонси, наступиће све саме звезде (www.novosti.rs.) Међутим, то би значило да су овакви искази подударни исказима са анафоричким упућивањем лексичкосемантичког антецедента, који су тим анафоричким упућивањем конкретизовани и одређени, а релативна клауза која следи је самим тим нерестриktivна.

За нашу анализу релевантнија је употреба ових именица без детерминатора, тј. испитујемо да ли је форичност одлика ових именица.

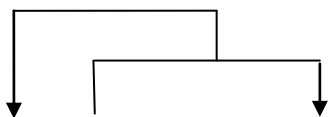
Када именице са категоријалном семантиком представљају референцијалне изразе, обавезно су актуелизоване контекстом, тј. оне су део конкретних ситуација и упућују на садржај којим се семантички попуњавају. У оваквим исказима упућивање је најпре и обавезно катафоричко према релативној клаузи, али како релативна клауза није носилац садржаја антецедента, упућивање се наставља анафорички, егзофорички или катафорички, што зависи од контекста.

⁸⁹ О именицама категоријалне семантике и о њиховим синонимним лексемама детаљно је писала Илијана Чутура у својој необјављеној дисертацији *Међуоднос прилога и прилошких израза у савременом српском језику* (2010).

а) Најпре анализирамо катафоричко-анафоричко упућивање ових именица у антецеденту:

(64) **По простору** НА КОМЕ се развила и та књижевност је била локална; по духу који је у почетку у њој преовлађивао и она је била религиозна и сталешка (Ј. Скерлић, 9). Да би се затим, у преокрету ситуације, појавило и **оно нарочито закочено време** КОЈЕ је карактеристично за средишњи део радње у роману (Н. Петковић, 65). "Булевар уметности" – **место** КОЈЕ окупља уметнике (www.24sata.rs/vesti/aktuelno/vest/bulevar...mesto-koje.../98483.phtml). *Европска унија – циљ* КОЈИ треба постићи (<https://www.facebook.com/media/set>).

У примерима (64) именица категоријалне семантике упућује катафорички на релативну клаузу. Међутим, релативна клауза није носилац конкретног лексичког садржаја именице категоријалне семантике. Она, будући да је дескриптивна допуна (види параграф 4.2.2.), прецизира и продужава даље упућивање, у овим исказима анафоричко, до експлицираног конкретног садржаја којим се допуњава именица у антецеденту. У прва два исказа анафора је трансфрастичка, док је у осталим примерима анафора интрафрастичка. Реконструисемо форичност у овим исказима:

(...) **По простору** НА КОМЕ се развила и та књижевност је била локална; по духу који је у почетку у њој преовлађивао и она је била религиозна и сталешка (Ј. Скерлић, 9).

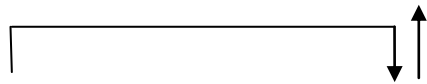
б) Наводимо исказе са катафоричко-егзофоричким упућивањем именица категоријалне семантике у антецеденту:

(65) Србија се готово удвостручила, ослободила целу Стару Србију, већи део Македоније, један део Херцеговине, дошла до врата Солуна, повратила **оно велико место** КОЈЕ је некада имала на Балканском полуострву (Ј. Скерлић, 347). Он саветује шта све треба учинити те да се запуштена Далмација дигне на висину на којој је некада била и да српски народ заузме у Словенству и међу народима **оно место** КОЈЕ му припада по његовим врлинама, по његовом дивном језику и неупоредивој народној поезији (Ј. Скерлић, 214). Подешавање рачунара на **начин** КОЈИ се вама допада (windows.microsoft.com/sr-latn-rs/.../personalize-with-windows-

7). Каваји Ленард: "Нисам преболео и никада нећу **начин** НА КОЈИ смо изгубили титулу" (www.nbaserbia.com/.../4696kavaji-lenard-nisam-preboleo-i-nikada-necu). Обами у прилог иде што ниједан од могућих изазивача нема његову харизму, нити бираче покреће **на начин** НА КОЈИ је то он учинио у историјској кампањи 2007/08, која му је омогућила да постане први црни председник у историји САД (<http://www.nin.co.rs/pages/issue.php?id=49759>). Родољуб Шабић, повереник за информације од јавног значаја, негодовао је недавно **због начина** НА КОЈИ Министарство финансија припрема ребаланс буџета. (<http://www.nin.co.rs/pages/issue.php?id=49759>).

У примерима (65) након обавезне катафоре према релативној клаузи следи упућивање на ванјезички контекст, тј. егзофоричко упућивање на опште знање за које се претпоставља да га комуникатори деле. Реконструисамо први исказ:

Србија се готово удвостручила, ослободила целу Стару Србију, већи део Македоније, један део Херцеговине, дошла до врата Солуна, повратила оно велико

место КОЈЕ је некада имала на Балканском полуострву (Ј. Скерлић, 347).

За разлику од продуженог ендофоричког упућивања на садржај којим се конкретизује именица категоријалног значења у антецеденту и који је експлициран у дискурсу, код егзофоричке референције тај садржај је имплицитан.

в) Именица категоријалне семантике у антецеденту може и катафоричко-катафорички упућивати:

(66) У овом случају, међутим, лик се у суштини трансформише - постаје други - чим се „ослободи“ и врати „тамо у Турску“, заузме **место** КОЈЕ га је већ чекало: *место суровог старешине и братственичког „бате“, место „новог газде“ по друмским хановима* (Н. Петковић, 66). Свако поподне, док промиче кроз Студентски парк, од споменика Јосифу Панчићу ка свом споменику, Доситеј потврђује, у себи, исти утисак: да се **све време** КОЈЕ је провео у Београду, *оне три и по године, последње у његовом животу*, непрекидно кретао између тачака које, ако се повежу, оцртавају неправилан петоугао (С. Велмар-Јанковић, 68). **Једини начин** КОЈИ им је остајао да сачувају своју веру, на коју су много полагали, био је *везати се што јаче за православну и словенску Русију*, која се од почетка XVIII века стала у политичком и културном погледу нагло дизати (Ј. Скерлић, 37). **Једини разлог**, КОЈИ ја могу да наведем, ЗБОГ КОГА би госпођа Драшковић евентуално

била консидерисана за тако уважену функцију је њен досадашњи рад у улози представнице Конгреса српског уједињења (КСУ) у Београду (www.koreni.rs/otvoreno-pismopredsednik-republike-srbije-gospodin-... 18.10.2012.). Постоји најмање **осам разлога** ЗБОГ КОЈИХ је премијер Ивица Дачић одлучио да лидера УРС Млађана Динкића избаци из Владе Србије (...) (srbin.info/.../osam-razloga-zbog-kojih-je-dacic-izbacio-dinkica-iz-vlade/01.08.2013.). **Примарни циљ КОЈИ настојимо да остваримо** је промовисање и унапређење електронике као научне дисциплине и практичне гране електротехнике (www.otpornik.com/o-otporniku/cilj). Један од њих, некадашњи лидер Демократске алтернативе, касније Социјалдемократске партије, Небојша Човић, као **један од разлога** ЗБОГ КОЈИХ се његова партија није поново регистровала подсетио је *да је и у ДА и СДП било много прелетача* (<http://www.nin.co.rs/pages/issue.php?id=49759>). Међутим, **они објективни разлози због КОЈИХ човек не може да буде задовољан** *јесу то што нисмо били комплетни* (Прес 29.09.2011. 38).

Примери (66) такође илуструју обавезно катафоричко упућивање категоријалне именице у антецеденту према релативној клаузи. Ова катафора је појачана и детерминаторима у антецеденту. Како је релативна клауза дескриптивна допуна, тј. она није носилац садржаја којим се конкретизује именица категоријалне семантике, онда се катафоричко упућивање продужава до експлицираног конкретног садржаја. Док је примарно катафоричко упућивање искључиво интрафрастичко (в. Ковачевић 2007: 58), продужено катафоричко упућивање може бити интрафрастичко и трансфрастичко. Реконструисамо форичност ових исказа:

(...) да заузме **место** КОЈЕ га је већ чекало: место суровог старешине и братственичког „бате”, место „новог газде” по друмским хановима (Н. Петковић, 66).

Релативна клауза уз именице категоријалног значења у антецеденту уврштена је релативизатором *који* у било ком падежу зависно од функције коју релативизатор формално заступа у релативној клаузи. Много ређе релативна клауза уврштена је непроменљивим релативизатором *што*⁹⁰ који представља везник и са ресумптивном

⁹⁰ Исказе са релативизатором *што*_(iv) не треба изједначавати са исказима у којима је зависна клауза уз именице непотпуне семантике уврштена везником *што*, прецизније - експликативним везником *што* (в. Ковачевић 1988: 64). Када је у питању везнички израз чији је део везник *што*, уопште није реч о

заменицом такође може формално изразити функцију коју релативизатор заступа у релативној клаузи. Сваки релативизатор што_(н) могуће је супституисати релативизатором *који*, док обрнуто не важи: уколико би релативизатор *који* био употребљен у предлошко-падежној конструкцији, супституција релативизатором *што*_(н) + *ресумптивна заменица* била би отежана управо због употребе предлога (нпр. Родољуб Шабић, повереник за информације од јавног значаја, негодовао је недавно **због начина** НА КОЈИ Министарство финансија припрема ребаланс буџета. [←*Родољуб Шабић, повереник за информације од јавног значаја, негодовао је недавно **због начина** што на њ(ега) Министарство финансија припрема ребаланс буџета.])

Типови форичности именица категоријалног значења у антецеденту су готово идентични као и типови форичности формалног антецедента (види поглавље 4.2.), тј. именице категоријалног значења могуће је супституисати формалним антецедентом, с тим што је неопходно супституисати и релативизаторе *који/што*_(н) релативизатором *што*_(н) (нпр. *Европска унија – циљ* КОЈИ треба постићи [← *Европска унија – оно* ШТО *треба постићи*]).

То значи да су релативне реченице са именицом категоријалног значења у антецеденту и са формалним антецедентом у интерференцији. Међутим, уколико је именица категоријалне семантике у антецеденту модификована детерминатором, квалификатором или квантификатором, онда тај модификатор блокира могућност супституције ове именице формалним антецедентом (нпр. *Необичне чињенице* КОЈЕ вероватно нисте знали. [←**Необично оно* ШТО *вероватно нисте знали.*]). Уколико би формални антецедент супституисао синтагму, онда би реконструисани исказ био граматичан: [←*Оно* ШТО *вероватно нисте знали.*]).

релативизатору, нити је зависна клауза релативна (нпр. Наш овогодишњи попис, као и претходни (а традиција је заиста дуга и сеже у давну 1834), спада у тзв. традиционалне пописе који се спроводе *на тај начин* што овлашћена и обучена лица (пописивачи) иду од стана до стана и методом интервјуа прикупљају податке (<http://www.nin.co.rs/pages/issue.php?id=49759>). Како је зависна клауза експликативна, она представља допунску (комплементну) клаузу (детаљније о томе види поглавље 4). Оваква експликативна зависна клауза носилац је садржаја којим се именица непотпуног значења попуњава, те имамо само катафоричко упућивање именице непотпуног значења до зависне клаузе. Али како уопште није реч о релативној клаузи, самим тим ни именица непотпуног значења не представља антецедент, зато овакви искази нису предмет наше анализе.

(67) Привредно друштво, друго правно лице или предузетник који пројектује, гради, реконструише, одржава и управља путевима, дужно је да то чини **на начин КОЈИ омогућава безбедно одвијање саобраћаја** (Закон о раду, 45). Послодавац може запосленом да откаже уговор о раду ако за то постоји **оправдани разлог КОЈИ се односи на радну способност запосленог, његово понашање и потребе послодавца** (Закон о раду, 47).

Када антецедент представља неререференцијални израз (примери (67) *било који начин, било који разлог*) онда именица категоријалног значења упућује само катафорички до релативне клаузе којом се одређује именица у антецеденту, али она остаје без конкретног садржаја, тј. остаје неререференцијална (*било који начин који омогућава безбедно одвијање саобраћаја, било који разлог који се односи на радну способност запосленог, његово понашање и потребе послодавца*).

2.2.4.3.2. Именице чија се семантика приближава нултој вредности

Мање фреквентне у функцији антецедента релативне клаузе јесу и апстрактне именице попут *ствар* и *чињеница*, за које се тврди да, такође, могу бити употребљене у заменичкој функцији (в. Пипер, Клајн 2013: 94). М. Зника за овакве именице сматра да се “количина семантичке обавијести коју оне носе приближава нултој вриједности“ (1988: 107). Пошто могу бити употребљене у заменичкој функцији, значи да се понашају као упућивачке речи. То је могуће зато што ове именице не представљају аутосемантичне лексеме, оне представљају именице уопштеног значења и своје значење конкретизују захваљујући својој форичности.

Када су у питању апстрактне именице *ствар* и *чињеница*, чија се семантика приближава нултој вредности, можемо рећи да се оне одликују својством [–конкретност]. Могли бисмо рећи да су неодређеног и широког значења, тј. могу бити употребљене у заменичкој функцији, односно, понашају се као упућивачке речи. То значи да ове именице захтевају семантичку одредбу. Актуелизоване контекстом оне су део конкретних ситуација и упућују на садржај којим се семантички попуњавају. У оваквим исказима упућивање је најпре и обавезно катафоричко према релативној клаузи, али како релативна клауза није носилац садржаја антецедента, упућивање се наставља анафорички, егзофорички или катафорички, што зависи од контекста.

а) Катафоричко-анафоричко упућивање апстрактних именица непотпуног значења у антецеденту:

(68) *Кинески зид – Једина кинеска ствар КОЈА траје више од годину дана* (<https://sr-rs.facebook.com/kineski.zid.xD>). Фалцао: *Трансфер је посљедња ствар О КОЈОЈ размишљајам* (www.klix.ba/sport/...je...stvar-o.../121115024). *Осмех је једина ствар ШТО није маде ин Кина* (<https://www.facebook.com/pages>).

б) Катафоричко-егзофоричко упућивање ових именица у антецеденту:

(69) *Све те дивне ствари СТО долазе у сањ*. Ја не бих да их мењам, ја нећу да их дам (<https://www.facebook.com/permalink.php?id=328226860538582>).

в) Катафоричко-катафоричко упућивање именица непотпуног значења у антецеденту:

(70) Иво Андрић: *Има једна чињеница КОЈА може да ме забрине*. Често чујем да наши људи говоре о мени као о добром и савесном раднику. Ја, међутим, знам најбоље какав сам радник, колико сам времена у свом животу потраћио улудо, колико сам послова оставио несвршених, колико дужности неиспуњених, чак и онда кад је од њихова извршења зависила штета или корист других људи . И дан-данас ја радим ћудљиво и нередовно (<https://www.facebook.com/andricivo/posts/388563281198284>). **Необичне чињенице КОЈЕ вероватно нисте знали** – Чуло за укус код лептира смештено је на ногама. – Рађе оглашавање не ствара ехо... (opusteno.rs › Zabava › [Zanimljivosti](#)). То га ипак не баца у бригу; узима *прву ствар КОЈА му је при руци*; рецимо *каска за сунце* иако је ноћ (П. Петровић, 120). *Једина ствар КОЈА ме је у то доба нарочито нервирала*, то су биле *породичне конференције*, које су редовно одржаване око моје колевке (Б. Нушић, 11). **Пет ствари КОЈИМА ћете излечити мамурлук**. Банане, туњевина и воћни сокови, само су неке намирнице које ће вам вратити снагу у измучени ... (stil.kurir-info.rs/pet-stvari-sa-kojima-cete-izlecite-mamurluk-clanak-9172 01.01.2014.). Момо Капор: *Има још једна ствар СА КОЈОМ бисмо се сигурно обогатили* када би је извозили. – Шта то? – загрејаше се сви за столом. – Инат! (<https://www.facebook.com/momo.kapor/posts>).

Наведени искази (68, 69, 70) показују да, када су ове именице у антецеденту релативној клаузи референцијално употребљене, онда је њихова форичност иста као и код именица категоријалне семантике у антецеденту релативној клаузи.

2.2.4.3.3. Именице које представљају хипероним

Хипероним је реч или фраза у чији садржај улазе садржаји других речи или фразема. У логици то је однос суперординираног и субординираног појма. Хипероним је надређен хипониму који је њему подређен и не постоји за све појмове. *Хипонимија* одражава хијерархијски засновану устројеност и међузависност дела ванјезичке стварности, а онда и дела лексикона који је осликава. Она оличава укљученост смисла лексеме која је у таквој хијерархији надређена хиперонимима у смисао подређене лексеме – хипонима, док за денотацију обрнуто важи: денотација хипонима укључена је у денотацију хиперонима (в. Прћић: 2008: 121–124).

У раду анализирамо форичност именице у антецеденту која представља хипероним и која упућује на свој хипоним⁹¹:

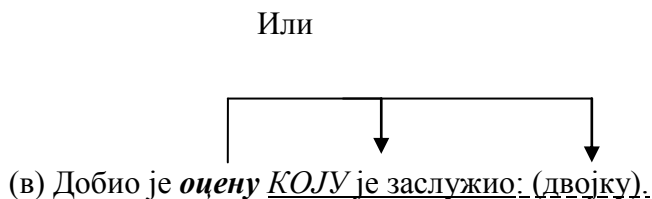
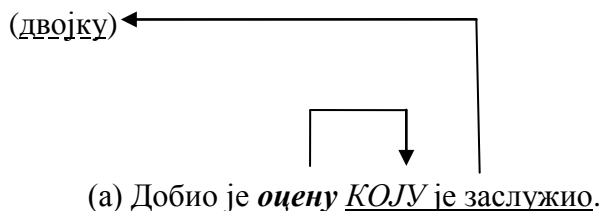
(а) Добио је *оцену* КОЈУ је заслужио.

Уколико хипоним хиперонима оцена није релевантан у дискурсу, тежиште информације је на вредносном суду о критеријуму вршења радње. Глаголи *добило/заслужио* представљају лексичкосемантичке конверзиве (Силић 1984: 22). Тако је редундантно да ли је комуникаторима позната или непозната добијена оцена када је у питању контекстуално неусловљена реченица. Уколико би реченицу третирали као контекстуално укључену (актуелизовану), онда би из контекста било јасно да ли је релевантна информација о којој се оцени ради. Уколико би та информација била релевантна у комуникацији, на лексему која је носилац тог значења упућивала би конструкција *антецедент + релативна клауза*. Ако би након обавезне катафоре уследило анафоричко или катафоричко упућивање у контексту дискурса, и тада би било речи о експлицираном садржају антецедента. Уколико би упућивање било егзофоричко у контексту ванјезичке стварности (упућивање на знања које деле комуникатори) или у случају ситуационог контекста (уколико гестом емитент поруке

⁹¹ За нашу анализу нису релевантни, али су могући и искази где хипероним има само катафоричку референцу до релативне клаузе, јер представља нереференцијални израз (нпр. Поред бодова студент добија и *оцену* КОЈА описује квалитет његовог знања и постигнуте резултате на датом предмету (sr.wikipedia.org/sr/Европски_систем_преноса_и_акумулације_бодова)).

показује конкретну оцену), тада говоримо о имплицитном лексичком садржају антецедента.

Дакле, антецедент је именица која представља хипероним и која, захваљујући својој форичности, упућује на свој одређени хипоним који је релевантан надређениј клаузи:

Именице које представљају хиперониме у антецеденту, када упућују на свој одређени хипоним, чине то тројако: катафоричко-анафорички (а), катафоричко-егзофорички (б), и катафоричко-катафорички (в). Овакав тип форичности показује и формални антецедент (види одељак 4.2.).

Из корпуса смо издвојили најпре исказе са катафоричко-анафоричким упућивањем:

(71) Дејан Луцић – **Човек КОЈИ** зна (www.dejanlucic.net/sr/). Андрија Радуловић - Млади **писац КОЈИ** је највише превођен ...(www.svetigora.com > Емисије > И би ријеч). Graviola – **biljka** *КОЈА* uništava **kancer** (www.novosti.rs/.../zivot_+.304.html:454237-Graviola---biljka-koja-unistava).

Slonovska kornjača nije samo najveća kopnena kornjača već i **životinja KOJA najduže živi** (mojaoaza.com/kategorije/zanimljivosti/zivotinja-koja-najduze-zivi).

Искази са катафоричко-анафоричком упућивањем именице која представља хипероним врло су фреквентни у насловима и поднасловима публицистичког стила и тад је анафоричко упућивање до хипонима често контактано, појачано употребом црте. Последњи пример показује да анафоричко упућивање може бити и дистактно, али интрафрастичко.

Катафоричко-егзофоричко упућивање:

(72) Та два човечанства, савршено различита једно од другог, живе нужно заједно, као на пример *оне птице ШТО живе са стадима*, помажући се узајамно, сарађујући на одржању сила међусобних племена (Р. Петровић, 97). (Видео) Ово је **човек КОЈИ је голим рукама убио медведа** (grad3.rs/news/.../ovo-je-covek-koji-je-golim-rukama-ubio-medveda).

Када је у питању катафоричко-егзофоричко упућивање, онда имамо уобичајено упућивање на опште знање за које се подразумева да га комуникатори деле (први пример). Други пример издвојен је са интернет стране намењене обавештавању, такође спада у примере егзофоричке деиксе, будући да употребљена показна заменица (*ово*) реферира управо на дато место, на којем се овај специфични вид комуникације одвија (в. Чутура 2010: II 1.1.1.1.).

Катафоричко-катафоричко упућивање:

(73) **Човек КОЈИ је сувише знао** – Алан Тјуринг (www.heliks.rs/alan_tjuring.asp). **Писац КОЈИ је пронашао времеплов** – Жил Верн (www.vostok.rs > Новости). Шта су говорили **славни писци КОЈИ су умрли у 2013** (...) (www.vijesti.me > Kultura). **Болести КОЈЕ се преносе храном** – (...) (www.batut.org.rs/.../Bolesti%20koje%20se%20prenose%20hranom).

Именице које представљају хиперониме могу катафоричко-катафорички упућивати до релевантног хипонима. Продужена катафора може бити интрафрастичка, карактеристична за наслове и поднаслове публицистичког стила (први и други пример), али и трансфрастичка (последња два примера).

Видели смо да именице које представљају хиперониме у антецеденту, када упућују на свој одређени хипоним, чине то тројако: катафорчко-анафорички, катафоричко-егзофорички и катафоричко-катафорички. С тим да је продужено анафоричко упућивање пре свега интрафрастичко (контактно или дистактно), док продужено катафоричко упућивање може бити и интрафрастичко и трансфрастичко.

Анализа је показала да када апстрактне именице уопштене семантике (именице са категоријалном семантиком, апстрактне именице чија се семантика приближава нултуј вредности и именице које представљају хиперониме) представљају неререференцијалне изразе, онда упућују само до релативне клаузе која је обавезна, рестриктивна. Тако одређен неререференцијални израз остаје неререференцијалан. Уколико ове форичне именице јесу референцијални изрази, обавезно су актуелизоване контекстом, тј. оне су део конкретних ситуација и упућују на садржај којим се семантички допуњавају. У оваквим исказима упућивање је најпре и обавезно катафоричко према релативној клаузи, али како релативна клауза није носилац конкретног садржаја релевантног за семантичко допуњавање антецедента, упућивање се наставља анафорички, егзофорички или катафорички, што зависи од контекста.

Типови форичности именица категоријалне семантике, апстрактних именица чија се семантика приближава нултој вредности као и именица које представљају хиперониме у антецеденту готово су идентични као и типови форичности формалног антецедента, тако да је ове именице могуће супституисати формалним антецедентом, с тим што је неопходно супституисати и релативизаторе *коју/што*_(н) релативизатором *што*_(н). То значи да су релативне реченице са апстрактном именицом уопштене семантике у антецеденту и релативне реченице са формалним антецедентом у интерференцији.

Анализа у овом поглављу (2.2.) показала је да неодређени лексичкосемантички антецедент своју одређеност неретко постиже и катафорчким упућивањем, тј. упућивањем на садржај релативне адјективне клаузе. Релативна клауза је тако неопходна одредба, самим тим и рестриктивна. Како је форичност лексичко-семантичког антецедента највише везана за детерминаторе у антецеденту, након

анализе њиховог анафоричког упућивања, истраживали смо и могућности у којима се остварује катафоричко упућивање истих детерминатора.

Што се *показних заменица* за идентитет тиче, показали смо да показни детерминатори *овај* и *тај* могу и катафорички упућивати, тј. сигнализирати да следи рестриктивна адјективна клауза иако је њихова фреквентност у тој функцији мања у односу на детерминатор *онај*. Показни детерминатор *онај* у антецеденту у примерима из корпуса најчешће је катафорички употребљен па самим тим су и адјективне клаузе које следе рестриктивне, али тој рестриктивности не доприноси сам детерминатор *онај*, већ је његова улога да нагласи, истакне, најави адјективну клаузу као рестриктивну и неопходну. Ако показни детерминатор придевског карактера катафорички упућује на адјективну клаузу уведена релативизатором *какав*, којим се обезбеђује поређење према особини референта надређене и адјективне клаузе егзофоричким упућивањем на ванјезички контекст, не може се супституисати релативизатор *какав* релативизатором *који*. Када је показни детерминатор за квалитет у антецеденту у инверзији, такође катафорички упућује на адјективну клаузу која до садржаја о особини или квалитету референта егзофорички упућује на ванјезички контекст, тј. на знање које комуникатори деле. И у тим ситуацијама једино је могућ релативизатор *какав*, тј. није могуће супституисати га релативизатором *који*. Када говоримо о рестриктивним адјективним клаузама које су носиоци садржаја о квантитету, ређе говоримо о употреби показних заменица, а чешће о употреби количинских прилога у антецеденту, али они нису предмет наше анализе. Квантификативни детерминатори катафорички упућују на адјективну клаузу уведена релативизаторима *колики* и пошто се овим релативизаторима обезбеђује поређење према количини/величини референта надређене и адјективне клаузе, немогуће је ове релативизаторе супституисати релативизатором *који*.

Анализа је показала и да нерестриктивност адјективне клаузе након *неодређеног* детерминатора у антецеденту није правило. Када је неодређени детерминатор неререференцијалан (са значењем *било који*), тј. функционише као општи квантификатор и означава нешто потенцијално и нереално, онда он катафорички упућује на адјективну клаузу која сужава опсег скупа референата именичког појма у антецеденту, дакле, адјективна клауза је рестриктивна и самим тим неиспустива. И када неодређени

детерминатор има неодређену референцијалност, модалност надређене клаузе или егзистенцијални глагол у предикату надређене клаузе захтеваће адјективну клаузу као обавезну, тј. рестриктивну.

Такође, показали смо да *општи* детерминатор квантификативно одређује референт у антецеденту још на нивоу надређене клаузе и својом сталном семантиком истиче целину подскупа без изузетака. То значи да ови детерминатори означавају селективну квантификацију и адјективна клауза која следи недвосмислено је рестриктивна, јер она садржи критеријум према коме је квантификација остварена.

Одрични детерминатори су мање фреквентни у корпусу и најчешће својим емфатичким акцентом најављују и истичу рестриктивност и самим тим неопходност адјективне клаузе и истичу да нема ниједног референта који би одговарао критеријуму постављеном у адјективној клаузи.

Када су квалификатори у питању, са семантичким својством форичности издваја се *суперлатив* описних придева, који сам по себи има апсолутно значење и доприноси одређености именског израза у чијем је саставу. Међутим, анализа корпуса је показала да је фреквентнији суперлатив који захтева рестрикцију, тј. адјективну клаузу која је носилац садржаја који представља критеријум за издвајање подскупа референата на које се односи значење суперлатива. То значи да су уз антецедент у чијем је саставу суперлатив фреквентније рестриктивне клаузе.

На основу анализе можемо закључити да и након антецедента са *квантификатором* који референт у антецеденту одређује по количини или величини може уследити рестриктивна адјективна клауза. Адјективна клауза је рестриктивна у односу на антецедент са кумулативном квантификацијом (нумеричком или ненумеричком) јер се односи на подскуп референата означених антецедентом, али та рестрикција није релевантна за надређену клаузу. Када се адјективна клауза односи се на подскуп означен антецедентом са нумеричком кумулативном квантификацијом, онда нема рестрикције, али како је рестрикција већ извршена квантификатором у односу на скупа свих референата означених супстантивом, а адјективна клауза је носилац садржаја који представља критеријум за ту рестрикцију, онда можемо рећи да

адјективна клауза доприноси рестрикцији коју врши квантификатор у антецеденту. Рестриktivна може бити и адјективна клауза која се односи на антецедент са партитивним квантификатором уколико индивидуализовање, тј. одређивање референта именичког појма није потпуно, те је потребна адјективна клауза чији садржај представља критеријум за линеаризацију скупа и издвајање референта.

Супстантив у антецеденту може бити именица или лична именичка заменица. Када је о *личним заменицама* у антецеденту реч, форичност је неоспорна. Истраживањем смо показали да и оне могу катафорички упућивати на адјективну клаузу, тј. адјективна клауза може бити и рестриktivна уколико адјективна клауза садржи специфично својство због којег имамо различиту интензију, без обзира на исту екстензију ентитета о којем је реч. Такође, када су у питању множински облици личних заменица у антецеденту, те адјективна клауза својим садржајем упућује на подскуп скупа означеног личном заменицом у антецеденту. И на крају, у ситуацијама када количински прилог или егзистенцијални глагол у надређеној клаузи захтевају заменицу у генитиву којем је својствено изражавање неодређене количине нечега, тако да адјективна клауза представља неопходну одредбу.

Адјективна клауза биће рестриktivна када својим садржајем упућује на подскуп скупа означеног *властитом именицом* у антецеденту која означава колектив или када властита именица може упућивати на више јединичних ентитета, а адјективном клаузом се издваја један. Такође, адјективна клауза је рестриktivна у ситуацијама када имамо исту екстензију антецедента и адјективне клаузе, али различите интензије. То су ситуације када се због временског ограничења издваја фаза у метаморфози референта као континууму различитих интензија (дијахрона перспектива) или имамо истоветност испољавања различитих интензија у различитим контекстима (синхронијска перспектива).

Именица може рефереирати на јединствени ентитет и тако представљати одређени израз (властите именице), или може одређеност постизати уз помоћ синтагматског контекста (заједничке именице). То значи да пунозначне именице не садрже форични елемент. Међутим, како су у савременом српском језику фреквентне

апстрактне именице уопштене семантике, то значи да је могуће говорити о форичности ових именица.

Анализа је показала да када апстрактне именице уопштене семантике (именице са категоријалном семантиком, апстрактне именице чија се семантика приближава нултуј вредности и именице које представљају хиперониме) представљају неререференцијалне изразе, онда упућују само до релативне клаузе која је обавезна, рестриктивна. Тако одређени неререференцијални израз остаје неререференцијалан. Уколико ове форичне именице јесу референцијални изрази, обавезно су актуелизоване контекстом, тј. оне су део конкретних ситуација и упућују на садржај којим се семантички допуњавају. У оваквим исказима упућивање је најпре и обавезно катафоричко према релативној клаузи, али како релативна клауза није носилац конкретног садржаја релевантног за семантичко допуњавање антецедента, упућивање се наставља анафорички, егзофорички или катафорички, што зависи од контекста.

Типови форичности именица категоријалне семантике, апстрактних именица чија се семантика приближава нултој вредности као и именица које представљају хиперониме у антецеденту су готово идентични као и типови форичности формалног антецедента, тако да је ове именице могуће супституисати формалним антецедентом, с тим што је неопходно супституисати и релативизаторе *који/што*_(н) релативизатором *што*_(н). То значи да су релативне реченице са апстрактном именицом уопштене семантике у антецеденту и релативне реченице са формалним антецедентом у интерференцији.

Дакле, катафоричко упућивање лексичкосемантичког антецедента, такође је фреквентно у савременом српском језику. Све *показне* заменице могу катафорички упућивати, али је најфреквентнија у тој улози заменица *онај*. *Присвојне* заменице са катафоричким упућивањем нисмо забележили у корпусу, док *неодређене* заменице, *опште* и *одричне*, такође упућују катафорички. Од квалификатора издвојили смо *суперлатив*, али и *бројеви* као квантификатори показују склоност ка катафоричком упућивању. Када је супстантив у питању очекивано је било катафоричко упућивање *личних заменица*, али су то својство показале и *властите именице*, понекад уз детерминатор, али и самостално употребљене. Највећу флексибилност, када је

форичност супстантива у питању, показале су *именице уопштене семантике* када су референцијално употребљене, јер су поред обавезног катафоричког упућивања, имале и продужено анафоричко, егзофоричко и катафоричко упућивање.

Закључак

Категорија *одређеност/неодређеност* је упућивачка (деиктичка) категорија јер било који референт може бити познат или непознат само одређеном лицу. Да ли ће референт именског израза бити окарактерисан као одређен или неодређен, зависи и од степена познатости/непознатости, расподеле познатости/непознатости међу учесницима у комуникацији, тј. коме је нешто познато/непознато (говорнику, саговорнику, обојици, или неком трећем лицу). Што се синтагматског контекста у антецеденту тиче, анализирали смо детерминаторе, квалификаторе и квантификаторе.

1.2. На основу целокупне анализе форичности лексичкосемантичког антецедента, можемо закључити да су детерминатори најфреквентнији форички елемент који доприноси нерестриктивности или истиче рестриктивност релативне адјективне клаузе и зато представљају фокус овог дела истраживања.

1.1.1. Сви *показни детерминатори* могу анафорички упућивати на већ споменућу језичку јединицу у ширем контексту или одређену знањем о ванјезичкој стварности (егзофора) и тако доприносити да се адјективна клауза која следи протумачи као нерестриктивна. Да детерминатори са анафоричким упућивањем доприносе нерестриктивности адјективне клаузе, потврђују и примери у којима се адјективна клауза са овако употребљеним детерминатором тумачи као нерестриктивна, док се без ових детерминатора у антецеденту тумачи само као рестриктивна.

Такође, сви показни детерминатори могу и катафорички упућивати на адјективну клаузу, у тим случајевима детерминатори су носиоци емфатичког акцента и самим тим сигнализирају да ће се извршити одабирање подскупа референата на основу критеријума који доноси адјективна клауза, а након катафора увек долази рестриктивна клауза. Међутим, за катафорички употребљене показне детерминаторе не може се рећи да доприносе рестриктивности адјективне клаузе, јер је та адјективна клауза

рестриктивна и без ових детерминатора у антецеденту. Зато је могуће рећи да детерминатори са катафоричким упућивањем наговештавају, чак истичу адјективну клаузу која следи као рестриктивну. Наш разнофункционални корпус показао је да су демонстративи *овај* и *тај* у антецеденту фреквентнији са анафоричким упућивањем, док је демонстратив *онај* фреквентнији са катафоричким упућивањем.

Показни детерминатори придевског карактера у антецеденту, који почивају на категоријалним принципима квалитета и квантитета, поред очекиваних релативизатора *какав* и *колики* могу имати и релативизатор *који* који уводи адјективну клаузу. Када показни детерминатор за квалитет анафорички или егзофорички упућује, адјективне клаузе не само да су нерестриктивне, него најчешће и нису носиоци садржаја о квалитету и уведене су релативизатором *који* и тај релативизатор не може се супституисати релативизатором *какав*. Ређе је нерестриктивна адјективна клауза уведена релативизатором *какав*, али се он може супституисати релативизатором *који*, с тим да се уноси разлика у значењу зависне клаузе. Изузеци су ситуације у којима је нерестриктивна адјективна клауза уведена релативизатором *какав*, који се не може супституисати релативизатором *који*, ако релативизатор *какав* има функцију предикатива. Ако показни детерминатор катафорички упућује на адјективну клаузу уведена релативизатором *какав* којим се обезбеђује поређење према особини референта надређене и адјективне клаузе егзофоричким упућивањем на ванјезички контекст, не може се супституисати релативизатором *какав* релативизатором *који*. Када је показни детерминатор за квалитет у антецеденту у инверзији, такође катафорички упућује на адјективну клаузу која о особини или квалитету референта егзофорички упућује на ванјезички контекст, тј, на знање које комуникатори деле. И у тим ситуацијама једино је могућ релативизатор *какав*, тј. није могуће супституисати га релативизатором *који*.

Што се тиче показних детерминатора за квантитет, такође разликујемо ситуације када ови детерминатори анафорички или егзофорички упућују и тада је фреквентнији релативизатор *који* који се или уопште не може супституисати релативизатором *колики*, или, ако је супституција могућа, исказ ван контекста се једино може читати са адјективном клаузом као рестриктивном. Када говоримо о рестриктивним адјективним клаузама које су носиоци садржаја о квантитету, ређе говоримо о употреби показних

заменица, а чешће о употреби количинских прилога у антецеденту, али они нису предмет нашег истраживања. Показне заменице придевског карактера показују специфичност у писаној реализацији дискурса јер катафоричким упућивањем према адјективној клаузи условљавају и егзофоричко упућивање на знање који комуникатори деле у вези са квалитетом/квантитетом референта у антецеденту.

1.1.2. Када су у питању *присвојни* детерминатори, у великом броју случајева постоји повезаност између присутности присвојног детерминатора у антецеденту и нерестриктивности адјективне клаузе. Утврдили смо да присвојни детерминатор у антецеденту, када анафорички упућује, утиче на нерестриктивност адјективне клаузе, али не увек јер у случајевима уникатности именичког појма у антецеденту адјективна клауза је нерестриктивна и без присвојног детерминатора у антецеденту. Анализа показује да су веома фреквентни примери у којима посесивна семантика детерминатора није довољна у одређивању референта именичког појма, те је неопходна додатна детерминација или квалификација у оквиру антецедента да би адјективна клауза била нерестриктивна. У супротном, садржај адјективне клаузе одређује референта именичког појма у антецеденту и тада говоримо о рестриктивној адјективној клаузи, али не и о катафоричком упућивању ових детерминатора.

1.1.3. *Неодређени* детерминатори када су референцијално употребљени указују на непознатост реалног референта, али и функционишу као квантификатори који референт именичког појма издвајају из скупа могућих референата, тако да се издвајањем постиже његова одређеност, што адјективну клаузу чини нерестриктивном. То значи да је у српском језику могуће да именски израз буде одређен иако је непознат, јер за надређену клаузу не мора бити релевантна идентификација референта, већ неко својство, специфичност. Анализирајући нерестриктивне клаузе, дошли смо до закључка да парентетички тип нерестриктивних клауза јесте присутан и уз ове детерминаторе, али је много фреквентнији континуативни тип нерестриктивних клауза. То и не чуди кад се узме у обзир да се неодређеним детерминатором најчешће само сужава опсег скупа референата именичког појма у антецеденту до индивидуализације, а да је квалификација ипак везана за адјективну клаузу.

Такође, закључили смо и да нерестриktivност адјективне клаузе, након неодређеног детерминатора у антецеденту, није правило. Када је неодређени детерминатор нереференцијалан (са значењем *било који*), тј. функционише као општи квантификатор и означава нешто потенцијално и нереално, онда он катафорички упућује на адјективну клаузу која сужава опсег скупа референата именичког појма у антецеденту, дакле, адјективна клауза је рестриktivна и самим тим неиспустива. И када неодређени детерминатор има неодређену референцијалност, модалност надређене клаузе или егзистенцијални глагол у предикату надређене клаузе захтеваће адјективну клаузу као обавезну, тј. рестриktivну.

1.1.4. Анализа је показала да и *општи* детерминатори могу катафорички упућивати и наглашавати рестриktivност адјективне клаузе, као такви су и фреквентнији. Општи детерминатор квантификативно одређује референт у антецеденту још на нивоу надређене клаузе и својом сталном семантиком истиче целину скупа, без изузетака, тј. означава селективну квантификацију, а адјективна клауза која следи недвосмислено је рестриktivна, јер она садржи критеријум према коме је квантификација остварена.

Могуће је издвојити примере са нерестриktivном адјективном клаузом, која се односи на антецедент у чијем је саставу општи детерминатор. То су ситуације када је именица у антецеденту одређена анафорски употребљеним другим детерминаторима (најчешће *показним* и *присвојним*) и квалификативима, тако да се општим детерминатором истиче целина већ одређеног скупа, а самим тим је и адјективна клауза нерестриktivна. Такође, адјективна клауза биће нерестриktivна ако имамо нереференцијалну употребу општих детерминатора, тј. када су ови детерминатори генерички употребљени, тако да се адјективном клаузум реферира на све представнике класе.

1.1.5. *Одрични* детерминатори су мање фреквентни у корпусу и најчешће својом катафоричким упућивањем на адјективну клаузу истичу да нема ниједног референта који би одговарао критеријуму постављеном у адјективној клаузи. Одрични детерминатор својом емфатичким акцентом најављује и истиче рестриktivност и самим тим неопходност адјективне клаузе, али и својом сталном семантиком наглашава да

нема изузетака у скупу на који реферира супстантив у антецеденту. Иначе, у ситуацијама када је одрични детерминатор употребљен генерички, тј. односи се на класу ентитета, уследиће нерестриktivна клауза. Испоставиће се да одрични детерминатор доприноси генеричком значењу антецедента, али не може се говорити о анафоричком упућивању одричног детерминатора јер је адјективна клауза нерестриktivна и када анулирамо ове детерминаторе.

1.1.6. Поменули смо да поједини лингвисти сматрају да би се за неке детерминаторе могло рећи да функционишу као одређени члан у немачком (*овај, тај* и сви *присвојни* детерминатори) или неодређени члан (*неодређени* детерминатори). Сматрамо да иако има извесних подударача, ипак је паралела неоснована, најпре зато што у српском језику детерминатор није обавезан уз именицу, али и зато што је немогуће приписати само категорију одређеност или неодређеност једном детерминатору, пошто сваки од њих може упућивати и анафорички и катафорички, наравно и егзофорички.

Сви детерминатори могу анафорички упућивати на већ споменуто језичку јединицу у непосредном или ширем контексту писаног дискурса (интрафрастички и трансфрастички) или одређену знањем о ванјезичкој стварности и тако доприносити да се адјективна реченица која следи протумачи као нерестриktivна. Такође, сви детерминатори могу и катафорички упућивати на адјективну клаузу, у тим случајевима детерминатори су носиоци емфатичког акцента и самим тим сигнализирају да ће се извршити одабирање подкупа референата на основу критеријума који доноси адјективна клауза, а након катафора увек долази рестриktivна клауза. То значи да је немогуће подвући оштру границу између детерминатора који доприносе рестриktivности и детерминатора који доприносе нерестриktivности. Другим речима, рестриktivност/нерестриktivност релативне клаузе не зависи од врсте или подврсте детерминатора већ од његовог анафоричког или катафоричког упућивања, тј. поједини детерминатори могу бити фреквентнији са својим анафоричким упућивањем у најављивању нерестриktivне клаузе, али исти детерминатори могу указивати и на рестриktivну релативну клаузу својим катафоричким упућивањем и обрнуто: они

детерминатори који су фреквентнији са катафоричким упућивањем могу и анафорички упућивати.

Дакле, појачана интонација, тј. емфатички акценат којим је истакнут детерминатор, када је катафорички употребљен, знак је за сваког учесника у дискурсу (и оног који је без лингвистичког знања) да ће уследити рестриктивна адјективна клауза, структурално-семантички неопходна. Уједначена интонација знак је да је референт именичког појма у антецеденту већ одређен и да је адјективна клауза у том смислу факултативна. На тај начин једино можемо објаснити увек исправну семантичку интерпретацију релативних клауза и код учесника у дискурсу који немају лингвистичког знања.

1.2. И међу *квалификаторима* постоје они који својом сталном семантиком утичу на то да именски израз у антецеденту, чији су део, буде референцијално одређен захваљујући форичности придева. Односни придев својом сталном семантиком доприноси референцијалности именског израза чији је део, а како анафорички упућује на својство које је контекстом одређено, та референцијалност именског израза је такође одређена, што значи да је адјективна клауза уз антецедент који садржи односни придев нерестриктивна. Када је суперлатив описних придева у антецеденту, тек инклузивна суперлативност синтагматског типа, тј. конструкција састављена од лексеме *један* и суперлатива у аблативном генитиву у функцији антецедента доприноси нерестриктивном читању адјективне клаузе. Суперлатив описних придева, који сам по себи има апсолутно значење, доприноси одређености именског израза у чијем је саставу, али анализа корпуса је показала да је фреквентнији суперлатив који захтева рестрикцију, тј. адјективну клаузу која је носилац садржаја који представља критеријум за издвајање подскупа референата на које се односи значење суперлатива. То значи да су уз антецедент у чијем је саставу суперлатив фреквентније рестриктивне клаузе.

1.3. На основу анализе можемо закључити да и након антецедента са *квантификатором*, који референт у антецеденту одређује по количини или величини, може уследити рестриктивна адјективна клауза. Адјективна клауза је рестриктивна у односу на антецедент са кумулативном квантификацијом (нумеричком или ненумеричком) јер се односи на подскуп референата означених антецедентом, али та

рестрикција није релевантна за надређену клаузу. Када се адјективна клауза односи на подскуп означен антецедентом са нумеричком кумулативном квантификацијом, онда нема рестрикције, али како је рестрикција већ извршена квантификатором у односу на скупа свих референата означених супстантивом, а адјективна клауза је носилац садржаја који представља критеријум за ту рестрикцију, онда можемо рећи да адјективна клауза доприноси рестрикцији коју врши квантификатор у антецеденту, а то значи да је у питању катафоричко упућивање квантификатора. Рестриктивна може бити и адјективна клауза која се односи на антецедент са партитивним квантификатором уколико индивидуализовање, тј. одређивање референта именичког појма није потпуно, те је потребна адјективна клауза чији садржај представља критеријум за линеаризацију скупа и издвајање референта.

1.4. Видели смо да је синтагматски контекст лексичкосемантичког антецедента кључан када треба анализирати форичку компоненту супстантива у антецеденту и да, с тим у вези, центар семантичког својства форичности представљају детерминатори, нарочито показни.

2. Форичност супстантива у антецеденту без синтагматског контекста илуструју личне заменице и властите именице, као и именице уопштеног значења.

2.1. *Личне заменице* анафорички ће упућивати у антецеденту, јер оне јесу најчешће непосредно одређени референцијални изрази. Наше истраживање потврдило је да након личних заменица у антецеденту, које анафорички упућују са мањим или већим дометом на именицу, тј. интрафрастички или чешће трансфрастички, следи нерестриктивна клауза, јер је реч о одређеном ентитету. Истраживањем смо показали да и *личне заменице* могу катафорички упућивати на адјективну клаузу, тј. адјективна клауза може бити и рестриктивна уколико адјективна клауза садржи специфично својство због којег имамо различиту интензију, без обзира на исту екстензију ентитета о којем је реч. Такође, када су у питању множински облици личних заменица у антецеденту, адјективна клауза својим садржајем упућује на подскуп скупа означеног личном заменицом у антецеденту. И на крају, у ситуацијама када количински прилог или егзистенцијални глагол у надређеној клаузи захтевају заменицу у генитиву којој је

својствено изражавање неодређене количине нечега, тако да адјективна клауза представља неопходну одредбу.

2.2. *Именица* може рефереирати на јединствени ентитет и тако представљати одређени израз (властите именице), или може одређеност постизати уз помоћ синтагматског контекста (заједничке именице). То значи да пунозначне именице не садрже форични елемент.

2.2.1. Адјективна клауза биће рестриктивна када својим садржајем упућује на подскуп скупа означеног *властитом именицом* у антецеденту која означава колектив или када властита именица може упућивати на више јединичних ентитета, а адјективном клаузом се издваја један. Такође, адјективна клауза је рестриктивна у ситуацијама када имамо исту екстензију антецедента и адјективне клаузе, али различите интензије. То су ситуације када се због временског ограничења издваја фаза у метаморфози референта као континууму различитих интензија (дијахрона перспектива) или имамо истоветност испољавања различитих интензија у различитим контекстима (синхронијска перспектива).

2.2.2. Анализа је показала да када именице уопштене семантике (именице са категоријалном семантиком, апстрактне именице чија се семантика приближава нултој вредности и именице које представљају хиперониме) представљају неререференцијалне изразе, онда упућују само до релативне клаузе која је обавезна, рестриктивна. Тако одређени неререференцијални израз остаје неререференцијалан. Уколико ове форичне именице јесу референцијални изрази, обавезно су актуелизоване контекстом, тј. оне су део конкретних ситуација и упућују на садржај којим се семантички допуњавају. У оваквим исказима упућивање је најпре и обавезно катафоричко према релативној клаузи, али како релативна клауза није носилац конкретног садржаја релевантног за семантичко допуњавање антецедента, упућивање се наставља анафорички, егзофорички или катафорички, што зависи од контекста.

Типови форичности именица категоријалне семантике, апстрактних именица чија се семантика приближава нултој вредности као и именица које представљају хиперониме у антецеденту су готово идентични као и типови форичности формалног

антецедента, тако да је ове именице могуће супституисати формалним антецедентом, с тим што је неопходно супституисати и релативизаторе *који/што*_(н) релативизатором *што*_(п). То значи да су релативне реченице са апстрактном именицом уопштене семантике у антецеденту и релативне реченице са формалним антецедентом у интерференцији.

2. Изузмемо ли именице уопштене семантике које имају секундарну денотацију, сви остали типови лексичкосемантичког антецедента могу и анафорички упућивати у дискурсу (најчешће трансфрастички) и катафорички и то према релативној клаузи (а то значи искључиво интрафрастички). Егзофоричка референција везана је за показне заменице у антецеденту и за специфичан вид оглашавања и комуницирања преко интернета.

Тек именице уопштеног значења у антецеденту, када представљају неререференцијалне изразе, упућују само катафорички, а када представљају референцијалне изразе, имају примарно катафоричко упућивање, али се оно обавезно продужава до садржаја којим се овакав антецедент допуњава, тако да тада говоримо о катафоричко-анафоричком, катафоричко-егзофоричком и катафоричко-катафоричком упућивању. Овакав тип форичности имају и формални антецеденти који представљају референцијалне изразе.

3. ЕНДОЦЕНТРИЧНИ АНТЕЦЕДЕНТ РЕЛАТИВНЕ КЛАУЗЕ УВРШТЕНЕ РЕЛАТИВИЗАТОРИМА КОЈИ/ШТО_н, ЧИЈИ, КАКАВ И КОЛИКИ

Видели смо да синтагматски антецедент може упућивати било анафорички, било катафорички на део дискурса који претходи или следи да би постигао одређеност за учеснике у комуникацији. У овом делу истраживања анализирамо антецеденте који само катафорички или анакатафорички упућују. Под анакатафоричким упућивањем подразумевамо да исти антецедент и анафорички упућује са мањим или већим дометом у дискурсу, али и катафорички упућује према адјективној клаузи.

Поставља се питање какав је то антецедент који анакатафорички упућује. У ситуацијама када антецедент представља именичка синтагма само са квалификатором најчешће у суперлативу, или са парцијалним квантификатором, или са детерминатором, честа је ситуација да супстантив, тј. управни члан номиналне синтагме буде изостављен. У таквим ситуацијама употребљени придев није квалификатор; употребљени број није квантификатор; нити је употребљена заменица детерминатор, већ као једини конститутивни чланови номиналне синтагме они представљају *супстантиват*⁹² и остварују референцију и синтаксичку функцију читаве номиналне синтагме. Супстантивна функција адјектива резултат је процеса *функционалне транспозиције или функционалног преобразовања* неке синтаксичке категорије речи. На тај начин, адјективна синтаксичка категорија у одређеним лексичко-синтаксичким условима преузима синтаксичку функцију супстантивне категорије речи, али при том не губи своја категоријална својства (в. Ковачевић 2000: 265–267, Курилович 1962: 57–71 и Баји 1955: 130–145). То значи да је сталном садржају придева, броја или заменице додат и садржај преузет од именице познате из контекста, а на тај начин „однос детерминације није експлицитно остварен него је садржан у самом генеративном поријеклу супстантивата“ (Ковачевић 2000: 277). Наведе ли се именица, адјективи су атрибути, без именице они су супстантивати „преузимају функцију синтагме с редукованом именицом“ (Ковачевић 2000: 268).

⁹² Адјектив употребљен у супстантивној функцији Ковачевић (2000: 267) назива супстантиватом.

Ово елиптирање именице из антецедента омогућено је контекстом. Због тога је форичност антецедента пресудна у постизању одређености референта, а на тај начин и информативности дискурса. У оваквим примерима адјективна клауза односи се на именицу чији се лексички садржај и граматичка својства подразумевају и кад именица није у антецеденту. На тај начин заменица, придев или број у антецеденту јесу *супстантиватизирани*⁹³ (нпр. *онај човек који* ← *онај који*; *најупорнији човек који* ← *најупорнији који*; *први човек који* ← *први који*; (...)). Овакав антецедент, који се односи на групу синтаксички повезаних речи, у којој је подређени члан функционално еквивалентан групи, односно супстантиватизиран, називамо *ендоцентрични антецедент*. У односу на термин ендоцентричан⁹⁴, како га одређује Кристал (1988: 63), где је управни члан одредиви центар унутар синтагме и има исту дистрибуцију као целина (нпр. *онај човек* ← *човек*) у нашем случају ендоцентрични антецедент представља конституентску јединицу која је супстантиватизирана, те може бити функционално еквивалентна синтагми (нпр. *онај човек* ← *онај*).

⁹³ Процес творбе супстантивата Ковачевић (2000: 268) назива супстантиватизацијом да би истакао дистинкцију у односу на супстантивизацију, која подразумева категоријално преобразовање неке неименичке у именичку (супстантивну) категорију речи (нпр. *возити* → *вожња*).

⁹⁴ Термин ендоцентричан у граматичкој анализи користи се као део двојне класификације синтаксичких конструкција помоћу дистрибуционих критеријума, тј. у опозицији је са терминим егзоцентричан. „У ендоцентричне конструкције спадају именичке синтагме и глаголске синтагме (по традиционалној дефиницији), у којима су конституентне јединице подређене управном члану; нпр. *велики човек*, *човек у црном*, *ћу ићи*, као и неке врсте координације, нпр. *дечаци и девојчице*“ (Кристал 1988: 63).

3.1. КАТАФОРИЧКО УПУЋИВАЊЕ ЕНДОЦЕНТРИЧНОГ АНТЕЦЕДЕНТА

Ендоцентрични антецедент имаће само катафоричко упућивање према релативној клаузи у исказима у којима именица која је изостављена из антецедента није експлицирана у контексту. У ситуацијама када контекст не садржи одговарајућу именицу, онда се на основу садржаја заменице и адјективне клаузе претпоставља именички садржај и он је по правилу општег карактера, тј. обележја су му [+људско] и [+/-једнина], па је зато и изостављен као редундантан (најчешће је претпостављени лексем именица *човек/људи*). То значи да ендоцентрични антецедент представља најчешће неререференцијални израз.

3.1.1. Неререференцијални ендоцентрични антецедент

Као неререференцијални ендоцентрични антецеденти појављују се показне, неодређене, опште и одричне заменице; као и квалификатори и то временски и месни придеви, као и описни придеви који су најчешће у облику суперлатива; и квантификатори који су у облику редних бројева (најчешће *први, други, последњи*).

3.1.1.1. Показне заменице за идентитет су најфреквентније у улози катафоричког ендоцентричног антецедента:

(1) **Ономе** КОЈИ има способност за трговину може старешина одобрити да се њома бави (Ј. Цвијић, 19). Оне то увек ураде са **оним** у КОГА не сумњаш (Д. Ћосић, 127). — па већ тада, када је дакле било најгоре и најтеже, већ је тада она била уверена да никада, никада неће бити тога, неће се родити **тај** КОЈИ би био раван и достојан ње; достојан и њене оволике лепоте а и саме ње као Софке „ефенди-Митине“ (Станковић, 21). "Никад није заиста љубио **онај** КОЈИ мисли да је љубав пролазна" (www.facebook.com/pages/.293282026017). Није богат **онај** КОЈИ има највише - већ **онај** КОМЕ треба најмање (www.demotivacija.rs/21810.html 5 април 2012). **Онај** КОЈИ мрзи бива поједен мржњом (facebookreporter.org/ 27 јануар 2012). Да ли **онај** ШТО је убио човека мора умрети или не мора (siont.net › *Biblija* › *Članci* › *Odgovori na poteškoće*)? Луд је само **онај** ЧИЈА се лудост не поклапа са лудошћу већине (www.pravaideja.com/prica.php?q=200 / 5 јануар 2012). **Онај** ЧИЈА је мудрост обилнија од његових дела, коме је сличан (www.biblija.rs/pages/biblija_jevrejska_poredjenja.html).

Најпре, реконструишемо форичност ендоцентричног антецедента:

Ономе КОЈИ има способност за трговину може старешина одобрити да се њоме бави.

Дакле, ендоцентрични антецедент у примерима (1) подразумева лексему *човек* која у оваквој употреби представља нереперенцијални израз (*било који човек*). Реконструишемо први пример тако што експлицирамо ову лексему у антецеденту. Лексему *човек* могуће је претпоставити на основу садржаја пре свега надређене клаузе (*човеку се може дати одобрење да се трговином бави*), али и на основу садржаја релативне клаузе (*само човек може имати способност за трговину*).

[←**Ономе човеку** КОЈИ има способност за трговину може старешина одобрити да се њоме бави.]

Поставља се питање да ли је у примерима са оваквим антецедентом могуће релативизатор *који* (или његову стилску резерву *што_n*) заменити релативизатором *ко*:

[←**Ономе** КО има способност за трговину може старешина одобрити да се њоме бави.]

Реконструкција је показала да је без икаквих семантичких последица могуће у оваквим исказима релативизатор *који* супституисати релативизатором *ко*. Међутим на синтаксичком плану антецедент *онај*⁹⁵ уз релативизатор *који* представља ендоцентрични антецедент, док антецедент *онај* уз релативизатор *ко* представља формални антецедент (види поглавље *Формални антецедент релативне клаузе уврштене релативизаторима ко и што_n*).

Пошто релативизатор *ко* не може имати именицу и личну заменицу за свој антецедент, анализираћемо када се без последица може употребити уместо релативизатора *који* и *што_n*:

⁹⁵ Антецедент *онај* уз релативизатор *који* Снежана Кордић (1995: 193) сматра формалним.

Пример а: Нека дође онај који зна пливати / онај човек који зна пливати

што зна пливати / што зна пливати

ко зна пливати / *ко зна пливати

Пример а1: Нека дођу они који знају пливати / они људи који знају пливати

што знају пливати / што знају пливати

*ко знају пливати / *ко знају пливати

Дакле, могуће су варијанте *онај који* и *онај ко*. У досадашњој литератури полази се од чињенице да је за реченице са релативизатором *ко* својствено да се односе на хипотетичног референта, по томе се „израз *онај тко* разликује од израза *онај који* – док се први израз односи само на потенцијалну или хипотетичну особу, докле се други израз, иако се може односити и на такву особу, првенствено односи на издвојену, конкретну особу“ (Кордић 1995: 208). С друге стране, Жуљевић након детаљне анализе не негира претходни став, али истиче „да се не може увијек повући оштра граница између зависних релативних реченица уз показне заменице (у мушкоме роду једнине) у зависности од тога да ли је релатив *који* или (*т*)*ко*“ (1992: 227). Полазећи од става Ковачевића да релативизатор *који* уводи искључиво присупстантивне клаузе, *који* је „основни релативизатор структурно нерашчлањене сложене реченице са релативном зависном клаузом“ (1998: 224) сматрамо да питање да ли антецедент у изразу *онај који* можемо сматрати формалним антецедентом представља структурално питање и о њему ће бити више речи у поглављу које се односи на формални антецедент. На овом нивоу анализе релевантно је да релативизатор *ко* својом сталном семантиком да се односи на ентитет који има својство [+живо] и [+људско биће] недвосмислено упућује само на антецедент који подразумева лексему *човек* најчешће у неререференцијалном значењу, али је могуће и неодређено референцијално значење (види параграф 4.1.2.1.). Стална семантика релативизатора *ко* је толико јака да је антецедент, обавезно формални, често факултативан, што зависи од функције граматичког субјекта у надређеној клаузи. Када је факултативан, формални антецедент је најчешће неексплициран. Релативизатор *који* упућује на ендоцентрични антецедент који је облигаторан, односно неиспустив. Овај антецедент подразумева неререференцијални израз *човек*, али поред лексеме *човек*, може се у антецеденту подразумевати и друге лексеме с обележјима [+живо] и [+људско

биће] и то издиференциране граматичким категоријама рода и броја⁹⁶. Која ће се лексема подразумевати у антецеденту, сугерише непосредни дискурсни контекст, односно, надређена и релативна клауза.

Иако су у корпусу најфреквентнији примери са подразумеваном лексемом *човек*, своју фреквенцију имају и искази у којима се подразумева лексема *људи*:

(2) Што је још горе, када се инфаркт деси, мало је **оних** КОЈИ препознају све његове знаке и симптоме и већина није ни свесна шта се догодило (НИН; 26.02.2009. бр. 3035, 27). Њега су запослиле две поменуте аустралијске фирме да саветује људе повређене у аутомобилским несрећама, као и **оне** КОЈИ су имали проблема на радном месту (Курир 29.09.2011.24). О мени се најлепше брину **они** КОЈИ ме остављају на миру (*miki-i-ostalim-cudima.blogspot.com./* 14.3.12.).

Реконструишемо први пример из групе (2):

[←Што је још горе, када се инфаркт деси, мало је **оних** *људи* КОЈИ препознају све његове знаке и симптоме и већина није ни свесна шта се догодило.]

Ретко, и то увек када је потребно истаћи само женски род јер садржај релативне или надређене клаузе то захтева, у антецеденту је могуће подразумевати и лексему *жена*:

(3) Пред Богом су нероткиње грешне, а не **оне** ШТО рађају држави војнике и Богу вернике (Д. Ћосић, 109). [←Пред Богом су нероткиње грешне, а не **оне** *жене* ШТО рађају држави војнике и Богу вернике.]

Подразумеване лексеме *људи*, *жена/жене* у антецеденту представљају такође неререференцијалне изразе, међутим, уз овакве ендоцентричне антецеденте *они* и *оне* није могуће супституисати релативизатор *који* релативизатором *ко*:

[←*Што је још горе, када се инфаркт деси, мало је **оних** КО препознају све његове знаке и симптоме и већина није ни свесна шта се догодило.]

⁹⁶ А када су у питању антецеденти који представљају референцијалне изразе (види параграф 3.1.3.) онда као подразумеване лексеме могу се убројати и лексеме које имају својство [+/-живо] и [-људско биће].

[←*Пред Богом су нероткиње грешне, а не **оне** КО рађају држави војнике и Богу вернике.]

Анализа је показала да су семантички синонимне једино конструкције *онај који* и *онај ко*. Такође, можемо рећи да ендоцентрични антецедент има шири спектар употребе баш због могућности диференцирања граматичким категоријама рода и броја.

3.1.1.1.1. Показна заменица *онај* често чини низ са неком другом заменицом у антецеденту и то са општом заменицом катафорички упућује, односно представљају неререференцијани израз:

(4) Дугих очију и равних истурених уста, изненаде **све оне КОЈИ** су икада волели египатске уметности (Р. Петровић, 86). За **све оне КОЈИ** пију кафу широм света 1. октобар је важан датум већ дуги низ година (Прес 29.09.2011, 33). Тачно је одређено **за свакога од њих на КОЈИ се начин има мислити и делати** (Ј. Цвијић, 20). Тадић је објаснио да Србија у међународној заједници рачуна на **све оне КОЈИ су привржени поштовању међународног права**, а да ће **оне, КОЈИ** не деле њено мишљење, покушати да убеди дипломатским и политичким средствима (Политика 13.09.2011, 7).

У примерима (4) катафоричко упућивање везана је за показну заменицу, јер је деиктичка природа њој примарна, док у овој позицији својом сталном семантиком општа заменица представља интензификатор.

3.1.1.2. Неодређена заменица као ендоцентрични антецедент који представља неререференцијални израз, тј. само катафорички упућује према релативној клаузи, такође је фреквентнија у конструкцијама у којима је подразумевана лексема *човек* у односу на лексему *људи*:

(5) Рекао **некакав КОЈИ** је био послан да проси ђевојку за другога па је испросио за себе (Антологија народних умотворина, 188). Казао **некакав КОЈИ је харајући цркву стао каљавим ногама на часну трапезу** да дохвати кандило, па га друг опоменуо на то (Антологија народних умотворина, 190). Казао **некакав КОГА** су тукли торбом у којој је било камење (Антологија народних умотворина, 190). Чуо је да су **неки КОЈИ** су тамо из белог света дошли, постали богати и моћни (М. Црњански, 138).

Примери (5) показују да је фреквентнија употреба неодређене придевске заменице *некакав* у функцији нерференцијалног еноцентричног антецедента. Употреба заменице *некакав* подразумева лексему *човек*, али је архаична у савременом српском језику. Последњи пример илуструју ређу употребу неодређене заменице *неки* која у антецеденту подразумева лексему *људи*. Када су у питању овакве конструкције, оправдано је рећи да су у савременом српском језику фреквентније њима синонимне конструкције где је неодређена заменица *неко* у функцији формалног антецедента уз релативизатор *ко* (*неко ко*).

(6) Данас су донели **једнога КОЈИ је био побегао и стигао до тресетних мочвара:** кренуо ваљда у наш крај, напамет, управљајући се према северном сунцу за леђима (В. Стевановић, 230). **Једнога КОЈИ је превише тумарао околу** морао сам да задавим (В. Стевановић, 232).

У примерима (6) сталном садржају лексеме *један* придодат је општи садржај (*човек*). Тако *један* има исту референцију као читав именски израз. Еноцентрични антецедент на себе преузима емфатички акценат и катафорички упућује на садржај адјективне клаузе који квалификује референта подразумеваног у антецеденту. У примерима (6) лексема *један* употребљена је у некардиналном значењу.

3.1.1.3. Општа заменица као еноцентрични антецедент који представља нерференцијални израз чешћа је у конструкцијама са подразумеваном лексемом *људи* у односу на лексему *човек*:

(7) О **свима КОЈИ се огаздише** шапутало се да су орући и копајући нашли ћупове злата (Д. Ћосић, 186). **Сви КОЈИ се умешају у наш разговор** сматрају да би уистину било испод сваке могућности јести за истим столом са црнима (Р. Петровић, 11). Један од доказа одбране били су аутентични имејлови које су ова двојица слали један другом непосредно пре кризе, жалећи се на **све КОЈИ, по њима, безразложно шире панику и КОЈИ се усуђују да сумњају у нешто тако сигурно** као што су ХО са ААА рејтингом (НИН 26.02.2009. бр. 3035, 26). **Сви КОЈИ воле село** нек се придрузе (www.facebook.com/VOLIM.SELO). Електронски простор за **све КОЈЕ интересује српски језик и књижевност** (majaradoman.wordpress.com/16 апр 2012). За **све КОЈЕ воле палачинке са кремом, плазмом, шлагом** (www.facebook.com/pages/./209208123903). Не палите ватру и пријавите **све КОЈЕ видите да то раде** ([Skala radio skalaradio.com/17](http://Skala.radio.skalaradio.com/17) окт 2011).

Овакве конструкције фреквентније су у разговорном стилу. У њима је, поред форичности опште заменице, релевантна и њена стална семантика да квантификацијом истиче садржај релативне клаузе. И примери са општом заменицом *сваки* у функцији еноцентричног антецедента (последњи пример) ретки су у савременом српском језику јер их потискује употреба синонимне конструкције: општа заменица у функцији формалног антецедента уз релативизатор *ко* (*свако ко*).

3.1.1.4. Одричне заменице у истој функцији подразумевају само лексему *човек*:

(8) Да **ниједан** КОЈИ га вјерује не погине, него да има живот вјечни (www.biblija.info/ijekav/43_JVN/43JVN003.HTM). Знамо да **ниједан** КОЈИ је рођен од Бога, не гријеша, него који је рођен од Бога чува се, и нечастиви не дохвата се до њега (www.duhovnaizgradnja.com/SvetoPismo/62_1JO/621JO005.html).

Еноцентрични антецедент изражен одричном заменицом није много фреквентан у савременом српском језику, може се рећи да се употребљава као архаизам.

2.2.1.1. Редни бројеви као нереференцијални еноцентрични антецеденти, такође ретко упућују само катафорички према релативној клаузи:

(9) Будите **први** КОЈИ ће пробати нови Оптималс већ у каталогу 05 (<https://www.facebook.com/media/set/?set=a.560474930649858...3>). Никада немојте причати лоше о себи. Увек постоје **други** КОЈИ ће то урадити много боље од вас (www.lajkajme.com).

Редни бројеви *први*, *други*, *последњи* као придевске речи, поред тога што у примерима (9) подразумевају именицу *човек* уз антецедент *први* и именицу *људи* уз антецедент *други*, могуће су и конструкције *први људи* и *други човек*. У оба случаја антецедент, одређен рестриктивном релативном клаузом, остаје нереференцијалан.

Као нереференцијални еноцентрични антецедент са катафоричким упућивањем од показних заменица доминантно је фреквентна заменица *онај* (заменица *овај* је немогућа у улози нереференцијалног израза). Подразумевана лексема у антецеденту најчешће је *човек/људи*. Нереференцијални еноцентрични антецедент има широки спектар употребе што се тиче изнијансираности у вези са категоријама граматичког рода и броја. Једино када је у мушком роду једине представља синтаксички

синонимну конструкцију са конструкцијом *формални антецедент + релативна клауза* уврштена релативизатором *ко*.

Остале заменице су са јако малом фреквенцијом и то неодређене заменице чешће подразумевају лексему *човек*, опште лексему *људи*, док одричне заменице у антецеденту подразумевају само лексему *човек* и врло су ретке у савременом српском језику. Примери са општом заменицом *сваки* и неодређеном *неки* у функцији еноцентричног антецедента ретки су у савременом српском језику јер их потискује употреба синонимне конструкције: општа заменица у функцији формалног антецедента уз релативизатор *ко* (*свако ко / неко ко*). Поред заменица, такође ретко, неререференцијални еноцентрични антецедент са катафоричким упућивањем може бити и квантификатор у облику редних бројева (*први, други, последњи*). У свим наведеним случајевима антецедент, одређен рестриктивном адјективном клаузом, остаје неререференцијалан.

3.1.2. Неодређени референцијални еноцентрични антецедент

Како референцијални изрази могу бити одређени и неодређени, то значи да и еноцентрични антецедент, спецификован адјективном клаузом, може подразумевати одређени или неодређени референцијални израз. Када еноцентрични антецедент представља референцијални израз, могуће су опције да и након катафоричког упућивања према релативној клаузи, референт у антецеденту остаје неодређен.

3.1.2.1. Показне заменице иако не мало фреквентне, јесу и најчешће у овој функцији:

(10) Софка отвори капију и стаде ишчекујући да уђе **тај** *КОЈИ* лупа (Б. Станковић, 29). Сад је сигурнији да је **тај** *ШТО* је пуцао на краља био у договору са Аћимом (Д. Ћосић, 157). Каква ли му је **та** *КОЈОМ* се жени (Д. Ћосић, 31).

У примерима (10) на основу садржаја надређене клаузе, односно, због референцијалности израза у њеном предикату (*уђе, био у договору, каква је*) неминовно је да је израз референцијалан и у антецеденту. Референцијалност еноцентричног антецедента потврђује и садржај релативних клауза, пре свега глагол у предикату (*лупа,*

је пуцао, се жени). То значи да мора представљати референцијални израз онај који се квалификативно може одредити (*онај који лупа и улази, онај који је пуцао и који је у договору, она којом се жени*). За део дискурса којем припадају ови искази није релевантна одређеност референцијалних еноцентричних антецедената. Неодређеност може остати трајна на нивоу целог дискурса, али се може постићи одређеност трансфрастичким енофоричким упућивањем са даљим дометом у дискурсу. Наравно, оба поступка су у вези са онеобичавањем исказа и појачавањем ишчекивања читалаца, пошто је у свим случајевима реч о књижевноуметничком стилу. Неодређеност може остати трајна и у исказима разговорног стила (нпр. *Тај КОЈИ је сломио прозор*, биће мање кажњен уколико се сам пријави) уколико се никада не открије починилац.

(11) "Молимо **оне КОЈИ одлучују о судбини ових људи** да укључе целу Србију у решавање ових проблема, да то не решавају ноћу иза затворених врата, да не држе у недоумици и рањене и оне који их лече и оних који их обилазе", истакао је он (Курир 29.09.2011. 42). **Они КОЈИ су подржали насилне потезе Приштине** хтели су да изолују Србију и покажу да Београд није за договор, а Србија је спремна за договор било кад и било где - каже Стефановић (Курир 29.09.2011. 25). Сведок сарадник: Прете ми **они КОЈИ треба да ме чувају** (Блиц 25 јан 2012, 14). Закон пишу **они КОЈИ су компетентни да доносе политичке одлуке** (www.dnevnik.rs/.../zakon-pisu-oni-koji-su-kompetentni). А што **тај КОЈИ је одредио или прогласио да су ово опасни пси** није досао на протест, па да сам процени да ли су то стварно опасни пси (www.24sata.rs/vesti/beograd/vest/protest...da.../35768.phtml 7 април 2012). **Тог КОГ сам искрено волела** није знао то да цени (lajkujem.com/status/528211).

И примери (11) илуструју употребу референцијалног еноцентричног антецедента који остаје неодређен и након катафоричког упућивања на релативну клаузу. Заменица *онај* употребљена је у множини, што значи да подразумева лексему *људи*, док заменица *тај* подразумева именицу *човек* у антецеденту. Релативном адјективном клаузом издвојен подскуп ентитета може бити одређен комуникаторима на основу ванјезичке стварности (онда би имали и егзофоричку референцију), али уколико то није релевантно, остаће неодређено-референцијални израз само са катафоричким упућивањем. Овакви примери карактеристика су публицистичког и разговорног стила.

Дакле, катафоричко упућивање имаће неодређено-референцијални еноцентрични антецедент уколико одређеност није ни релевантна надређеној клаузи, тако да иако се

може егзофорички реферирати, егзофора ипак изостаје. У корпусу смо издвојили само показне заменице у функцији неодређеног референцијалног ендоцентричног антецедента који може само катафорички упућивати.

3.1.3. Одређени референцијални ендоцентрични антецедент

Друга опција у вези са неодређеним референцијалним ендоцентричним антецедентом јесте да након катафоричког упућивања према адјективној клаузи која је идентификационо-одредбена, овакав антецедент бива одређен.

3.1.3.1. Показна заменица, како се и очекује на основу њене форичности, може представљати и одређени референцијални ендоцентрични референт:

(12) То ШТО ће Вукашинова жена родити у Београду, није његово (Д. Ћосић, 136).

Пример (12) илуструје употребу показне заменице као референцијалног израза у функцији ендоцентричног антецедента која након катафоричког упућивања бива одређена садржајем релативне клаузе, пре свега употребом властите именице којој је одређеност иманентна. Овакви примери врло су ретки, а у корпусу нису забележени примери са неодређеним, општим и одричним заменицама.

Како показне заменица јесу најфреквентније и са разноликом форичношћу, у корпусу смо једино њих издвојили и када је у питању улога одређено-референцијалног ендоцентричног антецедента који само катафорички упућује. То је могуће само ако адјективна клауза представља идентификационо-одредбену клаузу и на тај начин и сугерише подразумевану лексему у антецеденту, али и антецедент одређује својим садржајем.

Анализирали смо катафоричко упућивање ендоцентричних антецедената и уочили да ће ендоцентрични антецедент имати само катафоричко упућивање према релативној клаузи у исказима у којима именица која је изостављена из антецедента није експлицирана у дискурсу. У ситуацијама када дискурсни контекст не садржи одговарајућу именицу, онда се на основу садржаја заменице и адјективне клаузе

претпоставља именички садржај и он је по правилу општег карактера, тј. обележја су му [+људско] и [+/-једнина], па је зато и изостављен као редундантан. Да би овако описани ендоцентрични антецедент могао само катафорички упућивати према релативној клаузи, морају бити задовољени следећи услови:

- Ендоцентрични антецедент мора подразумевати лексему *човек/људи* и у одређеним околностима *жена /жене*.
- Ендоцентрични антецедент најчешће представља неререференцијални израз (*било који човек/људи, било која жена, било које жене*).
- Уколико ендоцентрични израз представља неодређени референцијални израз, он остаје неодређен и као такав релевантан надређеној клаузи или бива одређен садржајем релативне адјективне клаузе која је идентификационо-одредбена.

Ендоцентрични антецедент има широки спектар употребе, што се тиче изнијансираности у вези са категоријом граматичког рода и броја. Једино када је у мушком роду једнине представља синтаксички синонимну конструкцију са конструктором *формални антецедент + релативна клауза* уврштена релативизатором *ко*. Стална семантика релативизатора *ко* је толико јака да је антецедент, обавезно формални, често факултативан, што је у вези са функцијом граматичког субјекта у надређеној клаузи. Када је факултативан, формални антецедент је најчешће неексплициран. На другој страни, релативизатор *који* упућује на ендоцентрични антецедент који је облигаторан, односно неиспустив. Која ће се лексема подразумевати у антецеденту, сугерише непосредни дискурсни контекст, односно, надређена и релативна клауза.

3.2. АНАКАТАФОРИЧКО УПУЋИВАЊЕ ЕНДОЦЕНТРИЧНОГ АНТЕЦЕДЕНТА

Ендоцентрични антецедент у савременом српском језику врло често упућује анакатафорички. То значи да најпре анафорички упућује на лексему коју подразумева са мањим или већим дометом у дискурсу, а затим са подразумеваном лексемом упућује на релативну клаузу која је самим тим адјективна. Када је анафоричко упућивање у контексту сложене реченице, тј. подразумевана лексема ендоцентричног антецедента је део надређене клаузе, онда говоримо о интрафрастичкој анафори и она може бити контактна и дистактна. Уколико је лексема која се подразумева у антецеденту ван сложене реченице, тј. део ширег дискурсног контекста, онда говоримо о трансфрастичкој анафори.

3.2.1. Концептуално анафоричко упућивање ендоцентричног антецедента

У литератури се опозиција *концептуална/референцијална* анафора разматрала само у контексту обавезне анафоре релативизатора према антецеденту. У овом делу истраживања показујемо да и ендоцентрични антецедент може упућивати концептуално и референцијално. Под термином концептуална анафора подразумевамо упућивање ендоцентричног антецедента само на концепт, денотат лексеме, тако да можемо рећи да подразумевана лексема у антецеденту није *коререференцијална* са лексемом на коју се анафором упућује, него је *косигнификантна* јер се односи на исти концепт, али други референт.

3.2.1.1. Показна заменица са концептуалном анафором

Ради лакшег истраживања поново смо издвојили показне заменице за идентитет (*овај, тај, онај*) од показних заменица за квалитет (*овакав, такав, онакав*) и квантитет (*оволики, толики и онолики*).

3.2.1.1.1. Показна заменица за идентитет

Показне заменице (демонстративи) за идентитет врло су фреквентне као ендоцентрични антецеденти, тј. честа је ситуација да синтагматски контекст у

антецеденту буде сведен на конституент. У таквим ситуацијама показна заменица као једини конститутивни члан номиналне синтагме представља супстантиват и остварује референцију и синтаксичку функцију читаве номиналне синтагме⁹⁷. То значи да је сталном садржају заменице додан и садржај преузет од именице познате из контекста, а то преузимање остварено је анафоричким упућивањем. Међутим, након анафоричког упућивања следи катафоричко упућивање према адјективној клаузи и зато смо овакве антецеденте и назвали анафоричко-катафоричке, односно, анакатафоричке:

(12)

Волим **цвеће**, а нарочито **оно** КОЈЕ/ШТО не захтева много неге.

У примеру (12) реконструисали смо сва форичка упућивања у вези са типичним еноцентричним антецедентом, с тим што у даљој анализи нећемо узимати у обзир анафоричко упућивање релативизатора према антецеденту.

Најпре издвајамо примере у којима антецедент анафорички упућује на именски израз који је део ширег дискурсног контекста⁹⁸, а затим и катафорички упућује на адјективну клаузу, која садржи критеријум за издвајање подгрупа референата:

(13) Ретки су **они** КОЈИ не учествују у раду неког од тридесет скупштинских одбора (НИН 26.02.2009. бр. 3035, 24). Прилазимо некој врсти огромног мола подигнутог на кољима, осветљенога сам о лампама што клате **они** КОЈИ нам помажу да се испнемо (Р. Петровић, 8). Гледам мађијску игру нагих тела **оних** КОЈИ товаре угаљ; упадају у снажно осветљени круг рефлекторов, врте се у њему са препуним корпама и излећу као у игри мушица око светиљки (Р. Петровић, 10). У извештаје Викиликса сада се куну **они** КОЈИ су га на почетку проглашавали за пуку америчку ујдурму и „измишљотину ЦИА” (Политика 13.09.2011, 13). За **оне** за КОЈЕ није било довољно места у скупштинским клупама, а предани су и радни у својим странкама, много је саветничких, секретарских и помоћничких послова

⁹⁷ Кордић (1995: 193) овакве антецеденте иза којих следи адјективна клауза уведена релативизаторима *који, што, чији, какав, колики* третира као формалне антецеденте.

⁹⁸ Уколико је оваква конструкција иницијална у дискурсу, онда имамо само катафоричко упућивање еноцентричног антецедента, а уместо анафоричког упућивања имамо упућивање на знање о ванјезичкој стварности и у таквим примерима подразумевана лексема има обележја [+живо], [+људско], [+/-једнина], тј. у питању је лексема *човек/људи*. Такође, на ванјезичку стварност упућује показна заменица када је део усмене реализације дискурса, тако да можемо рећи да егзофора претходи катафори, односно да је реч о егзофоричко-катафоричком упућивању еноцентричног антецедента.

(НИН 26.02.2009. бр. 3035, 24). Истим **онима** КОЈИ су обезбедили Слободану Милошевићу да дође на власт и почне да лупа шаком по столу свакоме ко мисли другачије (НИН 22.09.2011. бр. 3169, 23). Где су **они** КОЈИ су ухапшени прошле године?", запитао је Дачић (Курир 29.09.2011, 34). Ово сам писао на основу прошлогодишњег искуства, јер сам водио кампању за ослобађање **оних** КОЈИ су ухапшени током геј параде (Курир 29.09.2011, 32). **Онима** ЗА КОЈЕ нема места у Центру за азил изнајмљују куће, шупе и станове у Ковиљачи (Прес 29.09.2011, 15).

У примерима (13) анафоричко упућивање је трансфрастичко, тј. показна заменица упућује на лексему ван исказа чији је део. Реконструисаћемо први пример тако што ћемо уметнути именицу, подразумевану на основу ширег дискурсног контекста:

[←Ретки су **они посланици** КОЈИ не учествују у раду неког од тридесет скупштинских одбора.]

А шири дискурсни контекст овог исказа је:

Посланици су обично чланови бар једног одбора, па на име дневница **посланици** подижу износе у висини још једне посланичке плате (НИН 26.02.2009. бр. 3035, 24).

Дакле, обележје подразумеване именице у антецеденту јесте [+људско] и [+/-једнина], што значи да претпостављени лексем увек може бити именица *људи* или именица *човек*. Међутим, анафоричко упућивање на шири контекст омогућава прецизнији избор претпостављеног лексема, с тим да се не изневерава обележје [+људско] и [+/-једнина]. Тако је на основу датих примера могуће реконструисати следеће подразумеване именице у антецеденту: *посланици, робови, црнци, гласачи, политичари, протестанти, азиланци, возачи*. Такође, овакав садржај подразумеване лексеме у антецеденту додатно је сугерисан и садржајем адјективне клаузе (*рад у скупштинским одборима* асоцира да су актери тог рада *посланици*). Овако сугерисана подразумевана лексема и анафоричким, али и катафоричким упућивањем јесте разлог за њено анулирање из антецедента као редундантне. Адјективна клауза у оваквим конструкцијама увек је рестриктивна јер идентификује издвојени подскуп референата:

Ретки су **они** КОЈИ не учествују у раду неког од тридесет скупштинских одбора (НИН 26.02.2009. бр. 3035, 24).

[← *Ретки су **они**.]

Реконструкција у којој смо анулирали адјективну клаузу представља неинформативан исказ.

Анакатафорички еноцентрични антецедент може анафорички упућивати и на именски израз који је део надређене клаузе, односно, у питању је интрафрастичко упућивање. То значи да се еноцентричним антецедентом избегава понављање исте лексеме, дакле, разлози су стилски. Најпре издвајамо примере концептуалне анафоре:

(14) **Воћна салата** је фантастично летње освежење, а *ова*, ЧИЈИ рецепт предлажемо, је права бомба витамина и антиоксиданата (*kuhinjarecepti.com*). Већ смо навикли да се у Гинисову књигу бележе најнеобичнији **рекорди**, али **овај КОЈИ** је постигао бивши возач Формуле 1, Дејвид Култард, уз помоћ професионалног играча голфа Џејка Шепарда, свакако је јединствен (<http://www.b92.net/automobili/razno.php>). Вегас ми је у плану али до сад нема **понуда** у агенцији којој сам се пријавио мада и *ове ШТО* су стигле нису баш нека места која засењују (*www.workandtravelforum.com*, 8 јан 2011).

У наведеним примерима еноцентрични антецедент са адјективном клаузом део је независне клаузе, тј. налази се у саставном (копулативном) или супротном (адверзативном) координираном односу са независном клаузом која претходи и која садржи неререференцијални израз на који се анафорички упућује. То узимање у обзир дискурсног контекста (у овом случају сложене реченице) значи да се из класе ентитета (*било која воћна салата, било који најнеобичнији рекорди...*) издваја (индивидуализира) референт (*ова воћна салата*), а затим се катафоричким упућивањем према релативној клаузи (*чији рецепт предлажемо*) и идентификује.

(15) Тумач тврди да би за **човека** као што је *овај*, КОЈИ је раније као и многи други овде, био оптуживан да је пантер, лек био свакако месо човека, јер човек–пантер не може живети а да је заувек њега лишен (Р. Петровић, 42). Нисам баш навикао на **наступе** као што је *овај* КОЈИ намеравам да одржим, на наступе на оваквом месту, у цркви (pravoslavje.org.rs 18). „Мало је у овом тренутку на политичкој сцени тако ретроградних **покрета** какав је *овај* КОЈИ промовише статус кво по сваку цену (Политика, 15 мај 2012, 23). А то већ није могло да прође без последица, чак и да је **ситуација** била много безазленија него што је *ова*, КОЈА је створена у вези са Сиријом (Стандард, 26 јун 2012, 12). Не дешава се често да **промоција** у вечерњим часовима као што је *ова*, КОЈА је почела у 19 и 30, буде тако посећена и испраћена (Православље, број1085, 12). Као и друге сорте

протестаната (као *ове ШТО* и данас владају Америком), углавном су били опседнути радом и дисциплином (*wannabemagazine.com*). Но шта да радимо има различитих **ангела**, а неки су црни баш као и *овај ЧИЈЕ* ставове изнесите ([www.vesti-online.com/5 jan 2012](http://www.vesti-online.com/5_jan_2012)). "Повремено **астероиди** долазе ниоткуда, као *тај КОЈИ је заправо прилично велики*", рекао је он за АФП (<http://glassrbije.org/kultura-sr/чланак/астероид-од-пола-километра-пролази-крај-земље>).

У примерима (15) ендоецентрични антецедент са адјективном клаузом је интегрални део поредбене конструкције уведене конекторима (*као што, него што, у односу на...*) и овом конструкцијом се такође постиже издвајање ексклузивног неодређеног референта.

Реконструисаћемо први пример из групе (15) тако што ћемо уметнути подразумевану лексему у оквиру антецедента:

Воћна салата је фантастично летње освежење, а *ова, ЧИЈИ рецепт прелажемо*, права је бомба витамина и антиоксиданата (*kuhinjarecepti.com*).

[←**Воћна салата** је фантастично летње освежење, а *ова воћна салата* (,) *ЧИЈИ рецепт прелажемо*, права је бомба витамина и антиоксиданата.]

Анафоричким упућивањем ендоецентричног антецедента у примеру који илуструје стање у групама (14 и 15) упућује се на неререференцијални (генерички) израз (*воћна салата* → *било која/свака воћна салата*), тј. на денотат именског израза. Подразумевана лексема уз показну заменицу стиче нову интерпретацију јер има другачији домен, односно чита се као неодређени референцијални израз. Да би била одређена, непходна је адјективна клауза на коју се катафорички упућује и која садржи критеријум за издвајање и идентификовање референта подразумеване лексеме у антецеденту уколико изостаје ситуациони контекст. Адјективна клауза може се читати као нерестриktivна уколико је ситуационим контекстом издвојени референт ипак одређен (*ова* може упућивати и на садржај видео записа, што представља упућивање на чулно знање, односно илуструје неку врсту егзофоре).

Сада наводимо примере у којима ендоецентрични антецедент анафорички упућује на референцијалне изразе, тј. на референте који су одређени модификаторима (квалификаторима, квантификаторима или адјективним клаузама):

(16) Сретају се и **младићи** у белим европским чакирама и ружичастим кошуљама; ретки су **они КОЈИ** носе фракове или полуцилиндере (Р. Петровић, 18). Њега су запослиле две поменуте аустралијске фирме да саветује **људе повређене у аутомобилским несрећама**, као и **оне КОЈИ су имали проблема на радном месту** (Курир 29.09.2011. 24). „Нову прелазну владу чиниће **чланови свих региона Либије**, укључујући и **оне КОЈИ још нису ослобођени**”, најавио је Џибрил (Политика 13.09.2011. 2). Пијаца **риба свих најнежнијих боја: оних КОЈЕ** гледамо да се преврћу по пучини, на радост бескрајне млечне даљине мора и небескога азура, у коме као бели пожар гори сунце, **оних КОЈЕ** јатима излећу, ситне, и лете над водом, све док им се крила не осуше, **оних КОЈЕ наше очи не виде** (Р. Петровић, 5).

(16а) Српске **власти** - ове, **оне КОЈЕ ће доћи** или неке треће – успостављање „владавину права“ никако не могу да спрече (Прес 29.09.2011, 2). Лозничкој полицији се од почетка године пријавило **око 1700 азиланата**, али има и **оних у транзиту КОЈИ се не јаве**, буду дан-два и продуже даље (Прес 29.09.2011, 15). **Село** је скоро идентично **оном КОЈЕ смо видели дан раније, а КОЈЕ се зове Куми** (Р. Петровић, 91). **Овај универзитет** овде, што га сад свршаваш, ако ти донесе штогод у животу, а **онај ШТО** си га ти свршио обеси мачку о реп (Б. Нушић, 123). Не знам зашто ми се чинило да би **тај калуђер–видар** морао бити висок сув старац дуге беле браде, повијеног носа и продорног погледа. Можда зато што су сви говорили о њему да је свемоћан и да зна лека од сваке болести. **Овај КОЈИ** је к нама **дошао** врло је млад, верујем мој вршњак (С. Велмар-Јанковић, 9). Пробај да клизнеш **низ бојени мост** који нас дели од Дома, јединог који је икада био наш. Не рачунајући **овај КОЈИ сам нам саградила у души** (romanov.blogger.ba/arhiva/2012/06/25/3330905).

У овим примерима адјективна клауза односи се на именицу чији се лексички садржај и граматичка својства подразумевају на основу анафоричког упућивања ендоецентричног антецедента. Анафором може се упућивати на неодређени референцијални израз (примери 16) или на одређени референцијални израз (примери 16а), али се од ових именских израза не преузима референција, већ само денотација. Ендоецентрични антецедент затим катафорички упућује на адјективну клаузу и на тај начин врши ограничавање скупа референата, тј. издвајање подскупа према критеријуму који је садржај релативне клаузе. То значи да говоримо о рестриктивној адјективној клаузи. Анафоричко упућивање најчешће је интрафрастичко дистактно, а у последња два примера из групе (16а) је трансфрастичко.

Реконструисаћемо пример из групе (16):

Сретају се и **младићи** у белим европским чакширама и ружичастим кошуљама; ретки су **они КОЈИ** носе фракове или полуцилиндере (Р. Петровић, 18);

[← Сретају се и **младићи** у белим европским чакширама и ружичастим кошуљама; ретки су **они младићи КОЈИ** носе фракове или полуцилиндере].

Заменица *онај* у антецеденту је супстантиватирана, што значи да је сталном садржају заменице додан и општи садржај преузет од именице познате из контекста. Антецедент *они* (из реконструисаног примера) има исту референцију као читава номинална синтагма *они младићи*. Другим речима, када антецедент анафорички упућује на именицу *младић*, не узима у обзир референцију ове именице (*младићи у белим европским чакширама и ружичастим кошуљама*) већ денотацију. Зато је и неопходна адјективна клауза на коју се катафорички упућује и која рестрикцијом одређује подскуп референата еноцентричног антецедента (*младићи који носе фракове или полуцилиндре*). Овакав именски израз није корелативан са именским изразом (*младићи у белим европским чакширама и ружичастим кошуљама*).

Такође, овај тип анакатафоричких еноцентричних антецедената, поред обележја подразумеване именице у антецеденту [+људско] и [+/-једнина] (*младићи, људи, чланови, азиланти, калуђер-видар*), може имати и обележја [-људско], [+живо] и [+/-једнина] (*рибе*), као и обележје [-живо] и [+/-једнина] (*власт, село, универзитет, мост*).

Еноцентрични антецедент може анафорички упућивати на одређени референцијални израз који је изражен збирном именицом или именицом у множини и да се притом адјективном клаузом врши рестрикција, тј. издвајање подскупа:

(17) Стајали смо у блату и води до чланка, **одећа** (*она ШТО* нам је нису скинули) била нам је мокра и већ натрула, нисмо имали шаторских крила нити било каквих покривача (В. Стевановић, 169). Жена и кћерка му нису лоше као друге Немице; дају ми **отпатке** (*оне КОЈИ* остану од пса), ретко ме бију, једном су ме чак и у предсобље пустиле (В. Стевановић, 198). А кад је прошло шест пуних деценија — веле то је просечан човечји век — састала су се **три путника**, сабрала су се у исту душу из које су кренула у свет и свела су рачуне о ономе што су видела у свету на своме дугоме путу. Узе реч **први, онај ШТО** је бринуо бригу целога света (Б. Нушић, 6). **Наши старци** (*они КОЈИ* су имали цепне сатове још из првог рата)

нису их ни вадили – да неком не залута рука (В. Стевановић, 235). Од *свих стања* у којима се ликови налазе ваљда су најпотпуније нијансирана *она КОЈА почињу чистом љубавном чежњом и иду до грубе телесне пожуде* (Н. Петковић, 71).

Употребљене лексеме (*одећа, отпаци, путник, старци, стања...*) представљају референцијалне изразе који се односе на скуп ентитета и одређени су својом припадношћу одређеном субјекту надређене клаузе (*наша одећа, отпаци које добијају од Немица*) или експлицитно (*први путник, наши старци, сва стања у којима се ликови налазе*). Ендоцентричним антецедентом упућује се концептуално на денотат референцијалног изрази, тако да се подскуп у антецеденту издваја према критеријуму који је садржај адјективне клаузе, те је адјективна клауза рестриктивна.

Анализа је показала да показне заменице за идентитет у функцији анакатафоричког ендоцентричног антецедента са концептуалном анафором могу анафорички упућивати на неререференцијалне изразе и тада је чешће трансфрастичко упућивање и на референцијалне изразе када је чешће интрафрастичко упућивање. У свим случајевима адјективна клауза на коју се катафорички упућује јесте рестриктивна.

Анафоричким ендоцентричним антецедентом упућује се на неререференцијални (генерички) израз, тј. на денотат именског изрази. Подразумевана лексема уз показну заменицу стиче нову интерпретацију јер има другачији домен, односно чита се као неодређени референцијални израз. Да би била одређена неопходна је адјективна клауза на коју се катафорички упућује и која садржи критеријум за издвајање и идентификовање референта подразумеване лексеме у антецеденту уколико изостаје ситуациони контекст. Адјективна клауза може се читати као нерестриктивна једино уколико је ситуационим контекстом издвојени референт ипак одређен (*ова* може упућивати и на садржај видео записа, што представља упућивање на чулно знање, односно илуструје неку врсту егзофоре).

Анафором може се упућивати на неодређени или одређени референцијални израз, али се од ових именских изрази не преузима референција, већ само денотација. Ендоцентрични антецедент затим катафорички упућује на адјективну клаузу и на тај начин врши ограничавање скупа референата, тј. издвајање подскупа према критеријуму који је садржај релативне клаузе. То значи да поново говоримо о рестриктивној

адјективној клаузи. Ендоцентрични антецедент са подразумеваном лексемом и спецификован адјективном клаузом није кореференцијалан са именским изразом на који се концептуалном анафором упућује, већ је косигнификантан. То значи да је референт у антецеденту инклузиван или ексклузиван у односу на референт именског израза од којег се преузима денотација.

Ендоцентрични антецеденти са концептуалном анафором упућују на ентитете који имају својства [+/-људско], [+/-живо], [+/-једнина], што представља широк дијапазон употребе ових антецедената.

3.2.1.1.2. Показна заменица придевског карактера са концептуалном анафором

Када су у питању показне заменице придевског карактера, разликујемо показне заменице за квалитет и показне заменице за квантитет (види параграф 1.1.1.1.2). И ове заменице могу имати функцију анакатафоричког ендоцентричног антецедента, али у савременом српском језику са концептуалном анафором срећу се само показне заменице за квалитет.

3.2.1.1.2.1. Показна заменица за квалитет

Показне заменице за квалитет упућују на квалитет као својство референта одређеног именског израза. У случају ендоцентричног антецедента *овакав, такав, онакав* подразумевани референт мора бити јединствен или прво мора бити одређен модификаторима, па је тек онда могуће говорити о његовом својству. То значи да ће ендоцентрични антецедент анафорички упућивати на одређени референцијални израз, или ће, најпре, катафорички упућивати на адјективну клаузу и бити рестриктивно модификован њоме и тек након тога биће могуће упућивање на својство референта.

У корпусу су ретки анакатафорички ендоцентрични антецеденти са показним заменицама за квалитет у антецеденту:

(18) Има међу **речима** и **таквих КОЈЕ** се појављују, а la Fregolli, у свим могућим облицима (Б. Нушић, 53). Ми имамо **предлог који је развојни**, а не **овакав, КОЈИ уништава и привреду, и раднике, и наноси штету свима** (<http://www.magazintabloid.com/casopis/index.php?id=06&br=174&cl=08>). Ја имам 7 **врста погонских зупчаника**, само немам **онакав КОЈИ има рупе као на једној Д6-**

ици, и немам *онакав* са равним зупцима (*tomos.11.forumer.com/.../radilica-od-hmw-motora-hod-44-na-btpog*).

У примерима (18) анафорички се упућује на неодређени референцијални израз (*речи*) и тада говоримо о инклузивној анафори. Може се упућивати и на референцијални израз одређен модификаторима (*предлог који је развојни, 7 врста погонских зупцаника*) и тада говоримо о ексклузивној анафори.

Анафором се преузима само лексички садржај, а онда се еноцентрични антецедент одређује катафоричким упућивањем, тј. упућивањем на неопходну адјективну клаузу која је уведена релативизатором *који* који није заменљив релативизатором *какав* управо зато што се адјективном клаузом одређује подразумевана лексема у антецеденту, а тек након тога упућује се њено својство. То значи да је адјективна клауза ближи (зато и неопходни) конституент подразумеване лексеме у антецеденту, него демонстратив *овакав, такав, онакав*. Као последицу оваквог конструисања израза имамо ситуацију да је еноцентрични антецедент идентификован адјективном клаузом на коју се катафорички упућује косигнификантан са референцијалним изразом на који се анафорички упућује. Адјективном клаузом која је уведена релативизатором *који* одређује се антецедент, а то је истовремено и упућивање на знање о ванјезичкој стварности којим се и реферира о својству, што представља егзофоричко упућивање. Свака адјективна клауза која је уведена релативизатором *који* не мора квалитативно да одређује референт у антецеденту, али када то чини она истовремено и реферира о његовом својству на које упућују демонстративи *овакав, онакав, такав*.

Показне заменице за квалитет као анакатафорички антецедент, како је анализа показала, ретко концептуалном анафором упућују, а и кад је то случај, онда адјективна клауза јесте рестриктивна и уведена релативизатором *који*, што значи да примарно одређује подразумеваног референта у антецеденту, а секундарно може реферисати о својству. Адјективном клаузом која је уведена релативизатором *који* одређује се антецедент, а то је истовремено и упућивање на знање о ванјезичкој стварности којим се и реферира о својству, што представља егзофоричко упућивање писане реализације дискурса.

3.2.1.2. Неодређена заменица са концептуалном анафором

Заменице које традиционално називамо неодређеним могу да упућују на одређене (*неки Пера Перић*) и неодређене референцијалне изразе (*неки/један човек (анониман)*), али могу и да представљају неререференцијалне (*неки човек (било који)*). На тај начин је сам термин „неодређене“ неадекватан, али у недостатку одговарајућег термина користимо исти. Анализирамо изразе у којима је неодређена заменица супстантивативизирана у антецеденту адјективне клаузе и то у оним ситуацијама у којима анакатафорички упућује:

(19) Са друге стране и **универзитети** би онда морали да пораде на квалитету јер нико није толика будала да упише **неки КОЈИ се касније не цени** (<http://marketingmreza.com/portal/blogovi>).

Ендоцентрични антецедент анафорички упућује на неререференцијални израз, што значи концептуално, тако да се у антецеденту подразумева индивидуализован референт, али и даље неререференцијалан (*било који*), што сугерише и садржај надређене клаузе, односно неререференцијална радња предиката. Тек након катафоричког упућивања до адјективне клаузе неререференцијални израз бива одређен. Подразумевани антецедент *неки универзитет* је неодређен и неререференцијалан, јединичан, али може упућивати на више појединих референата из подскупа издвојеног према критеријуму адјективне клаузе, чиме је постао и одређено-неререференцијалан (*неки (универзитет) који се касније не цени*). Овај подскуп је тако инклузиван, односно, интегрални је део скупа, тј. класе ентитета *универзитет*.

(20) Имам ту неку потребу да поседујем **гомилу пудера** и јако ми је тешко да заобиђем **неки КОЈИ се управо појавио**, посебно ако већина о њему прича (makeupandmore.net).

У примеру (20) ендоцентрични антецедент упућује концептуално на референцијални израз *гомила пудера*, преузима лексички садржај, али не и референцију, тако да референт антецедента, одређен адјективном клаузом, не представља подскуп референата *гомила пудера*, већ илуструје ексклузивни антецедент.

(21) **Ковач** и још **неки**, КОЈИ ће креирати музичку сцену тадашње Југославије (www.gradsubotica.co.rs/velski-tigar-u-muzickoj-skoli-1968-g/5 јан 2012).

Овај пример илиструје концептуалну анафору која је асоцијативна. Наиме, антецедент анафорички упућује према одређеном референцијалном изразу (*Ковач*) асоцијативно подразумевајући лексему *музичар*, преузима њен денотат, тако да је подразумевана синтагма у антецеденту *неки музичари*. Такође, овакав садржај подразумеване лексеме у антецеденту додатно је сугерисан и садржајем адјективне клаузе (*који ће креирати музичку сцену тадашње Југославије*). Адјективна клауза у оваквим конструкцијама увек је рестриктивна јер идентификује издвојени подскуп референата:

(22) **Међу коментарима** чланака о дуго очекиваном открићу Хигсовог бозона у светским медијима упадљиво често се понавља **један**, КОЈИ од прилике гласи (...) (inradio.org.). Ја сам имала још неколико сличних **снова**, а између осталих и **један КОЈИ се односи изгледа на мало дужи период** и ево покушаћу да препричам (...) (www.inter-caffe.com/lista-871.html). Сви ми имамо **два живота**. Један свој и **један ШТО га други измисле** (www.facebook.com/pages/Svi...jedan-što.../170725009657145).

У примерима (22) еноцентрични антецедент представља лексема *један*, чија је стална семантика индивидуалност, јединичност референта који се подразумева у антецеденту. До подразумеване лексеме у антецеденту долази се концептуалном анафором према референцијалном изразу који представља скуп ентитета. На тај начин преузима се лексички садржај референта и лексемом *један* већ се врши рестрикција у антецеденту, тако да адјективна клауза само садржи критеријум према којем је извршена рестрикција. Такође, у првом и другом примеру катафоричко упућивање наставља се ланчано до дела дискурса у којем је експлициран садржај *коментара* или *сна*.

(23) **Меч између Сијене и Катаније** је још **један КОЈИ неће бити одигран**, а остаје да се види да ли ће до краја дана још неки дуел платити цех лошем времену. (Блиц, 1 феб 2012, 19)

У примеру (24) такође концептуалном анафором упућује се на одређени референцијални израз и преузима се не само лексички садржај, већ и референција, с

тим да се референција придружује скупу референата који су издвојени према критеријуму који је садржај адјективне клаузе. На тај начин подразумевани антецедент (*још један меч*) и израз на који се упућује анафорички (*меч између Сијене и Катаније*) нису коререференцијални управо због квантификатора *још* који сигнализира да одређени индивидуализовани референт баш због актуелне квалификације припада скупу, односно, именски израз на који се концептуално упућује је инклузиван у односу на антецедент.

Да је референцијална анафора са неодређеном заменицом у антецеденту није могућа у овом исказу, показује и реконструкција у којој смо анулирали лексему *још* из антецедента:

[→***Меч** између Сијене и Катаније је **један КОЈИ** неће бити одигран, а остаје да се види да ли ће до краја дана још неки дуел платити цех лошем времену.]

Реконструисани израз је неинформативан.

2.2. 3.2.1.2.1. Неодређена и присвојна заменица са концептуалном анафором

Концептуалну анафору ендоцентричног антецедента још више појачава присвојна заменица уз неодређену у антецеденту:

(25) *Наши лекови* за дијареју наводно не помажу, купују се неки **њихови**, *КОЈИ* су јаки (www.putovanja.info/23 јун 2012).

У наведеном примеру опозиција присвојних заменица *наши/њихови* доприноси некоререферентности лексеме *лекови* када се на њу анафорички упућује (*наши лекови*) и када се она подразумева у антецеденту (*неки њихови лекови*). Такође присвојне заменице упућујући на шири дискурсни контекст, упућују на српске туристе и египатске туристичке дестинације. Заменица *неки* изражава неодређеност референата у антецеденту.

На основу анализе можемо закључити да је мала фреквентност неодређених заменица (пре свега *неки*) и лексеме *један* у функцији анакатафоричког антецедента са концептуалном анафором. С друге стране неодређена заменица показује велику флексибилност када је форичност у питању, јер упућује на неререференцијалне изразе, на

неодређено референцијалне и на одређено референцијалне, али увек само да би преузела денотат именског израза. Адјективна клауза је тако увек рестриктивна, а еноцентрични антецедент са подразумеваном лексемом може изражавати подскуп ентитета неререференцијалног израза или неодређени подскуп референцијалног израза који самим тим може бити ексклузиван или инклузиван у односу на именски израз на који се упућује концептуално.

Специфичност употребе лексеме *један* у оваквом антецеденту је у томе што се најпре врши рестриција јер се издваја јединичан референт, али и у тим изразима адјективна клауза је рестриктивна, јер садржи критеријум према којем се врши издвајање референта. У оваквим изразима могуће је да одређени референцијални именски израз на који се упућује концептуално буде инклузиван у односу на антецедент. Могуће је да еноцентрични антецедент са неодређеном заменицом буде допуњен и присвојном заменицом и тада се форичност антецедента увећава јер, поред упућивања на именски израз од којег се преузима денотација, упућује се и на именске изразе на које се припадност косигнификантних именских израза односи.

3.2.1.3. Општа заменица са концептуалном анафором

Иако су показне заменице најфреквентнији анакатафорички еноцентрични антецеденти у корпусу, своју фреквенцију имају и опште заменице. Управо специфичност сталне семантике ових заменица условљава њихову ређу употребу. Опште заменице примарно исказују универзалну генерализујућу квантификацију, но у употреби, у нашем случају у антецеденту адјективној клаузи, фреквентнији су селекционирајући, релациони квантификатори. То значи да опште заменице истичу све референте скупа који одговарају критеријуму постављеном у адјективној клаузи, односно, примарна је рестриција референта антецедента адјективном клаузом, а секундарна квантификација.

(26) „Он више није ни председник СНС-а, а **председник Србије, сваки КОЈИ је изабран вољом грађана Србије**, имаће моје пуно поштовање“ (Политика, 31 мај 2012, 12)

У наведеном примеру еноцентрични антецедент са адјективном клаузом представља актуелни предикатив неререференцијалном изразу (*председник Србије*).

Другим речима, подразумевана лексема у антецеденту (*председник*), најпре је рестрикцијом адјективне клаузе сведена на подскуп релевантних референата (*председник који је изабран вољом грађана*) на које се односи најпре квантификација (*сваки*), а затим и спецификација која је садржај надређене клаузе (*имаће моје пуно поверење*). Овако одређен антецедент део је скупа ентитета на који се анафорички упућује (*председник Србије*), односно представља инклузивни антецедент. Реконструисаћемо пример (26):

[→*Он више није ни председник СНС-а, а **председник Србије**, [*сваки председник Србије*] [*КОЈИ је изабран вољом грађана Србије,*] имаће моје пуно поштовање“]

[→Он више није ни председник СНС-а, а **председник Србије**, [*сваки [председник Србије КОЈИ је изабран вољом грађана Србије]*], имаће моје пуно поштовање“]

Реконструкција показује да је немогуће квантификатором одређивати неодређени референт и зато квантификацији мора претходити рестрикција, односно одређивање подскупа релевантних референата (друга реконструкција).

(27) Међутим, изгледа да има проблем да набави *одговарајући бикини* с обзиром да јој је *сваки КОЈИ обуче* мали (www.radiopingvin.rs/ 29 мај 2012).

Ендофоричним антецедентом *сваки* упућује се концептуално на неодређени референцијални израз (*одговарајући бикини*) од којег се преузима само лексичко значење денотата. Подразумевана лексема упућује на подскуп који је издвојен према критеријуму који је садржај адјективне клаузе, док неодређени референцијални израз на који се упућује анафорички не припада том подскупу референата. Адјективна клауза је самим тим рестриктивна, тако да говоримо о неодређеном референцијалном изразу (*одговарајући бикини*) и антецеденту модификованом адјективном клаузом (*сваки бикини који обуче*) као о косигнификантним конструкцијама. У овом случају реч је о ексклузивном антецеденту.

(28) **Мушкарци** су као **паркинг**, *сваки КОЈИ је добар*, заузет је (www.facebook.com/pages/Muškarci...svaki.../110621532327052).

Ендоцентрични антецедент у примеру (28) двоструко анафорички упућује према неререференцијалним изразима *мушкарци* и *паркинг* доводећи их у везу. Анафора је концептуална јер се у антецеденту подразумева једнина именица *мушкарац/паркинг* у генеричком значењу (*сваки мушкарац/паркинг*) које упућују на подскупе ентитета, а критеријум за издвајање подскупа садржај је адјективне клаузе на коју се катафорички упућује (*који је добар*). То значи да антецедент спецификован адјективном клаузом није коререференцијалан са именским изразом на који се анафорички упућује:

Мушкарци су као паркинг, сваки КОЈИ је добар, заузет је.

Реконструкција показује да се квалификација изражена предикатом надређене клаузе, којом се преклапају и пореде референати у антецеденту односи на оба подскупа референата. То значи да је адјективна клауза рестриктивна, а ендоцентрични антецедент се семантички попуњава двоструко, те представља двосмислен израз. Концептуална анафора је интрафрастичка и при првом упућивању дистактна, а при другом контактна.

(29) Свака КОЈА избори пласман у ту рунду такмичења уместо шест одиграће 14 мечева (www.kosarka24.com/.../9598-25 мај 2012).

Пример (29) показује да у ређим случајевима, када исказ почиње анакатафоричким ендоцентричним антецедентом, његова концептуална анафора може бити и трансфрастичка.

Када је у питању концептуална анафора анакатафоричког ендоцентричног антецедента, фреквентни су селекционирајући, релациони квантификатори у облику општих заменица. То значи да опште заменице истичу све референте скупа који одговарају критеријуму постављеном у адјективној клаузи, односно, примарна је рестрикција референта антецедента адјективном клаузом, а секундарна квантификација.

Адјективна клауза је самим тим рестриктивна, тако да говоримо о неодређеном референцијалном изразу и антецеденту спецификованим адјективном клаузом као о косигнификантним конструкцијама. А антецедент може бити инклузиван или ексклузиван у односу на именски израз од којег се преузима денотација. Концептуална анафора је најчешће интрафрастичка, али је присутна и трансфрастичка анафора када је ендоецентрични антецедент у иницијалном положају.

3.2.1.4. Одрична заменица са концептуалном анафором

Одричне заменице у улози анакатафоричког ендоецентричног антецедента као и опште исказују универзалну квантификацију, с тим што одричне истичу да нема ниједног референта који одговара критеријуму постављеном у адјективној клаузи, дакле, говоримо само о селекционирајућим одричним квантификаторима. Како квантитативно могу да се одређују само одређени референцијални изрази, то значи да најпре подразумевани референт у антецеденту мора бити одређен спецификаторима, у нашем случају рестриктивном адјективном клаузом, па се тек онда квантификативно одређују.

(30) С обзиром на то да сам Вага са подзнаком у Шкорпији често се дуго премишљам који ћу **парфем** ставити. Не постоји *ниједан КОЈИ* стално користим (Стил-магазин, 21 мај 2012, 24).

Пример (30) илуструје концептуалну анафору ендоецентричног антецедента којом се упућује да би се преузео лексички садржај и то на неодређени референцијални израз (*парфем*) који пак може реферирати на више ентитета. Подразумевани антецедент *парфем* није одређен, те зато је рестриктивна адјективна клауза ближи модификатор референта у антецеденту јер, као и у случају осталих примера квантификације, немогуће је квантитативно одредити неодређени референт, што потврђује и реконструкција:

[←*С обзиром на то да сам Вага са подзнаком у Шкорпији често се дуго премишљам који ћу **парфем** ставити. Не постоји [*ниједан парфем*] [*КОЈИ* стално користим.]]

[← С обзиром на то да сам Вага са подзнаком у Шкорпији често се дуго премишљао који ћу **парфем** ставити. Не постоји [**ниједан** [**парфем** КОЈИ стално користим]].]

Посебно издвајамо следећи пример:

(31) После **многобројних ликова** *које је тумачила у филмовима и представама*, Соња не издваја **ниједан** КОЈИ *прижељкује* (www.biljeizdravlje.rs/code/navigate.php?Id=331&editionId).

У примеру (31) концептуалном анафором упућује се на референцијални израз (*ликови*) одређен модификаторима (*многобројних* и *које је тумачила у филмовима и представама*), али се преузима само денотација, не и референција. Ситуација са квантификацијом подразумеваног референта у антецеденту је идентична претходном примеру. Разлика је у томе да подразумевана лексема (*лик*) у антецеденту, одређена рестриктивном адјективном клаузом (*који прижељкује*) није подскуп скупа референата од којих се анафором преузима лексичко значење, односно, реч је о ексклузивном еноцентричном антецеденту.

(32) **Овај спот** не личи **ни на један** КОЈИ *сте до сада погледали!* (www.24sata.info/.../86315-VIDEO-Ovaj-spot-lici-...7 феб 2012)

У примеру (32) еноцентрични антецедент анафорички упућује према одређеном референцијалном изразу и то концептуално, тј. преузима се само денотат, не и референција. На тај начин антецедент који анафорички упућује према јединичном референту може преузимањем денотата да представља скуп ентитета. Овај скуп ће најпре рестрикцијом бити спецификован, а тек онда квантитативно одређен одричном заменицом. Одређени референцијални израз (*овај спот*), од којег се преузима денотација, искључује се из подскупа ентитета (*спотови које сте досад погледали*), а одрична заменица је квантификатор, али и интензификатор.

Дакле, одричне заменице у улози анакатафоричког еноцентричног антецедента истичу да нема ниједног референта који одговара критеријуму постављеном у адјективној клаузи, тако да говоримо само о селекционарајућим одричним квантификаторима. Како квантитативно могу да се одређују само одређени

референцијални изрази, то значи да најпре подразумевани референт у антецеденту мора бити одређен спецификаторима, у нашем случају рестриктивном адјективном клаузом, па се тек онда квантификативно одређују. И ови антецеденти могу бити инклузивни или ексклузивни у односу на именски израз од којег се преузима денотација. Међутим, као и искази са лексемом *један* у антецеденту, и ендоцентрични антецедент *ниједан* може концептуално упућивати на одређени референцијални израз који је ексклузиван у односу на овакав антецедент.

3.2.1.5. Квалификатор са концептуалном анафором

У поглављу о лексичкосемантичком антецеденту анализирали смо примере где синтагматски контекст чине форични квалификатори. Поставља се питање, да ли и у којим условима форични квалификатори могу бити ендоцентрични антецеденти.

3.2.1.5.1. Односни придеви

Најпре смо издвојили примере са месним и временским придевима (33):

(33) Ни **медији**, *овдашњи*, КОЈИ имају своје извештаче, или свој извор, свуда и на сваком месту, кад је потребно нешто да измисле, излажу и залуде грађане, нису се прославили (www.svedok.rs/index.asp?show=81403). Лазаревић лише: „**Трговци** *овдашњи*, КОЈИ дућане држе више пута претстављали су ми тужбу на пазванте да чаршију не чувају (www.staribeograd.com/tekstovi/iz-starog.../cyr/ulicni-fenjeri.htm).

У оваквим примерима можемо антецедент одређивати као лексичкосемантички у којем је дошло до инверзије у антецеденту. А то значи да неререференцијални израз *медији*, *трговци*, најпре катафоричким упућивањем према квалификативу *овдашњи* преводимо у референцијални израз, и то одређени јер је квалификатив форичан, тј. упућује на шири дискурсни контекст где је локација на коју упућује месни придев одређена. Након тога следи нова катафора према релативној клаузи коју самим тим одређујемо као нерестриктивну одредбу.

Међутим, ако квалификатор *овдашњи* третирамо као ендоцентрични антецедент, онда он најпре упућује анафорички према именичкој лексеми и та анафора је концептуална, дакле, реч је о интрафрастичком контактном анафоричком упућивању

ендоцентричног антецедента. Након тога уследиће катафоричко упућивање према релативној клаузи.

Када је у питању интрафрастичко дистактно анафоричко упућивање антецедента, недвосмислено је реч о ендоцентричном антецеденту и о анакатафоричком упућивању где је анафора концептуална:

(34) Уз сву грижу савести, *тадашњи председник* је био мала беба спрам *садашњег*, *КОЈИ* има очигледно неке „успешне рецепте“ из фирме у којој је високо позициониран (www.drazic.co.rs/en). „Као правник сам гледао на *уговор* који је на *снази*, не онај из 2005. године који је поништен на нашу штету и што нас је коштало 132 милиона, већ *садашњи КОЈИ нас кошта 170 милиона*“, објаснио је Кривокапић који је у Медитеранском центру Игало у Херцег Новом учествовао у раду ГО СДП (www.vijesti.me/.../krivokapic-prihvatio-tv-duel-sa-dukanovicem). Полемишем са оним који је десетковао црногорски сточни фонд, који је девастирао пољопривредно земљиште, који је проказан по коруптивним радњама, који је смијењен као *најгори министар* у најгорој влади, од којег је много бољи *садашњи КОЈИ* нема никакве везе са пољопривредом”, рекао је Радуловић, наводећи да је Симовић све радио за своју корист, а за штету Црне Горе (www.vijesti.me/.../radulovic-simovicu-uskoro-ces-odgovarati- Црна Гора/10 април 2012).

Подразумевани лексем у антецеденту (*председник, уговор, министар*) утиче да антецедент представља референцијални, али неодређени израз. Он се одређује временским придевом који додатно упућује или на дискурсни контекст (ендофорички) или на ванјезичку стварност, тј. на знање које деле комуникатори (егзофорички), а ова могућа упућивања илуструју форичну природу временских придева. Управо због форичне природе ових придева, адјективна клауза биће нерестриктивна, континуативног типа, односно информативно релевантна.

(35) Искористите промотивну понуду и повежите се на паметан начин. За нове *кориснике*, такође и за *садашње КОЈИ продуже уговор*, сјајна повољност: бесплатни међусобни разговори (www.telekom.me/povezite-vas-tim-na-pametan-nacin.nsrpx). Често заборавимо колико је важно да будемо захвални на тим тренуцима док правимо велике планове за свој будући *живот*, овај *садашњи КОЈИ* нам је у рукама запостављамо (www.kupime.com/ponuda/370-din-umesto-780-din-za.../912).

И у овим примерима реч је о анакатафоричком ендоецентричном антецеденту, с тим да и са подразумеваном лексемом (*корисници, живот*), антецедент представља нереференцијални израз (*било који*).

3.2.1.5.2. Суперлатив, компаратив и позитив придева

Као форични ендоцентрични антецедент у корпусу је фреквентан и суперлатив придева:

(36) - Ђоковић: **Терен** у *Белгији* је **најгори** КОЈИ сам видео (www.novimagazin.rs/sport/pocinje-dejvis-kup-djokovic-oekuje-pobedu 31.01.2013). – Виљаш Боаш Ибрахимовићев **гол** није **најбољи** КОЈИ сам видео (sport.blic.rs/.../ViljasBoas-Ibrahimovicev-gol-nije-najbolji-koji-sam-video). CHEESE CAKE - **најбољи** КОЈИ сам пробала. Пробала сам на vise нацина прављен али ми је овај рецепт **најбољи** (www.coolinarika.com/recept/795591/pdf/).

У наведеним примерима суперлатив придева представља ендоцентрични антецедент који упућује најпре анафорички на референцијални израз и то одређен властитом именоцом у функцији неконгруентног атрибута (у Белгији), изведеним придевом од властите именице (Ибрахимовићев) или егзофоричким упућивањем (на снимак са рецептом и начином припреме). Анафоричко упућивање може бити и концептуално и референцијално, што значи да је и израз двосмислен ван контекста:

Терен у *Белгији* је **најгори** КОЈИ сам видео.

[←**Терен** у *Белгији* је **најгори** терен КОЈИ сам видео.]

Прва реконструкција је са концептуалном анафором, а то значи да се у антецеденту подразумева лексема *терен*. Неконгруентни атрибут (*у Белгији*) ближи је спецификатор уз лексему *терен*, тако да се квалификација у предикативу *најгори* односи на поменути *терен* у односу на све терене који су виђени.

Овако конципиран исказ семантички се разликује од друге реконструкције примера у којем је анафора референцијална, што значи да би се у антецеденту подразумевао израз *терен у Белгији*:

[←**Терен** у *Белгији* је **најгори** терен у *Белгији* КОЈИ сам видео.]

У овом реконструисаном примеру суперлатив је ближи спецификатор лексеми *терен*, тако да се квалификација суперлативом односи на поменути *терен* у односу на

терене у Белгији који су виђени. Актуализован контекстом релевантан је исказ са концептуалном анафором.

Врло ретко, и то у поетском дискурсу, наилазимо на компаратив у функцији еноцетричног антецедента:

(37) У одлучним тренуцима нема савијања, нема попуштања, нема средњег пута:
„у крв ће нам **вјере** запливати, биће **боља** КОЈА не потоне“ (Ј. Цвијић, 24).

Анафоричко упућивање компаратива до лексеме *вјере* је концептуална, тако да се квалификација изражена компаративом *боља* односи на јединични референт *вјера* издвојен на основу критеријума који је садржај релативне клаузе.

(38) Народ се и данас служи **пословицама**, било да употреби *ону стару*, освештану традицијом, било да искује **нову** КОЈА често ни по чему не заостаје за њом (Антологија народних умотворина, 11).

У примеру (38) наводимо позитив придева у функцији еноцетричног антецедента и то са концептуалном анафором где се упућује на лексему *пословица* која подразумева *све пословице*, тј. има генеричко значење. Подразумевана лексема у антецеденту спецификована квалификативом и адјективном клаузом представља подкуп лексеме *пословица* на коју се анафором упућивало.

Анализа је показала да улогу еноцетричног анакатафоричког антецедента са концептуалном анафором могу имати и неки квалификатори и то: временски и месни придеви, као и описни придеви у свим степенима компарације, али најчешће у суперлативу.

Временски и месни придеви као еноцетрични антецеденти имају своју фреквенцију управо због своје форичне природе. Они двоструко упућују: и на именски израз чији се денотат подразумева у антецеденту, али и на место или време које је актуелно и одредбено референту у антецеденту. Адјективна клауза на коју се катафорички упућује стога је нерестриктивна, али информативно релевантна у дискурсу.

Описни придеви као ендоецентрични антецеденти најфреквентнији су у облику суперлатива и деконтекстуализован такав исказ може имати концептуалну и референцијалну анафору до одређеног референцијалног именског израза. То значи и двосмисленост исказа. Међутим, актуализован контекстом исказ постаје једнозначан, а у корпусу доминира концептуална анафора. Увек је анафора концептуална када је ендоецентрични антецедент изражен компаративом или позитивом описног придева, а то значи и да је адјективна клауза рестриктивна.

3.2.1.6. Квантификатор са концептуалном анафором

Нумерички квантификатор, односно кардинални број као тачни израз укупности објеката квантификације може представљати ендоецентрични анакатафорички антецедент, где је анафора концептуална:

(39) И као да су то били *два воза* одвојени временом (**један КОЈИ долази** и **други КОЈИ неће доћи**) оба су наши, нама намењени, час желимо један, час други, проклињући их (В. Стевановић, 236); Има *две публике*, **једна КОЈА** симпатише твојој уметности и **друга КОЈА** јој симпатише док си млад (Б. Нушић, 131).

Заправо, референти у антецеденту квантитативно одређени, делови су скупа на који оба антецедента анафорички упућују интрафрастички, засебна анафоричка упућивања су концептуална, а антецеденти су инклузивни. За оба референта у исказима, кумулативно узето, могло би се рећи да им је анафора референцијална.

Када су у питању квантификатори у функцији ендоецентричног антецедента, у корпусу налазимо и редне бројеве који представљају придевске речи, а најчешћи су *први, други, последњи*:

(40) **Први КОЈИ** је превеслао од Кубе до Флориде је амерички музичар Бен Фрајберг (www.rtcg.me/magazin/.../prvi-koji-je-preveslao-od-kube-do-floride.html). **Други КОЈИ** је тачно одговорио на оба питања је Дарко Перовић (<https://www.facebook.com/EmaneraSmartTrips/posts/475549352519717>). Љајић: **Последњи КОЈИ** је имао шансе да реши косовско питање био је Милошевић (www.rtv.rs/.../Ljajic:-poslednji-koji-je-imao-sanse-da-resi-kosovsko-pitanje)

У примерима (40) анафоричко упућивање је трансфрастичко до лексема које се подразумевају у антецеденту (*човек, студент, политичар*). Након анафоре следи катафоричко упућивање до рестриктивне адјективне клаузе, чиме је референт у антецеденту одређен, а затим се лексемама (*Бен Фрајберг, Дарко Перовић, Милошевић*) референт у антецеденту и идентификује.

Концептуалном анафором упућује се на неререференцијалне изразе (показним заменицама за идентитет, неодређеном и општом заменицом) или на референцијалне изразе, али се преузима денотат именског изрази (показне заменице за идентитет и квалитет, неодређене, опште и одричне заменице, квалификатори, квантификатори). Ови именски изрази могу бити део ширег дискурса и онда имамо анафору са већим дометом – трансфрастичку, а могу бити и део надређене клаузе, тада је реч о интрафрастичком упућивању. Интрафрастичко упућивање пре свега је дистактно, но може бити и контактано и тада је реч о инверзији или о актуелном предикативу. Катафоричко упућивање ових антецедената према адјективној клаузи спецификује је као рестриктивну, структурално и информативно неопходну, јер одређује антецедент. Како је немогуће познавати количину као својство референта неодређеног именског изрази, показне заменице за квантитет не могу концептуалном анафором упућивати зато што би то значило да је референт ендоецентричног антецедента неодређен.

Ендоецентрични антецедент са подразумеваном лексемом и одређен рестриктивном адјективном клаузом може бити инклузиван, издвојен из скупа ентитета на који се упућује концептуалном анафором; или ексклузиван, то значи да не припада скупу ентитета од чије се лексеме преузима денотација. У оба случаја лексема на коју се концептуалном анафором упућује ради денотације и антецедент нису у односу коререференције, већ су косигнификантни.

3.2.2. Референцијална анафора анакатафоричког ендоецентричног антецедента

Поред концептуалне анафоре анакатафоричког ендоецентричног антецедента, издвајамо и исказе са референцијалном анафором. Под термином референцијална анафора ендоецентричног антецедента, подразумевамо анафору према именском изразу

од којег се поред денотације преузима и референција. Такође, као референцијалну одређујемо и анафору којом се подразумевана лексема у антецеденту одређује као денотат, али ендоцентрични антецедент са подразумеваном лексемом јесте кореференцијалан са именским изразом на који се упућује и тада је адјективна клауза на коју се катафорички упућује нерестриktivна (види пример (41)). И када је ендоцентрични антецедент са подразумеваном лексемом одређен тек са катафоричким упућивањем преме рестриktivној адјективној клаузи, уколико је именски израз од којег се преузима денотат кореференцијалан са ендоцентричним антецедентом одређеним рестриktivном адјективном клаузом, онда анафору антецедента сматрамо референцијалном (види пример (53)).

Квалификација се може поред атрибуције приписати и предикацијом. У даљој анализи издвајамо примере где је анакатафорички ендоцентрични антецедент са адјективном клаузом, у ствари, предикатив надређене клаузе, тј. представља предикативну клаузу⁹⁹.

3.2.2.1. Показна заменица са референцијалном анафором

3.2.2.1.1. Показна заменица за идентитет

Када је у питању референцијална анафора ендоцентричног антецедента, показне заменице показују највећу фреквентност у корпусу:

(41) Прича о дечаку дошла је много после приче о Добрачи, али је ипак **Добрача тај КОЈИ** свакога дана обилази дечака (С. Велмар-Јанковић, 38). Имала је да моли Милоша, то се захтевало од ње, а знала је да **Милош** није **тај КОЈИ** јој може опростити оно што је учинила (С. Велмар-Јанковић, 62). **Пајовић** је **тај КОЈИ** се

⁹⁹ Ксенија Милошевић уочава предикатску или предикативну клаузу као посебан тип синтаксичке структуре у оквиру хипотаксе. Овај тип зависноложене реченице издваја се према функционалносинтаксичком критеријуму, према коме се зависне клаузе класификују и диференцирају на основу функционалне еквивалентности са неким од чланова прости реченице. Ауторка истиче да оваква зависна клауза не може супституисати читав предикат, него је та супституција могућа само у оквиру именског предиката, односно на месту његовог неглаголског дела, тзв. лексичког језгра или предикатива. (К. Милошевић 1974: 37–45).

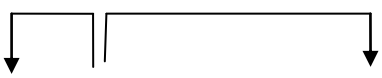
понаша неспортски (www.vijesti.me/sport). Додик је заправо *тај КОЈИ* не жели избор председника Фудбалског савеза БиХ (<http://www.24sata.info/sport/fudbal>)! **Бокачо** је *тај КОЈИ* нам даје наша читања Дантеа, **Бокачо** је *тај КОЈИ* је Дантеа први извео на трг (http://vesti.kombib.rs/na_danasnji_dan_16_juna.html). Када је крајем новембра почињало такмичење у Светском купу у ски скоковима нико није рачунао да би **Андерс Бардал** могао да буде *тај КОЈИ* ће на Планици у својим рукама држати велики Кристални глобус (b92.net/sport/teme/b92.php?yuuu=2012&mm=03&nav_id=596266). Онда Петар види како се са Стојана свлачи она скрама умора и како га већ гледа неко налик на вука; и Стојан каже, благо, да је нашао ћуп са златницима и хтео да их подели са њим, **Петром**, али да сад види да нема с ким да дели златнике као што нема с ким да буде ни побратим, јер *тај ШТО* иде уз њега и није човек (С. Велмар-Јанковић, 33). Једини сам **ја, Матија**, раније, пре ступања у манастир, **Витор Томић из Диља**, *тај КОЈИ* се још држи на ногама (Д. Ненадић, 31).

У наведеним примерима илустровано је контактано интрафрастичко анафоричко упућивање (први пример где је антецедент у инверзији са копулом предикативне клаузе) и много чешће дистактно интрафрастичко упућивање где дистанцу обезбеђује копула. Последња два примера илуструју већу дистанцу интрафрастичке анафоре антецедента. У свим исказима ендоцентрични антецедент упућује на одређени референцијални израз који се одликује својством [+живо]. Посебно смо издвојили примере (42) у којима се референцијална анафора односи на референте који се одликују својством [-живо]. И у овом случају ендоцентрични антецедент је конгруентан са именским изразом на који анафорички упућује:

(42) И знајте да је само **Месец тај КОЈИ** вас наведе да стоти пут неке опростите (Сенса, 05. окт 2010, 24). **Демократска странка** је *та КОЈА* формира владу, а према информацијама СПС-а до данас није обезбеђена већина (Прес, 12. јун 2012, 12). Није само **Европска унија та КОЈА** стрепи уочи избора у Грчкој. И финансијски жонглери с друге стране Атлантика напетом ишчекују исход изборног рулета (www.b92.net/biz/vesti/svet.php?yuuu=2012&mm=06). Лампард: Не осећамо притисак, **Манчестер** је *тај КОЈИ* може да изгуби титулу (<http://sport.blic.rs/Fudbal/Evropski-fudbal>).

У овим примерима ендоцентрични антецедент најпре анафорички упућује на властиту именицу, тј. на референт који је јединствен. Ако смо *денотацију* одредили као стабилне односе између лексема и класе коју лексема означава у ванјезичкој ствакности, а *референцију* као употребу лексема са циљем да се нешто

означи/идентификује, онда су у случају властитих имена денотат и референт изједначени (види Лајонс (Lyons), 1977). То значи да у примерима имамо референцијалну анафору, тј. анафором се упућује на одређени референт, с тим да се у антецеденту подразумева денотат. Ендоцентрични антецедент са подразумеваном лексемом коререференцијалан је са властитом именицом. Другим речима, оваквом референцијалном анафором упућује се на лексички садржај именице из дискурсног контекста, али се од ње преузима и референција. Реконструирамо први пример из групе (41):

(...), али је ипак **Добрача тај** КОЈИ свакога дана обилази дечака (С. Велмар-Јанковић, 38);

[← *Прича о дечаку дошла је много после приче о Добрачи, али је ипак **Добрача тај** Добрача КОЈИ свакога дана обилази дечака.]

Реконструкција показује да је немогуће експлицирати у антецеденту именски израз на који се анафорички упућује (евентуално одговарајући хипероним, у реконструисаном примеру *човек*), већ да антецедент у својој укупности: ендоцентрични антецедент + подразумевана лексема (*тај човек*) јесте коререференцијалан именском изразу на који се упућује (*Добрача*). Да је ова тврдња тачна, показује и могућност супституције релативизатора, који заступа антецедент у адјективној клаузи, одређеним референцијалним изразом на који се упућује референцијалном анафором (*Добрача*).

Такође, ако бисмо анулирали копулу, ендоцентрични антецедент и релативизатор, добили бисмо независну реченицу, а да нисмо угрозили информативност исказа.

[← Прича о дечаку дошла је много после приче о Добрачи, али ипак **Добрача** свакога дана обилази дечака.]

Међутим, нарушена је експресивност исказа која је ишла у правцу истицања субјекта. Дакле, разлози су стилски.

У оваквим примерима адјективна клауза је неиспустива иако се односи на референте који су одређени. То значи да да су адјективне клаузе нерестриктивне, али

континуативног типа, тј. текстосемантички се понашају као самосталне предикације и доприносе изградњи дискурса, информативно су једнако вредне као и надређена, оне, заправо, садрже нову релевантну одредбу већ одређеног референцијалног израза, тако да њиховим изостављањем надређена клауза губи на информативности:

[←*Прича о дечаку дошла је много после приче о Добрачи, али је ипак **Добрача тај**.]

Референцијална анафора је актуелна и када ендоцентрични антецедент реферира на личну заменицу:

(43) Разуме се да сам **ја** био увек **тај КОЈИ је образовао кабинет** (Б. Нушић, 23). Штавише, **ја** сам **тај КОЈИ је и дао повода овој љубави**, јер се практикант прво са мном упознао, а ја сам га тек представио нашој служавки (Б. Нушић 90). Ако се истина не може забашурити, ако је већ не могу спречити да дође разјапљених чељусти по још једног човека, нећу бити барем **ја тај КОЈИ ће јој помоћи** да се породи (Д. Ненадић, 68). Опет бих **ја** био **тај КОЈИ испашта** (Д. Ненадић, 135). Зар нисам **ја** био **тај КОЈИ је открио узалудност сваког људског напора?** (Д. Ненадић, 146). Није налазио ни прави глас, ни прави покрет: ништа га није хтело и ништа му се није отварало. Да ли је, већ тада, схватио да га то живот уводи у игру у којој више није **он онај КОЈИ је води, онај КОЈИ је у улози победника** и **онај КОЈИ се игра са другима?** (С. Велмар-Јанковић, 35). А, дозволите, да није ових лепих и врло глатких стихова, **ко је тај КОЈИ би се смео подухватити да научи напамет тај исти Карнов принцип**, који у прози гласи овако (...) (Б. Нушић, 73). **Она** је била **та КОЈА је бирала кад ће с ким** (Д. Ненадић, 18). Али није **она та КОЈА би**, када нешто научи, **на по пута стала, устукла**. (Б. Станковић, 27).

У књижевноуметничком стилу ланчана анафора личне заменице за прво лице упућује на наратора, док је лична заменица трећег лица фреквентна у свим стиливима и упућује трансфрастички до именског израза који упућује на одређени референт, дакле, део је ширег дискурсног контекста:

(44) Док је **Јања** била с нама и док је час с једним час с другим замицала на скривита места, нико од нас није осећао љубомору (...) **Она** је била **та КОЈА је бирала кад ће с ким** (Д. Ненадић, 18).

Такође, ендоцентрични антецедент конгруира са личном заменицом, а преко ње и са именским изразом на који се коначно упућује. Да и ланчана анафора може бити интрафрастичка показују примери (45):

(45) Браћо и сестре не заборавимо **Господа** никада јер је **он тај КОЈИ** исцјељује, КОЈИ погнуте исправља, а пале подиже, и у свако срце и у сваку душу уноси радост неизмјерну (<http://www.manastirbn.com/informacije/novosti/223-besjeda-osenju-krsta.html>). Марадона: *Ја сам тај КОЈИ је рекао Тевезу да се помири с Манцинијем.* (<http://cro.time.mk>). Зашто не упремо све своје снаге да утичемо на то да **Закон о политичким партијама** буде промењен, јер је **он тај КОЈИ** нам онемогућује да се политички удружимо, а то нам је гарантовао наш Устав. (<http://pescanik.net/2012/05>)

Ендоцентрични антецедент најпре анафорички упућује на личну заменицу, затим се упућивање продужава до пунозначне лексеме која може имати својство [+/-живо]. То значи да имамо ланчану анафору, али је на крају увек референцијално одређени ентитет, што показује и први пример у групи (45):

Браћо и сестре не заборавимо **Господа** никада јер је **он тај КОЈИ** исцјељује, КОЈИ погнуте исправља, а пале подиже, и у свако срце и у сваку душу уноси радост неизмерну (www.manastirbn.com/informacije/.../223).

У том смислу издвајају се примери (46) у којима се анафора ендофоричног антецедента наставља катафором према одређеном референцијалном изразу:

(46) Нисам ја **тај КОЈИ** руши Партизан. Истакао Бјековић (www.mozzartsport.com/vesti). Нисам ја **тај КОЈИ** је угрозио "Гранд продукцију" већ је обрнуто, тврди Милан Станковић (<http://www.balkanmedia.com>).

Реконструисаћемо пример:

Нисам ја **тај КОЈИ** руши Партизан. Истакао Бјековић (www.mozzartsport.com/vesti).

У наставку анализе издвајамо примере:

(47) Вук је, више од Карађорђа, био онај КОЈИ би могао да чује; можда једини који би то могао (С. Велмар-Јанковић, 50). Кад се изузму неки архаични облици, језик дубровачке књижевности је исти онај КОЈИ је у XIX веку усвојен као књижевни српско-хрватски језик (Ј. Цвијић, 11). Није Вукашин ни онај ШТО се вратио из Париза у зеленом реденготу, кад га је први пут видео пред огледалом како се четка, ћути и смешка, оставља оца и жури француском конзулу на ручак (Д. Ћосић, 74). Ја сам онај ШТО је био пилот тог 26. марта, мене и Зорана погодиле су НАТО ракете - Слободан Перих (sr.scribd.com/doc/.../ 1. јун 2010).

У примерима (47) ендоцентрични антецедент анафором директно или преко личне заменице упућује на референт који је јединствен као и у претходним примерима. Међутим, квалификација која се адјективном клаузом приписује ендоцентричном антецеденту хипотетична је, тј. изражена модалом (*би могао да чује*) или је временски ограничена (*усвојен у XIX веку; кад се вратио из Париза; је био пилот тог 26. марта*). Тако хипотетичност и временска ограниченост квалификације која је садржај адјективне клаузе јесу разлози за употребу ендоцентричног антецедента *онај*.

Већ смо показали да одређеност референта не значи и познатост истог референта, тј. референт може бити одређен и познат говорнику, али не и саговорнику:

(48) „Доведите ми попа да се исповедим. То ми по закону следује!“ викнуо је Дамњан опанчар, онај ШТО му је за динар љубио опанке кад је лумповоа, и претио капетану што не поштује православне обичаје (Д. Ћосић, 158). Преко пута мене афектирала је у огромним количинама једна Нена (знате, она ШТО употребљава парфем Хелена Франкештајн), до ње је седео неки Микица, па Бурза и Суле, као одједанпут, из чиста мира, извукох Снежану за реп (М. Капор, 42). Једини који је сретно прошао био је мој средњи брат (онај ШТО ми је у своје време узео новац са поступаонице), који је са једним тањиром колача уједанпут нестао и дуго затим нити су могли да пронађу њега нити колаче (Б. Нушић, 22). (49) Мој теча, онај ШТО о докторима има добро мишљење, био је одлучно за то да будем министар (Б. Нушић, 31). У фрижидеру затичемо ледени пејзаж, пуст као Антарктик када га је пронашао капетан Кук, онај ШТО има представништво у Београду — „Вагон Ли Кук“ са наманикираним вештицама које одлично парлају све језике, осим свог сопственог (М. Капор, 57). Но, за нас је тренутно занимљива једна посебна група ограничења, она КОЈА постоји код две основне врсте књижевних текстова: текст у стиху (поезија) и текст у прози (наративни текст); сваки за се даје предност једним могућностима избора и употребе језичких средстава, а неке друге искључује (Н. Петковић, 116). Драгана, она ШТО живи

код Сава центра (<http://forum.krstarica.com/showthread.php/295200-Dragana-ona-sto-zivi-kod-Sava-centra>).

У овим примерима ендоцентрични антецедент анафорички упућује на јединични референт (*једна Нена, мој средњи брат*) којег саговорник не може да идентификује без катафоричког упућивања, тј. адјективне клаузе која релевантном квалификацијом одређује референт до нивоа идентификације. Реч је, дакле о нерестриktivним клаузама континуативног типа. У примерима (49) ендоцентрични антецедент анафорички упућује на референцијални израз који може бити вишезначан за саговорника (*мој чича, капетан Кук, Драгана*). Зато је поред анафоричког упућивања, релевантно и катафоричко којим се идентификација постиже до нивоа да је референт на који се анафорички упућује познат учесницима у комуникацији, тј. адјективна клауза својим садржајем чини референт у антецеденту недвосмислено јединственим.

Поставља се питање да ли је и у којим условима могуће да ендоцентрични антецедент референцијалном анафором упућује на заједничку именицу. С тим у вези издвојили смо следеће примере:

(49) **Уџбеник** је **мај КОЈИ** се лиценцира, сваки пролази кроз дефинисану процедуру одобравања (Политика, 18.06.2012, 17). Често се при томе не ради о културним разликама, него је **језик мај КОЈИ** мења мишљење људи“, додаје Данијел Казасанто (Данас, 22.03.2012, 14). **Мотор** је **мај КОЈИ** покреће Ваш аутомобил и за његов беспрекоран и дуготрајан рад потребно му је посветити посебну пажњу (http://www.ac-andjelkovic.co.rs/odrzavanje_motora.html). Ни у једном стилистичком нивоу није могла да се пронађе та врста употребе језика, тако да је **преводаца** приликом превођења америчких бит аутора морао бити **мај, КОЈИ** понекад вештачки, из најскривенијих места мађарског језика, ствара сличан жаргонски говор (<http://polja.eunet.rs/polja462/462-26.pdf>). **Деца** су **та КОЈА** бирају ваш нови ауто (<http://auto.blog.rs/blog/auto/vesti/2012/05/03/deca-su-ta-koja-biraju-vas-novi-auto>). Исто тако, ако је у питању мејл са неком шалом, **наслов** је **мај КОЈИ** то треба да нам открије, јер тако одмах можете увидети да је то нешто што можете прочитати и у паузи (<http://poslovi.infostud.com/info/saveti/files/?strtab=files>). Ипак, није само **чоколада та КОЈА** вам може поправити расположење (<http://www.zdravino.com/hrana-koja-popravlja-raspolozenje/>).

Примери (49) илуструју конкретне именице у генеричкој употреби, док примери (50) илуструју апстрактне именице на које се анафорички упућује. У оба случаја

ендоцентрични антецедент је облигаторан и конгруира са именским изразом на који упућује. То су и суштинске разлике између ендоцентричног и формалног антецедента.

(50) И, да није нешто **српска народност** била **та КОЈА** ме је у првим данима детињства снабдевала млеком, чиме ме је необично обавезала (...) (Б. Нушић, 8).
Случај је **тај КОЈИ** одлучује о нашим животима (http://www.novireporter.com/look/reporter/nr_article.tpl?IdLanguage=11&IdPublication=2&NrIssue=467&NrSection=10&NrArticle=6385). Став је **тај КОЈИ** блогове разликује од класичних медија (<http://marketingmreza.com/portal/blogovi-mogu-da-uzdrmajui-svet/>). Никада **љубав** није била **та КОЈА** нас је разочарала - Увек су то заправо били људи (<http://www.demotivacija.rs/nikada-ljubav-nije-bila-ta-koja-nas-je-razoarala-9009.html>). Од свих идеологија, **анархија** је **та КОЈА** се обраћа слободи и једнакости на реалистичан и ултимативни начин (<http://unutrasnjaemigracija.oneworldseepartner.org/?p=150#more-150>). **Култура** је **та КОЈА** прописује основне друштвене вредности, а Србија нема културну политику као смерницу која одређује куда ће друштво ићи (<http://akter.co.rs/weekly/36-kultura/1774-primitivizam-kaorak-rana-srpske-kulture.html>).

У свим овим примерима (49 и 50) ендоцентрични антецедент анафорички упућује на неререференцијални израз и то у генеричкој употреби (*уџбеник* = *било који/сваки уџбеник*; *случај* = *било који/сваки случај*), тј. упућује на класу коју лексема означава у ванјезичкој стварности, односно, упућује на денотат. Катафоричким упућивањем на адјективну клаузу приписује се квалификација класи, тако да је неререференцијални израз одређен, било да је реч о конкретној или апстрактној именици. Адјективна клауза, иако нерестриктивна, неиспустива је, што показује и реконструкција:

Уџбеник је **тај КОЈИ** се лиценцира, сваки пролази кроз дефинисану процедуру одобравања (Политика, 18.06.2012, 17).

[←***Уџбеник** је **тај** сваки пролази кроз дефинисану процедуру одобравања.]

Иако неиспустива, адјективна клауза је нерестриктивна јер не садржи критеријум који издваја подкуп референата, већ се квалификација односи на класу ентитета. На тај начин поново говоримо о нерестриктивним клаузама континуативног типа.

Такође, и у вези са заједничким именицама на које анафорички упућује ендоцентрични антецедент, могуће је да лична заменица, али увек лична заменица

трећег лица, буде посредник у упућивању. Упућивање може бити трансфрастичко (пример 51), али и инфрафрастичко (примери 52):

(51) Па ипак, **математици** као науци ја бих желео да одам овде и једно дубоко признање. **Она** је та КОЈА је нашој младој књижевности дала многи и многи драгоцени таленат и она је та КОЈА је младој нашој позоришној уметности дала много и много великана, којим се та уметност данас поноси (Б. Нушић, 78).

(52) **Мислилац** казује биће, и **он** је тај КОЈИ нас чини свјесним постојања ствари, односно њихове тајне (http://www.filozofija.net/index.php?option=com_content&task). **Цена** је та КОЈА представља вредност производа и **она** је та КОЈА даје информације о производу у целости (www.swot.rs/research/services/pricing-research).

У свим примерима са референцијалном анафором доследно је употребљен еноцентрични антецедент *тај, та, то*. Не само да се ради о јединственим и општепознатим референтима или о изразима генерички употребљеним, него се њима приписују нове и трајне квалификације, а за такву употребу најподеснија је показна заменица *тај* јер показује највећу неосетљивост на контекст. У последњем примеру налазимо ланчано низање коререференцијалних еноцентричних антецедената са релативним адјективним клаузама различитих квалификација.

Онај као антецедент у еноцентричним конструкцијама са референцијалном анафором биће фреквентнији и у примерима:

(53) „**Највећи писац** је, напротив, онај КОЈИ пише најлепшим језиком, али нарочито онај КОЈИ пише најбољом синтаксом!” (Н. Петковић, 24). **Добар пример** је управо онај КОЈИ Владимир Ћоровић без одобравања разматра (Н. Петковић, 70). **Милорад Павић**: ’Унутрашња страна ветра је она КОЈА остаје сува док ветар дува кроз кишу (www.goodreads.com/quotes/show/295154). **Јака жена** је она КОЈА ујутру уме да се насмеје иако је проплакала целу ноћ (www.lajkuj.rs). **Права ревност** је она КОЈА је разумна, јеванђелска, као ова КОЈУ је показао Спаситељ (www.pouke.org/facebook/status/848). **Мудра жена** је она КОЈА ради како мушкарац каже, а буде како она мисли (www.mudremisli.net/citati-u-slikama).

Реконструисаћемо први пример:

„**Највећи писац** је, напротив, онај КОЈИ пише најлепшим језиком, али нарочито онај КОЈИ пише најбољом синтаксом!” (Н. Петковић, 24).

[←„**Највећи писац** је, напротив, **онај писац КОЈИ** пише најлепшим језиком, али нарочито **онај писац КОЈИ** пише најбољом синтаксом!”]

У реконструисаном примеру еноцентричним антецедентом анафорички се упућује на денотат именице *писац* из синтагме *највећи писац*, а катафором према адјективној клаузи упућује се на критеријум за издвајање подскупа референата који ће одговарати квалификацији *највећи*. Тако је еноцентрични антецедент (*онај*) са подразумеваном лексемом (*писац*) и са адјективном клаузом као спецификатором кореференцијалан са референцијалним изразом *највећи писац* на који се анафорички упућује. У том случају адјективна клауза је рестриктивна. А да је реч о референцијалној анафори, потврђује могућност супституције релативизатора именским изразом *највећи писац*.

Анализа је показала да су показне заменице за идентитет изузетно фреквентне као анакатафорички еноцентрични антецеденти са референцијалном анафором. Оне упућују на референцијалне и на неререференцијалне изразе. Када су у питању референцијални одређени изрази, пре свега говоримо о властитим именицама и тада је анафора интрафрастичка. Фреквентне су и личне заменице које анафору ланчано продужавају трансфрастички. У овим случајевима адјективна клауза на коју се катафорички упућује је нерестриктивна. Међутим, адјективна клауза може бити неопходна, иако је реч о одређеном референту, уколико се њеним садржајем реферира о квалификацијама које су нове у дискурсу и информативно релевантне за учеснике у комуникацији. Реч је, заправо, о континуативном типу нерестриктивне клаузе. Рестриктивна је једино када садржи временско ограничење за квалификацију која се приписује антецеденту. Када се анафором упућује на неререференцијални израз, разликујемо две ситуације. Уколико је неререференцијални израз заједничка именица од које се преузима денотат, ако се и садржај адјективне клаузе односи на класу, нема издвајање подскупа, тј. адјективна клауза је нерестриктивна, онда је и анафора референцијална. Уколико се анафором упућује на одређени неререференцијални израз, од њега се преузима денотат, али адјективна клауза као рестриктивна садржи критеријум за издвајање подскупа ентитета који одговарају квалификацији у именском изразу на који се анафорички упућује, онда је реч о коререференцијалним изразима, а то значи да је у питању референцијална анафора.

3.2.2.1.1.1. Релативна адјективна клауза уз ендоецентрични антецедент у интерференцији са допунском експликативном клаузом уз просентенцијализатор

Демонстратив *тај* може бити анакатафоричан, али не засигурно и ендоецентрични антецедент. То су примери када *тај* анафорички упућује на апстрактне именице које су неодређеног и широког значења, односно, чија се семантика приближава нултој вредности. Ове именице помињали смо у поглављу *Катафоричко упућивање именица опште семантике*, који је део поглавља о лексичкосемантичком антецеденту. Издвојили смо именице категоријалне семантике попут *разлог*, *начин*, *средство*, као и следеће апстрактне: *невоља*, *разлика*, *замерка*, *проблем*, *ствар*. Како ове именице немају пропозитивну семантику, то значи да оне захтевају семантичку одредбу. Издвојили смо примере:

(54) “**Невоља** с овим свијетом је *та ШТО* су глупи тако сигурни, а паметни пуни сумње” - Берtrand Расел (www.bosnacitat.com/citati/6248). Међутим, **проблем** са тим ставом је *тај ШТО* када завршиш факс, ти не можеш баш да бираш где и шта ћеш радити (karijera.bos.rs/13 феб 2010). Један од **разлога** је и *тај ШТО* се шанкери по кафићима често запошљавају по принципу “колико можеш шољица да извучеш из кила кафе” (dj-dule.blogspot.com/2006/10/kafa-kafii-kafane.html 1.11.06. 10.00). **Разлика** између села и града је *та ШТО* је трава на селу из једног дијела, а у граду је испрекидана (lajkujem.com/status/1348458). **Проблем** који се јавља код примене поетског језика јесте *тај ШТО* се тим чином све зауставља, урушава се ослонац стварности, сама стварност (www.alma.rs/knjizevni-pregled/broj05/kp04.html). Најбоља **ствар** везана уз 2011. годину је *та ШТО* ће се вјероватно показати бољом од 2012. године”, навео је нобеловац Јозеф Штиглиц (www.e-balkan.net/..27 дец 2011). Сајам је био успешан, а једина **замерка** је *та ШТО* није организован мало раније док су осмаци још били у школама (www.radiostoplus.com/6 јун 2012).

У свим примерима реч је о референцијалној анафори показне заменице *тај* која упућује на референцијални израз одређен уз помоћ модификатора (*невоља с овим свијетом*; *проблем са тим ставом*; *један од разлога*; *разлика између села и града*; *проблем који се јавља код примене поетског језика*; *најбоља ствар везана уз 2011. годину*; *једина замерка*).

У примерима показна заменица *тај* са допунском експликативном клаузом представља предикатив надређене клаузе. Надређена клауза садржи апстрактну

именицу, на коју се упућује анафорички и чији је модификатори везују за ситуациони контекст, али се зависном клаузом, на коју се упућује катафорички, експлицира њен садржај. Термин *експликација* (тумачење, објашњавање) не односи се на посебну врсту зависних клауза, већ „на један специфичан структурно-семантички тип везе који се успоставља између две предикације, доминирајуће и субординативне, преко именског појма, чији се садржај открива том другом предикацијом“ (Ружић 2006: 164)¹⁰⁰. Експликативна клауза представља допуну, комплемент, а не релативну клаузу јер везник *што* није могуће супституисати релативизатором *који*. Онда би требало да показна заменица представља факултативни просентенцијализатор. Али да није реч о просентенцијализатору који упућује на зависну клаузу, показује конгруенција показне заменица са именским изразом на који се упућује анафорички, тако да можемо рећи да ова клауза представља и квалификативну одредбу. На неки начин говоримо о тзв. *допунском атрибуту* (Ружић 2006: 185).

(55) За то има врло *много доказа*, а један је од ~~них~~ и *тај ШТО* није умро природном смрћу (Б. Нушић, 56). Од *нових невоља најгора* је била *та ШТО* је међу Србима сасвим нестало слоге и *ШТО* су поглавари почели један другом да раде о глави (С. Велмар-Јанковић, 42).

Примери (55) илуструју ланчану анафору и то најпре референцијалу, а затим концептуалну, показне заменице *тај* и *та*. Међутим, катафоричко упућивање до зависне клаузе је упућивање уз помоћ којег се добија експликација садржаја непунозначних лексема *доказ* и *невоља*. То значи да и ови искази представљају допунски атрибут, односно овакве конструкције јесу у интерференцији између релативних адјективних клауза са облигаторним ендоецентричним антецедентом и допунских експликативних клауза са факултативним просентенцијализатором, зато их називамо *одредбено-допунским*.

3.2.2.1.2. Показне заменице придевског карактера

Показне заменице придевског карактера за квалитет и квантитет веома су фреквентне са референцијалном анафором. Најчешће су ендоецентрични антецеденти

¹⁰⁰ Овакво одређење термина експликација у складу је са тумачењем Ирене Грицкат која суштину експликације види у „ближем откривању, садржинском разјашњавању речи“ (1975: 79).

адјективним клаузама које су уврштене релативизаторима *какав* и *колики*. На тај начин спој ендочентричног антецедента и релативизатора представља синонимску семантичку компресију (Силић 1984: 22) *овакав/такав/онакав какав* и *оволики/толики/онолики колики*. Међутим, своју фреквенцију уз показне заменице придвског карактера има и релативизатор *који*.

3.2.2.1.2.1. Показна заменица за квалитет

Иако су уз ендочентрични антецедент изражен показном заменицом за квалитет, мање фреквентне адјективне клаузе уврштене релативизатором *који*, анализу почињемо са њима зато што оне илуструју једноставнији тип форичности ендочентричног антецедента, односно анакатафоричко упућивање. Ендочентрични антецедент овог типа може анафорички упућивати и на референцијални израз, након чега се адјективном клаузом примарно одређује референт ендочентричног антецедента, а секундарно упућује на својство референта:

(56) Овакве се промене могу остварити, рецимо, појављивањем **нових речи** (пре свега **таквих КОЈЕ** раније у језику нису постојале јер није било потребе за њима, будући да нису постојали ни одговарајући појмови у искуству говорних представника тога језика, дакле ни у култури коју он заступа), али и мењањем значења већ постојећих речи (М. Радовановић, 124). Верујем да би, у нашим условима, *монархија* само направила још *један нетранспарентни центар моћи*, али **такав КОЈИ** се не може никада сменити (Политика, 22 јан 2012, 21). То, наравно, није тако – идеја је почетни замајац а **рад на њој**, и то **такав КОЈИ други не могу лако копирати**, је оно што може начинити успешан производ и компанију (startit.rs/sest-startap-mitova). Она је у њој непрекидно, данас као и пре. Разуме се, на **свој начин**. Али **такав КОЈИ је у историјском смислу није никад лишио достојанства** (sh.wikipedia.org/wiki/Govor_na_Gazimestanu).

Изрази на које се анафорички упућује јесу референцијални: апстрактне именице (*рад, начин, центар моћи...*) које су индивидуализоване модификаторима (*рад на њој, свој начин, један нетранспарентни центар моћи...*) Антецедент са подразумеваном лексемом коререференцијалан је са референцијалним изразом на који се анафорички упућује. Такође, референт у антецеденту одређује се катафоричким упућивањем, тј. неопходном адјективном клаузом која је уведена релативизатором *који*. Овај релативизатор може се супституисати релативизатором *какав*, а да се информативност

и значење исказа не промени баш зато што је подразумевана лексема у антецеденту корелацијална са референцијалним изразом. Такође, адјективна клауза идентификујући референт не пружа садржај о његовом својству, већ оно остаје истакнуто као неки посебан квалитет референта који је могућ, али још увек хипотетичан. Управо хипотетичност својства имплицира да је реч о било ком својству које одговара критеријуму у адјективној клаузи, односно, нема даљег упућивања јер нема конкретног својства подразумеваног референта у антецеденту.

У српском језику фреквентнији су примери референцијалне анафоре показних заменица за квалитет у улози ендоцентричног антецедента уз релативне клаузе уврштене релативизатором *какав*, који заступа референта и његово својство. На само својство упућује даље анафорички, катафорички, али и егзофорички.

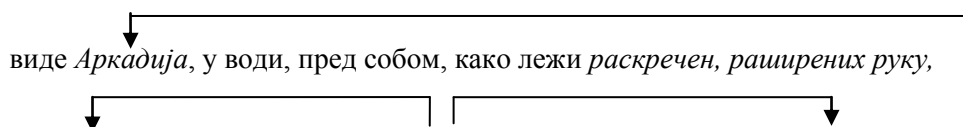
а) Анакатафора антецедента продужена анафором адјективне клаузе

Упућивањем на именицу може да се подразумева и својство на које се такође анафорички упућује, док катафоричко упућивање према адјективној клаузи даје друге релевантне информације о референту чија је одређеност и у односу на својство већ постигнута:

(57) Исколачених очију, давећи се у бари, тада, та округла, иначе увек чиста, насмејана, омалена сељанка, са црним курјуцима, осети сав ужас смрти и, збиља, виде **Аркадија**, у води, пред собом, како лежи *раскречен, раширених руку, мртав, под биљем и муљем, онакав КАКАВ је био оне вечери, тамо, у даљини, код Штукштата, несахрањен*, кад га два сељака нађоше и, дохвативши га за ноге и руке, бацише у Рајну (М. Црњански, 127). Желећи да се додвори Лаушу, старешина је уперио прст баш у **Кирчу** и ни у кога другог, јер му се чинило да је *младић снажан, здрав, сналажљив, отресит и бистар, онакав КАКАВ* господару и треба (Д. Ненадић, 41). Ако је **Аца Кеџ**, *онакав КАКАВ је*, успео да дође до женске, онда је улом погледу стварно наступила инфлација (М. Капор, 154)!

Реконструкција форичности ендоцентричног антецедента:

Исколачених очију, давећи се у бари, тада, та округла, иначе увек чиста, насмејана, омалена сељанка, са црним курјуцима, осети сав ужас смрти и, збиља,

мртав, под биљем и муљем, онакав КАКАВ је био оне вечери, тамо, у даљини, код Штукштата, несахрањен, кад га два сељака нађоше и, дохвативши га за ноге и руке, бацише у Рајну (М. Црњански, 127).

Анафора до подразумеване лексеме у антецеденту (*Аркадија*) је интрафрастичка дистактна, а у последњим примерима и трансфрастичка са већим или мањим дометом у дискурсу. Анафора до квалификатора који су пунозначни (*раскречен, раширених руку, мртав, под биљем и муљем*) интрафрастичка је и контактна, а у последњем примеру и трансфрастичка. У последњем примеру анафоричко упућивање је ланчано до дела дискурса где је књижевни лик (*Аца Кеџ*) описан. Овакав исказ као деконтекстуализован могућ је и са егзофоричком референцијом за реалне личности (види пасус (в)).

Релативизатор *какав* у адјективној клаузи свих примера заступа референт који је већ одређен по својству, а садржај релативне клаузе реферира о већ познатом својству на начин који је релевантан надређеној клаузи. У свим примерима у питању је антецедент изражен показном заменицом *онакав* која својим емфатичким акцентом истиче неопходност, тј. рестриктивност адјективне клаузе.

б) Анакатафора антецедента продужена катафором адјективне клаузе

Ендоцентрични антецедент може да упућује анафорички само на именицу, а да је својство експлицирано као финализовани део адјективне клаузе, тј. на њега се упућује катафорички:

(58) Затим, не надајући се злу, дође брату **онакав КАКАВ се био растао, здовољан, пакостан и жут** (М. Црњански, 38). И тако јој се, кроз плач, чинио **Вук Исакович** и његова кожа и његове очи, уста, као неко биље и сазвежђе које није могла да заборави све док јој се, у мислима, не појави **онакав КАКАВ је сад: кривоног, подбуо и тежак, као буре** (М. Црњански, 43). У том тренутку бакута наглим покретом руке попали сва светла у кући и **стан** нам израња из сумрака лажне отмености, го као жица без изолиранда, без боје, мириса и укуса, тачно **онакав КАКАВ је већ десет година, испреграђиван и искрпљен, зашивен на сто места**, а ипак тако некако наш, то јест мој, да ми сузе пођоше на очи, на часну реч (М. Капор, 149)!

У примерима (58) адјективна клауза је рестриктивна јер својим садржајем упућује на временску ограниченост својстава која су продуженом катафором експлицирана и приписују се одређеном референцијалном изразу.

(59) Њихов **противник** је редовно био голема брката сподоба, крвожедна људина која закоље противника па после олиже сабљу, никако није био **онакав КАКАВ је стварно био** — преплашени себар кога је његов властелин покупио са њиве, тутнуо му у руке копље којим овај никад није руковао и послао га ка гомили његових непријатеља (Д. Ненадић, 41). Понекад ми се учини да би он некако и прешао преко моје писмености да сам **ја** изгледом био достојан тога умећа. Но **овакав КАКАВ сам**, по Прохору, нисам био низашто. Глава ми је ћошкаста, коса тршава и чекињаста. Руке су ми две квргаве мотке с млитвим месом и смежураном кожом. Не знам какав би изглед Прохор тражио за писмена човека, знам толико да овај просто не би смео да изгледа као ја (Д. Ненадић, 6). **Онакав КАКАВ је био у животу, природан, кротак, питом, човекољубив, такав** је и у свом писању (Ј. Скерлић, 71).

У примерима (59) адјективна клауза је нерестриктивна јер реферира о савремености својстава који се продуженом катафором експлицирају а у вези су са одређеним референцијалним изразом.

Реконструкција форичности оваквих исказа:

(Антоније Исакович) Затим, не надајући се злу, дође брату **онакав КАКАВ се био растао, зловољан, пакостан и жут** (М. Црњански, 38).

У овим примерима анафоричким упућивањем еноцентричног антецедента упућује се само на референт, а катафором се упућује на садржај адјективне клаузе, а затим на својство (увек је то актуелни предикатив) које је финалном позицијом истакнуто, тако да се интонацијом намеће друга катафора. Да је у питању ланчана катафора, потврђује претпоследњи пример у групи (59) где је продужена катафора трансфрастичка. У овим примерима са релативизатором *какав* адјективном клаузом се најављује садржај о својству које је актуелно. Та издвојеност актуелног предикатива и

његова фокусираност сугерисана је његовом финализацијом, као и паузом, тј. интонацијски, или цртом, тј. интерпункцијски.

Ендоцентрични антецедент у последњем примеру у групи (59) такође има анакатафоричко и продужено катафоричко упућивање до експликације својства референта у антецеденту. Међутим, поред тога, овај исказ садржи и корелатив *такав* којим се додатно истиче својство одређеног референта, односно корелатив *такав* кореференцијалан је са читавом конструкцијом *ендоцентрични антецедент + релативна клауза + експлицирано својство референта*.

в) Анакатафора са егзофором ендоцентричног антецедента

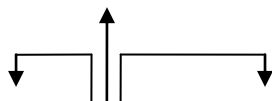
Ендоцентрични антецедент може да упућује анафорички на именицу и катафорички на адјективну клаузу, која не реферира о својству, и тек ванјезички контекст, тј. опште знање или заједничко знање комуникатора о својству референта обезбеђује одређење референта према релевантном својству. То значи да говоримо и о егзофори:

(60) Они сматрају да је **свет овакав КАКАВ је данас** сувише заглибио, и да је већина људи постала аморфна маса обликована медијима (www.011info.com). Па како је онда Додик постао и горе од тога, што рече Месић, и да ли **Милорад Додик, такав КАКАВ је**, све више смета **Борису Тадићу? Оваквом КАКАВ је** (<http://www.pecat.co.rs/2011/09/ovakav-dodik-odgovara-jedino-rs/>). Колико их је било, тешко је набројати, али битно је рећи да **свет** не би био *овакав КАКАВ сада јесте*, да њих није било (<http://www.novasvest.com/opisi-tehnika/20-opisi-tehnika/310-usvetluvremena.html>). Светислав Басара: "Не треба нам уопште **сајам књига, овакав КАКАВ** јесте..." (http://www.bundolo.org/templates/forum_view.php?categ=107&id=4920&sort=3). Ако **буџет** буде *овакав КАКАВ је сада* ја нисам спреман да га подржим јер је линеарно умањење плата, које је предвиђено у Нацрту буџета који смо добили у Председништву, у ситуацији у каквој смо сад не подразумејева смањење плаћа функционерима (<http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Predsjednistvo-SDP-a-podrzalo-budzet-137933.html>).

Анафора ових антецедената увек је референцијална, тј. ендоцентрични антецедент упућује на референцијалне изразе који су јединствени и због тога увек одређени (*Милорад Додик, Борис Тадић, свет*) или упућује на знање о ванјезичкој стварности за

које постоји претпоставка да га саговорници деле (*сајам књига, буџет*). У питању су примери предикативних клауза, тј. адјективна клауза је део предикатива (је *овакав какав је данас*; не би био *овакав какав сада јесте*; буде *овакав какав је сада*) или су то конструкције са актуелним предикативом, тј. атрибутска клауза представља својеврсну атрибутско-адвербијалну одредбу (Милорад Додик, *овакав какав је*; сајам књига, *овакав какав јесте*).

Заправо, структурално гледано у овим примерима имамо инверзију у оквиру номиналне синтагме. Катафором упућује се на адјективну клаузу која је уведена релативизатором *какав* и која не реферира о квалитету, већ јој је функција да имплицира опште знање о референту из ванјезичке стварности. Тако и сам антецедент и пре катафоричког упућивања према адјективној клаузи може, захваљујући сталној семантици заменица *овакав, такав*, упућивати егзофорички тј. упућивати на већ познате карактеристике које су део нејезичког контекста.

Они сматрају да је **свет *овакав* КАКАВ је данас** сувише заглибио, и да је већина људи постала аморфна маса обликована медијима, имуни и потпуно равнодушни... (www.011info.com).

Да је егзофоричко упућивање примарно у односу на катафоричко, показује и циркуларно упућивање показне заменице *овакав/такав* у функцији антецедента на релативизатор *какав* (адверб *данас* могуће је анулирати) и наравно подразумевано упућивање релативизатора *какав* на антецедент *овакав/такав*. То значи да је адјективна клауза нерестриktivна и могуће ју је анулирати, јер она на неки начин редуплицира егзофоричку референцију. У реконструкцији, најпре, анулирамо адјективну клаузу, а затим враћамо показну заменицу у иницијални положај синтагме:

[←Они сматрају да је ***овакав* свет** сувише заглибио, и да је већина људи постала аморфна маса обликована медијима, имуни и потпуно равнодушни...]

Реконструисани пример показује да је адјективна клауза нерестриktivна и да њеним анулирањем исказ није изгубио на информативности, већ на експресивности,

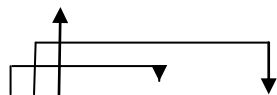
што значи да су разлози овакве конструкције, тј. истицања знања о квалитету/квалификацији референта (између осталог) – стилски.

У примерима из групе (в) најфреквентнији ендоцентрични антецедент јесте *овакав*. Стална семантика ове показне заменице јесте да упућује на временску, просторну или смисаону блискост, тако да коренспондира са (не)експлицираним деиктичким прилозима *сада*, *данас*, *овде*... Ендоцентрични антецеденти *онакав* реферира о просторној или временској удаљености, тј. дистанци, док *такав* показује највећу неосетљивост на домете и може чак да коренспондира са прилгом *увек*.

Конструкцију коју чине ендоцентрични антецедент и адјективна клауза у улози актуелног предикатива могуће је пермутовати са одређеним референцијалним изразом на који ендоцентрични антецедент упућује:

(61) *Онакав КАКАВ је он* чини згодан прелаз од црквеног владара ка световном, од владике Петра I ка кнезу Данилу (Ј. Скерлић, 133). “*Овакав КАКАВ је - Добој* више није мој град” (www.tipura.com/nasenovine/clanci/ramajana_hidic_demirovic.htm). *Овакав КАКАВ је, свет* можда ни не заслужује бољу перспективу (<http://www.magazin-tabloid.com/casopis/index.php?id=06&br=248&cl=30>). *Овакав КАКАВ је сад овај видео*, који приказује ретро дизајн намештаја 50-их и 60-их, права је мала студија истраживања светла, композиције и монтаже (<http://www.bestshopmagic.com/lifestyle/video/2803/da-li-biste-zeleli-ovakav-namestaj>).

Илустроваћемо форичност ендоцентричних антецедената у оваквим примерима:

Овакав КАКАВ је, свет можда ни не заслужује бољу перспективу (www.magazin-tabloid.com/casopis/index.php?id=06&br=248).

Евидентно је реч о удвојеном катафоричком упућивању које је допуњено и егзофоричким, што, у односу на претходне примере, показује флексибилност показних заменица када је у питању њихова форичност.

в1) Анакатафора антецеденте продужена егзофором адјективне клаузе

Егзофоричко упућивање у оквиру писане реализације дискурса само по себи представља специфичност, што се форичности антецедената тиче. Та специфичност додатно је маркирана чињеницом да и адјективна клауза може егзофорички да упућује:

(62) Може се претпоставити да је код балканских Срба на крају XVII века, бар у варошима, било извесних **школа**, отприлике **онаких КАКВЕ су биле код Грка** (Ј. Скерлић, 19). И човек од истине, искрен дух, он презире лаж, самообману, личну и националну сујету, фразу, »краснорјечија шум«, но казује нагу и тужну истину, **ствари онакве КАКВЕ јесу, неуплешавану »сушчност«** (Ј. Скерлић, 130). Савана има **своје шумарке и своје шуме**, тамне, хладовите, тропске, које су баш **онакве КАКВЕ ми замишљамо да су прашуме, пуне боја, огромних цветова, змија, зверских појила** (Р. Петровић, 31). Да не бих сасвим изгорео, бирајући између палминог вина и воде, ја први пут откако сам у Африци пијем **воду онакву КАКВУ је дала природа и КАКВУ пију урођеници** (Р. Петровић, 53). Да је **хотел** ницао тачно **онакав КАКАВ је описан у пројекту**, може да потврди чак и фирма „СГС Београд“, коју су Швајцарци ангажовали као очи на терену, а она никада није уписала ниједну примедбу у грађевински дневник, уверава Ристић (Политика 14.09.2011, 12).

Реконструисаћемо форичност оваквог антецедента:

(...), било је извесних **школа**, отприлике **онаких КАКВЕ су биле код Грка** (Ј. Скерлић, 19);

У овом примерима ендоцентрични антецедент **онакав** анафорички упућује на референцијални израз, а затим се антецеденту приписује својство упућивањем на ванјезички контекст, али је пре тога неопходно катафоричко упућивање према адјективној клаузи која својим садржајем спецификује и на тај начин прецизира егзофоричку референцију. Адјективном клаузом се може упућивати на својство али посредно, поређењем са другим референтом чија су својства еквивалентна или градационо степенована и онда је адјективна клауза уведена релативизатором **какав**. Само својство је дато у релацијама према сличним својствима другог референта, али се о својству не реферира, већ се упућује на знање о ванјезичкој стварности. То значи да је

адјективна клауза рестриктивна и њоме се имплицира опште знање тј. упућује се на већ познате карактеристике које су део нејезичког контекста.

[←*Може се претпоставити да је код балканских Срба на крају XVII века, бар у варошима, било извесних **школа**, отприлике **онаквих**.]

Реконструкција потврђује да је израз неинформативан уколико се анулира рестриктивна адјективна клауза. Дакле, у оваквим примерима имамо егзофоричко упућивање адјективне клаузе, што представља специфичност.

Анализа је показала да су показне заменице за квалитет врло фреквентне у улози ендоцентричног антецедента. Такође, оне илуструју различите типове форичности оваквог антецедента. Зато смо у анализи кренули од анакатафоричког упућивања ендоцентричног антецедента уз релативизатор *који*, без обзира што је овај релативизатор мање фреквентан у оваквој улози. У оваквим исказима реч је о хипотетичком својству подразумеваног антецедента, односно о било ком својству које одговара критеријуму у релативној клаузи, зато даља упућивања до конкретног својства нису потребна. Међутим, што се форичности тиче, релевантни су искази са релативизатором *какав*, који заступа референта и његово својство, а они су истовремено и фреквентнији. На само својство упућује се даље анафором, катафором, али и егзофором ендоцентричног антецедента преко адјективне клаузе, с тим што егзофоричко упућивање има својих специфичности. Реч је о исказима у којима егзофора претходи катафори, тј. егзофорички реферира сам антецедент или егзофора следи након катафоричког упућивања до рестриктивне адјективне клаузе, што значи да егзофорички упућује адјективна клауза.

3.2.2.1.2.2. Показна заменица за квантитет

Ендоцентрични антецеденти са показном заменицом за количину *оволики*, *толики*, *онолики* увек анафорички упућују на референцијалне изразе који су одређени или својом јединственошћу, или ситуационим контекстом, јер немогуће је познавати количину као својство референта неодређеног именског израза. Дакле, у вези са овим антецедентима изостаје концептуална анафора, тј. можемо говорити само о референцијалној.

а) Анакатафора са егзофором ендоцентричног антецедента

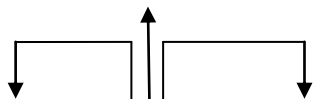
Најпре издвајамо исказе у којима ендоцентрични антецедент анафорички упућује на јединствени референт:

(63) Зашто би **свемир, оволики КОЛИКИ је**, имао у себи само нас Земљане, а не још велики број цивилизација које би га чиниле једним извором живота (static.astronomija.co.rs/teorije/SETI/radio/seti.htm). Па лепо, тада је било посла и **Београд** није био **оволики КОЛИКИ је** данас (www.scribd.com/doc/67938944/Tramvaj-Boris-Grgurovic). То је довољан доказ и податак да се **Нови Сад** експлозивном брзином увећава и сам је својом заслугом постао **оволики КОЛИКИ сад јесте** (<http://forum.krstarica.com/showthread.php/76245-Tachan-broj-stanovnika/page5>).

Референт одређен ситуационим контекстом и знањем о ванјезичкој стварности:

(64) Ми смо испоштовали процедуре и, да су повјеровали, не би био **одзив пољопривредника оволики КОЛИКИ је** (Независне, 13 април 2012, 9). Управо зато је **терен за корупцију оволики КОЛИКИ је** (www.magazin-tabloid.com/srp/clanak.php?br=131&clanak=6). Зашто је **атом водоника толики КОЛИКИ је**, зашто није већи или мањи (forum.krstarica.com/showthread.php/31879 22 јул 2004). „**Капацитет дворане је толики КОЛИКИ је**, нигде не пише минимум или максимум дворане за кошаркашку утакмицу (www.b92.net/sport/kosarka/vesti.php?yyyy=2012&mm). Увек ме нервира то што су **корени ђумбира толики КОЛИКИ су** и онда га купим за неко јело и, колико год се трудила, никад га не искористим до краја (<http://zloprase.com/page/18/>). **Трошак камата је толики КОЛИКИ је**, ту је немогуће остварити уштеду на кратак рок (<http://trzisnoresenje.blogspot.com/2012/05/gde-i-kako-ustedeti.html>).

Реконструишемо форичност ендоцентричног антецедента:

Зашто би **свемир, оволики КОЛИКИ је**, имао у себи само нас Земљане, а не још велики број цивилизација које би га чиниле једним извором живота (static.astronomija.co.rs/teorije/SETI/radio/seti.htm.)

У примерима (63 и 64) анафора ендоцентричних антецедената увек је референцијална, тј. упућује на референцијалне изразе који су јединствени и због тога увек одређени (*свемир, атом водоника, Београд, Нови Сад,...*) или упућује на знање о

ванјезичкој стварности за које постоји претпоставка да га комуникатори деле (*терен за корупцију, одзив пољопривредника, број незапослених, капацитет дворане, корени ђумбира...*). Катафором се упућује на адјективну клаузу која је уведена релативизатором *колики* и која није носилац садржаја о квантитету, већ имплицира знање о квантитативном својству референта у антецеденту које је део ширег дискурсног контекста. Тако се на квантитативно својство упућује или трансфрастичком анафором, или је оно део ванјезичког контекста, тј. знања који деле комуникатори, тада је реч о егзофори. Другим речима цикличним упућивањем ендоцентричног антецедента *оволики, толики* и релативизатора *колики* у ствари се упућивање продужава анафорички или чешће егзофорички.

Анакатафорички ендоцентрични антецедент у овим примерима *оволики* и *толики*, захваљујући својој сталној семантици и форичности, и пре адјективне клаузе може продужено упућивати анафорички и егзофорички, што значи да је адјективна клауза нерестриктивна, тј. испустива.

И у овим примерима антецедент са адјективном клаузом представља део предикативне клаузе (је *толики колики* је; није био *оволики колики* је данас; је постао *оволики колики* сад јесте; је *оволики колики* је; не би био *оволики колики* је; су *толики колики* су) или актуелни предикатив (свемир, *оволики колики је*; терен за корупцију, *оволики колики је*). Овакве констрикције можемо реконструисати тако што бисмо анулирали адјективну клаузу и вратили показну заменицу у иницијални положај синтагме:

Зашто би **свемир**, *оволики КОЛИКИ је*, имао у себи само нас Земљане, а не још велики број цивилизација које би га чиниле једним извором живота (static.astronomija.co.rs/teorije/SETI/radio/seti.htm).

[←Зашто би **оволики свемир** имао у себи само нас Земљане, а не још велики број цивилизација које би га чиниле једним извором живота.]

Реконструисани пример показује да исказ није изгубио на информативности, већ на експресивности, што значи да су, као и код сличних конструкција са квалитативним

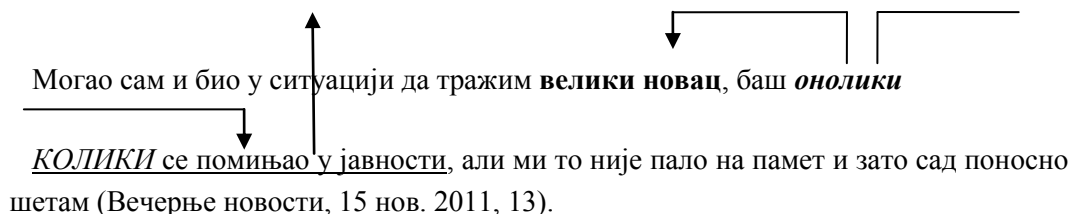
показним заменицама у антецеденту, разлози овакве употребе између осталог су стилски.

a1) Анакатафора продужена егзофором адјективне релативне клаузе

Када је референцијални израз на који еноцентрични антецедент анафорички упућује количински неодређен, а количина је релеванта за информативност исказа, онда пре свих еноцентрични антецедент *онолики* катафорички упућује на адјективну клаузу која је уведена релативизатором *колики*:

(65) Могао сам и био у ситуацији да тражим **велики новац**, баш *онолики* КОЛИКИ се помињао у јавности, али ми то није пало на памет и зато сад поносно шетам (Вечерње новости, 15 нов. 2011, 13). Израђен је од квалитетне пластике, истинит **излазни напон**, тачно *онолики* КОЛИКИ приказује на дисплеју, поровераван са више унимера (www.e-cigserbia.com/showthread.php). Фотоапарат је релативно мали, с **рукохватом** који је таман *онолики* КОЛИКИ и треба да буде и дугмадима која су могла бити мало мања (www.refoto.rs/broj-63/tehnika/dslr-zadobar-pocetak.170.html). Основни проблеми са којим се сусрећу инжењери јесте потреба да систем има минималан **животни век** бар *онолики* КОЛИКИ је и век просечног лаптопа (www.sk.rs/2009/07/sknt01.html).

У примерима (65) еноцентрични антецедент је *онолики*, такође, интрафрастички контактано или дистактно анафорички упућује на именски израз, што показује и реконструкција:

Међутим, његово катафоричко упућивање захтева рестриктивну адјективну клаузу, која својим садржајем прецизира даља упућивања. То значи да неиспустива адјективна клауза ипак није носилац садржаја о количини, већ дескриптивно упућује на знање о количини у ванјезичкој стварности са којом је количина као својство

подразумеване лексеме у антецеденту пропорционална (*колики* се помињао у јавности, *колики* приказује на дисплеју, *колики* Република даје). У оваквим примерима ендоцентрични антецедент је корелативан са референцијалним изразом на који упућује.

(66) Ако динар настави да слаби, **ефекти појефтињења**, ако их и буде неће бити **толики** КОЛИКИ би били са стабилним динаром (Политика, 16, мај 2012, 18). Јасно је да ће само они који буду умерени у својим захтевима имати посла и остварити **профит**, који неће бити **онолики** КОЛИКИ је био пре доласка кризе (http://www.pressonline.rs/sr/vesti/vesti_dana/story/81037/Kupi+stan+dok+ne+prode+kri+za.html). У финалу, Надал је имао **ветар у леђа** са трибина, али не **толики** КОЛИКИ су медији најављивали (<http://kapital.rs/vesti/2012/02/vatromet-za-jake-zivce/>). Ми смо и даље у **минусу** али не **оноликом** КОЛИКО смо мислили и оčekивали, па ћемо зато подићи и потрошити незарађено (www.ekonomski-program.rs/ministarstvo_finansija.htm). Председник Скупштине Новог Сада Александар Јовановић рекао је да **буџет** није **онолики** КОЛИКИ би градске власти желеле и оценио да је буџет такав пре свега због економске кризе (http://www.rtv.rs/sr_lat/vojvodina/novi-sad/budzet-novog-sada-22-2-milijarde-dinara_291956.html). Данас је више хиљада људи изашло на улице да протестује, али чини се да **протест** није био **онолики** КОЛИКИ је оčekиван (kontrapunkt.info/analiza-ruskih-izbora).

Ендоцентричним антецедентом који представља показна заменица за количину у примерима (66) такође се анафором упућује на референцијални израз. Изрицање квантитета (које представља својство подразумеваног референта именичког појма у антецеденту) експлицитно је поређењем те количине са количином о којој реферира адјективна клауза. А само поређење је засновано на градационом степеновању у односу на референт именичког појма адјективне клаузе. Да је реч о непропорционалним количинама, указује и употреба негације, а да ли је у питању већа или мања количина од оне на коју упућује адјективна клауза, без (ситуационог) контекста није јасно. Израз је тако информативан само за учеснике у комуникацији који деле заједничко знање о ванјезичкој стварности јер се адјективном клаузом егзофорички упућује на то знање.

Када је у питању показна заменица придевског карактера за квантитет у улози анакатафоричког антецедента, можемо говорити само о његовој референцијалној анафори. Том анафором упућује се на референцијалне изразе који су јединствени и због

тога увек одређени или се упућује на знање о ванјезичкој стварности у вези са одређеношћу референта, за које постоји претпоставка да га комуникатори деле. Ова анафора је интрафрастичка и чешће контактна. Међутим, када је у питању упућивање на квантитативно својство одређеног референцијалног израза, увек је реч о продуженом упућивању са даљим дометом, односно на нивоу исказа никада није експлицирано то квантитативно својство, те је најчешће реч о егзофоричком упућивању.

Анакатафорички еноцентрични антецедент *оволики* и *толики*, захваљујући својој сталној семантици и форичности, и пре адјективне клаузе могу продужено упућивати анафорички, чешће егзофорички, што значи да је адјективна клауза нерестриktivна, тј. испустива. У овом случају, реч је о анакатафоричком упућивању еноцентричног антецедента где катафори претходи егзофора еноцентричног антецедента. Међутим, катафоричко упућивање еноцентричног антецедента *онолики* захтева рестриktivну адјективну клаузу која својим садржајем прецизира даља упућивања, тј. упућује на знање о количини у ванјезичкој стварности са којом је количина као својство подразумеване лексеме у антецеденту пропорционална или непропорционална. У овом случају, реч је о анакатафоричком упућивању еноцентричног антецедента које се продужава егзофором адјективне релативне клаузе.

3.2.2.2. Присвојна заменица са референцијалном анафором

Присвојна заменица у улози референцијалног еноцентричног антецедента фреквентна је само у разговорном стилу:

(67) **Наши КОЈИ** живе у Доминиканској републици? (Дискусије - Форуми 10. мај 2012. www1.serbiancafe.com/.../nasi-koji-zive-u-dominikanskoj-republici). **Наши КОЈИ** ратују у Босни хоће пуну плату (www.vesti.rs/.../). Па **ови твоји КОЈИ** краду народ Србије послали су га у затвор, радикали издали (forum.burek.com/predpredizborna-kampanja-za-izbore-2012-godine).

У примерима (67) присвојна заменица представља неодређени референцијални еноцентрични антецедент. Овакви примери фреквентни су у разговорном стилу и заједничко знање комуникатора пресудно је за употребу ових заменица као еноцентричних антецедената. То значи да само на основу ширег контекста може бити

одређено на кога се припадност, потенцирана присвојним заменицама, односи. Уколико је у питању писана форма разговора у контексту форума и блогова на интернету, можемо говорити и о трансфрастичкој анафори ендоцентричног антецедента, али је извесније да ови примери припадају посебном типу ендоцентричног антецедента где обавезном катафоричком упућивању према адјективној клаузи претходи егзофоричка референција. У последњем примеру у антецеденту се поред присвојне налази и показна заменица (*ови твоји*) која својом сталном семантиком појачава референцијалност израза и упућивање на комуникатора.

3.2.2.3. Општа заменица са референцијалном анафором

Општа заменица у улози анакатафоричког ендоцентричног антецедента са референцијалном анафором врло је мало фреквентна у савременом српском језику. У корпусу смо издвојили пример:

(68) *Ретка болест је свака КОЈА се јавља код једног од 2.000 грађана*, али од неких може да болује и једна особа на неколико стотина, хиљада, па и милиона људи, док оболелима друштво мора пружити подршку на свим нивоима и у свим фазама болести, речено је у Скупштини Београда на округлом столу о ретким болестима (www.norbs.rs/norbs-mediji.php).

Пример (68) издваја се својом конструкцијом. Ендоцентрични антецедент са адјективном клаузом део је предикативне клаузе, односно представља предикатив. Таква конструкција омогућава да се ендоцентричним антецедентом анафорички упућује на денотат именице *болест* из синтагме *ретка болест*, а катафоричким упућивањем према адјективној клаузи упућује се на критеријум за издвајање подскупа референата који ће одговарати квалификацији *ретка*. Тако да је ендоцентрични антецедент са подразумеваном лексемом и адјективном клаузом као спецификатором кореференцијалан референцијалном изразу на који се анафорички упућује. Видели смо (параграф 2.2.2.1.1.) да је у оваквој улози фреквентнија показна заменица *онај*.

3.2.2.4. Квантификатор са референцијалном анафором

И када је у питању референцијална анафора анакатафоричког ендоцентричног антецедента, фреквентни су редни бројеви нарочито *први* и *последњи*:

(69) *Наши тенисер је тек **шести у историји КОЈИ је у „опен ери” (од 1968) освојио три гренд-слем турнира у истој години,** после Лејвера (једини има четири од четири), Конорса, Виландера, Федерера и Надала (Политика, 13.09.2011, 18). Вучић: Бићу **први КОЈИ ће бити реконструисан** (www.telegraf.rs/vesti/.../791393-sns-odlucuje-rekonstrukcija-ili-izbori 26.07.2013, 3). Кокан Младеновић: **Бинђић је последњи КОЈИ је давао наду.** (Блиц 10.03.2013, 4). **Мерцедес С63 АМГ последњи КОЈИ ће покретати 5,5 литарски В8 Твин** · (www.naslovi.net/2013-09-19/auto-blog/...poslednji.../7150775).*

У примерима (69) еноцентрични антецедент упућује на одређени референцијални израз (*Новак Ђоковић* (посредно), *Вучић*, *Бинђић*, *Мерцедес С63 АМГ*), међутим, та анафора је концептуална јер се у антецеденту може подразумевати само лексема која представља хипероним (*тенисер*, *политичар*, *мерцедес*), то значи да је анафора истовремено и асоцијативна. Еноцентрични антецедент је одређен и корелативан са одређеним референцијалним изразом на који анафорички упућује тек након катафоричког упућивања према рестриктивној адјективној клаузи.

(70) Овај је црнац, уосталом, **први КОГА сам видео** да је сасвим антипатичног лика и безобзирног држања (Р. Петровић, 10). Враћам се још једном у претходни ходник, решен да сликам **онога трећег КОЈИ је тако страхан** (Р. Петровић, 124). **Томе трећем, КОЈИ је смејући се кроз живот и животу прошао своју стазу,** поверавам да испише ове листове моје јубиларне књиге, јер он је једини видео живот (Б. Нушић, 7).

У првом примеру из групе (70) у антецеденту је супстантиватизирани редни број (*први*) који упућује на именски израз који је садржај надређене клаузе (*црнац*) и на тај начин имамо одређени антецедент и мимо адјективне клаузе. Други пример такође садржи супстантиватизирани редни број са демонстративном заменицом (*онога трећег*) која анафорички упућује на садржај дискурса који прехтоди релативној реченици, а то значи да је реч о трансфрастичкој анафори која у трећем примеру омогућава иницијалну позицију еноцентричном антецеденту.

Поред концептуалне анафоре анакатафоричког еноцентричног антецедента, издвојили смо и исказе са референцијалном анафором. Анализа је показала да су показне заменице за идентитет изузетно фреквентне као анакатафорички еноцентрични антецеденти са референцијалном анафором. Оне упућују на

референцијалне и на неререференцијалне изразе. Када су у питању референцијални одређени изрази, пре свега говоримо о властитим именицама и тада је анафора интрафрастичка. Фреквентне су и личне заменице које анафору ланчано продужавају трансфрастички. У овим случајевима адјективна клауза на коју се катафорички упућује је нерестриktivна. Међутим, адјективна клауза може бити неопходна, иако је реч о одређеном референту, уколико се њеним садржајем реферира о квалификацијама које су нове у дискурсу и информативно релевантне за учеснике у комуникацији. Реч је, заправо, о континуативном типу нерестриktivне клаузе. Рестриktivна је једино када садржи временско ограничење за квалификацију која се приписује антецеденту. Када се анафором упућује на неререференцијални израз, разликујемо две ситуације. Уколико је неререференцијални израз заједничка именица од које се преузима денотат, ако се и садржај адјективне клаузе односи на класу, нема издвајање подкупа, тј. адјективна клауза је нерестриktivна, онда је и анафора референцијална. Уколико се анафором упућује на одређени неререференцијални израз, од њега се преузима денотат, али адјективна клауза као рестриktivна садржи критеријум за издвајање подкупа ентитета који одговарају квалификацији у именском изразу на који се анафорички упућује, онда је реч о кореференцијалним изразима, а то значи да је у питању референцијална анафора. Такође, показали смо и да демонстратив *тај* може као анакатафорични ендоецентрични антецедент конгруирати са именским изразом на који референцијалном анафором упућује, али да је истовремено и факултативан као просентенцијализатор док катафорички упућује на допунску експликативну клаузу. То су искази у којима се анафором упућује на апстрактне именице које су неодређеног и широког значења, док катафором се упућује на зависну клаузу која представља део предикативне клаузе, тј. која експлицира садржај апстрактне именице. Из тог разлога овакве исказе назвали смо *одредбено-допунским*.

Такође, и показне заменице за квалитет врло су фреквентне у улози ендоецентричног антецедента. Оне илуструју различите типове форичности оваквог антецедента. Зато смо у анализи кренули од анакатафоричког упућивања ендоецентричног антецедента уз релативизатор *који*, без обзира што је овај релативизатор мање фреквентан у оваквој улози. У оваквим исказима реч је о хипотетичком својству подразумеваног антецедента, односно о било ком својству које

одговара критеријуму у релативној клаузи, зато даља упућивања до конкретног својства нису потребна. Међутим, што се форичности тиче, релевантни су искази са релативизатором *какав*, који заступа референта и његово својство, а они су истовремено и фреквентнији. На само својство упућује се даље анафором, катафором, али и егзофором ендоецентричног антецедента, с тим што егзофоричко упућивање има својих специфичности. Реч је о исказима у којима егзофора претходи катафори, тј. егзофорички реферира сам антецедент или егзофора следи након катафоричког упућивања до рестриктивне адјективне клаузе, што значи да егзофорички упућује адјективна клауза.

Када је у питању показна заменица придевског карактера за квантитет у улози анакатафоричког антецедента, можемо говорити само о његовој референцијалној анафори. Том анафором упућује се на референцијалне изразе који су јединствени и због тога увек одређени или се упућује на знање о ванјезичкој стварности у вези са одређеношћу референта, за које постоји претпоставка да га комуникатори деле. Ова анафора је интрафрастичка и чешће контактна. Међутим, када је у питању упућивање на квантитативно својство одређеног референцијалног изрази, увек је реч о продуженом упућивању са даљим дометом, односно на нивоу исказа никада није експлицирано то квантитативно својство, те је најчешће реч о егзофоричком упућивању. Анакатафорички ендоецентрични антецедент *оволики* и *толики*, захваљујући својој сталној семантици и форичности, и пре адјективне клаузе могу продужено упућивати анафорички, чешће егзофорички, што значи да је адјективна клауза нерестриктивна, тј. испустива. У овом случају, реч је о анакатафоричком упућивању ендоецентричног антецедента где катафори претходи егзофора ендоецентричног антецедента. Међутим, катафоричко упућивање ендоецентричног антецедента *онолики* захтева рестриктивну адјективну клаузу која својим садржајем прецизира даља упућивања, тј. упућује на знање о количини у ванјезичкој стварности са којом је количина као својство подразумеване лексеме у антецеденту пропорционална или непропорционална. У овом случају, реч је о анакатафоричком упућивању ендоецентричног антецедента које се продужава егзофором адјективне релативне клаузе.

Присвојна заменица у улози референцијалног ендоцентричног антецедента фреквентна је само у разговорном стилу на форумима и блогovima интернета и онда говоримо о трансфрастичкој анафори. Уколико је реч о усменој реализацији разговорног стила, имамо егзофоричку референцу. Како су овакви примери фреквентни у разговорном стилу, заједничко знање комуникатора пресудно је за употребу ових заменица као ендоцентричних антецедената. То значи да само на основу ширег контекста може бити одређено на кога се припадност, потенцирана присвојним заменицама, односи.

Општа заменица у улози анакатафоричког ендоцентричног антецедента са референцијалном анафором врло је мало фреквентна у савременом српском језику и то најчешће кад је ендоцентрични антецедент са адјективном клаузом део је предикативне клаузе, односно представља предикатив. Таква конструкција омогућава да се ендоцентричним антецедентом анафорички упућује на именицу чији се денотат преузима, а катафоричким упућивањем према адјективној клаузи упућује се на критеријум за издвајање подскупа референата који ће одговарати квалификацији у именском изразу на који се упућује ради денотације. На тај начин је ендоцентрични антецедент са подразумеваном лексемом и адјективном клаузом као спецификатором коререференцијалан именском изразу на који се анафорички упућује.

Анализа је показала да се и квантификатор може наћи у улози анакатафоричког ендоцентричног антецедента и то пре свега редни бројеви (*први* и *последњи*) који представљају придевске речи. Након анафоричког асоцијативног упућивања до одређеног референцијалног израза чиме се издваја денотат, следи рестриктивна адјективна клауза која одређује антецедент. Овако адјективном клаузом одређен антецедент је коререференцијалан са именским изразом на који се упућивало анафорички, тако да закључујемо да је анафора референцијална.

Закључак

У овом делу истраживања анализирали смо еноцентрични антецедент. Под термином еноцентрични антецедент подразумевамо антецедент који се односи на групу синтаксички повезаних речи, у којој је подређени члан функционално еквивалентан групи, односно супстантиватизиран. Овај антецедент може катафорички или анакатафорички упућивати. Под анакатафоричким упућивањем подразумевамо антецедент који и анафорички упућује са мањим или већим дометом у дискурсу, али и катафорички упућује према адјективној клаузи. Управо анафоричко упућивање омогућава широки дијапазон подразумеваних лексема у антецеденту и њихово елиптирање. Односно, ово елиптирање именице из антецедента омогућено је језичким контекстом. Због тога је форичност антецедента пресудна у постизању одређености референта, а на тај начин и информативности дискурса. У оваквим примерима адјективна клауза односи се на именицу чији се лексички садржај и граматичка својства подразумевају и кад именица није у антецеденту.

2.1. Еноцентрични антецедент имаће само катафоричко упућивање према релативној клаузи у исказима у којима именица која је изостављена из антецедента није експлицирана у контексту. У ситуацијама када контекст не садржи одговарајућу именицу, онда се на основу сталног садржаја заменице и садржаја адјективне клаузе претпоставља именички садржај и он је по правилу општег карактера, тј. обележја су му [+људско] и [+/-једнина], па је зато и изостављен као редундантан (најчешће је претпостављени лексем именица *човек / људи*). То значи да еноцентрични антецедент представља најчешће неререференцијални израз.

Да би овако описани еноцентрични антецедент могао имати само катафоричко упућивање према релативној клаузи, морају бити задовољени следећи услови:

- Еноцентрични антецедент мора подразумевати лексему с обележјима [+људско] и [+/-једнина].

- Ендоцентрични антецедент најчешће представља неререференцијални израз (*било који човек/људи, било која жена, било које жене*).

- Уколико ендоцентрични израз представља неодређени референцијални израз, он остаје неодређен и као такав релевантан надређеној клаузи или бива одређен садржајем релативне адјективне клаузе која је *идентификационо-одредбена*.

Ендоцентрични антецедент има широки спектар употребе, што се тиче изнијансираности у вези са категоријом граматичког рода и броја. Једино када је у мушком роду једине представља синтаксички синонимну конструкцију са конструкцијом *формални антецедент + релативна клауза* уврштена релативизатором *ко*. Стална семантика релативизатора *ко* је толико јака да је антецедент, обавезно формални, често факултативан, што је у вези са функцијом граматичког субјекта у надређеној. Када је факултативан, формални антецедент је најчешће неексплициран. На другој страни, релативизатор *који* упућује на ендоцентрични антецедент који је облигаторан, односно неиспустив. Која ће се лексема подразумевати у антецеденту, сугерише непосредни дискурсни контекст, односно, надређена и релативна клауза.

2.2. Када је анакатафоричко упућивање у питању, ендоцентрични антецедент може упућивати концептуално и референцијално. Под термином концептуална анафора подразумевамо упућивање ендоцентричног антецедента само на концепт, денотат лексеме, тако да можемо рећи да подразумевана лексема у антецеденту није *коререференцијална* са лексемом на коју се анафором упућује, него је *косигнификантна* јер се односи на исти концепт, али други референт.

2.2.1. Концептуалном анафором упућује се на неререференцијалне изразе (показним заменицама за идентитет, неодређеном и општом заменицом) или на референцијалне изразе, али се преузима денотат именског израза (показне заменице за идентитет и квалитет, неодређене, опште и одричне заменице, квалификатори, квантификатори). Ови именски изрази могу бити део ширег дискурса и онда имамо анафору са већим дометом – трансфрастичку, а могу бити и део надређене клаузе, тада је реч о интрафрастичком упућивању. Интрафрастичко упућивање пре свега је дистактно, но може бити и контактано и тада је реч о инверзији или о актуелном предикативу.

Катафоричко упућивање ових антецедената према адјективној клаузи спецификује је као рестриктивну, структурално и информативно неопходну, јер одређује антецедент. Како је немогуће познавати количину као својство референта неодређеног именског израза, показне заменице за квантитет не могу концептуалном анафором упућивати зато што би то значило да је референт еноцентричног антецедента неодређен.

Еноцентрични антецедент са подразумеваном лексемом и одређен рестриктивном адјективном клаузом може бити инклузиван, издвојен из скупа ентитета на који се упућује концептуалном анафором; или ексклузиван, то значи да не припада скупу ентитета од чије се лексеме преузима денотација. У оба случаја лексема на коју се концептуалном анафором упућује ради денотације и антецедент нису у односу корелације, већ су косигнификантни.

Поред концептуалне анафоре анакатафоричког еноцентричног антецедента, издвајамо и исказе са референцијалном анафором. Под термином референцијална анафора еноцентричног антецедента, подразумевамо анафору према именском изразу од којег се поред денотације преузима и референција. Такође, као референцијалну одређујемо и анафору којом се подразумевана лексема у антецеденту одређује као денотат, али еноцентрични антецедент са подразумеваном лексемом јесте корелацијалан са именским изразом на који се упућује и тада је адјективна клауза на коју се катафорички упућује нерестриктивна. И када је еноцентрични антецедент са подразумеваном лексемом одређен, тек са катафоричким упућивањем према рестриктивној адјективној клаузи, уколико је именски израз од којег се преузима денотат корелацијалан са еноцентричним антецедентом одређеним рестриктивном адјективном клаузом, онда анафору антецедента сматрамо референцијалном.

2.2.2.1. Анализа је показала да су показне заменице за идентитет изузетно фреквентне као анакатафорички еноцентрични антецедент са референцијалном анафором. Оне упућују на референцијалне и на нерелацијалне изразе. Када су у питању референцијални одређени изрази, пре свега говоримо о властитим именицама и тада је анафора инфрафрастичка. Фреквентне су и личне заменице које анафору ланчано продужавају трансфрастички. У овим случајевима адјективна клауза на коју се катафорички упућује је нерестриктивна. Међутим, адјективна клауза може бити

релевантна, иако је реч о одређеном референту, уколико се њеним садржајем реферира о квалификацијама које су нове у дискурсу и информативно релевантне за учеснике у комуникацији. Реч је, заправо, о континуативном типу нерестриктивне клаузе. Адјективна клауза је рестриктивна једино када садржи временско ограничење за квалификацију која се приписује антецеденту. Када се анафором упућује на неререференцијални израз разликујемо две ситуације. Уколико је неререференцијални израз заједничка именица од које се преузима денотат, ако се и садржај адјективне клаузе односи на класу, нема издвајање подскупа, тј. адјективна клауза је нерестриктивна, онда је и анафора референцијална. Уколико се анафором упућује на одређени неререференцијални израз, од њега се преузима денотат, али адјективна клауза као рестриктивна садржи критеријум за издвајање подскупа ентитета који одговарају квалификацији у именском изразу на који се анафорички упућује, онда израз на који се анафорички упућује и ендоцентрични антецедент одређен адјективном клаузом представљају кореференцијалне изразе, а то значи да је у питању референцијална анафора.

Такође, показали смо и да демонстратив *тај* може као анакатафорични ендоцентрични антецедент конгруирати са именским изразом на који референцијалном анафором упућује, али да је истовремено и факултативан као просентенцијализатор док катафорички упућује на допунску експликативну клаузу. То су искази у којима се анафором упућује на апстрактне именице које су неодређеног и широког значења, док катафором се упућује на зависну клаузу која представља део предикативне клаузе, тј. која експлицира садржај апстрактне именице. Из тог разлога овакве исказе назвали смо *одредбено-допунским*.

2.2.2.2. Показне заменице за квалитет врло су фреквентне у улози ендоцентричног антецедента. Такође, оне илуструју различите типове форичности оваквог антецедента. Зато смо у анализи кренули од анакатафоричког упућивања ендоцентричног антецедента уз релативизатор *који*, без обзира што је овај релативизатор мање фреквентан у оваквој улози. У оваквим исказима реч је о хипотетичком својству подразумеваног антецедента, односно о било ком својству које одговара критеријуму у релативној клаузи, зато даља упућивања до конкретног својства нису потребна. У

савременом српском језику фреквентнија је референцијална анафора показних заменица за квалитет и то када је референцијални израз одређен јединственошћу или ситуационим контекстом, онда се адјективном клаузом уведеном релативизатором *какав* који није могуће супституисати релативизатором *који* упућује на својства која могу бити експлицирана у дискурсу, те се на њих са мањим или већим дометом упућује анафорички или катафорички или су део општег знања о ванјезичкој стварности, што захтева егзофоричку референцију.

а) Када је у питању продужено анафоричко упућивање на својство референта у антецеденту, релативизатор *какав* у адјективној клаузи заступа референта већ одређеног по својству, а садржај релативне клаузе реферира о већ познатом својству на начин који је релевантан надређеној клаузи. У свим примерима у питању је антецедент изражен показном заменицом *онакав* која својим емфатичким акцентом истиче неопходност, тј. рестриктивност адјективне клаузе.

б) У ситуацијама када се на својство референта у антецеденту упућује продуженом катафорим, у питању је актуелни предикатив који је финалном позицијом истакнут тако да се интонацијом намеће друга катафора. Да је у питању ланчана катафора, потврђује продужена катафора која може бити трансфрастичка. У оваквим примерима адјективна клауза је рестриктивна јер својим садржајем упућује на временску ограниченост својстава која су продуженом катафором експлицирана и приписују се одређеном референцијалном изразу. Адјективна клауза може бити и нерестриктивна јер реферира о севремености својстава који се продуженом катафором експлицирају.

в) Када се катафором упућује се на адјективну клаузу која не реферира о квалитету, већ јој је функција да имплицира опште знање о референту из ванјезичке стварности, онда и сам антецедент и пре катафоричког упућивања према адјективној клаузи може, захваљујући сталној семантици заменица *овакав*, *такав*, реферирати егзофорички тј. упућивати на већ познате карактеристике које су део нејезичког контекста. У том случају адјективна клауза је нерестриктивна, а егзофорички упућује сам ендоцентрични антецедент. Када се на својство референта у антецеденту реферира егзофорички, тако да најпре ендоцентрични антецедент анафорички упућује на

референцијални израз, а затим се антецеденту приписује својство упућивањем на ванјезички контекст, онда је пре тога неопходно катафоричко упућивање према адјективној клаузи која својим садржајем спецификује и на тај начин прецизира егзофоричку референцију. То значи да говоримо о рестриктивној адјективној клаузи уз антецедент *онакав*, односно, егзофорички упућује адјективна клауза.

Уколико је референцијални израз одређен дискурским контекстом, адјективном клаузом се може упућивати на својство, али посредно, поређењем са другим референтом чија су својства еквивалентна или градационо степенована и онда је адјективна клауза уведена релативизатором *какав*. Само својство је дато у релацијама према сличним својствима другог референта, али својство није садржај релативне клаузе, већ се упућује на знање о ванјезичкој стварности.

2.2.2.3. Када је у питању показна заменица придевског карактера за квантитет у улози анакатафоричког антецедента, можемо говорити само о његовој референцијалној анафори. Том анафором упућује се на референцијалне изразе који су јединствени и због тога увек одређени или се, у вези са одређеношћу референта, упућује на знање о ванјезичкој стварности за које постоји претпоставка да га комуникатори деле. Ова анафора је интрафрастичка и чешће контактна. Међутим, када је у питању упућивање на квантитативно својство одређеног референцијалног израза, увек је реч о продуженом упућивању са даљим дометом, односно на нивоу исказа никада није експлицирано то квантитативно својство.

Анакатафорички ендоцентрични антецедент *оволики* и *толики*, захваљујући својој сталној семантици и форичности, и пре адјективне клаузе може продужено упућивати анафорички и чешће егзофорички, што значи да је адјективна клауза нерестриктивна, тј. испустива. Међутим, катафоричко упућивање ендоцентричног антецедента *онолики* захтева рестриктивну адјективну клаузу која својим садржајем прецизира даља упућивања, тј. упућује на знање о количини у ванјезичкој стварности са којом је количина као својство подразумеване лексеме у антецеденту пропорционална или непропорционална, тада егзофорички упућује адјективна клауза.

2.2.2.4. Присвојна заменица у улози референцијалног ендоецентричног антецедента фреквентна је само у разговорном стилу на форумима и блогovima интернета и онда говоримо о трансфрастичкој анафори. Уколико је реч о усменој реализацији разговорног стила, имамо егзофоричку референцу. Како су овакви примери фреквентни у разговорном стилу, заједничко знање комуникатора пресудно је за употребу ових заменица као ендоецентричних антецедената. То значи да само на основу ширег контекста може бити одређено на кога се припадност, потенцирана присвојним заменицама, односи.

2.2.2.5. Општа заменица у улози анакатафоричког ендоецентричног антецедента са референцијалном анафором врло је мало фреквентна у савременом српском језику и то најчешће кад је ендоецентрични антецедент са адјективном клаузом део је предикативне клаузе, односно представља предикатив. Таква конструкција омогућава да се ендоецентричним антецедентом анафорички упућује на именицу чији се денотат преузима, а катафоричким упућивањем према адјективној клаузи упућује се на критеријум за издвајање подгрупа референата који ће одговарати квалификацији у именском изразу на који се упућује ради денотације. Тако да је ендоецентрични антецедент са подразумеваном лексемом и адјективном клаузом као спецификатором кореференцијалан именском изразу на који се анафорички упућује.

2.2.2.6. Анализа је показала да се и квантификатор може наћи у улози анакатафоричког ендоецентричног антецедента и то пре свега редни бројеви (*први* и *последњи*) који представљају придевске речи. Након анафоричког асоцијативног упућивања до одређеног референцијалног израза чиме се издваја денотат, следи рестриктивна адјективна клауза која одређује антецедент. Овако адјективном клаузом одређен антецедент је кореференцијалан са именским изразом на који се упућивало анафорички, тако да закључујемо да је анафора референцијална.

У функцији ендоецентричног антецедента, како је истраживање показало, најчешће су показне заменице, што је условљено њиховом форичношћу. Уколико је реч о неререференцијалном ендоецентричном антецеденту, онда је актуелна само катафоричко упућивање према адјективној клаузи. Уколико је у питању референцијални израз имамо анакатафоричко упућивање ендоецентричног антецедента, с тим да анафора може бити

концептуална и тада се преузима само денотат именског израза или референцијална, тада се поред денотата преузима и референција. Референцијална анафора анакатафоричког антецедента показује специфичности да може и у писаној реализацији да буде појачана егзофоричком референцијом, што је условљено контекстом. И егзофоричка референција доприноси одређености антецедента, тј. нерестриktivности адјективне клаузе. Адјективне клаузе када су рестриktivне одређују антецедент, али и усмеравају продужавање егзофоричког упућивања када је то потребно. Уколико су адјективне клаузе нерестриktivне, или су информативно релевантне јер садрже нову информацију о референту, или су експлициране ради истицања самог антецедента, што значи да су разлози њене употребе стилски. Уколико је релативна клауза рестриktivна, она доприноси одређењу референта у антецеденту, између осталог, и даљим упућивањем.

4. ФОРМАЛНИ АНТЕЦЕДЕНТ РЕЛАТИВНЕ КЛАУЗЕ УВРШТЕНЕ РЕЛАТИВИЗАТОРИМА *КО* И *ШТО*_П

Основно обележје релативних (односких) клауза уграђено је и у сам назив (види Увод), тј. релативна клауза увек се односи на неку реч, синтагму или реченицу, која јој представља антецедент. Досад смо анализирали лексичкосемантички и ендоецентрични антецедент, где је релативна клауза увек била одредба таквим антецедентима, односно један од начина детерминације антецедента. Из овог обележја релативних клауза произлази и атрибуцка функција овог типа релативних клауза, те се називају адјективним:

(а) **Онај човек** КОЈИ је добронамеран може ми бити пријатељ.

(б) Добио је **писмо** КОЈЕ је дуго очекивао.

Када су у питању адјективне релативне клаузе, релативна клауза има синтагматски однос одредбе уз антецедент. Поред адјективних издвајају се и *супстантивне релативне клаузе*. То су релативне клаузе уз (не)експлицирани формални антецедент које имају парадигматски однос са именицом као врстом речи. Зато релативне клаузе уз (не)експлицирани формални антецедент називамо *супстантивним релативним клаузама*. Ове релативне клаузе представљају обавезне допуне формалном антецеденту, али нису носиоци лексичког садржаја, већ описујући га, упућују на њега. Допунске клаузе које се посредно укључују „преко формалног именског аргумента, конкретизујући му значење“ (2006: 179) Ружић назива *дескриптивним* јер се том предикацијом „описује оно што је својствено експлицираном или имплицираном именском референту“ (Ружић 2006: 182).

(в) **Онај** КО је добронамеран може ми бити пријатељ.

(г) Добио је **оно** ШТО је дуго очекивао.

Улогу релативизатора у супстантивним релативним клаузама имају релативне заменице *ко* и *што*. Заменице *ко* и *што* су именичке заменице, тако да не стоје уз именице, нити се уз њих именице подразумевају. *Ко* има обележја [+живо], [+људско] и

граматички мушки род, а *што* има обележје [+/-живо], [-људско] и граматички средњи род. Заменице *ко* и *што* увек су релативизатори супстантивних релативних клауза, односно упућују на формални антецедент уколико је експлициран. Без формалног антецедента фреквентније су релативне клаузе са релативизатором *ко* у односу на релативизатор *што*. Зато што су ови релативизатори неvezани за антецедент, Клајн (1985: 84-90) их назива *независним релативним заменицама*. Међутим, не можемо се у потпуности сложити са овом констатацијом, односно, сматрамо да су релативизатори *ко* и *што* независни од формалног антецедента под одређеним условима, што ћемо у анализи и показати.

У литератури (Станојчић/Поповић 2004: 313–314), Кордић (1995: 204–210)) описиване су супстантивне релативне клаузе које имају функцију субјекта и објекта у надређеној клаузи, а то значи да формални антецедент попуњава позицију субјекта или објекта у надређеној клаузи. У раду субјекатску¹⁰¹ или објекатску¹⁰² клаузу представља конструкција *(не)експлицирани формални антецедент + релативна клауза*. Формални антецедент у оваквим конструкцијама обавезно катафорички упућује на релативну клаузу. Уколико конструкција *(не)експлицирани формални антецедент + релативна клауза* представља неререференцијални израз, упућивање се ту завршава. Међутим, уколико је реч о референцијалном изразу, упућивање се ту не завршава, јер након обавезне катафоре формалног антецедента, неопходно је и анафорички, поново катафорички или егзофорички упућивати на лексички садржај који је део дискурса који

¹⁰¹ Термин *субјект* или *подмет* представља независни синтаксички члан на нивоу прости реченице. Семантички улоге овог реченичног конституента јесу пре свега улоге вршиоца радње, односно агенса, али и улоге носиоца особине или стања. Лингвистичке анализе разликују граматички од логичког субјекта. У граматици флективних језика *субјектив* се може употребити као алтернативни термин за номинатив. Такође, употребљава се и термин „субјекатски генитив“ (кретање возила = “возила се крећу“) (Кристал 1988: 249). Уколико субјекат није конкретизован и експлициран лексемом или именским изразом, може се изразити и предикацијом која ће га на неки начин описати. Субјекатска клауза увек је зависна и може се наћи у иницијалној позицији (најчешће кад реферира на ентитет који има својство [+живо]), али може бити и постпонирана (најчешће када реферира о ентитету који има својство [-живо]).

¹⁰² Термин *објект* у анализи граматичких функција традиционално је везан за „примаоца“ или „циљ“ радње. Традиционална анализа разликује директни (прави) и индиректни (неправи) објект. Разликује се и „објекатски генитив“/ генитив који функционише као објект (писање бројева = “Х пише бројеве“). Као алтернативни назив за акузатив употребљава се термин *објектив* (објекатски падеж) који у падежној граматици означава семантички најнеутралнији падеж, тј. именицу чија се улога у радњи одређује семантичком интерпретацијом самог глагола (Кристал 1988: 170). И објект, поред именских израза који могу представљати ентитете који се одликују својствима [+/-живо] и [+/-човек], може се изразити и пропозитивно, у нашој анализи конструкцијом *формални антецедент + релативна клауза*.

или претходи, или следи након зависне клаузе, или је део ванјезичке стварности. Говоримо, заправо, о релативној клаузи која као *дескриптивна* допуна формалном антецеденту само продужава упућивање, односно и она је форична. Лексички садржај, на који се може упућивати, тројако попуњава десемантизовани антецедент. Тако је релативна клауза неопходна, рестриктивна, представља дескриптивну допуну и са (не)експлицираним антецедентом врши функцију субјекта или објекта, односно представља субјекатску или објекатску клаузу у оквиру надређене клаузе.

У ситуацијама када субјекат није конкретизован и експлициран лексемом или именским изразом, може се изразити и предикацијом која ће га на неки начин описати. Ружић такође сматра да „статус субјекатске клаузе добија зависна клауза онда када може бити номинализована проформом *то* у номинативу“ (Ружић 2006: 202). А наше истраживање ће показати да конструкција *(не)експлицирани формални антецедент + релативна клауза* може имати и функције логичког субјекта, предикатива и неконгруентног атрибута.

Због наведених разлика између релативизатора *ко* и *што*, сматрамо да ни формални антецеденти, на које они упућују, не функционишу на исти начин. Најпре анализирамо релативне клаузе уз формални антецедент уврштене релативизатором *ко*.

4.1. ФОРМАЛНИ АНТЕЦЕДЕНТ РЕЛАТИВНЕ КЛАУЗЕ УВРШТЕНЕ РЕЛАТИВИЗАТОРОМ *КО*

Уз релативизатор *ко* експлицирани формални антецедент је заменица у мушком роду за показне (*овај, тај, онај*) и у неутруму за неодређене, опште и одричне (*неко, свако, нико*). Такође, заменица *ко* има обележје [+живо] и [+људско], односно својом сталном семантиком имплицира да се релативна клауза односи на лексему *човек*. Лексема *човек* може имати врло уопштено значење, слично заменичком (види Ивић 1995: 106). То значи да између осталог може означавати *било ког човека – човечанство* и тада представља неререференцијални израз. Као таква, лексема *човек* у себи инкорпорира и значење лексеме *жена*, осим када контекстом није искључен женски род. Ова карактеристика, између осталог, и омогућава анулирање формалног антецедента у функцији граматичког субјекта. Из тог разлога поредили смо ове клаузе са клаузама које су уврштене релативизатором *који* и имају ендоецентрични антецедент

(*овај, тај и онај*) који понекад (не увек, види параграф 3.1.1.1.) подразумева именицу *човек*:

а) КО рано рани, две среће граби.

б) **Онај** КОЈИ рано рани, две среће граби.

Пример (а) илуструје врло фреквентну употребу релативних супстантивних клауза са неексплицираним формалним антецедентом¹⁰³. Неексплицирани антецедент слободних релативних клауза које су дескриптивне допуне представља нереперенцијални израз (*било ко*). Лабавије су везане за контекст зато су честе у пословицама, али се он може и експлицирати, а да се информативност исказа не угрози:

а1) **Онај** КО рано рани, две среће граби.

Овакве релативне клаузе са експлицираним или неексплицираним формалним антецедентом могу бити супстантивне, тј. имати функцију субјекта или објекта на нивоу надређене клаузе.

Међутим, колико год да се семантика лексеме *човек* намеће јер на њу недвосмислено упућује релативизатор *ко* својом сталном семантиком, немогуће је лексему *човек* реконструисати у антецеденту:

а2) * **Онај човек** КО рано рани, две среће граби.

Када је у питању пример (б), ситуација је другачија. Уз експлицирани еноцентрични антецедент могуће је реконструисати лексему *човек* (и не само њу), а да се информативност исказа не угрози:

б1) **Онај човек** КОЈИ рано рани, две среће граби.

Међутим, немогуће је анулирати еноцентрични антецедент ни кад је у номинативу управо зато што његова функција није само формална:

¹⁰³ Клајн у свом раду о заменицама (1985: 84–90) истиче да је релативна заменица која испред себе нема антецедент једнака споју показне заменице и релативне заменице (нпр. *који=онај који; ко=онај ко*). Из наведених примера видимо да не разликује еноцентрични од формалног антецедента, јер је еноцентрични антецедент облигаторан.

б2) * КОЈИ рано рани, две среће граби.

Из ове анализе, најпре, произлази закључак да примери (а и б) који илуструју формални антецедент и ендоецентрични антецедент стоје у односу интерференције. Међутим, у анализи смо инсистирали на разликама и установили да је лексему *човек* могуће реконструисати у оквиру ендоецентричног антецедента, док је то немогуће у вези са формалним антецедентом (информацију о томе да се ипак ради о лексеми *човек* носи релативизатор *ко* као део своје сталне семантике). За нашу анализу још је важније да је формални антецедент у функцији граматичког субјекта у наведеним условима факултативан, док је ендоецентрични антецедент облигаторан, односно, немогуће га је анулирати.

То значи, да без обзира на то што примери (а и б) представљају синонимне конструкције на семантичком плану, на плану синтаксе функционишу другачије. Релативне клаузе уведене релативизатором *ко* сматрамо *одредбено-допунским*, баш због односа интерференције са релативним клаузама уведеним релативизатором *који*, тј. само са оним које подразумевају лексему *човек*. Док су релативне клаузе са ендоецентричним антецедентом само *одредбене*. То је и разлог зашто релативне клаузе уз ендоецентрични антецедент јесу адјективне, а релативне клаузе уз (не)експлицирани формални антецедент јесу супстантивне и то само оне уведене релативизатором *ко* сматрамо *одредбено-допунским*. А допуну глаголу надређене клаузе можемо назвати декомпонованом перифрастичком допуном јер је чине:

(не)експлицирани формални антецедент

+

дескриптивна релативна клауза

4.1.1. Катафоричко упућивање неререференцијалног формалног антецедента

4.1.1.1. Показна заменица као неререференцијални формални антецедент

Истраживање катафоричког упућивања формалног антецедента започињемо са најфреквентнијим заменицама у тој функцији, а то су показне заменице. Наводимо пример са експлицираним формалним антецедентом *онај*:

а1) **Онај** КО рано рани, две среће граби.

У примеру (а1) формални антецедент катафорички упућује на релативну клаузу која је носилац критеријума за издвајање подскупа ентитета који се увек изражава у једнини (*раноранилац*), али чије је значење неререференцијално (*било који раноранилац*). На тај начин овакве релативне клаузе са експлицираним или неексплицираним формалним антецедентом могу бити супстантивне, тј. имати функцију субјекта или објекта на нивоу надређене клаузе.

А) Конструкција *(не)експлицирани формални антецедент + релативна клауза* биће у функцији граматичког субјекта када управни глагол надређене клаузе то диктира:

(NE)Ekspl. Form. Ant. + Rel. Cl. ↔ Gram. Subj.

(1) Исто тако добиће чиреве **онај КО дира орахе** што су на Бадње вече бачени у четири угла (Караџић, 1, 1899, 213 ид) (Речник српских народних веровања о биљкама, 91). Александар Тијанић: Патриота је **онај КО нас не гура у смрт** (www.rts.rs > Насловна > Вести > Мерила времена 26.05.2013).

У конструкцијама са формалним антецедентом у номинативу и дескриптивном релативном клаузом могуће је анулирати формални антецедент без синтаксичко-семантичких последица:

[←Исто тако добиће чиреве КО дира орахе што су на Бадње вече бачени у четири угла.]

Антецедент у примеру (1) могуће је анулирати, а да се информативност исказа не наруши, мада реконструисани израз није идентичан почетном из стилских разлога. И у примеру без формалног антецедента релативном клаузом упућује се на неререференцијални израз (*било ко*) као и у примеру са експлицираним формалним антецедентом. Међутим, у исказу са неексплицираним антецедентом информативни фокус је на радњи, док у примеру са експлицираним антецедентом није фокусирана само радња, већ и вршилац радње. То значи да ни интонација у говору није иста, а самим тим ни смисао у говорној ситуацији, тј. ситуационом контексту.¹⁰⁴

Управо зато што формални антецедент упућује на неререференцијални израз, врло су фреквентни изрази без формалног антецедента:

(2) КО пије један гутљај, постаје жедан туђе крви, ма чија била (В. Стевановић, 180). КО воли брзину, неће одолети кожним уским сукњама, опет с аутомобилима (Прес, 29.09.2011, 24). КО за светом плаче, без очију остаје (Антологија народних умотворина, 73). КО људе не слуша, ни човек није (Антологија народних умотворина, 75). КО сваког слуша зло чини, а КО никог још горе (Антологија народних умотворина, 78). КО злу прашта, добру шкоди (Антологија народних умотворина, 78). »КО хоће да се не опије, нека наше срце поједе пет горких бадема« (из србуља, Софрић, 12. Још римско веровање! в. Софрић, 1. с.) (Речник српских народних веровања о биљкама, 4). КО има три ствари: шипку Давидову, траву крижатицу и детелину са четири листа, може копати благо где хоће (Речник српских народних веровања о биљкама, 37).

Релативна клауза је фреквентнија у иницијалном положају, али се може наћи и у медијалном (пример 3) и у финалном положају (пример 3а):

(3) На њему бораве виле, и КО га посече, или оштети, или опогани, долази санкција (одузетост, или смрт); напротив, КО га чува, томе ће све поћи у напредак (слушао од асфалтера из јужне Србије, коме је одузета лева страна, јер су му —

¹⁰⁴ У свом раду “Синонимија и антонимија паремиолошких исказа у руском и српском језику“ Д. Величковић истиче „не само да се ови паремиолошки искази различито говоре, него и *различито значе*“ (Величковић 1998: 234). Такође, анализирајући њихове нијансе значења закључује да је реч о „синтаксичкој, паремиолошкој синонимији“ (Величковић 1998: 235).

како сам каже — »деца нагрдила зову«) (Речник српских народних веровања о биљкама, 46).

(3а) Проклет био и КО те родио! (Антологија народних умотворина, 36).

У свим овим примерима (2, 3, 3а) могуће је реконструисати формални антецедент:

[←**Онај** КО од њега узме иглу, има ћускију да му врати.]

[← **Тај** КО од њега узме иглу, има ћускију да му врати.]

[←***Овај** КО од њега узме иглу, има ћускију да му врати.]

Реконструисани формални антецедент најчешће ће бити показна заменица која изражава дистал (*онај*), ређе медијал (*тај*), а никада проксимал (*овај*) баш због сталне семантике ових заменица. Могло би се рећи да је немогућа употреба заменице *овај* зато што би антецедент у оваквим конструкцијама изгубио своју нереференцијалност.

(4) КОГ су змије (гује) уједале (клале), боји се и гуштера (Антологија народних умотворина, 105). [← **Онај** КОГ су змије (гује) уједале (клале), боји се и гуштера.]

»КОМУ свет мрца пред очима, да пије семе божурово пређе сунчева истока и да га носи код себе и у воде и на свако место добро је« (народни лек, в. Софрић, 17) (Речник српских народних веровања о биљкама, 11). [← »**Онај** КОМУ свет мрца пред очима, да пије семе божурово пређе сунчева истока и да га носи код себе и у воде и на свако место добро је« (народни лек, в. Софрић, 17)]

Реконструкција примера (4) показује да без обзира на то у ком је падежу релативизатор, формални антецедент ће увек бити у падежу који захтева управни глагол надређене клаузе. Другим речима, иако релативизатор који заступа антецедент у релативној клаузи има функцију објекта, реконструисани формални антецедент ће попуњавати позицију граматичког субјекта, а та позиција је условљена управним глаголом надређене клаузе. То значи да је формални антецедент у номинативу, али само у функцији граматичког субјекта факултативан¹⁰⁵ и увек га је могуће

¹⁰⁵ Анализа је показала да је формални антецедент факултативан када је у номинативу, односно у функцији граматичког субјекта. Изузетак представљају примери егзистенцијалних надређених клауза са семикопулативним глаголом *постојати*: Не постоји **онај/тај** КО ме може преварити два пута. [←*Не постоји КО ме може преварити два пута.] Реконструкција показује да је у оваквим конструкцијама

реконструисати, док обрнуто не важи – немогуће је сваки формални антецедент елиптирати без синтаксичко-семантичких последица.

Б) Конструкција *експлицирани формални антецедент + релативна клауза* биће у функцији *објекта* када је у питању формални антецедент изражен косим падежима и када предикат надређене клаузе регира употребу објекта:

Eksp. Form. Ant. + Rel. Cl. ↔ Obj.

(5) Јосиповић: Треба осудити *онога КО је чинио злочине* (Блиц, 4, 04.12.2012). Ђиро Блажевић: Лудачка кошуља за *онога КО забрањује Србима улазнице* (www.telegraf.rs 22.02.2013). Стан, храну и добру награду даћу *ономе КО се прими да одговара на питања мога __ трогодишњег сина*“ . (Б. Нушић, 19). Не бој се *оног КОМ ниси добро учинио*. (Антологија народних умотворина, 77)

И кад је у питању ближи и кад је у питању даљи објекат, формални антецедент је немогуће ануларити, а да се информативност и граматичност исказа не угрози:

[←*Треба осудити *КО је чинио злочине*.]

Реконструкција показује да управо падеж блокира могућност анулирања формалног антецедента, без обзира да ли представља неререференцијални израз или не. То значи да је формални антецедент у оваквим конструкцијама облигаторан.

в) Наше истраживање показаће да конструкција *експлицирани формални антецедент + релативна клауза* може бити и у функцији *логичког субјекта*¹⁰⁶ у надређеној клаузи, тј. формални антецедент може бити у генитиву, дативу и акузативу, с тим да је формални антецедент облигаторан (пр. Жао је *ономе КО губи*/ *Жао је *КО губи*/ Жао је *губитнику*). У оваквим конструкцијама релативна дескриптивна клауза

управо због употребе семикопулативног/егзистенцијалног глагола *постојати* формални антецедент у номинативу, али без обзира на то што је у номинативу, облигаторан је (егзистенцијални глагол *имати/немати* захтева формални антецедент у генитиву и очекивано је облигаторан).

¹⁰⁶ У литератури (в. Станојчић/Поповић 2004: 249–250) је описано да логички субјекат изражен лексемом може бити у генитиву и то у егзистенцијалним реченицама (пр. Нема више *таквог јунака*.); или у дативу и акузативу (пр. *Мајци* је било мило. Било *ме* је страх у шуми.) када се субјекту приписује психофизичко или физиолошко стање.

упућивала би на лексички садржај формалног антецедента, тј. својом предикацијом би описивала десемантизовани антецедент. Дакле, ако је функција формалног антецедента на нивоу надређене клаузе функција логичког субјекта, онда и релативна клауза као неопходна допуна са формалним антецедентом чини конструкцију која има функцију логичког субјекта. За наше истраживање редундантно је коју функцију има релативизатор заступајући антецедент у релативној клаузи, а релевантно коју функцију има конструкција *формални антецедент + релативна клауза* у оквиру надређене клаузе. У примерима (Било је мило *ономе КО те створио* / Било је мило *ономе КОМЕ дугујеш живот* / Било је мило *ономе КОМЕ је дотад било тешко*) формални антецедент са релативном клаузом представља логички субјекат, независно од функције коју релативизатор, који заступа антецедент, има у оквиру релативне клаузе (у првом примеру то је *граматички субјекат*, у другом је *даљи објекат*, а у трећем примеру *логички субјекат*). Могло би се рећи да конструкцијом изражен логички субјекат јесте декомпонован на *формални део* (изражен формалним антецедентом *ономе*) и на *дескриптивни део* (изражен релативном клаузом која представља пропозицију често сводљиву на именски израз *КО губи* [\rightarrow *губитнику*]).

Релативне клаузе као део конструкције у функцији логичког субјекта моделујемо овако:

Ekspl. Form. Ant. + Rel. Cl. \leftrightarrow Log. Subj.

(6) Било би дивно, али нема *тог КО би уложио 100 милијарди* и да Дунавом тече мед, Моравом млеко и да у Дрину инсталирамо чоколаду (Прес, 14.09.2011, 4). Тешко *томе КО за туђом памети иде* (Антологија народних умотворина, 84). Тешко *оном КО у својој кући служи туђа господара* (Антологија народних умотворина, 96). Благо *оном КО зна да не зна*, а хоће да зна (Антологија народних умотворина, 86).

Ексерпирани примери показују да конструкција *експлицирани формални антецедент + релативна клауза* представља логички субјекат прилошком предикату јер се *томе ко за туђом срећом иде* приписује психофизичко или физиолошко стање.

Предикат је прилошки, односно аналитички¹⁰⁷ и из његове конструкције је редукована копула, али се подразумева, тј. могуће ју је реконструисати. Ово редуковање копуле има експресивну функцију. Последњи пример илуструје употребу узвичног предиката, као специфичног случаја исказивања семантичког предиката узвицима.

Формални антецедент је немогуће анулирати без обзира што се и самом употребом релативизатора *ко* подразумева неререференцијална употреба именице *човек*. У примерима (б) анулирање формалног антецедента блокира падеж:

[←*Тешко *КО* за туђом памети иде.]

У овим примерима релативна клауза није сводљива на именски израз који би био семантички еквивалент релативној клаузи, што додатно потврђује релевантност ових клауза и објашњава њихову фреквентност.

Облигаторност формалног антецедента у функцији логичког субјекта¹⁰⁸ је управо у експлицирању падежног облика антецедента, односно у прецизирању његове функције на нивоу надређене клаузе. Дакле, антецедентом се упућује на *било којег човека*, а онда се рестриктивном клаузом на коју се катафорички упућује издваја подскуп ентитета према критеријуму који је садржај релативне клаузе. И подскуп ентитета представља неререференцијални израз (*било коме ко за туђом срећом иде*).

г) Конструкцију *формални антецедент + релативна клауза* у функцији *предикатива* у корпусу налазимо само са показном заменицом *онај* и неодређеном заменицом *неко* у функцији формалног антецедента:

(7) Александар Тијанић: *Патриота* је **онај** *КО* нас не гура у смрт (www.rts.rs › Насловна › Вести › Мерила времена 26.05.2013). Прије тачно 69 година *херој* је био **неко** *КО* предвече сруши онај легендарни мост на Неретви, а пред зору сагради

¹⁰⁷ Именске и прилошке предикате Станојчић/Поповић (2004: 224–228) Пипер (2005: 307–308) назива аналитичким предикатима и према степену њихове морфолошке и синтаксичке сложености издваја врсте простих и сложених копулативних, семикопулативних, модалних и фазних предиката.

¹⁰⁸ Исто важи и за конструкцију *ендоцентрични антецедент + релативна клауза* уведена релативизатором *који*, односно уколоко ендоцентрични антецедент има функцију логичког субјекта у надређеној и релативна клауза са којом има синтагматски однос је неопходна у тој улози (пр. **Нема онога КОЈИ може помоћи**). На питање кога нема, смислени одговор је једино *онога који може помоћи*.

нови, још легендарнији, и преко њега превезе седамсто хиљада рањеника (www.byka.com/novost/20831/ko-je-danas-heroj 07.07.2013).

Реконструисаћемо први пример:

Патриота је **онај** КО нас не гура у смрт.

Формални антецедент у функцији предикатива специфично је форичан, тј. његово упућивање није само катафоричко, како смо навикли кад је у питању нереференцијални израз, већ анакатафоричко. То значи да се формални антецедент најпре анафоричким упућивањем семантички попуни, а затим упућује на релативну клаузу која је самим тим фокусирана и емфатички истакнута. Свим овим упућивањем не угрожава се нереференцијалност антецедента.

Када формални антецедент представља нереференцијални израз, могућа је употреба свих заменица:

[←Патриота је **неко** КО нас не гура у смрт.]

[←Патриота је **свако** КО нас не гура у смрт.]

[←Патриота није **нико** КО нас гура у смрт.]

То значи да конструкција *формални антецедент + релативна клауза* може имати и функцију дела предиката¹⁰⁹, тј. предикатива и то са *показним, неодређеним, општим и одричним заменицама* када је и питању нереференцијални израз.

¹⁰⁹ *Предикат* у анализи граматичких функција означава битан конституент реченичне структуре. У функционалној граматици термин “предикат” има централну улогу, он је основни елемент предикације од кога се образују нуклеарне предикације уметањем одговарајућих израза у позиције за аргументе, од нуклеарних се затим добијају пуне предикације, употребом сателита (нпр. начин, локатив). Предикација тако значи приписивање неке особине неком бићу. У лингвистици се користе појмови из логичког система предикатног рачуна као подлога за одређене аспекте граматичке и семантичке анализе. У том контексту „предикат“ је онај члан пропозиције који пружа информацију о особи или предмету (Кристал 1988: 197).

4.1.1.1.1. Показна заменица у улози корелатива

Досадашња анализа показала је да формални антецедент увек упућује на дескриптивну релативну клаузу и упућивање се ту завршава. Тако је најфреквентнија конструкција *(не)експлицирани формални антецедент + релативна клауза*, односно антецедент је препониран у односу на релативну клаузу. То значи да је обавезно упућивање према релативној клаузи – катафоричко. Поставља се питање може ли формални антецедент бити постпониран у односу на релативну клаузу, тако да је примарно упућивање анафоричко, односно, може ли бити постцедент.

Бавећи се улогом форичких заменичких односа у структурисаним реченицама, Ковачевић истиче да и „сложене реченице с релативизатором *ко*, попут оних с релативизатором *што*, могу бити структурисане или само с једним типом форичких односа (анафоричким или катафоричким) или пак с оба (и с анафоричким и с катафоричким)“ (Ковачевић 2007: 65–66). У анализи, најпре наводимо примере са показном заменицом која упућује на релативну клаузу анафорички:

(8) *КО би ноћу легао* (због умора или равнодушности), *тај* више није устајао (Тестамент, 169). *КО се дима не надими*, *тај* се ватре не нагрета (Антологија народних умотворина, 90). Она се не сме окусити пре но што се (на Преображење) окуси грожђе, јер *КО је раније окуси*, *тај* је на »ђаволској страни« (Речник српских народних веровања о биљкама, 73). *КОМ кућа гори*, *тај* буну прави (Антологија народних умотворина, 104). *КОГА су и лани тукли*, *тај* и ове године зна како боли (Антологија народних умотворина, 104). *КОМУ вашар капу купује*, *онај* ће ићи гологлав (Антологија народних умотворина, 6).

У примерима (8) подразумевани формални антецедент увек упућује на неререференцијални израз (*било ко*) који има својства [+живо] и [+људско], односно упућује на лексему *човек* у њеном уопштеном значењу. Релативна клауза има функцију граматичког субјекта на нивоу надређене клаузе, и та функција редуплицирана је показном заменицом у иницијалном положају надређене клаузе. У том смислу заменица *то* може бити редукована:

[←*КО би ноћу легао* (због умора или равнодушности), више није устајао.]

То значи да је улога показне заменице у овој позицији да истакне вршиоца радње, тј. она има експресивну функцију.

Како се релативном клаузом са релативизатором *ко* упућује на ентитет са својствима [+живо] и [+људско], односно, на лексему *човек* у општем значењу, очекивали бисмо да корелатив у надређеној клаузи буде лична заменица. Примери (8) показују да када корелатив има функцију граматичког субјекта у надређеној клаузи, фреквентнија је у употреби показна заменица¹¹⁰ (нарочито показна заменица *тај*). Према Радовановићу овакви примери имају конотативно вредновање (Радовановић 1990: 92, 109-110). Заменљивост личне заменице показном¹¹¹ у анафоричкој употреби карактеристика су многих језика. „Потреба за посебним наглашавањем референта подупиरे у разним језицима употребу показне заменице уместо личне“ (Кордић 2002: 82).

Врло ретко показна заменица као корелатив има функцију објекта. Наводимо примере (9) у којима релативна клауза има објекатску функцију, а ту функцију редуплицира и показна заменица која такође има иницијални положај у оквиру надређене клаузе:

(9) КОГА бог чува, *онога* пушка не бије (Антологија народних умотворина, 144).
КО се у бари удави, *оном* друго море не треба (Антологија народних умотворина, 141).

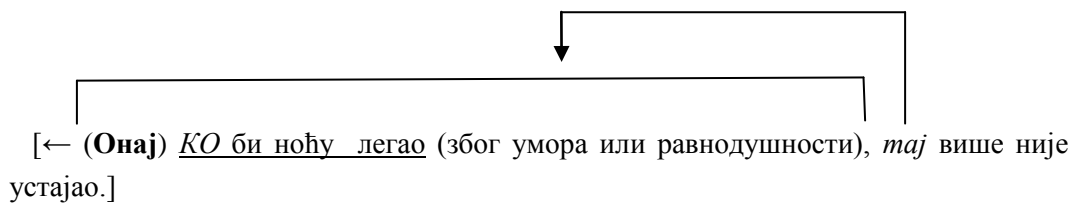
У овим примерима показна заменица је облигаторна. Њена облигаторност управо је у изражавању падежног облика чиме прецизира функцију релативне клаузе у оквиру надређене:

[← *КОГА бог чува, пушка не бије.]

¹¹⁰ Показне заменице могу бити и придевске (Онај човек је закаснио) и именичке (супстантиватизирани) (Онај је закаснио), а личне заменице су само именичке (Он је закаснио /*Он човек је закаснио).

¹¹¹ Има језика у којима ни данас не постоји посебна лична заменица 3. лица него се у њеној функцији употребљава показна заменица (Бондарко 1991: 88).

Дескриптивном релативном клаузом уведеном релативизатором *ко* одређује се неререференцијални израз. То значи да је формални антецедент неексплициран, односно, подразумеван и то у облику показне заменице *онај*, ређе *тај*, а никада *овај*. Поставља се питање да ли су показне заменице, најчешће *тај*, ређе *онај*, које следе након релативне клаузе, њихови формални антецеденти, јер свакако упућују на релативну клаузу. Реконструисали смо пример:

Подразумевани формални антецедент (*онај*) увек је неререференцијални неодређени израз (у примерима са релативизатором *ко* увек подразумева лексему *човек*). Он се одређује дескриптивном релативном клаузом тако што се издваја подскуп ентитета са карактеристикама које су садржај релативне клаузе. Тако добијени подскуп представља одређени неререференцијални израз. Заменица *тај* која је у постпозицији у односу на релативну клаузу представља корелатив који анафорички упућује на овај, релативном клаузом одређени, неререференцијални израз, тј. упућује на конструкцију *(не)експлицирани формални антецедент + релативна клауза*. То значи да корелатив *тај* није кореферентан са подразумеваним формалним антецедентом, већ са конструкцијом *(не)експлицирани формални антецедент + релативна клауза*. Иако на синтаксичком плану показна заменица редуплицира функцију граматичког субјекта, на семантичком плану не ради се о понављању, јер прва употреба показне заменице упућује на неодређени неререференцијални израз (*било ко*), а друга употреба показне заменице упућује на одређени неререференцијални израз (*било ко ко би ноћу легао*).

Реконструкција тако показује да експлицирана заменица *тај* није формални антецедент, већ корелатив, али је извесно да је примарно упућивање анафоричко (види Ковачевић 2007: 65-66), односно да је релативна клауза пропозиционални антецедент

овако употребљеној показној заменици. Да је ова констатација тачна, показују и промери:

(10) Ђилас: Онај КО не поштује одлуке Главног одбора, тај се сам искључио из ДС (Блиц, 3, 18.01.2013). Оливер Драгојевић: Онај КО воли државу, тај плаћа и порез! (www.telegraf.rs/.../180675-oliver-dragojevic-onaj-ko-voli-drzavu-taj-25.04.2012). Онај КО плаћа војску, тај и командује (pescanik.net/2011/09/onaj-ko-placa-vojsku-taj-i-komanduje, 29/09/2011).

У наведеним примерима експлицирани су и формални антецедент (*онај*) и корелатор (*тај*). Употреба различитих показних заменица појачава њихову некорелацијалност.

4.1.1.1.2. Лична заменица у улози корелатива

У корпусу смо издвојили и примере где позицију корелатива попуњава лична заменица у 3. лицу:

(11) КО добро почне, он је на пола радње (Антологија народних умотворина, 88). КО ти зла мислио, зајмио га бог низ потајне лугове да тражи старе дугове; нити дугова наплатио, нити се дома повратио (Речник српских народних веровања о биљкама, 327). КО те изда, издало га љето (Антологија народних умотворина, 37). КО за врагом пође, враг га и однесе (Антологија народних умотворина, 73). КОМЕ је врућа постеља, студен му је ручак (Антологија народних умотворина, 89). КО са врагом тикве сади, о главу му се лупају (Антологија народних умотворина, 73).

Први пример илуструје ретку употребу личне заменице као корелатива који попуњава позицију граматичког субјекта у надређеној и представља немаркирану употребу личне заменице. У осталим примерима имамо релативну клаузу у објекатској функцији, која је у инверзији. Њену објекатску позицију у оквиру надређене клаузе попуњава енклитички облик личне заменице 3. лица својим падежним обликом. Таква лична заменица медијално је позиционирана у надређеној клаузи.

Лична заменица у примерима (11) анафорички упућује на релативну клаузу чији се антецедент подразумева и који се може реконструисати само показном заменицом. Лична заменица, овако употребљена, није корелацијална са показном заменицом као имплицитним формалним антецедентом нити је може супституисати. Можемо рећи

да је лична заменица у надређеној клаузи кореференцијална са конструкцијом *(не)експлицирани формални антецедент + релативна клауза*, што је евидентно на основу реконструкције:

КО за врагом пође, враг *га* и однесе. (Антологија народних умотворина, 73)

[← **Онога** КО за врагом пође, враг *га* и однесе.]

[← Враг и однесе **онога** КО за врагом пође.]

У реконструисаном примеру релативна клауза (са експлицираним формалним антецедентом чију реконструкцију омогућава глагол надређене клаузе) има позицију ближег објекта. То значи да лична заменица у надређеној клаузи редуплицира функцију ближег објекта, односно, у другој реконструкцији са немаркираним редом речи анулирана је лична заменица јер је кореференцијална са конструкцијом *(не)експлицирани формални антецедент + релативна клауза*.

(12) КО од њега узме иглу, има ћускију да **му** врати (Антологија народних умотворина, 54). КО га не зна скупо би *га* платио (Антологија народних умотворина, 53).

У примерима (12) лична заменица у надређеној клаузи *му* и *га* има функцију објекта, али и редуплицира објекат (даљи и ближи) релативне клаузе, тј. лична заменица је кореференцијална са делом релативне клаузе (*њега* и *га*). То значи да релативна клауза има функцију субјекта, што потврђује и реконструкција формалног антецедента:

[← **Онај** КО од њега узме иглу, има ћускију да **му** врати.]

Лична заменица анафорички упућује на део релативне клаузе чији се антецедент подразумева, што значи да није кореференцијална са неексплицираним формалним антецедентом нити га може супституисати. Међутим, лична заменица, у овом случају, није кореференцијална ни са конструкцијом *(не)експлицирани формални антецедент + релативна клауза*, већ само са објектом релативне клаузе.

4.1.1.2. Неодређена заменица као неререференцијални формални антецедент

Неодређене заменица *неко* у функцији формалног антецедента релативне дескриптивне клаузе, такође, има својих специфичности. Она може упућивати на било ког референта, што би представљало неререференцијални израз, али може упућивати и на анонимног (непознатог) човека и на тај начин представљати неодређени референцијални израз.

(13) **Неко** КО је високо у власти неће да се пише о корупцији (www.vijesti.me › [Vijesti](#) › [Društvo](#) 19.06.2013). Нађи **неког** КО више личи на тебе, ако овде има такве цукеле (В. Стевановић, 171). Не бих дао волан **некоме** КО је пијан (Блиц, 12, 19. 04. 2011). Како помоћи **некоме** КО је покушао самоубиство? (Блиц, 13, 21 април 2011). Будите с **неким** КО тачно зна кога има, не с **неким** КО то схвати тек када вас изгуби (www.demotivacija.rs/budite-s-nekim-ko-tano-zna-koga-ima.-24428 14 мај 2012)

У примерима (13) формални антецедент у надређеној клаузи попуњава позицију граматичког субјекта или објекта. Неодређена заменица *неко* представља неререференцијални израз (*било ко*). Као и у примерима са показним заменицама у антецеденту и овде је могуће ануларити формални антецедент у номинативу, односно, формални антецедент је факултативан:

[← КО је високо у власти неће да се пише о корупцији.]

У осталим примерима из групе (13) формални антецедент је облигаторан јер је изражен у облику генитива, датива и инструментала и његовим ануларењем исказ постаје неграматичан:

[←*Нађи КО више личи на тебе, ако овде има такве цукеле.]

Примери (14) илуструју такође неререференцијалну употребу неодређене заменице у функцији формалног антецедента:

(14) Оно што се затим догађа мање је познато: противнику који му се приближава *Стојан*, јунак на гласу, одједном се причињава као **неко** КОГА је шчепао један од оних потпуних а непредвидљивих страхова што отапају храброст и окивају покрет а могу се догодити сваком (С. Велмар-Јанковић, 33). Сав окрупњао од снаге,

Милош је изгледао Стојану као **неко** КО ће умети да поведе нови устанак (С. Велмар-Јанковић, 36). Марчело: **Ја** нисам **неко** КО воли да ћути (www.pulsonline.rs › Lifestyle).

Релативном клаузом издваја се као и у примерима (13) подскуп ентитета, али је и тај подскуп неререференцијални израз. Ови примери су специфични по томе што се одређени референцијални изрази (*Стојан*, *Милош*) укључују поређењем или (*ја* - *Марчело*) искључују из подскупа ентитета. На тај начин у првом случају говоримо о инклузивном, а у другом случају о ексклузивном типу употребе неодређених заменица. У свим случајевима формални антецедент је облигаторан, иако је употребљен у номинативу, његовој облигаторности доприноси поред сталне семантике и функција предикативне клаузе.

4.1.1.3. Општа заменица као неререференцијални формални антецедент

Општа заменица у улози формалног антецедента својом сталном семантиком општег квантификатора истиче сваки ентитет у подскупу, издвојеном према критеријуму који је садржај релативне клаузе. Другим речима, оваквим формалним антецедентом истиче се да предикат надређене клаузе обухвата, без изузетка, сваки ентитет издвојен рестрикцијом релативне клаузе.

(15) Биће кажњен **свако** *КО* нема четири зимске гуме.

И у овим ситуацијама говоримо о конструкцији *формални антецедент + релативна клауза*. Такође, и из ове конструкције могуће је анулирати формални антецедент, а да се на синтаксичко-семантичком плану не наруши информативност реченице:

[←Биће кажњен КО нема четири зимске гуме.]

Међутим, на семантичко-прагматичком плану, па чак и стилистичком, без формалног антецедента, када је изражен општом заменицом, губи се својство квантификативности, тј. анулира се истицање да нема изузетака у вези са подскупом ентитета. То значи, да без обзира што је формални антецедент факултативан, односно, што је анулирање формалног антецедента израженог општом заменицом синтаксички

могуће, најчешће се не примењује јер је на информативном плану релевантна стална семантика општег квантификатора. Да је ова тврдња тачна, показују и примери са неексплицитним формалним антецедентом, где се у реконструкцији увек појављују семантички неутралније показне заменице *онај* или *тај*¹¹² (види параграф 4.1.1.1.).

Формални антецедент изражен општом заменицом *свако* супституиран је са синтагматским антецедентом *сваки човек / сви људи* (или, зависно од контекста, као у примеру (15) *сваки возач / сви возачи*). Наравно, мора се и релативизатор *ко* супституисати релативизатором *који* и добијамо адјективну релативну клаузу:

[← Биће кажњен **сваки возач** КОЈИ нема четири зимске гуме.]

То значи, да ће релативна клауза уведена релативизатором *ко* представљати дескриптивну рестриктивну одредбено-допунску клаузу, јер стална семантика релативизатора *ко* упућује на ентитет који има обележје [+живо] и [+људско биће], а садржај клаузе може (али не мора) спецификовати то значење до лексеме (у примеру *возач*).

Међутим, за нас је релевантно да формални антецедент (у примеру (15) *свако*) представља неодређени неререференцијални израз (*било ко*). Обавезним катафоричким упућивањем према релативној рестриктивној клаузи добија се одређени, али и даље неререференцијални израз (*свако ко* нема четири зимске гуме), односно *било ко* из подскупа спецификованог релативном клаузом.

(16) Такви се вуку иза војски, трудећи се да преживе, ништа не схватајући; стреља их **свако** КО нема преча посла, ако их ухвати (В. Стевановић, 218). А је л' **свако** КО напише песму треба да буде осуђен на робију (Б. Нушић, 123). Председник Социјалистичке партије Србије Ивица Дачић рекао је данас у Бањалуци да **свако** КО је вршио кривична дела, ма којој странци припадао, треба да одговара (Прес, 3, 16. 9. 2012). Симић: Биће кажњен **свако** КО нема четири зимске гуме (Блиц, 12, 15. 11. 2012). У декрету немачких бискупа, који је управо ступио на снагу, наводи се да **свако** КО не плати порез, што је додатних осам одсто пореза на доходак, неће бити сматран католиком (Блиц, 5, 24. 09. 2012). **Свако** КО покуша да

¹¹² Када је у питању неексплицитни формални антецедент, ретко или никад реконструише се заменицама *свако*, *свашта*; *неко*, *нешто*; *нико*, *ништа*.

изађе из Демократске странке у намери да сам прави нову партију доживеће крах, изјавио је председник Политичког савета (www.novimagazin.rs/.../micunovi-krah-e-doziveti-svako-ko-napusti 6 авг 2012). Свако КОГА макар и најмање занимају путеви развоја алфабета пронаћи ће нешто фасцинантно у овој поучној и крајње читљивој књизи. (www.delfi.rs/ka1un1481/delfi_knjige_savrsena_slova.html)

У примерима (16) конструкција *формални антецедент + релативна клауза* има функцију субјекта. Међутим, за нас је релевантна чињеница да предикат надређене клаузе изражен гномским презентом (*стреља, заслужује*) изражава свевременост, а у осталим примерима футуром (*доживеће, пронаћи ће*) доследно илуструје нереализоване, али могуће будуће радње. Такође, изражен је и став говорника 1) модалним глаголом непотпуног значења у оквиру сложеног глаголског предиката¹¹³ (*треба да буде осуђен, мора да одговара, треба...*); 2) модалитетним глаголима који су такође непотпуног значења¹¹⁴ (*заслужује да му се помогне, одлучили смо да унапредимо*). То значи да општа заменица *свако* као формални антецедент има своју фреквенцију у реченицама којима се изражава одређени принцип који безусловно важи за све ентитете који чине подскуп издвојен према критеријуму релативне клаузе. Због тога и доследна употреба гномског презента, футура или модала, јер у супротном, односно, ако би била у питању реализована радња, онда се не би могло тврдити да принцип подједнако и у пракси важи за *сваког*. Међу ексцерпираним примерима фреквентнији је футур изражен партиципом пасива (трпним глаголским придевом) било пунозначног или модалног глагола (*биће кажњен, неће бити сматран католиком, треба да буде осуђен*). То значи да, иако је у овом изразима формално субјекат, општа заменица *свако* представља објекат уколико бисмо пасивну конструкцију преформулисали у активну, али субјекат у активној конструкцији био би неодређен. У овим примерима реч је о формалним антецедентима који представљају нерелативне изразе и који су факултативни, тј. синтаксичко-семантички јесу

¹¹³ *Модални глаголи* су несамостални глаголи који на синтаксичком плану обавезно захтевају допуну неког пунозначног глагола у облику *инфинитива* или конструкције *да + презент*, „Синтаксички они управљају тим глаголима, а семантички им модификују значење“ (Мразовић/Вукадиновић 1990:143).

¹¹⁴ Модалитетни глаголи имају готово идентичне карактеристике као и модални глаголи. Разлика је само у томе што темпорални, локални, узрочни и други додаци могу да се јаве у оквиру саме конструкције *да + презент* и ова карактеристика приближава их самосталним глаголима који имају допуне у виду *да клауза*, али не и са обавезним презентом (в. Мразовић/Вукадиновић 1990: 154–159).

редундантни, али прагматички због сталне семантике опште заменице јесу релевантни и из тог разлога експлицирани.

У примерима (17) конструкција *формални антецедент + релативна клауза* има функцију објекта:

(17) Карацић: Казнићемо **сваког КО је погрешно** (Политика, 5, 18 окт 2012). Поклања имаће **свакоме КО жели да му буде комшија** (Блиц, 13, 20 јул 2010). Сменићу **сваког КО се свађа у Влади**. Изјавио је Председник Владе Србије Ивица Дачић у Лондону (www.vesti-online.com/Vesti/.../Smenicu-svakog-ko-se-svada-u-Vladi, 11 авг 2012). Председник Србије Томислав Николић изјавио је данас у Лондону да ће бити критичан према **свакоме КО не ради свој посао** (www.tanjug.rs/videoDet.aspx?galID=69802, 27 јул 2012). Коалиција "Покренимо

Србију" ће, када победи на изборима, сарађивати **са сваким КО жели добро Србији**, поручио Томислав Николић у Новом Пазару (www.rts.rs › Naslovna › Vesti › Izbori 2012, 18 апр 2012). Као једну од битних новина, одлучили смо да унапредимо комуникацију **са сваким КО жели на било који начин да допринесе развијању нашег и вашег фестивала** (www.belgradebeerfest.com/active/sr-latin/home/posalji_ideju.html). Оне интервјуишу лица лишена слободе у четири ока и комуницирају слободно **са сваким КО им може пружити информације** (www.cpt.coe.int/bosnian.htm). Ретаил је алатка **корисна сваком КОГА интересује ниво потрошње (куповина материјалних и дигиталних добара)** на Интернету (www.sk.rs/2007/10/skin03.html).

Релативна клауза у овим примерима представља дескриптивну допуну формалном антецеденту *свако*, који такође представља неререференцијални израз, али који није могуће ануларити, а да исказ остане граматичан:

Карацић: Казнићемо **сваког КО је погрешно** (Политика, 5, 18 окт 2012).

[←*Карацић: Казнићемо КО је погрешно.]

Да формални антецедент може имати функцију логичког субјекта, показују и примери са општом заменицом *свако* у дативу:

(18) Базени су заиста предивни и уметнички направљени тако да ће **сваком КО их посети** сигурно бити *пријатно* и занимљиво (www.smestaj-apartmani.com/gamzigradskabanja).

Конструкција *формални антецедент + релативна клауза* у примеру (18) има функцију субјекта. Како је општа заменица у улози формалног антецедента у дативу, говоримо заправо о логичком субјекту. Да је у питању субјекатска функција формалног антецедента, потврђује и предикат надређене клаузе (*ће бити пријатно и занимљиво*). Код предиката је, такође, могуће разликовати предикатски израз (граматички облик предиката) и семантички предикат (садржај предиката). Када су у питању именски и прилошки предикати као у примерима (19), говоримо о семантичком предикату.

(19) Тешко **сваком** КО нема посао (rs.lajkuvaj.com/277/)!

У примерима (19) формални антецедент *сваком* представља логички субјекат прилошком, односно, аналитичком предикату из чије је конструкције редукована копула, али се подразумева, тј. могуће ју је реконструисати. Ово редуковање копуле има експресивну функцију.

Тешко **сваком** КО нема посао. [← *Тешко КО нема посао.]

Узвични предикат је специфичан случај исказивања семантичког предиката узвицима:

(20) Благо **сваком** КО има неког у сваком дану, на телепатским дужинама, пркосећи даљинама (www.statusi.rs/blago-svakom-ko-ima-nekog-u-svakom-danu).

И овај предикат представља јако експресивно средство и односи се на формални антецедент *сваком*, који има функцију логичког субјекта, а релативна клауза представља рестриктивну, тј. обавезну дескриптивну допуну, односно, представља семантичку компоненту логичког субјекта. У свим примерима формални антецедент представља неререференцијални израз.

4.1.1.4. Одрична заменица као неререференцијални формални антецедент

Када су у питању формални антецеденти релативних клауза изражени одричном именичком заменицом *нико*, у надређеној је обавезна финитна негација:

(21) Разголитивши груди, отправи брзо капетана, наредив набусито да се, ноћу, у логору, **нико** КО бежи не хапси, а при повратку, у зору, нико не предаје стражама

(М. Црњански, 91-2). Јосиповић: **Нико КО је невин** неће бити кажњен (Курир, 4, 21 сеп 2011). Тадић : "**Нико КО прети насиљем** није мој савезник" (www.tanjug.rs/videodet.aspx?galID=65370, 31.05.2012 12:33). **Нико КО жели нормалну будућност** не може признати независност Косова, али мора се променити политика према Косову (www.novimagazin.rs/.../niko-normalan-ne-moze-priznati-nezavisnost-23 дец 2011).

Примери (21) илуструју факултативну употребу формалног антецедента у функцији граматичког субјекта, али који је доследно експлициран и с тим у вези издајамо пример (22):

(22) Не постоји **нико КО би довео до промена**
(www.време.rs/цмс/view.nxp?id=1035275, 14 феб 2012).

У овом примеру, формални антецедент је у номинативу и уз семикопулативни глагол постаје облигаторан, односно, немогуће га је анулирати:

[←*Не постоји **КО би довео до промена.**]

У оваквим примерима могућа је супституција одричне заменице *нико* показном заменицом *онај* или неодређеном заменицом *неко*, а да исказ остане граматичан:

[←Не постоји **онај КО би довео до промена.**]

[←Не постоји **неко КО би довео до промена**]

Одрична заменица својом сталном семантиком квантификације истиче финитну негацију и доприноси универзалној негацији.

Одрична заменица у функцији формалног антецедента са релативном клаузом најчешће је у функцији граматичког субјекта активне реченице, или пак пасивне, што у ствари значи објекат у активној. Јавља се и у функцији објекта активне реченице, али у свим примерима представља неререференцијални израз. Такође, једино у првом примеру, где је у надређеној употребљен егзистенцијални глагол, формални антецедент је облигаторан, у осталом примерима је факултативан, али експлициран.

(23) Шта да ти причам, Ђоле, ја данас не знам **никог** КО ти је сличан (<https://www.facebook.com/pages/Šta...nikog.../156526631082331>). Не верујте **никоме** КО вам каже да ће већ сутра бити боље (Прес, 12, 25.3.2012). Просто не могу да свирам, и ту ми је Америка отворила очи и научила ме пуно, **ни са ким** КО ми није пријатељ (www.pressing-magazine.com/.../546-ne-mogu-da-sviram-ni-sa-kim-13.07.2013).

У примерима (23) одрична заменица *нико* у функцији објекта, као што смо и очекивали, представља обавезни, облигаторни антецедент.

(24) Оља Бећковић: Продала бих Утисак, али нема **никог** КО би га купио (www.svet.rs/.../olja-beckovic-prodala-bih-utisak-ali-nema-nikog-ko-bi-ga-kupio 26.10.2012).

Облигаторност је карактеристика и опште заменице у функцији логичког субјекта (пример 24). У свим примерима реч је о неререференцијалним изразима.

На основу анализе можемо закључити да формални антецеденти релативним клаузама уведеним релативизатором *ко* као неререференцијални изрази могу само катафорички упућивати према релативној дескриптивној клаузи, чији садржај представља критеријум за издвајање подскупа ентитета који такође представља неререференцијални израз. О неререференцијалним изразима формалног антецедента је реч чак и када се одређени референцијални изрази укључују или искључују из подскупа ентитета израженог формалним антецедентом *неки*, те смо такав антецедент одредили као инклузивни или ексклузивни формални антецедент.

Формални антецеденти као неререференцијални изрази најфреквентнији су са показном заменицом која изражава дистал (*онај*), ређе медијал (*тај*) и то када се неререференцијални изрази у облику пословице односе на неког конкретног, али никада показном заменицом која изражава проксимал (*овај*), јер се заменицом *овај* упућује на познато, актуелно, постојеће у времену или простору. Могло би се рећи да је немогућа употреба заменице *овај* зато што би антецедент у оваквим конструкцијама изгубио своју неререференцијалност. Своју фреквенцију имају и остале заменице: неодређене, опште и одричне.

Нереференцијалност формалног антецедента доприноси његовој факултативности. Та факултативност формалног антецедента, којом год заменицом да је изражен, везана је пре свега за функцију граматичког субјекта, а не за облик номинатива, јер у функцији предикатива (што је такође облик номинатива), формални антецедент је облигаторан. Такође, облигаторан је и у функцији објекта и логичког субјекта. Што се факултативности нереференцијалног формалног антецедента тиче, треба рећи да, када је у питању показна заменица, фреквентни су и експлицирани и неексплицирани формални антецедент. Када су у питању неодређене, опште и одричне заменице као факултативни формални антецеденти, најчешће су експлициране управо због своје сталне семантике.

4.1.2. Катафоричко-анафоричко упућивање референцијалног формалног антецедента

Много мање фреквентан у корпусу је формални антецедент као референцијални израз уз релативизатор *ко*. А то значи да након обавезне катафоре према релативној клаузи, следи анафоричко или катафоричко или егзофоричко упућивање до лексичког садржаја који формални антецедент чини референцијалним. Да је реч о референцијалном изразу формалног антецедента, попуњеног лексичким садржајем након ланчаног упућивања, показује и садржај надређене клаузе, односно, глаголски облик предиката који илуструје референцијалну радњу. „На основу односа момента вршења према моменту референције радње се одређују као референцијалне и нереференцијалне“ (Танасић 2005: 347–349). А ту референцијалност потврђује и употребљена властита именица или лична заменица која упућује на одређени референт.

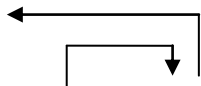
Најпре, анализирамо катафоричко-анафоричко упућивање формалног антецедента.

4.1.2.1. Неодређена заменица са катафоричко-анафоричким упућивањем

У корпусу смо издвојили само неодређену заменицу *неко* у функцији референцијалног формалног антецедента који упућује катафоричко-анафорички:

(25) Зар **неко** КО је на самрти може да се попне, на оваквој жези, у Лаушеву кулу (Д. Ненадић, 8)? Видим да се сви на Кули, без изузетка, радују што се нашао **неко** КО ће тој дебелој пијавици измерити трбушину (Д. Ненадић, 51).

Реконструишемо форичност првог примера:

Зар **неко** КО је на самрти може да се попне, на оваквој жези, у Лаушеву кулу?

Када се први пример из групе (25) посматра ван контекста, неодређена заменица са дескриптивном релативном клаузом чита се као неререференцијални израз, а то омогућава модалност предиката надређене клаузе (*може да се попне*). Други пример ван контекста илуструје референцијално неодређену употребу неодређене заменице *неко*, на шта такође упућује предикат надређене клаузе изражен референцијално употребљеним перфектом (*нашао се*). Међутим, у овим примерима актуализованим контекстом формални антецедент преко релативне клаузе анафорички упућује на одређене референте и то упућивање је трансфрастичко, односно изван оквира сложене реченице, са већим или мањим дометом. То значи да неодређена заменица *неко* има значење одређеног анонимног референта на нивоу надређене клаузе. Формални антецедент, без обзира на то што је у номинативу, у оба случаја је облигаторан, јер је примарна форичност формалног антецедента.

Издајамо и примере када формални антецедент најпре упућује на одређени референцијални израз, тј. издајамо анакатафоричко упућивање формалног антецедента. Најпре, формални антецедент трансфрастички упућује до лексичког садржаја анафорички, а онда, семантички попуњен, катафорички упућује до релативне клаузе која је на овај начин фокусирана и истакнута. И тада се у корпусу сусрећемо само са неодређеном заменицом која има референцијално значење:

(26) (Драгутин Димитријевић Апис) Био је **неко** КО је могао да контролише афере у Србији после рата (sh.wikipedia.org/wiki/Dragutin_Dimitrijević_Apis).

У корпусу су ретки искази са показном заменицом, будући да је у тој функцији учесталији ендосентрични антецедент *онај који* (види параграф 3.1.1.1.), али су могући, што показује и реконструкција:

[←Био је **онај** *КО* је могао да контролише афере у Србији после рата.]

Како формални антецедент у овом примеру представља референцијални израз, немогуће су реконструкције са квантификаторима *свако* и *нико*, а да антецедент остане референцијалан и у функцији предикатива¹¹⁵:

[←*Био је **свако** *КО* је могао да контролише афере у Србији после рата.]

[←*Није био **нико** *КО* је могао да контролише афере у Србији после рата.]

То значи да конструкција *формални антецедент + релативна клауза* може имати и функцију дела предиката, тј. предикатива и то са *показним, неодређеним, општим* и *одричним заменицама*, када је у питању неререференцијални израз, али само са *показним* и *неодређеним заменицама*, када је у питању референцијални израз. Овакав предикатив има формално реченичну структуру и пропозитивну вредност, односно, представља предикативну клаузу¹¹⁶. Оваква зависна клауза у функцији семантичког језгра формалног антецедента или допунског предикатива у надређеној клаузи копулом је повезана са конкретним или пропозитивним субјектом. Међутим, сви ови искази су мање фреквентни у корпусу.

¹¹⁵ Могућа је реконструкција са заменицом *нико* у улози логичког субјекта: [←Није било **никога** *КО* је могао да контролише афере у Србији после рата.]

¹¹⁶ О оваквом типу предикатива који има семантичку улогу допуне (комплемента) писала је В. Ружић истичући да у „основним моделима тих формално сложених синтаксичких структура глаголски изрази се појављују превасходно као *споне* између конкретног или пропозитивног субјекатског аргумента и зависне синдетске клаузе у функцији семантичког језгра или тзв. допунског предикатива“ (2006: 187).

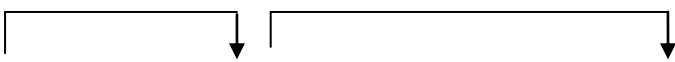
4.1.3. Катафоричко-катафоричко упућивање референцијалног формалног антецедента

Катафоричко-катафоричко упућивање формалног антецедента подразумевало би заправо ланчану катафору, најпре до дескриптивне релативне клаузе, затим читава конструкција *формални антецедент + релативна клауза* упућује на референт који представља одређени референцијални израз.

4.1.3.1. Неодређена заменица са катафоричко-катафоричким упућивањем

И када је у питању катафоричко-катафоричко упућивање формалног антецедента, у корпусу наилазимо на неодређену заменицу *неко*:

(27) Са њима га чека још **неко** *КОМЕ* ће се Змај од Ноћаја обрадовати: *онај Турчин, Бошњак* који му је некада добављао џебану и који му опет стоји на услузи (С. Велмар-Јанковић, 36-7). Појавио се **неко** *КО* Џордана није ставио у идеалну *НБА* петорку - *Карл Мелоун*, који је сврстан у 50 најбољих кошаракаша који су икада наступили у *НБА* (Блиц, 14, 06.06.2013).

Са њима га чека још **неко** *КОМЕ* ће се Змај од Ноћаја обрадовати: *онај Турчин, Бошњак* који му је некада добављао џебану и који му опет стоји на услузи.

Издвајамо и примере (27) у којима је неодређена заменица као формални антецедент релативној клаузи употребљена неодређено референцијално и мимо контекста и у контексту. Да је реч о референцијалном изразу у антецеденту, потврђује и садржај надређене клаузе, тј. референцијално употребљен глагол у презенту. Своје одређење добија катафоричким упућивањем према изразима *онај Турчин, (Бошњак који му је некада добављао џебану и који му опет стоји на услузи)* и *Karl Meloun* који представљају одређене референцијалне изразе. Формални антецедент је облигаторан иако је у номинативу и представља граматички субјекат, што значи да је поред сталне семантике, заменица у антецеденту неопходна због своје форичности.

4.1.4. Катафоричко-егзофоричко упућивање референцијалног формалног антецедента

Катафоричко-егзофоричк упућивање формалног антецедента, такође, подразумева обавезно упућивање на релативну клаузу, да би затим читава конструкција упућивала на ванјезичку стварност, односно егзофорички.

4.1.4.1. Показна заменица са катафоричко-егзофоричким упућивањем

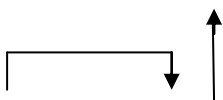
Формални антецедент изражен показном заменицом може упућивати и на референцијални, али увек неодређени ентитет. И тада предикација супстантивне релативне клаузе служи за квалификацију неодређеног референта у антецеденту с општим семантичким обележјем *човек*:

(28) Победиће **онај** КО улива више сигурности (html www.pressonline.rs/vesti).
Вучић: Одговараће **онај** КО је крив за аферу с млеком (Блиц, 15, 24.02.2013). Тајну зна **онај** КО је искључио камере (www.glas-javnosti.rs/dodaci/.../тајну-зна-онај-ко-је-искључио-камере).

У контексту актуелних политичких догађаја и јавног информисања о томе, реч је о заједничком знању комуникатора, што значи да је референт у антецеденту имплицитно одређен, тј. егзофоричком референцијом.

Реконструкција:

Победиће **онај** КО улива више сигурности.

У реконструисаном примеру катафорички се упућује према релативној клаузи да би уследило упућивање на ванјезички контекст, тј. на предизборну кампању у којој су кандидати познати, али још увек не и победник на изборима. Зато је формални антецедент, овако употребљен, референцијалан, али неодређен. На основу политичких кампања, анкета и истраживања претпоставља се одређени референт, а избори ће га учинити потпуно одређеним.

Примери (29) илуструју разговорни стил за који је карактеристично реферирање на непосредни ситуациони контекст:

(29) КО је редар нека обрише таблу (разг.). Нека се јави тај КО је разбио прозор (разг.). Онај КО заврши рад може да изађе (разг.). Тешко ће бити ономе КО нема радне навике (разг.). Изабраћемо оног КО је најстарији (разг.).

Показна заменица, када је у функцији граматичког субјекта, јесте факултативна, док је у осталим функцијама облигаторна. За говорника формални антецедент је референцијалан, али неодређен све док се у ситуационом контексту не издвоји референт који је одговарајући према критеријуму постављеном у релативној клаузи.

Формални антецеденти као референцијални изрази уз које је релативна клауза уврштена релативизатором *ко* изузетно су ретки у корпусу савременог српског језика.

Када је у питању катафоричко-анафоричко, анакатафоричко и катафоричко-катафоричко упућивање оваквих формалних антецедената, сусрећемо се само са неодређеном заменицом у тој функцији. Овако употребљена неодређена заменица облигаторна је чак и у функцији граматичког субјекта због своје сталне семантике, али и због своје референцијалности. Неодређена заменица, како су досадашње анализе показале, илуструје највећу флексибилност када су у питању неререференцијалност и одређена/неодређена референцијалност израза. Ендофорична употреба неодређене заменице везана је за књижевноуметнички стил и ређе за публицистички стил.

Катафоричко-егзофоричко упућивање имаће само показне заменице и како је у питању реферирање на актуелно заједничко знање комуникатора или на ситуациони контекст, овакви искази биће везани, пре свега, за публицистички и разговорни стил.

Истраживање је показало да релативне супстантивне клаузе уврштене релативизатором *ко* представљају одредбено-допунске клаузе, јер заменица *ко* сталном својом семантиком подразумева упућивање на ентитет који има својство [+живо], [+људско], [+једнина], а то значи да упућује на лексему *човек*, зато их и третирамо као одредбене. Међутим, узимајући у обзир синсемантичност формалног антецедента (лексема *човек* не може се експлицирати у антецеденту) онда релативна клауза уз

овакав антецедент јесте обавезна допуна. То значи да релативне клаузе уведене релативизаторим *ко* представљају прелаз од одредбених релативних клауза са ендоцентричним антецедентом који подразумева лексему *човек* до допунских са формалним антецедентом уз релативизатор *што*. Из тог разлога супстантивне релативне клаузе са релативизатором *ко* у интерференцији су са адјективним клаузама које имају ендоцентрични антецедент (*онај који у значењу онај човек који*), јер се због подразумевања именице *човек* могу третирати и као одредбе, наравно рестриктивне, зато их и називамо *одредбено-допунским*. И када антецедент *онај* упућује на неререференцијални израз, а то је најчешће у пословицама; и када упућује на неодређени референцијални израз могуће су обе комбинације антецедента и релативизатора (*онај ко /онај који*). Управо ова специфичност релативних клауза са релативизатором *ко* у односу на релативне клаузе са релативизатором *што* утицала је да их засебно анализирамо.

Како лексема *човек* јесте вишезначна (може означавати *човечанство*, дакле и женски род, може означавати *било ког човека*, али и *анонимног* и *одређеног човека*), релативне клаузе смо поделили на оне које за (не)експлицирани формални антецедент имају неререференцијални и референцијални (неодређени или одређени) израз.

У савременом српском језику изузетно су фреквентне релативне клаузе с неререференцијалним формалним антецедентом. Управо и неререференцијалност доприноси факултативности формалног антецедента, поред синтаксичко-семантичког услова да формални антецедент, а самим тим и релативна клауза попуњавају позицију граматичког субјекта у надређеној клаузи. При реконструкцији формалног антецедента најчешће се користи показна заменица *онај*, ређе *тај* (никада *овај*), али је граматична и реконструкција са неодређеном и општом заменицом у номинативу. Међутим, чим конструкција *формални антецедент+релативна клауза* имају позицију даљег објекта, логичког субјекта и предикатива, баш због падежног облика којим се та функција изражава, формални антецедент је облигаторан (без обзира на неререференцијалност израза). Треба напоменути и облигаторност граматичког субјекта уз егзистенцијалне глаголе као специфичност. Такође, за неререференцијалне (не)експлициране формалне антецеденте карактеристична је и употреба корелатива и то не само у облику показних

заменица, већ и личних. Корелативи на нивоу надређене клаузе заступају конструкцију *(не)експлицирани формални антецедент + релативна клауза* и формални антецедент је најчешће неексплициран.

Много су ређи примери релативних клауза са релативизатором *ко* са референцијалним формалним антецедентом и то само са показним и неодређеним заменицама. Референцијалном читању формалног антецедента доприноси пре свега садржај надређене клаузе. То аутоматски значи да након обавезног катафоричког упућивања формалног антецедента следи још једно упућивање било ендофорично (анафорично или катафорично), које је и очекивано, али може уследити и егзофоричко упућивање писане реализације дискурса, што је специфичност. Како форичности конструкције *формални антецедент + релативна клауза* доприноси управо заменица у антецеденту, то је и факултативни формални антецедент изражен показном заменицом најчешће експлициран. Међутим, неодређена заменица у антецеденту, чак и када је изражена номинативом, јесте облигаторна и због своје форичности, али пре свега због своје сталне семантике будући да може представљати и неререференцијални и референцијални (одређени или неодређени) израз.

4.2. ФОРМАЛНИ АНТЕЦЕДЕНТ РЕЛАТИВНЕ КЛАУЗЕ УВРШТЕНЕ РЕЛАТИВИЗАТОРОМ *ШТО*

Уз релативизатор *што* антецеденти су такође показне, опште, одричне и неодређене заменице, с тим да су у неутруму (*ово, то, оно; нешто, свашта, ништа*). Формални антецедент заменице *што* као релативизатора је десемантизована (синсематична) заменица, односно, заменица без тачно одређеног лексичког значења, која значење стиче захваљујући својој форичности. Лексички садржај антецедента, на који се упућује, може бити номиналан (именица или именички израз) или пропозицијски (реченица или већи део дискурса). Номинални лексички садржај могуће је реконструисати, односно релативну супстантивну клаузу са формалним антецедентом претворити у релативну адјективну клаузу са синтагматским антецедентом (пример а и б):

(а) Јешћемо **оно** ШТО се нађе.

[←Јешћемо *било шта хранљиво ШТО се нађе*.]

Пример (а) илуструје формални антецедент као неререференцијални израз, а на основу садржаја релативне клаузе претпоставља се лексема која илуструје лексички садржај неререференцијалног израза у антецеденту (било шта хранљиво/јестиво).

(б) Добио је **то** ШТО је дуго очекивао.

[←Добио је *писмо/писмо од мајке КОЈЕ је дуго очекивао*.]

Заправо, употребом формалног антецедента уместо лексичкосемантичког дела антецедента истиче се радња, тј. предикат релативне клаузе, односно у комуникацији је фокусирано то да је писмо дуго очекивано. То значи да антецедент *оно* може имати предметно значење (писмо, цвет, телефон...) или непредметно (срећа, радост, туга,

бол...) ¹¹⁷, а разлог за десемантизацију поред познатости референта, може бити и истицање еквиваленције међу предикатима клауза *добити* : *очекивати*.

Када је у питању пропозиционални антецедент, онда је реконструкција лексичко-семантичког антецедента најчешће несмислена:

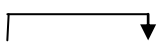
(в) **То** ШТО Вук говори о Срему, забележено је и у околини Смедерева. (Речник српских народних веровања о биљкама, 55)

[←* (Наведено о Срему) ШТО Вук говори о Срему, забележено је и у околини Смедерева.]

Пример (в) и његова реконструкција показују да је употребом формалног антецедента на снази економија у језику, јер се формални антецедент може односити и на низ пасуса (одељака).

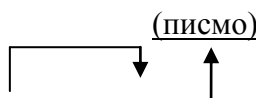
Поново анализирамо примере (а и б), односно форичност релативне супстантивне клаузе када је исказ деконтекстуализован:

а) Јешћемо **оно** ШТО се нађе.

Нереференцијално употребљен формални антецедент само катафорички упућује према релативној клаузи.

б) Добио је **то** ШТО је дуго очекивао.

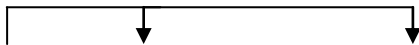

или **(ПИСМО)** ← Добио је **то** ШТО је дуго очекивао.

¹¹⁷ То наравно значи да релативизатор *што_n* мора бити супституисан релативизатором *који* или његовом стилском резервом *што_n*, који ће заједно са предикатом бити конгруентни са именичким изразом у антецеденту.

или

 Добио је **то** ШТО је дуго очекивао: (писмо).

У примеру (б) антецедент (*то*) је десемантизован, он представља супститут допуне управног глагола надређене клаузе, али како је лексички празан, рестриктивна релативна клауза не може бити одредба, већ допуна. Специфичност ове допуне је у томе што ни она није носилац лексичког садржаја формалног антецедента, већ својим конкретнијим описом упућује на лексички садржај. Допунске клаузе које се посредно укључују „преко формалног именског аргумента, конкретизујући му значење“ (2006: 179) Ружић назива *дескриптивним* јер се том предикацијом „описује оно што је својствено експлицираном или имплицираном именском референту“ (Ружић 2006: 182). Оваквом форичном релативном клаузом антецедент може бити одређен само за учеснике у комуникацији који деле заједничко знање или пак комуникативну ситуацију прати ситуациони контекст (уколико гестом емитент поруке показује конкретно писмо). И у случају заједничког знања комуникатора, и у случају ситуационог контекста говоримо о егзофоричком упућивању, односно о упућивању на ванјезичку стварност и на тај начин говоримо о *имплицитном лексичком садржају формалног антецедента*. Такође, могуће је да релативна клауза упућује на део дискурса који претходи (анафорички) или на део дискурса који следи након релативне клаузе (катафорички) да би се формални антецедент попунио лексичким садржајем и тада говоримо о *експлицитном лексичком садржају формалног антецедента*. У свим овим реконструкцијама форичности деконтекстуализованог исказа назире се троделна структура допуне коју захтева глагол у надређеној клаузи:

(не)експлицирани формални антецедент
 +
релативна дескриптивна клауза
 +
(не)експлицирани лексички садржај антецедента

Треба напоменути да неексплицирани лексички садржај антецедента може представљати денотат и тада говоримо о неререференцијалном изразу, а као (не)експлицирани може означавати и ентитет и тада је реч о референцијалном изразу. Да ли је реч о неререференцијалном или референцијалном изразу у антецеденту, одређује се на основу (не)референцијалности радње глагола у предикату надређене клаузе (Танасић 2005: 347-350). Тако бисмо допуну глаголу надређене клаузе, коју год функцију она имала, могли сматрати декомпонованом *перифрастичком* допуном.

На овом нивоу анализе треба указати и на полисемичност споја *то што*. То значи да показну заменицу у функцији *формалног антецедента* треба разликовати од показне заменице у функцији *просентенцијализатора*, док „проблеми у разграничавању допунских и релативних клауза проистичу из хомоформности *што* као везника и релативизатора“ (Ковачевић 2007: 62). Осим тога „кад је супстантивни антецедент релативној клаузи замјеница *то*, конкурентне су и замјеница *ово* и замјеница *оно*“ (Ковачевић 2007: 62), што показују и примери (4 и 5):

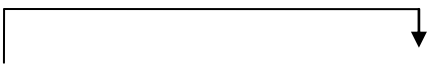
(г) Је ли **ово** *ШТО* се тренутно дешава са евром потврда тезе да је увођење евра била победа политике над економијом (НИН 22.09.2011. број 3169, 32)? **Оно** *ШТО* грађани имају право по Уставу, полиција ће да обезбеђује (Курир, 29.09.2011, 35). Девиза управо завршеног Светског економског форума у Давосу била је „Размислити, редизајнирати и изградити“. **То** о *ЧЕМУ* треба размислити, *ШТО* треба редизајнирати и изградити јесте - *светски финансијски систем* (НИН 26.02.2009. број3035, 42).

Везнички израз *што* у оваквом моделу представља заменицу у функцији релативизатора и може уводити више релативних клауза (трећи пример у групи (г)) и поред катафоричко-катафоричког упућивања формалног антецедента и релативне клаузе, показује да је у функцији релативизатора заменица *што* јер се употребљава у свим падежним облицима, а у издвојеном примеру у питању је локатив.

У свим примерима релативна клауза представља дескриптивну допуну, а у примеру (б) на лексички садржај даље се упућује анафорички, катафорички или егзофорички. Овакве исказе можемо приказати моделом:

Модел 1 Form. Ant. + Cl descr.

Поред оваквих исказа где заменице *ово*, *то*, *оно* представљају формални антецедент, а заменица *што* релативизатор, чести су и примери зависних клауза уврштених везником *што* које се односе искључиво на показну заменицу *то*. У оваквим исказима за учеснике у комуникацији не може се рећи да деле заједничко знање, тј. да је ванјезички контекст носилац лексичког садржаја формалног антецедента:

(д) Овом механизму је помогло и то *ШТО* је огромна већина кредита била без или са веома малим учешћем.

И у примеру (д) показна заменица, и то искључиво показна заменица *то*, катафорички упућује на зависну клаузу као и у претходном примерима. У примеру (д) зависна клауза представља допуну која је експликативна, односно, допунска зависна клауза носилац је лексичког садржаја синсемантичне заменице *то*. Термин *експликација* (тумачење, објашњавање) користимо за зависне клаузе уз просентенцијализатор које су носилац лексичког садржаја показне заменице као просентенцијализатора (види параграф 3.2.2.1.1.1.). На основу наведеног, могуће је издвојити још један модел:

Модел 2 Prosenten. + Cl ekspl.

То значи да показна заменица *то* није антецедент, већ представља факултативни просентенцијализатор, а ни *што* није заменица у функцији релативизатора, већ представља субординирани везник. Под термином *просентенцијализатор* подразумевамо показну заменицу *то* у ситуацијама када она на сумирајући начин изражава исти садржај који је исказан у подређеној зависној клаузи, која је допунска (комплементна). И ова комплементна клауза семантички допуњује управни израз (в. Ружић 2006: 173).

Показна заменица *то* у овом моделу представља *просентенцијализатор*, тј. на сумирајући начин изражава исти саржај који је исказан у подређеној експликативној клаузи, а та клауза је комплементарна глаголу надређене клаузе. То значи да је однос

између просентенцијализатора *то* и комплементарне експликативне клаузе уврштене везником *што* однос еквиваленције. Односно, реч је о дводелној структури допуне коју захтева глагол у надређеној клаузи:

просентенцијализатор

+

комплементна експликативна клауза

Ову допуну могли бисмо назвати *редуплицираном* допуном, јер је просентенцијализатор *то* могуће анулирати без синтаксичко-семантичких последица.

Експликативна допунска клауза уврштена је непроменљивим, субординираним везником *што*, док функцију просентенцијализатора може вршити само заменица *то*, тј. „не може се супституисати ниједном другом замјеницом“ (Ковачевић 2007: 62), па чак ни заменицама *ово* и *оно*:

[←*Познајем Лауша и знам колико нас скупо може коштати **ово** ШТО Доротеј није отишао код њега.]

[← *Познајем Лауша и знам колико нас скупо може коштати **оно** ШТО Доротеј није отишао код њега.]

За наше истраживање искази у вези са моделом (2) јесу релевантни у одређивању границе између *супстантивних релативних допунских клауза* које су дескриптивне и форичне, те даље упућују на лексички садржај антецедента и *експликативних допунских (комплементних) клауза* које су носиоци лексичког садржаја просентенцијализатора. Другим речима, вишезначност споја показне заменице *то* и зависне клаузе уврштене везником *што* управо је у дистинкцији на релацији дескриптивна/ експликативна зависна клауза и та дистинкција представља критеријум у разграничавању релативне од допунске клаузе.

То значи да од типа форичности показне заменице у антецеденту зависи и тип зависне клаузе: Уколико показна заменица (*ово, то, оно*) представља неререференцијални

израз, она само катафорички упућује на релативну дескриптивну клаузу која својим описом сугерише лексички садржај антецедента који, будући неререференцијалан, представља денотат. Уколико исте заменице представљају референцијални израз и најпре катафорички упућују на релативну дескриптивну клаузу, а затим читава конструкција упућује анафорички или катафорички или егзофорички до лексичког садржаја антецедента, онда говоримо о референту антецедента. Уколико показна заменица (једино *то*) само катафорички упућује на зависну клаузу која је носилац њеног лексичког садржаја, она мора бити експликативна допуна, а у том случају показна заменица *то* није формални антецедент, већ просентенцијализатор.

Када је у питању експлицираност/неексплицираност формалног антецедента, и супстантивне релативне клаузе уведене релативизатором *што* могу бити, како смо већ поменули у вези са релативизатором *ко*, и без израженог формалног антецедента. Ауторке Мразовић/Букадиновић супстантивне релативне клаузе без антецедента (уведене релативизатором *што*) на нивоу констатације сматрају прелазним од правих допунских према атрибутским клаузама називајући их *индефинитно генерализујућим допунским реченицама* (1990: 508), то значи да и релативне клаузе са формалним антецедентом сматрају атрибутским, што одговара депенденцијалном моделу (в. и Кордић 1995: 187-190). Како ми полазимо од конструкције *(не)експлицирани формални антецедент + релативна клауза*, то значи да нам супстантивне релативне клаузе и са антецедентом и без њега представљају допуне, али дескриптивне и форичне, односно, допуне које даље упућују на лексички садржај антецедента. Зато ове допуне спецификајемо као *дескриптивне допуне* да би се разликовале од типичне допуне, али и од одредбе.

И релативне клаузе без антецедента уврштене у надређену релативизатором *што* могу се преобликовати у клаузе са формалним антецедентом додавањем значењски неутралне заменице најчешће заменице *оно*, али своју фреквенцију има и заменица *то*. Заменица *ово* и у овим конструкцијама показује своје специфичности: она се не може реконструисати у антецеденту са релативизатором *што* уколико антецедент представља неререференцијални израз (пример (д)):

(ђ) ШТО му изгледа незгодно, он напросто изоставља; када му се укаже потреба, он измишља (Ј. Скерлић, 30).

[← (Оно/то) ШТО му изгледа незгодно, он напросто изоставља; када му се укаже потреба, он измишља.]

Уколико би било речи о референцијалном изразу и о истицању просторно/временске близине, онда је формални антецедент *ово* облигаторан, тј. немогуће га је анулирати:

(е) Додамо ли само да се **ово** ШТО је о Дафини речено односи и на остале ликове, и ми смо већ закорачили у подручје где су избор и употреба језичких средстава непосредније повезани са општим склопом романа (Н. Петковић, 133).

[←*Додамо ли само да се ШТО је о Дафини речено односи и на остале ликове, и ми смо већ закорачили у подручје где су избор и употреба језичких средстава непосредније повезани са општим склопом романа.]

То значи да је, изузмемо ли формални антецедент *ово*, код тзв. супстантивних релативних клауза могућ не само имлицитни лексички садржај формалног антецедента, већ неке од ових клауза могу бити и без формалног антецедента (тзв. слободне релативне клаузе), тј. и формални антецедент може бити имплицитан, односно подразумеван. Другим речима, овакав антецедент је факултативан и увек га је могуће реконструисати, док обрнуто не важи – немогуће је сваки формални антецедент елиптирати без синтаксичко-семантичких последица:

(ж) Данима је носио ту празнину и желео да је затрпа **оним** ЧЕГА се највише бојао (Д. Ћосић, 132). [←*Данима је носио ту празнину и желео да је затрпа ЧЕГА се највише бојао.]

Анулирање формалног антецедента блокира падеж који својим обликом исказује функцију антецедента до чијег се лексичког садржаја долази упућивањем преко релативне клаузе, али и чињеница да антецедент представља референцијални израз:

(з) Купила сам **оно** ШТО сам желела. [←Купила сам ШТО сам желела.]

У примеру (ж) формални антецедент представља референцијални израз и у акузативу је без предлога као и релативизатор *што*, тако да је без синтаксичко-

семантичких последица могуће ануирати формални антецедент. Такође, пример илуструје тип исказа у којем се ануирањем формалног антецедента постиже истицање глаголске радње (*сам желела*).

(31) Купила сам **оно** О ЧЕМУ сам маштала. [←*Купила сам О ЧЕМУ сам маштала.]

У примеру (31) надређена клауза је идентична претходном примеру, али је релативна клауза уведена релативизатором *што* у локативу. Ануирање формалног антецедента у овом примеру блокира падеж релативизатора.

(32) Радовала сам се **ономе** ШТО сам купила. [←*Радовала сам се ШТО сам купила.]

У примеру (32) релативна клауза идентична је релативној клаузи у примеру (ж), али је антецедент као део измењене надређене клаузе у дативу (*ономе*) и његово ануирање такође блокира падеж.

Критеријуми који се у досадашњој литератури узима за објашњење испуствости формалног антецедента морфолошки су, јер се истиче да је формални антецедент могуће ануирати у ситуацијама када постоји морфолошки синкретизам номинатива и акузатива који омогућава ово ануирање (Меккрејт (McCreight) 1987: 263), Кордић (1995: 206)). Међутим, на синтаксичко-семантичком, па и прагматичком плану услов за ануирање формалног антецедента представља, поред наведених падежних облика формалног антецедента и релативизатора, и неререференцијалност израза у антецеденту. Јер, када је формални антецедент представља референцијални израз, нарочито ако је изражен показном заменицом *ово*, онда може бити и у номинативу, ипак ће бити облигаторан.

4.2.1. Катафоричко упућивање неререференцијалног формалног антецедента

Када је у питању релативна клауза уведена релативизатором *што*, катафоричко упућивање формалног антецедента према тој релативној клаузи је примарно. Уколико формални антецедент представља неререференцијални израз, онда и конструкција *формални антецедент + релативна клауза* представља неререференцијални израз.

4.2.1.1. Показна заменица као неререференцијални формални антецедент

Када показна заменица у улози формалног антецедента дескриптивне релативне клаузе представља неререференцијални израз у номинативу и акузативу без предлога, могуће ју је анулирати или боље рећи фреквентнија је супстантивна клауза са неексплицираним формалним антецедентом:

(1) Пошто смо потпуно бескорисни јешћемо **оно** ШТО се нађе (В. Стевановић, 167).

[←Пошто смо потпуно бескорисни јешћемо ШТО се нађе.]

Паметан мисли ШТО говори, а луд говори **оно** ШТО мисли (Антологија народних умотворина, 84).

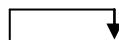
[←Паметан мисли ШТО говори, а луд говори ШТО мисли.]

Такође, могуће је и реконструисати формални антецедент, тамо где је анулиран:

ШТО му изгледа незгодно, он напросто изоставља; када му се укаже потреба, он измишља (Ј. Скерлић, 30).

[← (**Оно/то**) ШТО му изгледа незгодно, он напросто изоставља; када му се укаже потреба, он измишља.]

У сваком случају, када је формални антецедент експлицирани, његово упућивање је катафоричко према релативној клаузи:

Пошто смо потпуно бескорисни јешћемо **оно** ШТО се нађе.

Катафоричким упућивањем издвојен је подскуп ентитета, који такође представља нереференцијални израз (*било ита* што се нађе).

4.2.1.1.1. Показна заменица у улози корелатива

Када су у питању постпоноване показне заменице, говоримо о корелативима, који су еквивалентни конструкцији *(не)експлицирани формални антецедент + релативна клауза*:

(Ne)ekspl. Form. Ant. + Rel. Cl. ↔ Corel.

(2) Штампана новим правописом, искључиво књижевна и забавна, она је прикупила око себе готово све млађе писце српске, и ШТО је у оно доба српска књижевност могла дати, *то* је Даница давала (Ј. Скерлић, 171). ШТО се не почне *то* се не доспије (Антологија народних умотворина, 88). ШТО говориш, *то* мени, а ШТО мислиш, *то* теби (Антологија народних умотворина, 176). ШТО је овде гатање, *то* је у неким другим случајевима (о којима има докумената само у народној поезији) божји суд (Речник српских народних веровања о биљкама, 123). ШТО човек не потроши, *оно* је добио (Антологија народних умотворина, 99). ЧЕГА се мудар стиди, *тим* се луд поноси (Антологија народних умотворина, 84).

У примерима (2) формални антецедент је анулиран управо зато што представља нереференцијални израз (*било ита*), тако да имамо само анафоричко упућивање корелатива према релативној клаузи као и у сличним примерима са релативизатором *ко*.

4.2.1.2. Неодређена заменица као нереференцијални формални антецедент

Најфреквентније заменице у улози формалног антецедента јесу показне заменице, али своју фреквенцију има и неодређена заменица *нешто* као нереференцијални израз *било ита*, која катафорички упућује на релативну клаузу уведена релативизатором *што*:

(3) Црнац иде, да добава **нешто** ШТО му треба, по неколико дана; он се или врати или не врати, налазећи свуда своју браћу и поздрављајући по другим путницима ону претходну (Р. Петровић, 80). Гушио се од напора да проговори **нешто** ШТО би је довело до постеље (М. Црњански, 40). На саобраћајну сигнализацију и на њеном носачу, забрањено је постављање **било чега** ШТО није у вези са значењем саме сигнализације (Закон о безбедности у саобраћају, 46). Помишљао је, још увек, да је осим разврата и сласти, добро знаних, могао наићи и на **нешто** ШТО је непролазно, и ШТО уздиже над животом, у неко вечно плаветнило (М. Црњански, 121).

У свим овим примерима формални антецедент је у акузативу и немогуће га је ануирати јер својом сталном семантиком доприноси информативности исказа:

[←* Гушио се од напора да проговори ШТО би је довело до постеље.]

4.2.1.3. Општа заменица као неререференцијални формални антецедент

Од свих општих заменица у функцији неререференцијалног формалног антецедента у корпусу су најфреквентније *све* и *свашта*:

(4) Нема прељубе, нема љубоморе, ни срџбе; **све** ШТО се буде догодило ове ноћи, биће у срцу фетиша (Р. Петровић, 84). **Све** ШТО је зло — у невреме дође (Антологија народних умотворина, 74). Не кажи **све** ШТО знаш, не чини **све** ШТО можеш, не вјеруј **све** ШТО чујеш (Антологија народних умотворина, 82). Међутим, деца ће уживати у готово **свачему** ШТО подразумева неку врсту изазова (knjige.pravac.com/tagovi/deca-2/page/3/). Он је засењен **свачим** ШТО је ново, свачим ШТО блиста (ishogaikan.com/.../90-karate-prica-o-trazenju-apsolutne-efikasnosti.h) www.svet.rs).

У овим примерима обе заменице као општи квантификатори представљају неререференцијалне изразе. У прва три примера формални антецедент је факултативан и управо због своје сталне семантике јесте релевантан надређеној клаузи и експлициран. Последња два примера илуструју формални антецедент који је облигаторан због функције коју има у надређеној клаузи.

Међутим, занимљиви су примери (5):

(5) Извршили смо наређење и испитали **све** ШТО би нам могло бити од користи (В. Стевановић, 163). Ако ни њих не буде довољно, пострелјати стоку, псе и птице као и **све** ШТО се буде затекло у кажњаваном подручју (В. Стевановић, 165)!

Њина тела јако снажна, нису намазана палмовим уљем, оним опојним палмовим уљем на које мирише **све** ШТО долази из Африке (Р. Петровић, 16).

У овим примерима формални антецедент представља прави објекат (први и други пример) и граматички субјекат (трећи пример) и како је неререференцијални израз очекивали бисмо да је и факултативан, међутим квантификативно својство ове заменице је релевантно надређеној, тако да су ови формални антецеденти облигаторни.

(6) **Све најлепше** ШТО би родило у њиховим воћњацима, виноградима и башти, њему је намењивала, њему остављала, слала му и нудила га кад дође (Д. Тосић, 31).

Пример (6) показује да се формални антецедент може проширити квалификатором у облику суперлатива придева, којим се такође врши рестрикција антецедента, односно у оваквим примерима рестриктивном релативном клаузом долази се до подскупа ентитета, а онда се суперлативом тај подскуп даље сужава.

4.2.1.4. Одрична заменица као неререференцијални формални антецедент

У функцији формалног антецедента као неререференцијалног израза одрични квантификатор је фреквентнији од општег:

(7) Све што песник види, схвата и мисли, он види, схвата и мисли очима датог језика, у његовим унутарњим формама, и *не* постоји **ништа** ШТО би за потребе свога израза изискивало помоћ другог, туђег језика (Н. Петковић, 117). Сваки комадић и тек откривене земље, оне где људи *нису* нашли **ништа** ШТО представља цивилизацију, има своју херојску прошлост, своје победе и поразе, своје битке и своје јунаке (Р. Петровић, 7). Док су имућни људи говорили како је Брзан луд и како је посвојче нечастивог који му је давно, још у детињству, забио очњаке у врат и сркнуо мало крви отровавши му је при том својом пљувачком, дотле је сиротиња терала своје, измишљајући будаласте ствари: да је Брзан просто неуништив, да га *не* бије ни мач, ни стрела, ни копље, **ништа** ШТО је људска рука створила, па ако икад и погине, погинуће само од грома (Д. Ненадић, 60). Априла 1793. добио је продужене привилегије још за петнаест година са тим да *не* сме штампати **ништа** ШТО би критиковало стање у земљи или давало повода ма каквој тужби (Ј. Скерлић, 22).

У примерима (7) употреба одричног квантификатора у антецеденту подразумева обавезну финитну негацију глагола у надређеној клаузи. Без обзира на

нереференцијалност израза, формални антецедент је облигаторан у којем год да је падежу и коју год функцију да има:

[←*Све што песник види, схвата и мисли, он види, схвата и мисли очима датог језика, у његовим унутарњим формама, и *не постоји ШТО би за потребе свога израза изискивало помоћ другог, туђег језика.*]

Облигаторности одричног квантификатора не доприноси само његова стална семантика, већ и финитна негација глагола у предикату који регира своју допуну.

(8) *Не* тражимо **ништа ШТО не** припада Војводини, *ШТО* Војвођани *нису стварали* (НИН 22.09.2011. број3169, 24). Због работљивости и сталне забринутости *не* тиче их се готово **ништа ШТО није у вези са њиховим материјалним интересима** (Ј. Цвијић, 166). **Нема ничег ШТО је за Приштину неприхватљиво** (www.danas.rs 27.03. 2012).

У примерима (8) поред финитне негације глагола или копуле у предикату надређене клаузе, присутна је и негација и у оквиру релативне клаузе. Конструкција *одрични квантификатор + релативна клауза у одричном облику* представља неререференцијални израз. Међутим, у оквиру надређене клаузе, где је негација обавезна, добијамо негирање негације, односно афирмацију, тј. добијамо референцијални израз који реферира егзофорички, на знање о ванјезичкој стварности.

[← Тражимо **оно/све ШТО** припада Војводини, *ШТО* су Војвођани стварали.]

Тако да се двоструком финитним негацијом и постигнутом афирмацијом истиче лексички садржај антецедента, на који се преко релативне клаузе реферира егзофорички.

Анализа је показала да формални антецедент уз релативне клаузе уврштене релативизатором *што* као неререференцијални израз има малу фреквентност у корпусу. То су увек заменице и то показне заменице *оно* и ретко *то*, а *ово* никада, управо зато што својом сталном семантиком доприноси референцијалности израза. Једино се показне заменице као факултативне у корпусу срећу и експлициране и неексплициране. Све остале заменице су фреквентније од показних у оваквој функцији и баш због своје сталне семантике експлициране, било да су облигаторне, било да су факултативне (без

обзира и на функцију граматичког субјекта или ближег објекта). А када су у питању одричне заменице, у функцији неререференцијалног формалног антецедента су најфреквентније и увек облигаторне.

4.2.2. Катафоричко-анафоричко упућивање референцијалног формалног антецедента

И када је реч о релативним супстантивним клаузама уврштеним релативизатором *што*, можемо говорити о њиховом упућивању на формални антецедент који је референцијалан. Такав антецедент ће најпре упућивати катафорички на садржај релативне клаузе, а онда, баш зато што антецедент представља референцијални израз, упућиваће даље на лексички садржај антецедента који може бити лексема, али и читава пропозиција. Најпре, анализирамо катафоричко-анафоричко упућивање формалног антецедента.

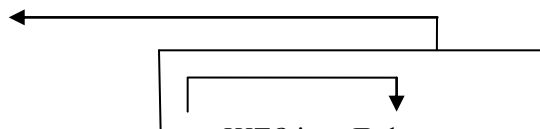
4.2.2.1. Показна заменица са катафоричко-анафоричким упућивањем

Показна заменица је најфреквентнија у ситуацијама када представља референцијални формални антецедент и може имати функцију субјекта, односно са релативном клаузом може имати функцију субјекатске клаузе (примери 9) или функцију објекатске клаузе (примери 10):

(9) Додамо ли само да се **ово ШТО** је о Дафини речено односи и на остале ликове, и ми смо већ закорачили у подручје где су избор и употреба језичких средстава непосредније повезани са општим склопом романа (Н. Петковић, 133). Још тада, и много раније, започело је **ово ШТО** се вечерас догодило (Д. Ћосић, 37). **То ШТО** се догодило није било један догађај; никаква авантура, никаква пустоловина, каква се обично замишља да ишчекује путника кроз савану (Р. Петровић, 50). **То ШТО** Вук говори о Срему, забележено је и у околини Смедерева (Речник српских народних веровања о биљкама, 55).

(10) Ја им дајем знак главом да пристајем на **оно ШТО желе**, иако управо не знам како си мисле помоћи (Р: Петровић, 105). **Оно ШТО** су студенти „снимили“ представиће и широј јавности, после чега ће, надају се, и они, али још више археолози, наставити са новим истраживањима историјске и културне баштине између Ниша и Нишке Бање (Политика 13.09.2011, 16).

Антецедент, најпре катафорички упућује на релативну клаузу, али релативна клауза не садржи лексички садржај антецедента, већ представља допунску дескрипцију или оквир којим се сужава и прецизира анафоричко упућивање на део дискурса који претходи и то је, по правилу, трансфрастичко упућивање (*већ речено о Дафини...*):

Додамо ли само да се ово ШТО је о Дафини речено односи и на остале ликове, и ми смо већ закорачили у подручје где су избор и употреба језичких средстава непосредније повезани са општим склопом романа.

У примеру (9) са формалним антецедентом *ово, то и оно*, односно, у ситуацијама када формални антецедент представља референцијални израз, баш због форичности антецедента која доприноси информативности исказа, није могуће анулирати формални антецедент када је изражен заменицом *ово*, што значи да је она облигаторна због своје сталне семантике. Заменице *то* и *оно* могуће је анулирати, односно, оне представљају факултативне формалне антецеденте, али баш зато што су референцијални изрази, фреквентнији су искази у којима су експлицирани.

[←* Додамо ли само да се ШТО је о Дафини речено односи и на остале ликове, и ми смо већ закорачили у подручје где су избор и употреба језичких средстава непосредније повезани са општим склопом романа.]

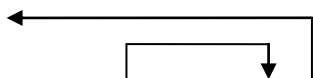
Дакле, катафоричко-анафоричким упућивањем долази се до лексичког садржаја формалног антецедента, с тим да је катафора везана само за антецедент, а анафора за конструкцију *формални антецедент + релативна клауза*. И без обзира на падежни облик, формални антецедент није могуће анулирати јер је неопходан због свог другог упућивања, у овом случају анафоричког, тј. он доприноси форичности релативне клаузе.

Увек је реч о анафори када је реч о фиктивним ликовима књижевноуметничког стила. Када је реч о реалним личностима научног и публицистичког стила и ако је исказ деконтекстуализован, упућивање може бити анафоричко или егзофоричко:

(11) Међутим, *све ово ШТО сам урадио* није дошло преко ноћи. Био је то процес. Током целог живота сам радио и био посвећен спорту 100 посто (Политика

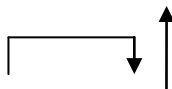
14.09.2011, 30). Напротив, веома ми је стало да **ово ШТО сам урадио** заживи, да људи то виде (НИН 26.02.2009. број3035, 55). Били смо на један начин искључени из **онога ШТО се догађало у том времену и на том месту** (Политика 13.09.2011, 22). Наравно, дуго је требало да постанем задовољан **оним ШТО компоујем** (НИН 26.02.2009. број3035, 56). Али, између **онога ШТО је Доситеј Обрадовић мислио и проповедао** и **онога ШТО су романтичари сањали и певали**, између његовог трезвеног и ведрога рационализма и вербалног романтизма »Вукове омладине«, постојале су у основу потпуне супротности, и романтизам Вука Караџића и Омладине значи реакцију рационализму Доситеја Обрадовића (Ј. Скерлић, 74). **Оно ШТО сам ја могао дати**, поготову **оно ШТО се данас уопште могло дати**, налази се у овој књизи. (Ј. Скерлић, 4)

Реконструисаћено први пример у групи (11) који представља део интервјуа са Новаком Ђоковићем:

Међутим, *све ово ШТО сам урадио* није дошло преко ноћи. Био је то процес. Током целог живота сам радио и био посвећен спорту 100 посто.

Или:

Међутим, *све ово ШТО сам урадио* није дошло преко ноћи. Био је то процес. Током целог живота сам радио и био посвећен спорту 100 посто.

Реконструкција показује да контекст недвосмислено одређује да ли након обавезне катафоре према релативној клаузи следи анафоричко или егзофоричко упућивање, јер су оба могућа. Уколико би у делу дискурса који претходи исказу био експлициран пропозитиван лексички садржај формалног антецедента, онда би након обавезне катафора уследила анафора. Уколико би лексички садржај антецедента био део ванјезичке стварности, односно, представљао заједничко знање комуникатора, онда говоримо о имплицитном лексичком садржају антецедента на који се реферира егзофорички.

Поред фреквентније употребе конструкције *формални антецедент + релативна клауза* у функцији субјекта и објекта, иста конструкција може попуњавати и позицију неконгруентног атрибута:

(12) Далеко сам од тога да смем да гарантујем за апсолутну тачност **онога** ШТО наводим (Р. Петровић, 97).

У овом примеру формални антецедент је у генитиву и облигаторан је не само због упућивања на релативну клаузу, па након тога анафорички на садржај антецедента, тј. на *већ наведено*, већ и због попуњавања позиције неконгруентног атрибута.

4.2.2.2. Општа заменица са катафоричко-анафоричким упућивањем¹¹⁸

И општа заменица има своју фреквенцију као катафоричко-анафорички формални антецедент, али много мању, и то показује реконструкција примера:

(13) **То** ШТО Вук говори о Срему, забележено је и у околини Смедерева (Речник српских народних веровања о биљкама, 55).

[←**Све** ШТО Вук говори о Срему, забележено је и у околини Смедерева.]

У корпусу нисмо издвојили примере са катафоричко-анафоричким упућивањем опште заменице у улози формалног антецедента, јер ова заменица као референцијални израз пре упућује анакатафорички. Да је и катафоричко-анафоричко упућивање могуће, показује и реконструкција примера (13). Али је чињеница да се општи детерминатор пре свега употребљава за нереализоване референцијалне радње или још и чешће за потенцијалне нереференцијалне радње (види параграф 4.1.1.3.).

¹¹⁸ Уколико би *одрична заменица* у функцији формалног антецедента имала катафоричко-анафоричко упућивање, то би значило да формални антецедент представља референцијални израз. Како одрична заменица *ништа* не може бити референцијална због своје сталне семантике, на први поглед изненађује пример: Тако, рецимо, готово **ништа** ШТО Вук Исаковић види на путу, возећи се колима или лежећи на обронку, није без трунке привида; нити привид постоји без онога што збиља око види (Н. Петковић, 146). Међутим, облигаторни формални антецедент допуњен релативном заменицом анафорички упућује на део дискурса где је дат опис пејзажа и могуће га је супституисати општом заменицом (уколико се анулира лексема *готово*, могућа је супституција и показном заменицом). То значи да се негација не односи на релативну клаузу, већ појачава и истиче финитну негацију, тј. предикат надређене клаузе у одричном облику. И финитна и универзална негација односе се на део надређене клаузе (*без трунке привида*), тако да релативна клауза неометано може упућивати анафорички. Како се негацијом негира одсуство нечега, у ствари се, стилистички афирмише присуство истог. На овај начин укључујемо стилски аспект литотизације (в. Ковачевић 2000: 122), будућу да литита „потврђује негирајући супротно“ (Еко 1973: 96). То показује и реконструкција: [←Тако, рецимо, готово **све** ШТО Вук Исаковић види на путу, возећи се колима или лежећи на обронку, са *трунком привида* је (...)]. Тако смо у оваквим изразима одричну заменицу одредили као индиректно референцијални израз.

Дакле, катафоричко-анафоричко упућивање референцијалног формалног антецедента пре свега је везано за показне заменице. Уколико је формални антецедент изражен показном заменицом *ово*, макар био и у функцији граматичког субјекта, није га могуће анулирати баш због специфичне сталне семантике ове показне заменице да упућује на референцијалне изразе који су у просторно-временској близини. Тако да овакав формални антецедент представља облигаторни антецедент. Заменице *то* и *оно* могуће је анулирати када оне представљају факултативне формалне антецеденте, али баш зато што представљају референцијалне изразе, фреквентнији су искази у којима су експлициране.

Такође, примери ексцерпирани из публицистичког стила, односно, деконтекстуализовани, могу илустровати и анафоричко и егзофоричко упућивање након обавезног катафоричког. На тај начин тек контекст недвосмислено одређује да ли након обавезне катафоре према релативној клаузи следи анафоричко или егзофоричко упућивање, јер су оба могућа.

Ретки су примери са катафоричко-анафоричким упућивањем опште заменице, баш зато што се ради о реализованим радњама и свака генерализација се избегава. Када су у питању одричне заменице, можемо рећи да оне тек у стилистичком кодирању дискурса могу имати катафоричко-анафоричко упућивање, тј. тек када је финитна негација негирана финитном негацијом, те имамо афирмацију, односно референцијални израз који може катафоричко-анафорички упућивати.

4.2.3. Анакатафоричко упућивање референцијалног формалног антецедента

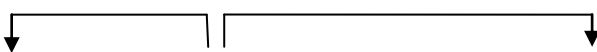
Формални антецедент допуњен релативном клаузом може имати и функцију предикатива, односно представљати предикативну клаузу. У оваквом исказу ради се о конструкцији *формални антецедент + релативна клаузи* који је кореференцијалан са именским изразом који је у функцији субјекта и представља лексички садржај формалног антецедента.

4.2.3.1. Показна заменица са анакатафоричким упућивањем

Очекивано је да ће са анакатафоричким упућивањем научесталије бити показне заменице за идентитет:

(14) Али је и *идење жени и људожерство* **оно** ЧИМЕ се људи само служе у име фетиша, док је однос између људи, мушких, прави племенски однос од кога и сам фетиш зависи (Р. Петровић, 98). Што је још горе, када се инфаркт деси, *мало је оних који препознају све његове знаке и симптоме и већина није ни свесна шта се догодило. То је оно ШТО инфаркт чини незаборавним, а често и смртоносним догађајем* (НИН, 26.02.2009.бр.3035, 12).

Реконструкција форичности антецедента у овим примерима:

Али је и *идење жени и људожерство* **оно** ЧИМЕ се људи само служе у име фетиша, док је однос између људи, мушких, прави племенски однос од кога и сам фетиш зависи.

Најпре, формални антецедент анафорички упућује према свом лексичком садржају, што значи да се семантички попуњава. Ово анафоричко упућивање по правилу је интрафрастичко. Чак и када је лексички садржај ван сложене реченице, у надређеној клаузи те сложене реченице мора бити заменица *то*, дакле, обавезно је интрафрастичко анафоричко упућивање, а онда следи продужена анафора заменице *то* која је трансфрастичка до лексичког садржаја који може бити пропозиционалан: *мало је оних који препознају све његове знаке и симптоме и већина није ни свесна шта се*

догодило (други пример у групи (14)). За заменицу *то* у оваквој функцији кондензатора једне или чешће више реченица користићемо термин *профрастичка заменица* (в. Клајн 2000: 112-113, Ковачевић 2007: 98–99). Овако употребљена анафорична показна заненица *то* показатељ је синсемантичности дате реченице, тј. „њене контекстуалне укључености“ (Ковачевић 2007: 54). Након тога, формални антецедент катафорички упућује према релативној клаузи која представља дескриптивну рестриктивну допуну, тј. немогуће ју је анулирати. У оваквим изразима реч је о декомпонованом антецеденту на његов формални и лексички део. Међутим, ови делови кумулативно не представљају лексичкосемантички антецедент, нити је релативна клауза адјективна, како смо је описали у првом поглављу (види параграф 2.1.1.1.), а то потврђује и употреба заменице *што* као релативизатора која уводи искључиво супстантивне релативне клаузе.

Реконструисаћемо исти пример тако што ћемо анулирати копулу, формални антецедент и релативизатор:

[←Али и идењем жени и људојерством људи се само служе у име фетиша, док је однос између људи, мушких, прави племенски однос од кога и сам фетиш зависи.]

Ова реконструкција показује да је израз информативан, али је изостала експресивност којом издвојеним формалним антецедентом бива истакнут управо садржај релативне клаузе. Другим речима, употребом формалног антецедента у оваквим примерима фокусира се садржај релативне клаузе, који представља нову информацију (рему), односно, у оваквим исказима лексичком садржају антецедента приписује се карактеристика која је садржај релативне клаузе и која је фокусирана употребом формалног антецедента.

4.2.3.2. Неодређена заменица са анакатафоричким упућивањем

Неодређена заменица такође је фреквентна као анакатафорични формални антецедент у савременом српском језику:

(15) Уосталом, *теорија* је **нешто** ШТО је одиста и најпрактичније у војсци, јер смо од ње изнели најшира и најкориснија знања (Б. Нушић, 131). Сећам се, на пример, оне Питагорине хипотенузе, која ме је толико измучила и са којом сам се

толико рвао, па ипак, ево, ни данданас не знам шта је то *хипотенуза*, сем што ми је остало у памети да је *то нешто ШТО је равно збиру квадрата оба катета* (Б. Нушић, 73). Људи осећају да *мировни договор са Израелом* није нешто *ШТО* су изабрали (НИН, 26.02.2009.бр.3035, 23). *Медији су нешто ШТО је мени блиско*, са њима сам имала много искуства и зато ми студије културе и медија не падају тешко", рекла је Наташа (www.svet.rs/.../natasa-bekvalac-i-kad-radim-nesto-sto-treba-da-sluzi-...12 нов. 2011). А будући да је, уза све то, Станковић у првој верзији приповедање композиционо заснивао у јунакињином сећању, и да је у каснијем тексту много шта од тога сачувано, постаје бар једним делом јасно одакле у *Нечистој крви* долази она стилизација описа као да је *то што јој се дешава* за Софку у исти мах и изненађење и *нешто ШТО* јој је познато, *ШТО* је тако *рећи унапред доживела* (Н. Петковић, 18).

У примерима (15) неодређена заменица представља неодређени референцијални израз која своје одређење добија најпре анафоричким упућивањем према именском изразу и то упућивање је интрафрастичко. Катафоричким упућивањем се тако истиче својство које се приписује антецеденту, тј. споју *формални антецедент + лексички садржај антецедента*. У последњем примеру лексички садржај антецедента је пропозиционалан.

(16) Истина, *синтакса Борисава Станковића* и, знатно више, *синтакса Милоша Црњанског* природно су се због своје особености наметнуле као *нешто ШТО* ваља најпре *расветлити* да би се анализа могла продужити на вишим равнима књижевне структуре (Н. Петковић, 2). Српски надреалисти су, у складу с тим, порицали *књижевност* као *нешто ШТО је институционализовано*, славећи поезију, која измиче свим правилима и погодбама (Н. Петковић, 118). У четири реченице *људски је живот* приказан као *нешто ШТО нема ни праве сврхе, ни дубље значења* (Н. Петковић, 102). Нема сумње да *га*, особито кад га истргнемо из песме, доживљавамо као *нешто ШТО је у приметној мери противно обичном синтаксичком низу* (Н. Петковић, 124). У крајњем случају сам лик, заменивши аутора, постаје приповедач, а као приповедач он на *догађаје* може гледати као на *нешто ШТО је проживео* и самим тим што је догођено, а то значи уназад (Н. Петковић, 18).

У примерима (16) формални антецедент је са лексичким садржајем повезан и поредбеном речцом *као* која, између лексичког садржаја и конструкције *формални антецедент + релативна клауза*, нарушава однос еквиваленције, подударности. Другим речима, или се садржај изнет релативном клаузом истиче као субјективан став,

или као својство чији је домет шири, те укључује и антецедент, а то значи да је формални антецедент, попуњен лексичким садржајем, инклузиван.

(17) *Њена рамена, руке и груди су нешто од најлепшег ШТО је природа могла створити* (Р. Петровић, 56).

Пример (17), такође, показује инклузивно својство формалног антецедента, јер је уз неодређену заменицу употребљен суперлатив у генитиву који доприноси тој инклузивности формалног антецедента.

4.2.3.3. Општа заменица са анакатафоричким упућивањем

У корпусу нисмо ексцерпирали општу заменицу као катафоричко-анафорички формални антецедент, већ анакатафоричко упућивање формалног антецедента и то најчешће у конструкцијама:

(18) *То је све ШТО можемо и у мемо да ти испричамо* (В. Стевановић, 180). *Зар је то све ШТО имам ја од тебе* (www.youtube.com/watch?v=Jo-PziHLQpY). *Твој загрљај је све ШТО мени треба* (<https://www.facebook.com/pages/-Твој...је-све...-/474799705865903>). *Љубав - то је све ШТО живот има* (www.merosina.org.rs > *Вести*). *Она се шминкала и чешљала и то је све ШТО је урадила за поезију* (Матија Бећковић citiram.net/citat/4163).

Као што смо и очекивали, анафоричко упућивање које следи након обавезног катафоричког може бити трансфрастичко (први и други пример) и без тог упућивања реченица би била синсемантична. Може бити и интрафрастичко и упућивати на именски израз (пример трећи и четврти) или на пропозицију (пети пример). Такође у свим примерима осим трећег, анафора је ланчана, односно у употреби је профрастичка заменица *то* којом се наговештава продужавање анафоре до дела дискурса који може садржати више смисаоно повезаних реченица. На тај начин се профрастичком заменицом *то* истиче лексички садржај иако је препониран.

4.2.3.4. Квалификатор са анакатафоричким упућивањем

Када је у питању лексички садржај на који упућује формални антецедент изражен суперлативом и то анафорички, у корпусу не налазимо исказе са катафоричко-анафоричким упућивањем, но је то увек анакатафоричко упућивање. То значи да конструкција *формални антецедент + релативна клауза* попуњава позицију предикативне клаузе.

(19) Бекрић: *Ова медаља је најлепше ШТО ми се десило у животу* | (www.telegraf.rs/.../782293-bekric-ova-medalja-je-najlepse-sto-mi-se-desi13.07.2013)!
Мурињо: *Рад са Роналдом је нешто најбоље ШТО ми се десило* | (www.telegraf.rs/.../876778-murinjo-rad-sa-ronaldom-je-neshto-najbolje-st 11.12.2013)!
Илузија пријатељства је нешто најгоре ШТО можете учинити себи! (<https://sr-rs.facebook.com/pages/Iluzija...je...najgore.../175141516022>)

Анафором интрафрастички се упућује на лексички садржај, с тим да изостаје конгруенција формалног антецедента и лексичког садржаја. Заправо, суперлативом у неутруму у позицији формалног антецедента не квалификује се лексички садржај, већ доживљај тог лексичког садржаја, што потврђује и катафоричким упућивањем истакнут садржај релативне клаузе. То значи да је реч о суперлативу прилога јер се квалификација пре свега односи на глагол у функцији предиката релативне клаузе. Формални антецедент је облигаторан и у другом и трећем примеру допуњен неодређеном заменицом *нешто* која појачава неодређеност тог доживљаја (*рада са Роналдом* или *илузије пријатељства*).

(20) *То је најбоље ШТО сам икад направио.*
(ponude.biz/knjige/b/Borislav%20Pekic%20%20Novi%20Jerusalem.pdf).

Пример (20) илуструје синсематичност исказа у којем је употребљена показна заменица као профрастичка, односно, реч је о ланчаној анафори којом се сада трансфрастички упућује на пропозиционални лексички садржај.

У оба ова примера непрецизно је рећи да лексички садржај допуњује формални антецедент, или да релативизатор синтаксичко-семантички заступа антецедент у релативној клаузи. Овакви искази специфични су по томе што је читав конструкција

формални антецедент + *релативна клауза* кореференцијална са лексичким садржајем на који се упућује.

4.2.3.5. Квантификатор са анакатафоричким упућивањем

У функцији анакатафоричког формалног антецедента јављају се и квантификатори и то лексеме *први* и *последњи* у прилошком значењу:

(21) *Ти си прво ШТО ми падне на памет*, кад ми кажу жељу да замислиим (<https://www.facebook.com/TiSiPrvoStoMiPadneNaPametkadMiKazuZelju>). Најлепше речи настају онда када си сам, а *самоћа* је *последње ШТО ти треба* (www.mojnet.com › Video › Glazba 29.07.2013).

У примерима (21) реч је о интрафрастичкој анафори до лексичког садржаја. Међутим, формални антецедент само упућује на лексички садржај који је кореференцијалан са конструкцијом *формални антецедент* + *релативна клауза*. Формални антецедент адвербијално одређује садржај релативне клаузе и као такав је облигаторан.

(22) Он иситњено *хрче*, и тако *јечи* као да је *то последње ШТО још може да учини* (Д. Ћосић, 66).

Пример (22) одступа од претходних зато што формални антецедент анафорички упућује на пропозитивни садржај, односно, уколико бисмо били прецизнији, упућује на глаголе у предикату надређене клаузе као на лексички садржај. Међутим, заменица *то* их заступа супстантивизиране, тј. у облику глаголских именица.

Примери који илуструју анакатафоричко упућивање су, пре свега, показне и неодређене заменице, док су ретко заступљене и опште. Поред ових заменица наилазимо и на квалификаторе и квантификаторе са истом форичношћу. Када је у питању анакатафоричко упућивање, реч је функцији предикативне клаузе конструкције *формални антецедент* + *релативна клауза*. Не везано за сталну семантику лексема, формални антецедент у овој позицији увек је облигаторан.

Треба рећи и да је анакатафоричко упућивање формалног антецедента у интерференцији са анакатафоричким упућивањем ендоцентричног антецедента (види поглавље 3.):

Новак Ђоковић је **онај** КОЈИ/ШТО нам враћа веру.

Новак Ђоковић је **оно** ШТО нам враћа веру.

Када је у питању ендоцентрични антецедент, обавезна је конгруенција са именским изразом који представља лексички садржај антецедента. У случају формалног антецедента, будући да је он изражен у облику неутрума заменица, нема конгруенције са именским изразом који представља лексички садржај. Због ове синтаксичке разлике, нужно произлази и семантичка. У првом случају у фокусу је Новак Ђоковић као субјект, а у другом случају у фокусу је све што га одређује као успешног. Тако се може рећи да су ове конструкције синонимне.

4.2.4. Катафоричко-катафоричко упућивање референцијалног формалног антецедента

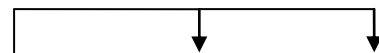
И релативне клаузе уврштене релативизатором *што* могу упућивати на референцијални формални антецедент који катафоричко-катафорички упућује.

4.2.4.1. Показна заменица са катафоричко-катафоричким упућивањем

У примерима (23) формални антецедент изражен показном заменицом катафорички упућује на релативну клаузу која представља дескриптивну допуну, али се катафора која је по правилу интрафрастичка наставља до лексичког садржаја, што значи да је експлициран у продужетку:

(23) До тог тренутка, ма колико занимљиво и чудно да је било **оно ШТО** сам видео — предели, клима и становници — ја сам пред свим тим био ипак само спољни посматрач (Р. Петровић, 50). Чим се вратио с гробља, где заувек остави Симку, он постаде **оно ШТО** јесте: човек који од невоља и несрећа сељачких живи и расте (Д. Ћосић, 188). Он је за монархију, али за монархију са просвећеним, правдољубивим, мудрим и добрим владарем, који ће земљи бити **оно ШТО** је добар домаћин кући, владати »мудрим и силним законима«, и наместо насиља, нереди и неправде, обезбедити мир, сигурност и правду (Ј. Скерлић, 68). Иако добро познаје оба могућа противника, руски тим далеко боље, Ивковић је желео да види **оно ШТО** не би био у могућности са снимка, или кроз извештаје сарадника задужене за скаутинг: живу слику, мимике, реакције, понашање клупе, притисак који супарнички тренер врши на судије (Политика 13.09.2011, 30). Обама је дотле заокупљен кампањом промовисања свог плана за повећање запослености (закон о томе је у понедељак достављен Конгресу), у коме поново тражи **оно ШТО** је за републиканце црвена марама: повећање пореза за америчке милионере и милијардере (Политика 14.09.2011, 3).

Реконструкција:

(...) ма колико занимљиво и чудно да је било **оно ШТО** сам видео — предели, клима и становници — ја сам пред свим тим био ипак само спољни посматрач.

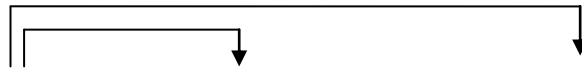
Део клаузе, односно, лексички садржај антецедента до којег се катафоричко упућивање продужава, може бити део општег ванјезичког контекста зато је синтаксички факултативан, али често експлициран нарочито у примерима

публицистичког стила. Како је сам термин *ванјезичка стварност (контекст)* тешко дефинисати и омеђати, нарочито ако се узму у обзир интенције публицистичког стила којим се комуницира са врло широким аудиторijумом потенцијалних реципијената, и не чуди што је лексички садржај ипак експлициран и на њега се упућује управо продуженом катафором.

Тако да се израз може реконструисати:

[←До тог тренутка, ма колико занимљиви и чудни да су били предели, клима и становници КОЈЕ сам видео — ја сам пред свим тим био ипак само спољни посматрач.]

Реконструисани пример још једном показује да се употребом формалног антецедента и финализацијом лексичког садржаја антецедента постиже истицање управо лексичког садржаја. С тим у вези занимљив је пример (24):

(24) А то ШТО ми је у писму написао да је о деди мислио целу ноћ, слагао је. (Д. Ћосић, 78)

У овом примеру имамо двоструко катафоричко упућивање. Најпре формални антецедент упућује на релативну клаузу која представља дескриптивну допуну, али упућује и на експликативну клаузу која представља допуну предиката релативне клаузе, али и садржај формалног антецедента. Тако је могуће анулирати релативну клаузу, а да се не угрози информативност исказа:

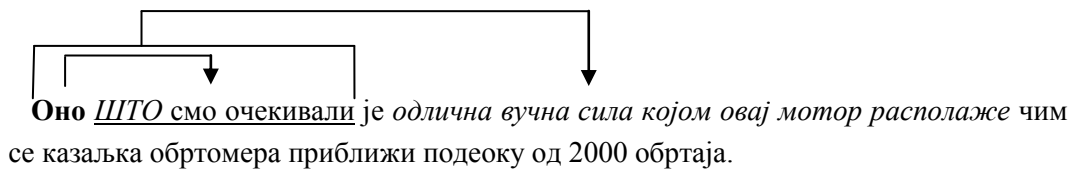
[←А то да је о деди мислио целу ноћ, слагао је.]

У предикативним клаузама које чине *формални антецедент допуњен релативном клаузом* која представља дескриптивну допуну ова конструкција је кореференцијална са именским изразом у функцији субјекта, који представља лексички садржај формалног антецедента.

Међутим, у корпусу су фреквентнији примери у којима је именски израз као субјекат постпониран у односу на конструкцију *формални антецедент + релативна клауза*, која самим тим има функцију предикатива:

(25) **Оно ШТО** смо очекивали је одлична вучна сила којом овај мотор располаже чим се казаљка обртомера приближи подеоку од 2000 обртаја (...) (ПРЕС, 29.09.2011, 37). **Оно ШТО** је допринело да их још више уједини и почне стапати, биле су *заједничке борбе против Турака и заједничке патње* (Ј. Цвијић, 9). **Оно ШТО** је необично ретко у другим селима, и **ШТО** показује *неповерљивост Зегељана*, јесу *сталне вратнице од дебелог тешког дрвета на уласцима* (Р. Петровић, 42). **Оно ШТО** њих наводи да поднесу захтев за развод брака је удаљавање, недостатак блискости, комуникације, секса и превише психичког и економског насиља, алкохола, љубавница, коцке и наркоманије (НИН, 26.02.2009.бр.3035, 43). **Оно ШТО** се, међутим, десило (*изазвано експанзивном па рестриктивном монетарном политиком*) јесте *пад цена некретнина у целој земљи*, што је, онда, изненадило власнике ХО (НИН, 26.02.2009.бр.3035, 14). Међутим, **оно ШТО** свакако недостаје јесте *специјализација адвоката* у областима које се тичу права деце, насиља у породици, познавања техника медијације која је у породичним стварима од велике важности”, каже проф. др Марија Драшкић, правник Правне клинике за породично право на Правном факултету Универзитета у Београду,... (НИН 26.02.2009. број3035, 40). Ово је сигурно моја најбоља сезона и **оно ШТО** ме највише радује је *чињеница да сам најбоље партије пружао на грен слем турнирима* (Политика, 14.09.2011, 30). Девиза управо завршеног Светског економског форума у Давосу била је „Размислити, редизајнирати и изградити“. **То о ЧЕМУ** треба размислити, **ШТО** треба редизајнирати и изградити јесте - *светски финансијски систем* (НИН 26.02.2009. број3035, 42).

Форичност антецедента у оваквим конструкцијама илуструје реконструкција:

Тако је могућа реконструкција у којој ћемо анулирати формални антецедент, релативизатор и копулу:

[←*Очекивали смо одличну вучну силу којом овај мотор располаже* чим се казаљка обртомера приближи подеоку од 2000 обртаја.]

Употребом формалног антецедента и финализацијом лексичког садржаја појачано се истиче управо лексички садржај антецедента, јер је на овај начин фокусиран.

У изразима са предикативном клаузом и субјекат може бити пропозицијски:

(26) **Оно ШТО нарочито забрињава** је да *Крстић није издржао цео тренинг* (Политика 14.09.2011, 29). **Оно ШТО се сада назире** јесте да је *постигнут неки начелан договор око појединих амандмана или ставова покрајинске владе* (Политика 13.09.2011, 6).

У примерима (26) субјекат је изражен пропозицијом, фокусиран финалном позициом и додатно истакнут употребом формалног антецедента, што показује и реконструкција.

[←Нарочито забрињава да Крстић није издржао цео тренинг.]

Реконструисани пример је граматичан, али је изгубио на експресивности.

Конструкције *формални антецедент + релативна клауза* које представљају предикатске клаузе могу и квалитативно реферисати о антецеденту поређењем по принципу еквиваленције.

(27) "Нејмар је у Сантошу **оно ШТО је Кристијано Роналдо Реалу прави вођа тима**, али се надам да ће потписати за Реал", истакао је Карлос (Прес, 29.09.2011, 18). Он је за монархију, али за монархију са просвећеним, правдољубивим, мудрим и добрим владарем, који ће земљи бити **оно ШТО је добар домаћин кући, владати „мудрим и силним законима“ и наместо насиља, нерада и неправде, обезбедити мир, сигурност и правду** (Ј. Скерлић, 68).

Форичност антецедента илуструјемо реконструкцијама:

"Нејмар је у Сантошу **оно ШТО је Кристијано Роналдо Реалу прави вођа тима**, али се надам да ће потписати за Реал", истакао је Карлос.

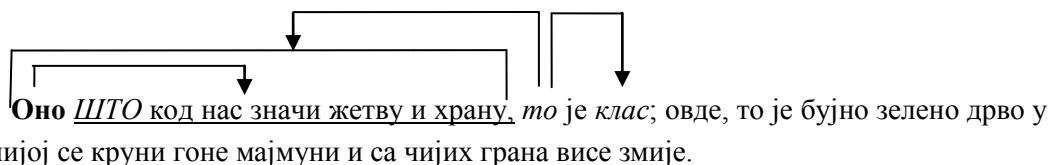
Антецедент је је формално изражен заменицом *оно*, катафорички упућује према релативној клаузи. Како је релативна клауза дескриптивна, на лексички садржај антецедента упућује се продуженом катафором.

4.2.4.1.1. Показна заменица као корелатив

Да експлицираност факултативног формалног антецедента значи и његову референцијалност, потврђују и примери где је поред корелатива *то* уз релативну клаузу експлициран формални антецедент (најчешће *оно*). У свим случајевима (примери 28) реч је о референцијалним изразима. Корелативна заменица исказује синтаксичку функцију формалног антецедента и релативне клаузе, тј. анафорички упућује на конструкцију *формални антецедент + релативна клауза*¹¹⁹. Овакво сумирајуће понављање релативних клауза са формалним антецедентом додатно потврђује да само једну синтаксичку функцију има конструкција *(не)експлицирани формални антецедент + релативна клауза*:

(28) **Оно ШТО** код нас значи жетву и храну, *то* је клас; овде, то је бујно зелено дрво у чијој се круни гоне мајмуни и са чијих грана висе змије (Р. Петровић, 24). Код великих такође, **оно ШТО** чини црног тако драгог онима који га први пут сретну у његовој земљи, а кад не глуми Европејца, *то* је та јасност и једноставност његовога лика, осветљеног очима, које дају телу могућности да види, и зубима, која омогућују телу да се обнавља (Р. Петровић, 11). „**Оно ШТО** је младо у мени *то* је Суданац, **оно ШТО** је старо, *то* је Парижанин“ (Р. Петровић, 14). **Оно ШТО** ме изненади *то* је њино видно, јако и мирно дисање, приметно као у животиња које стоје у полу и чине се као да мисле (Р. Петровић, 23). Оригиналних састава нема, сами прилози немају књижевне вредности, али **оно ШТО** је карактеристично *то* је сама замисао о покретању једног оваквог часописа и нове идеје први пут изнесене у предговору (Ј: Скерлић, 52). "Ми смо за тај дијалог спремни, али га не сматрамо диктатом, односно једносмерним разговором у коме неко поставља услове и теме о чему се разговара, а поготово када једна од тема није **оно ШТО** се дешава пред очима јавности, а *то* је пуцање у цивиле", рекао је Јеремић, гостујући у "Националном дневнику" ТВ Пинк (Курир 29.09.2011,24).

Реконструисаћемо пример који илуструје форичност формалног антецедента и корелатива:

¹¹⁹ За овакве изразе Милка Ивић истиче да се на овај начин релативна клауза „мења по падежима“ (Ивић 1983: 128).

Реконструкција показује да се функција корелатива *то* не подудара са заменицом у улози формалног антецедента, односно, корелатив није кореференцијалан са формалним антецедентом *ово, то, оно*, већ са читавом конструкцијом, али је кореференцијалан и са субјектом. Другим речима, корелатив је посредник између предикативне клаузе и субјекта, тј. кумулативно катафорички упућује на садржај формалног антецедента.

Исти пример можемо реконструисати тако што ћемо анулирати формални антецедент, релативизатор, корелатив и копулу, а субјект *клас* померити до иницијалне позиције:

[←*Клас код нас значи жетву и храну*; овде, то је бујно зелено дрво у чијој се круни гоне мајмуни и са чијих грана висе змије.]

Овако упрошћен израз није информативно редукован, али је изостала експресивност. То, наравно, значи да је истицање лексичког садржаја антецедента на који се упућује, разлог за употребу формалног антецедента и корелатива.

Ови примери показују да се корелатив употребљава и када конструкција *формални антецедент + релативна клауза* представља референцијални израз који је кореференцијалан са субјектом надређене клаузе. Тада корелатив само истиче ту кореференцијалност.

4.2.4.2. Неодређена заменица са катафоричко-катафоричким упућивањем

Видели смо већ на основу досадашње анализе да неодређене заменице имају велику флексибилност када су у питању неререференцијални и референцијални изрази. Анализирамо катафоричко-катафоричко упућивање формалног антецедента у примерима (29):

(29) Место тога, у *Нечистој крви* налазимо **нешто** ШТО је раније, у XIX веку, доста често примењивано у европском роману и што, ако већ није једноставније, онда је као књижевни поступак обичније: везивање приповедања, претежним делом, за субјективни јунаков угао, гледање и процењивање поглавито са његове тачке гледишта (Н. Петковић, 93). Али има **нешто** ШТО је заједничко и једној (Вук с принцезом) и другој (Аранђел с Дафином) сцени: обе су преломљене у

сећању, премда на разне начине (Н. Петковић, 166). Има, међутим, још **нешто ШТО би ваљало одмах поменути**. У програмскоме делу текста који је као објашњење штампан уз *Суматру* Црњански тврди да он и његово песничко поколење иду даље од гласовитог Дучићевог тропа (синестезије) „*шуите звезде*” (Н. Петковић, 142).

Неодређена заменица *нешто* као формални антецедент представља неодређени референцијални израз и након катафоричко-катафоричког упућивања попуњава се лексички (*везивање приповедања, претежним делом, за субјективни јунаков угао, гледање и процењивање поглавито са његове тачке гледишта*), тако да постаје одређени референцијални израз. У првом примеру лексички садржај је именски израз у функцији објекта глагола у предикату надређене клаузе, те је могуће анулирати конструкцију *формални антецедент + релативна клауза*, а да исказ остане граматичан:

[←Место тога, у *Нечистој крви* налазимо везивање приповедања, претежним делом, за субјективни јунаков угао, гледање и процењивање поглавито са његове тачке гледишта.]

У другом и трећем примеру лексички садржај је пропозитиван и садржајем релативне клаузе најављен и истакнут, тако да би анулирањем конструкције *формални антецедент + релативна клауза* исказ постао неграматичан:

[←*Али има обе су преломљене у сећању, премда на разне начине.]

Трећи пример посебан је и по томе што илуструје трансфрастичко катафоричко упућивање до лексичког садржаја антецедента, односно, лексички садржај, будући пропозиционалан, може бити ван сложене реченице, односно, наредена реченица или пасус.

4.2.4.3. Општа заменица са катафоричко-катафоричким упућивањем¹²⁰

Општа заменица као референцијални израз у антецеденту може катафоричко-катафорички упућивати, што показује могућа супституција показне заменице општом:

(30) До тог тренутка, ма колико занимљиво и чудно да је било **оно** ШТО сам видео — предели, клима и становници — ја сам пред свим тим био ипак само спољни посматрач (Р. Петровић, 50).

[←До тог тренутка, ма колико занимљиво и чудно да је било **све** ШТО сам видео — предели, клима и становници — ја сам пред свим тим био ипак само спољни посматрач.]

Међутим, фреквентност оваквих израза у корпусу је мали, што показује и пример (30а):

(30а) Можда и зато што знају да санкције нису никакве и да **све** ШТО ми можемо да урадимо јесте *изрицање опомена*, а кад су у питању народни посланици чак ни то (НИН 26.02.2009. број 3035, 25).

Разлог за овако малу фреквентност опште заменице као референцијалног израза који катафоричко-катафорички упућује управо је у сталној семантици ове заменице.

4.2.4.4. Квалификатор са катафоричко-катафоричким упућивањем

Како лексички садржај може бити постпониран у односу на конструкцију *формални антецедент + релативна клауза*, то значи да је могуће катафоричко-катафоричко упућивање и суперлатива:

¹²⁰ Одрична заменица не може као формални антецеденти имати катафоричко-катафоричку референцу, тј. не може представљати референцијални израз и зато она може бити само део формалног антецедента и то уз показну заменицу: Песма каже: „Цар је Мехмед Сталаћ освојио, не освоји добра ни једнога“, освојио је град, али у њему није затекао **ништа од онога** ШТО је желео: жену, оружје и коња војводиног (Ј. Скерлић, 24). У овом примеру катафоричко-катафоричком референцом попуњава се показна заменица *оно* и то потврђује могућност анулирања одричне заменице уз промену облика показне: [←Песма каже: „Цар је Мехмед Сталаћ освојио, не освоји добра ни једнога“, освојио је град, али у њему није затекао **оно** ШТО је желео: жену, оружје и коња војводиног.] Одричном заменицом истиче се финитна негација и њено негирање односи се на конструкцију *формални антецедент + релативна клауза + лексички садржај антецедента*.

(31) **Најбоље ШТО Србија има:** Новак освојио Мастерс у Лондону (www.bravo.rs/.../najbolje-sto-srbija-ima-novak-osvojio-masters-u-londonu)! Нешто **најбоље ШТО ми се десило** је кад сам тебе пољубио ... (<https://sr-rs.facebook.com/pages/...najbolje-sto...-/129194153764660>). **Најлепше ШТО Србија има** то је њен народ (www.vesti-online.com/Vesti/.../ Najlepse-sto-Srbija-ima-je-njen-narod-31.08.2013).

И у примерима (31) конструкција *формални антецедент + релативна клауза* као предикативна клауза кореференцијална је са лексичким садржајем који је изражен било именским изразом, било пропозицијски. Формални антецедент је облигаторан. А у последњем примеру заменица *то* има функцију корелатива јер заступа у надређеној конструкцију *формални антецедент + релативна клауза*. Другим речима, заменица *то* својом форичношћу истиче кореференцијалност ове конструкције и лексичког садржаја те конструкције.

4.2.4.5. Квантификатор са катафоричко-катафоричким упућивањем

Лексеме *прво* и *последње* фреквентније су са катафоричко-катафоричким упућивањем:

(32) **Прво ШТО је учинио** је да престане да буде смешан и да скине то глупо, турско одело (Корени, 36). Кад једног дан умрем **последње ШТО бих желео** да неко каже био је добар човјек (<https://www.facebook.com/carls.bukovski/posts>). **Прво ЧЕМУ треба научити дете** је озбиљан однос према речима : " Јер ћеш због својих речи бити оправдан и због својих ријечи бити осуђен " (<https://www.facebook.com/.../posts/320837264674480?...id...0...>)

(33) **Прво ШТО видех** је **то** да су уз један зид неке камене степенице чији су басамаци дубоки једва по сантиметар—два и које су због тога остале заувек неупотребљиве (Р. Петровић, 53). **Последње ШТО могу, веран себи, да учиним у твоју славу, то** је да се тако растанем и с тобом, светлости, драго име, јер у теби су сва добра и све лепоте (<https://www.facebook.com/andricivo/posts/363377167050229>).

У примерима (32 и 33) формални антецедент је облигаторан и поред форичности, сталном својом семантиком истиче фазу у трајању радње предиката, тако да можемо рећи да је конструкција *формални антецедент + релативна клауза* кореференцијална са лексичком садржајем на који се катафорички упућује. У примерима (33) та кореференцијалност истакнута је анакатафоричким упућивањем корелатива *то*.

Референцијални формални антецедент који катафоричко-катафорички упућује очекивано је фреквентан са изузетно форичним показним заменицама (*то* и *оно*), али и са неодређеном заменицом *нешто* због њене највеће флексибилности када су у питању (не)референцијални изрази. Неодређена заменица изузетно може и трансфрастички катафорички упућивати, што представља специфичност у дискурсу. Бележимо и примере са квалификатором у облику суперлатива и квантификатором са прилошким значењем са истим упућивањем. Ови формални антецеденти најчешће су облигаторни, али због своје форичности и сталне семантике и када су факултативни, они су експлицирани. Да експлицираност факултативног формалног антецедента значи и његову референцијалност, потврђују и примери где је поред корелатива *то* уз релативну клаузу експлициран формални антецедент (најчешће *оно*).

Део клаузе, односно лексички садржај антецедента, до којег се катафоричко упућивање продужава може бити део општег ванјезичког контекста зато је синтаксички факултативан, али често експлициран нарочито у примерима публицистичког стила. Употребом формалног антецедента и финализацијом лексичког садржаја појачано се истиче управо лексички садржај антецедента, јер је на овај начин фокусиран.

Најмању фреквентност у корпусу има општа заменица са катафоричко-катафоричким упућивањем, док је одрична заменица у тој позицији је немогућа. Примери у којима је одрична заменица део формалног антецедента, у ствари, не значе форичност одричне заменице, већ показне.

4.2.5. Катафоричко-егзофоричко упућивање референцијалног формалног антецедента

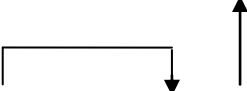
Још једна могућност упућивања референцијалног формалног антецедента јесте катафоричко-егзофоричка. После обавезне катафоре према релативној дескриптивној клаузи следи реферирање на ванјезичку стварност конструкције *формални антецедент* + *релативна клауза*. То значи да је лексички садржај на који се егзофорички реферира имплицитан.

4.2.5.1. Показна заменица са катафоричко-егзофоричким упућивањем

Примери (34) илуструју искључиво егзофоричку референцију конструкције *формални антецедент + релативна клауза*, где је у улози формалног антецедента показна заменица:

(34) Је ли **ово ШТО** се тренутно дешава са евром потврда тезе да је увођење евра била победа политике над економијом (НИН 22.09.2011. број3169, 32)? ВИДЕО: **Ово ШТО** ћете видјети на граници је здравог разума (www.bosotoka.net/.../3242, 19 мај 2012). И, је л' вам се свиђа **ово ШТО** сам носила за матуру (www.formspring.me/ 3 јун 2012).

Најпре реконструирамо форичност антецедента:

Је ли **ово ШТО** се тренутно дешава са евром потврда тезе да је увођење евра била победа политике над економијом? (НИН 22.09.2011. број3169, 32)

У оваквим конструкцијама врло је фреквентна показна заменица *ово*, за коју смо већ анализом утврдили да представља само референцијалне изразе и да је облигаторна. У овим примерима, који између осталог илуструју субјекатску функцију ове конструкције, до изражаја долази и то да она својом сталном семантиком указује на нешто што је актуелно, дакле, временски блиско (први пример у групи 34) или оно што је у просторној близини, тј. упућивање на видео запис или фотографију (други и трећи пример у групи 34).

Када конструкција *формални антецедент + релативна клауза* имају објекатску функцију, егзофоричка референција, такође, представља непосредно упућивање на знање о ванјезичкој стварности које је актуелно или опште. Разликујемо ситуације када је заменица у функцији антецедента у облику акузатива без предлога, тј. представља прави објекат:

(35) **То ШТО** грађани имају право по Уставу, полиција ће да обезбеђује (Курир, 29.09.2011, 35). Потрудили смо се и да на адекватан начин прикажемо све **оно ШТО** су наши корисници створили, а има уметничку вредност (Курир, 29.09.2011, 9). Ако они буду пружили **оно ШТО** се очекује, онда ће млади добити доста

простора (Прес, 29.09.2011, 39). Николић ће урадити **оно ШТО траже бирачи** (www.blic.rs/). И како је онда могуће сада спровести **оно ШТО је Коштуница др Војислав са својим - претпостављам да је права реч - саучесницима, предлагао у некаквом „акционом плану“** ако Косово прогласи независност (НИН 22.09.2011. број 3169, 22).

У примерима (35) формални антецедент је факултативан:

[← ШТО грађани имају право по Уставу, полиција ће да обезбеђује.]

Без обзира на факултативност, формални антецедент је најчешће експлициран, нарочито ако је релативна клауза информативно комплексна (последњи пример у групи 35). Уколико постоји однос реципроцитета међу предикатима надређене и релативне клаузе, онда је фреквентнији неексплицирани формални антецедент:

(36) Пронашла сам ШТО сам тражила. / Пронашла сам **оно ШТО сам тражила**.
(разг.)

Међутим, када заменица у функцији формалног антецедента има облик акузатива са предлогом или неког другог зависног (косог) падежа, онда формални антецедент представља даљи објекат и самим тим је облигаторан:

(37) Претресом изнајмљеног стана, у којем је Ђурић живео, полиција је пронашла одређене доказе и папире, који упућују на **то ЧИМЕ се он бавио**, као и шта је узроковало напад на њега (Политика 14.09.2011, 9). Био бих срећан ако бих следеће године поновио само пола од **онога ШТО сам урадио у 2011** (Политика 14.09.2011, 30).

Облигаторност оваквог антецедента потврђује реконструкција:

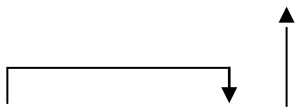
[←*Претресом изнајмљеног стана, у којем је Ђурић живео, полиција је пронашла одређене доказе и папире, који упућују ЧИМЕ се он бавио, као и шта је узроковало напад на њега.]

Конструкција *формални антецедент + релативна клауза* може и квалификативно одређивати антецедент поређењем по принципу еквиваленције и тада представља предикативну клаузу:

(38) Он облачи плаве платнене чакшире, браун платнену кошуљу; опасује се, и постаје трговац — за црнце страшно богат, поседник једнога камиона, што је за црнца оно ШТО је велики бродовласник за белца (Р. Петровић, 57).

Форичност антецедента илуструјемо реконструкцијом:

(...) поседник једнога камиона, што је за црнца оно ШТО је велики бродовласник за белца.

Антецедент је формално изражен заменицом *оно* и катафорички упућује према релативној клаузи. Како је релативна клауза дескриптивна, на лексички садржај антецедента упућује се продуженом егзофором. Анулирање формалног антецедента је немогуће и, што се тиче облигаторности формалног антецедента, овим примером потврдили смо да није пресудан падежни облик, тј. морфолошки разлог, већ функција граматичког субјекта, тј. синтаксички разлог.

Поред фреквентније употребе конструкције *формални антецедент + релативна клауза* у функцији субјекта, објекта и предикатива, иста конструкција може попуњавати и позиције неконгруентног атрибута:

(39) Председница српског парламента је истакла да са апсекта неког *ко* доноси законе, не може да замисли ускраћивање законом предвиђених права, односно оног ШТО произилази из Устава Србије и донетих закона, па и Закона о забрани дискриминације (Курир 29.09.2011, 43). Златко Стефановић, професор Правног факултета и ректор Универзитета Унион, (иначе један од аутора претходног закона о јавној својини, али који није имао већину за изгласавање), сматра да уколико је Војводина заиста финансирала изградњу **свега тога ШТО потражује** нема разлога да јој не буде дато у власништво (Политика 14.09.2011, 11).

У примерима (39) реч је о такозваном објекатском генитиву који функционише као објекат (ускраћивање *оног* : *x* ускраћује *оно*).

(40) Ненад Стојановић, студент Високе школе струковних студија за информационе и комуникационе технологије, каже да су цене уџбеника превисоке у односу на оно ШТО се у њима добија (Политика 14.09.2011, 7).

Када су у питању прилошка значења ових конструкција у савременом српском језику, често се сусрећемо са формалним изразима у антецеденту (у односу на оно), а у примеру (40) је илустрована поредбено-начинска одредба коју попуњава конструкција *формални антецедент + релативна клауза*. Када формални антецедент представља било неконгруентни атрибут, било адвербијалну одредбу, увек ће бити обликаторан и због своје форичности, али и због конкретизације функције коју има конструкција *формални антецедент + релативна клауза + неексплицирани лексички садржај*.

4.2.5.2. Неодређена заменица са катафоричко-егзофоричким упућивањем

Назив *неодређена* за заменицу *нешто* највише одговара у изразима где ова заменица представља неодређени референцијални израз у функцији формалног антецедента:

(41) Како никада није видео кућу са верандама, четвртастим собама итд. већ само по мојим причама, он је начинио **нешто ШТО је и комично и за дивљење** (Р. Петровић, 53). Они имају **нешто ШТО грдно личи на нашу колевку**; у то стане сва одећа, све посуђе, сва живина, а равнотежу тога на глави не мора чак ни рука придржавати (Р. Петровић, 80). Њена другарица Јо, не мање стара и спарушена, носи на глави **нешто ШТО личи на калпак**, и њена је улога у игри да одговори на сваки покрет прве играчице (Р. Петровић, 70). Воз силази Океану само једанпут недељно. Тада он вуче **нешто ШТО се храбро назива спаваћим колима**, и **нешто ШТО се, још храбрије, назива колима за ручавање** (Р. Петровић, 114). Ово што имате пред собом је зачетак **нечег ШТО ће можда једног лијепог дана постати скрипта**; то значи да ће проћи рецензентски поступак (web.math.pmf.unizg.hr/.../alg/.../Grupeweb.p). Од социјализма, до **нечег ШТО би требало да буде капитализам** прешли смо док трепнеш оком (www.vestinet.rs/stav/propala-zemlja-ali-ima-eksperte, 23 нов. 2012). Кад би се појавили, на разваљеним вратима, они би весело урлили **нешто ШТО нико није могао да разуме** (М. Црњански, 15). Препирући се и сам са собом, осети да се у њему збива **нешто ШТО пре није знао да се може збити** (М. Црњански, 105). Небојша је убијен зато што је у „Сретењу“ видео **нешто ШТО није смео да види**, то вам тврдим (www.pressonline.rs 31 авг 2012).

У овим примерима (1-6) формални антецедент је обликаторан, док последња два примера представљају експлициране факултативне формалне антецеденте. Сви формални антецеденти су неопходни због своје форичности, али и због сталне

семантике неодређене заменице. Другим речима, употреба формалног антецедента израженог неодређеном заменицом *нешто*, када она представља неодређени референцијални израз, најоправданија је јер у језику не постоји лексема која би својим садржајем представљала адекватну ознаку за описано и за оно на шта се егзофорички реферира било да је материјалне природе (*нешто што грдно личи на нашу колевку, нешто што личи на калпак, нешто што се храбро назива спаваћим колима, и нешто што се, још храбрије, назива колима за ручавање, зачетак нечег што ће можда једног лијепог дана постати скрипта*), било да је појава (*до нечег што би требало да буде капитализам, нешто што нико није могао да разуме, нешто што пре није знао да се може збити, нешто што није смео да види*).

4.2.5.3. Општа заменица са катафоричко-егзофоричким упућивањем

Општа заменица такође има своју фреквенцију као катафоричко-егзофорички формални антецедент. У таквој функцији она најбоље илуструје принцип економичности у језику, јер упућује на мноштво ентитета или на обимно опште знање за које се претпоставља да га комуникатори деле:

(42) Све ШТО је имао постигао је својим личним напорима, сталним развијањем и усавршавањем себе самога (Ј. Скерлић, 62). Од Стамбол-капије (заузимала је простор између споменика Кнезу Михаилу и Народног позоришта), према Палилулском гробљу, на Ташмајдану, кретала се пратња, и све ШТО је међу српским живљем у Београду било здраво и покретно било је у тој пратњи (С. Велмар-Јанковић, 19). Оптужени тврди да је све ШТО је знао о политичкој позадини атентата и побуни ЈСО рекао специјалном тужиоцу (Политика 13.09.2011, 1). После Другог рата она се ширила и преплитала са крошњама израслих липа тако да над Француском улицом, сада, чак и у затамњеним данима, непрекидно трепере слојеви светлосне прашине која једина памти све ШТО се збивало и што се збива (С. Велмар-Јанковић, 6). Ово дело, посвећено »роду и обществу србском«, имало је да представи »славу праотаца наших« — »чуствујући величину њину, а трудећи се да се и ми сравнимо њима у свему ШТО су они добро и красно чинили, а клонимо се свега у ЧЕМУ су они пог решили« (Ј. Скерлић, 11). Али верске препоне биле су тако велике, страх од свега ШТО је шчокачко тако силан да православни Срби нису хтели ни да чују за те књиге католичкога духа, иако ћирилицом писане (Ј. Скерлић, 8).

Баш због своје сталне семантике општа заменица као формални антецедент је експлицирана и кад је факултативна, тј. у функцији граматичког субјекта (примери 1, 2 и 3) и правог објекта (пример 4). Синтаксички је неизостављива, тј. обигаторна у примерима (5 и 6) због функције даљег објекта и неконгруентног атрибута, коју на нивоу надређене клаузе формално представља.

Неретко, општа заменица попуњава позицију формалног антецедента са показним заменицама:

(43) Међутим, **све ово** ШТО сам урадио није дошло преко ноћи. Био је то процес. Током целог живота сам радио и био посвећен спорту 100 посто (Политика, 14.09.2011, 30). Он, наиме, не оспорава директно **све ово** ШТО се сада открива у истрази државног Уреда за сузбијање корупције и организованог криминала (Ускок), већ сву одговорност за те малверзације сваљује на бившег премијера и председника ХДЗ-а Иву Санадера (Политика 14.09.2011, 6). Покрајинска влада је у петак саопштила да сматра да Војводина мора да има право својине над **свим оним** ШТО је изграђено из њеног буџета, укључујући и каналску мрежу, као и објекте железничке инфраструктуре од регионалног и локалног значаја (Политика, 13.09.2011, 6). Они траже да газдују путевима другог реда, регионалним каналима и **свим оним** ШТО су изградили после 1995. године (Политика, 14.09.2011, 11).

У вези са примерима (43) поставља се питање која заменица катафорички упућује, пошто обе имају ту могућност, што показује реконструкција:

[←Међутим, **ово** ШТО сам урадио није дошло преко ноћи.]

[←Међутим, **све** ШТО сам урадио није дошло преко ноћи.]

Оба примера су граматична и илуструју форичност обе заменице. Међутим, разлика међу њима је семантичке природе. Како је пример део интервјуа са Новаком Ђоковићем, у првој реконструкцији стална семантика заменице *ово* упућује на актуелне победе које су га довеле до позиције најбољег тенисера. У другој реконструкцији, поред актуелних победа, семантика заменице *све* може подразумевати сав уложени труд, тренинге и мечеве од почетка каријере.

Како су ове заменице и у изворном примеру симултано употребљене, можемо рећи да примат, када је катафоричко упућивање према релативној клаузи у питању, има показна заменица, а да општа заменица појачано истиче то катафоричко упућивање, тј. садржај релативне клаузе.

4.2.5.4. Квалификатор са катафоричко-егзофоричким упућивањем

У корпусу смо издвојили и примере са катафоричко-егзофоричким упућивањем суперлатива са прилошким значењем у функцији формалног антецедента:

(44) Инијеста: Тек ћемо да играмо **најбоље** ШТО умемо (Блиц, 28.10.2013, 21).
Граховац: Морамо одиграти **најбоље** ШТО можемо против Шпаније (www.haber.ba/.../63599-grahovac-moramo-odigrati-najbolje-sto-mozemo). Проведи живот **најбоље** ШТО можеш, само немој у вену да се убодеш (<https://sr-rs.facebook.com/pages/...najbolje.../121432887891070>).

У овим примерима егзофоричком референцијом упућује се на заједничко знање и очекивање комуникатора које је у вези са рестрикцијским значењем суперлатива. Искази који углавном илуструју разговорни стил карактеристични су по томе што се суперлатив у функцији формалног антецедента са релативном клаузом као рестрикцијом односи и на глагол у предикату надређене клаузе као одредба начина.

Као референцијални формални антецедент са катафоричко-егзофоричким упућивањем фреквентне су показне, неодређене и опште заменице. Квалификатор у облику суперлатива са прилошким значењем је ређи и везан је, пре свега, за подстилове публицистичког стила и за разговорни стил.

У оваквим конструкцијама врло је фреквентна показна заменица *ово* за коју смо већ анализом утврдили да представља само референцијалне изразе и да је облигаторна јер својом сталном семантиком указује на нешто што је актуелно, дакле, временски или просторно у близини. Своју фреквенцију имају и заменице *то* и *оно*. Употреба формалног антецедента израженог неодређеном заменицом *нешто* када она представља неодређени референцијални израз, највише оправдава назив „неодређена“ јер у језику не постоји лексема која би својим садржајем представљала адекватну ознаку за описано и за оно на шта се егзофорички реферира било да је материјалне природе, било да је

појава. Општа заменица у оваквој функцији најбоље илуструје принцип економичности у језику, јер реферира на мноштво ентитета или на обимно опште знање за које се претпоставља да га комуникатори деле. Често чине формални антецедент са показним заменицама и можемо закључити да примат има показна заменица када је катафоричко упућивање према релативној клаузи у питању, а да општа заменица појачано истиче то катафоричко упућивање, тј. садржај релативне клаузе.

Без обзира на факултативност ових формалних антецедената, најчешће су експлицирани, нарочито ако је релативна клауза информативно комплексна. Уколико постоји однос реципроцитета међу предикатима надређене и релативне клаузе, онда је фреквентнији неексплицирани формални антецедент. Уколико заменице у функцији формалног антецедента имају облик акузатива са предлогом или неког другог зависног (косог) падежа, онда је формални антецедент облигаторан. Суперлатив са прилошким значењем увек је облигаторан.

Формални антецедент уз релативну клаузу уврштenu релативизатором *што* такође може представљати неререференцијални и референцијални израз. У односу на формалне антецеденте уз релативне клаузе уведене релативизатором *ко*, ситуација је обрнуто пропорционална, што се тиче фреквентности једних и других. Наиме, неререференцијални формални антецеденти уз релативизатор *што* су мало заступњени у корпусу и то само у облику заменица. Неререференцијални формални антецедент упућује само катафорички на релативну клаузу уз чију се дескрипцију упућује на денотат који је садржајем надређене клаузе одређен као неререференцијалан (у значењу *било шта*). Показне заменице су најмање фреквентне и често неексплициране управо због своје неререференцијалности, а њиховом анулирању доприноси и функција граматичког субјекта и ближег објекта, у осталим функцијама су облигаторне. Остале заменице (неодређене, опште и одричне) су фреквентније и поред функција које их чине неопходним, оне су и због своје сталне семантике облигаторне.

Формални антецедент представља референцијални израз када директно упућује на релативну клаузу, а индиректно, посредством дескриптивне релативне клаузе која је самим тим форична, упућује на лексички садржај ендофорички (анафорички и

катафорички) или егзофорички. Референцијални формални антецедент уз релативизатор *што* је изузетно фреквентан.

Када је у питању продужено анафоричко упућивање, мање су фреквентни изкази са катафоричко-анафоричким упућивањем и то само показне заменице, код којих је у првом плану језичка економија; опште врло ретко, а одричне само у стилистичком коду. Заступљеније је анакатафоричко упућивање формалног антецедента свих заменица осим одричних, али и квалификатора и квантификатора. Како је анафоричко упућивање интрафрастичко и везано за функцију предикатива, то се намеће закључак да се оваквим конструкцијама добија на експресивности изказа, тј. истиче се садржај релативне клаузе који је оваквом форичношћу антецедента фокусиран.

Када је у питању катафоричко-катафоричко упућивање, опет су најфреквентније показне заменице поред њих и неодређене, а ретко опште заменице, квалификатори и квантификатори. Одричних заменица има само у комбинацији са показним, а то значи да је и форичност одлика показних заменица, тако да можемо рећи да одричних заменица са катафоричко-катафоричким упућивањем нема. Овако постпониран лексички садржај формалног антецедента у ствари је фокусиран и на тај начин истакнут.

Формални антецедент са катафоричко-егзофоричким упућивањем има своју фреквенцију у разговорном стилу када се упућује на ситуациони контекст, или у публицистичком стилу када се реферира на опште или актуелно заједничко знање за које се предпоставља да га комуникатори деле и тада су фреквентне показне, неодређене и опште заменице, као и квалификатор у облику суперлатива са прилошким значењем. Овакву форичност не могу имати одричне заменице и квантификатори.

То значи да су показне заменице увек заступљене, али као референцијални изрази су најфреквентније. Неодређене заменице показују највећу флексибилност када су у питању неререференцијални и одређено/неодређено референцијални изрази. Одричне заменице су фреквентније као неререференцијалне и катафоричко-егзофоричко референцијалне, док одричне имају своју фреквенцију само као неререференцијалне, у референцијалним формалним антецедентима се налазе из стилских разлога или у комбинацији са показним. Квалификатори у облику суперлатива су фреквентни само у

референцијалним изразима, као и квантификатори, с тим што квантификатори само ендофорички упућују.

И када је факултативан, формални антецедент је експлициран управо због своје форичности, али често је и облигаторан и то због функција које заступа. Од показних, облигаторна је првенствено заменица *ово* и придружује се осталим заменицама, квалификаторима и квантификаторима који јесу облигаторни због сталне своје семантике која је релевантна надређеној клаузи. Допринос који исказу даје формални антецедент управо је у његовој форичности, односно у истицању релативне клаузе којом се даље анафорички, катафорички и егзофорички упућује на лексички садржај антецедента.

Закључак

1. Анализа је показала да се формални антецедент веома разликује од ендоцентричног антецедента, односно да није могуће ендоцентрични антецедент сматрати формалним. Формални антецедент упућује на релативну клаузу као на своју дескриптивну допуну и са њом чини конструкцију која може имати функцију субјекта, објекта, предикатива, неконгруентног атрибута, прилошких одредби. Функција предикатива је специфична по томе што анафора претходи катафори, тј. имамо анакатафоричко упућивање формалног антецедента. Ове релативне клаузе уз (не)експлицирани формални антецедент имају парадигматски однос са именицом као врстом речи. Зато их називамо супстантивним релативним клаузама. Ове релативне клаузе представљају обавезне допуне формалном антецеденту, али нису носиоци лексичког садржаја, већ описујући га, упућују на њега.

1.1. Релативне супстантивне клаузе уврштене релативизатором *ко* представљају *одредбено-допунске клаузе* јер заменица *ко* сталном својом семантиком подразумева упућивање на ентитет који има својство [+живо], [+људско], [+једнина], а то значи да упућује на лексему *човек* у неререференцијалном значењу, зато их и третирамо као одредбене. Међутим, узимајући у обзир синсемантичност формалног антецедента (лексема *човек* не може се експлицирати у антецеденту), онда релативна клауза уз овакав антецедент јесте обавезна допуна. То значи да релативне клаузе уведене

релативизаторим *ко* представљају прелаз од одредбених са ендоцентричним антецедентом који подразумева лексему *човек* до допунских са формалним антецедентом уз релативизатор *што*. Из тог разлога супстантивне релативне клаузе са релативизатором *ко* у интерференцији су са адјективним клаузама које имају ендоцентрични антецедент (*онај који у значењу онај човек који*), јер се због подразумевања именице *човек* могу третирати и као одредбе, наравно рестриктивне, зато их и називамо *одредбено-допунским*. Суштинска разлика је у томе што ендоцентрични антецедент конгруира са лексичким садржајем на који упућује, док формални антецедент, будући везан за мушки род код показних заменица или за облик неутрума код осталих заменица, није конгруентан са лексичким садржајем на који упућује. Тако да можемо рећи да су конструкције са формалним антецедентом уз релативизатор *ко* и ендоцентричним антецедентом (који подразумевају лексему *човек*) уз релативизатор *који/што* – синонимне конструкције.

1.2. Формални антецедент уз релативизатор *што* може упућивати на било који именски израз, пропозицију или већи део дискурса и по томе се суштински разликује од формалног антецедента уз релативизатор *ко*. Формални антецедент уз заменицу *што* у функцији релативизатора је десемантизована (синсематична) заменица, односно заменица без тачно одређеног лексичког значења, која значење стиче захваљујући својој форичности. Лексички садржај антецедента на који се упућује може бити номиналан (именица или именички израз) или пропозицијски (реченица или већи део дискурса). Десемантизовани антецедент представља супститут допуне управног глагола надређене клаузе, али како је лексички празан, рестриктивна релативна клауза не може бити његова одредба, већ *допуна*. Специфичност ове допуне је у томе што ни она није носилац лексичког садржаја формалног антецедента, већ својим конкретнијим описом упућује на лексички садржај. Овакве допунске клаузе назвали смо *дескриптивним* јер се том предикацијом описује оно што је својствено експлицираном или имплицираном формалном антецеденту.

2. Референцијалност или нереференцијалност глаголске радње у предикату надређене клаузе, као и читав садржај надређене клаузе одређују формални антецедент као референцијални или нереференцијални израз.

2.1. Нереференцијални формални антецедент само катафорички упућује према релативној клаузи.

2.1.1. Уколико је релативна клауза уведена релативизатором *ко*, онда стална семантика ове заменице подразумева упућивање на лексему *човек*, која се увек подразумева, али се никада не може експлицирати у оквиру формалног антецедента. Овакав неререференцијални формални антецедент (*било ко*) остаје неререференцијалан и након спецификације релативном клаузом (*било ко са одређеном спецификацијом*). Много мање фреквентни су неререференцијални формални антецеденти уз релативизатор *што* где се релативном клаузом спецификује денотат лексичког садржаја антецедента, али који и даље остаје неререференцијални израз (*било шта*).

2.1.2. Формални антецедент уз релативне клаузе уврштене релативизатором *што* као неререференцијални израз има малу фреквентност у корпусу. То су увек заменице и то показна заменица *оно*, ретко *то*, а заменица *ово* никада, управо зато што својом сталном семантиком доприноси референцијалности израза. Једино се показне заменице као факултативне у корпусу срећу и експлициране и неексплициране. Све остале заменице су фреквентније од показних у оваквој функцији и баш због своје сталне семантике експлициране, било да су облигаторне, било да су факултативне (без обзира и на функцију граматичког субјекта или ближег објекта). А када су у питању одричне заменице, у функцији неререференцијалног формалног антецедента су најфреквентније и увек облигаторне.

2.2. Референцијални формални антецедент обавезно катафорички упућује до релативне клаузе, након чега конструкција *формални антецедент + релативна клауза* упућује даље анафорички, катафорички и егзофорички.

2.2.1. Формални антецеденти као референцијални изрази уз које је релативна клауза уврштена релативизатором *ко* изузетно су ретки у корпусу савременог српског језика.

Када је у питању катафоричко-анафоричко и катафоричко-катафоричко упућивање оваквих формалних антецедената, сусрећемо се само са неодређеном

заменицом у тој функцији. Овако употребљена неодређена заменица облигаторна је чак и у функцији граматичког субјекта због своје сталне семантике, али пре свега и због своје референцијалности. Неодређена заменица, како су досадашње анализе показале, илуструје највећу флексибилност када су у питању неререференцијалност и одређена/неодређена референцијалност израза. Ендофорична употреба неодређене заменице везана је за књижевноуметнички стил и ређе за публицистички стил.

Катафоричко-егзофоричко упућивање имаће само показне заменице и како је у питању упућивање на актуелно заједничко знање комуникатора или на ситуациони контекст, овакви искази биће везани, пре свега, за публицистички и разговорни стил.

2.2.2. Референцијални формални антецеденти уз релативизатор *што* изузетно су фреквентни. У оваквим конструкцијама релативна клауза представља дескрипцију којом се упућује на садржај формалног антецедента, тј. представља обавезну допуну и конструкција *(не)експлицирани формални антецедент + релативна клауза* на нивоу надређене клаузе представљају два дела троделне целине која чини антецедент који има неку супстантивну функцију. Допуна коју захтева глагол надређене клаузе поред конструкције *(не)експлицирани формални антецедент + релативна клауза* суштински садржи и трећи део – *лексички садржај* на који се упућује анафорички, катафорички када је експлициран у дискурсу; или егзофорички када је имплицитан. Другим речима, конструкција *(не)експлицирани формални антецедент + релативна клауза* представља део субјекта, објекта, предикатива, неконгруентног атрибута и прилошке одредбе који је експлицитан и који упућује на лексички садржај који је суштинска допуна формалном антецеденту.

Код релативних клауза које представљају дескриптивне допуне, не само да је неопходно даље упућивати, него се, када је у питању продужена катафора, врло често реконструкцијом лексички садржај може поставити у позицију антецедента, те добијамо релативне адјективне клаузе са синтагматским антецедентом или се ништи релативна клауза, а остаје проста реченица. То значи да је употреба формалног антецедента у савременом српском језику резултат истицања лексичког садржаја или садржаја релативне клаузе, дакле, разлози су стилски. Међутим, са релативном клаузом као дескриптивном допуном фреквентније је катафоричко-анафоричко упућивање у

књижевноуметничком и научном и ређе у публицистичком стилу; као и катафоричко-егзофоричко упућивање у публицистичком, а ређе и књижевноуметничком стилу. Тада је формални антецедент неиспустив управо због своје форичности, а употреба формалног антецедента илуструје и принцип економичности у језику.

2.2.2.1. Катафоричко-анафоричко упућивање референцијалног формалног антецедента пре свега је везано за показне заменице. Уколико је формални антецедент изражен показном заменицом *ово*, макар био и у функцији граматичког субјекта, није га могуће ануирати баш због специфичне сталне семантике ове показне заменице да упућује на референцијалне изразе који су у просторно-временској близини. То значи да овакав формални антецедент представља облигаторни антецедент. Заменице *то* и *оно* могуће је ануирати када оне представљају факултативне формалне антецеденте, али баш зато што представљају референцијалне изразе, фреквентнији су искази у којима су експлициране.

Такође, примери ексцерпирани из публицистичког стила, односно, деконтекстуализовани, могу илустровати и анафоричко и егзофоричко упућивање након обавезног катафоричког упућивања. У том смислу, тек контекст недвосмислено одређује да ли након обавезне катафоре према релативној клаузи следи анафоричко или егзофоричко упућивање, јер су оба могућа.

Ретки су примери са катафоричко-анафоричким упућивањем опште заменице, баш зато што се ради о реализованим радњама и свака генерализација се избегава. Када су у питању одричне заменице, можемо рећи да оне тек у стилистичком кодирању дискурса могу катафоричко-анафорички упућивати, тј. тек када је финитна негација негирана финитном негацијом те имамо афирмацију, односно, референцијални израз који може катафоричко-анафорички упућивати.

2.2.2.2. Много фреквентнији су искази који илуструју анакатафоричко упућивање, пре свега, показне и неодређене заменице, док су ретко заступљене и опште. Поред ових заменица наилазимо и на квалификаторе и квантификаторе са истом форичношћу. Када је у питању анакатафоричко упућивање, реч је о функцији предикативне клаузе конструкције *формални антецедент + релативна клауза*. Невезано за сталну семантику

лексема, нити за облик номинатива, формални антецедент у овој позицији увек је облигаторан и истиче садржај релативне клаузе. Како је формални антецедент у облику неутрума заменица, нема конгруенције са именским изразом који представља лексички садржај.

2.2.2.3. Референцијални формални антецедент са катафоричко-катафоричким упућивањем очекивано је фреквентан са изузетно форичним показним заменицама (*то* и *оно*), али и са неодређеном заменицом *нешто* због њене највеће флексибилности када су у питању (не)референцијални изрази. Неодређена заменица, изузетно, може и трансфрastiчки катафорички упућивати, што представља специфичност у дискурсу, али је увек реч о продуженој катафори. Бележимо и примере са квалификатором у облику суперлатива и квантификатором у виду лексеме *прво/последње* са истом форичношћу. Ови формални антецеденти најчешће су облигаторни, али због своје форичности и сталне семантике и када су факултативни, они су експлицирани. Да експлицираност факултативног формалног антецедента значи и његову референцијалност, потврђују и примери где је поред корелатива *то* уз релативну клаузу експлициран формални антецедент (најчешће *оно*).

Употребом формалног антецедента и финализацијом лексичког садржаја појачано се истиче управо лексички садржај антецедента, јер је на овај начин фокусиран.

Најмању фреквентност у корпусу има општа заменица са катафоричко-катафоричким упућивањем, док одрична заменица у тој позицији није могућа. Искази у којима је одрична заменица део формалног антецедента са показном, у ствари, не значе форичност одричне заменице, већ показне заменице.

2.2.2.4. Као референцијални формални антецедент са катафоричко-егзофоричким упућивањем фреквентне су показне, неодређене и опште заменице, док квалификатор у облику суперлатива са прилошким значењем је ређи и везан пре свега за подстилове публицистичког и за разговорни стил.

У оваквим конструкцијама врло је фреквентна показна заменица *ово* за коју смо већ анализом утврдили да представља само референцијалне изразе и да је облигаторна

јер својом сталном семантиком указује на нешто што је актуелно, дакле, временски или просторно у близини. Своју фреквенцију имају и заменице *то* и *оно*. Употреба формалног антецедента израженог неодређеном заменицом *нешто* када она представља неодређени референијални израз, највише оправдава назив „неодређена“ јер у језику не постоји лексема која би својим садржајем представљала адекватну ознаку за описано и за оно на шта се егзофорички реферира било да је материјалне природе, било да је појава, а представља ванјезичку стварност друштвене заједнице са недовољно познатом културом. Општа заменица у оваквој функцији најбоље илуструје принцип економичности у језику, јер реферира на мноштво ентитета или на обимно опште знање за које се претпоставља да га комуникатори деле. Често чини формални антецедент са показним заменицама и можемо закључити да примат има показна заменица када је катафоричко упућивање према релативној клаузи у питању, а да општа заменица појачано истиче то катафоричко упућивање, тј. садржај релативне клаузе.

Без обзира на факултативност ових формалних антецедената, најчешће су експлицирани, нарочито ако је релативна клауза информативно комплексна. Уколико постоји однос реципроцитета међу предикатима надређене и релативне клаузе, онда је фреквентнији неексплицирани формални антецедент.

3. Заменица у улози формалног антецедента представља само привидни антецедент, она формално заузима место супстантива, али за разлику од супстантивних речи, не доприноси информативности исказа, тј. не доноси никакав садржај јер је лексички празна, синсемантична. Иако је формални антецедент редувантан на лексичком плану, на синтаксичком плану његова функција је важна јер и кад није експлициран могуће га је реконструисати, а кад јесте експлициран могуће га је ануларати уколико је факултативан. Међутим, фреквентнији су примери у којима би ануларање формалног антецедента учинило исказ неинформативним, а то значи да је реч о облигаторном формалном антецеденту.

3.1. Формални антецедент је факултативан уколико је изражен показном заменицом које попуњавају позицију граматичког субјекта (облик номинатива) у уз релативизатор *ко* и *што* и уколико попуњава позицију ближег објекта (облик акузатива без предлога) уз релативизатор *што*. Међутим, ако је формални антецедент изражен

неодређеном, општом и одричном заменицом или када представља референцијални израз, изражен показном заменицом *ово*, квалификатором у облику суперлатива и квантификатором у виду лексема *прво/последње*, онда је, без обзира на функцију у надређеној клаузи, он облигаторан управо због своје сталне семантике.

Како формални антецедент може представљати референцијални и неререференцијални израз, истраживање је показало да је формални антецедент уз релативизатор *ко* изузетно фреквентан као неререференцијални израз и да је тада факултативни формални антецедент често неексплициран. Обрнуто, уз релативизатор *што* фреквентнији су референцијални формални антецеденти, а они који су факултативни најчешће су експлицирани управо да би нагласили своју форичност и форичност конструкције *формални антецедент + релативна клауза*.

Релативне клаузе без антецедента уврштене у надређену релативизатором *ко* могу се преобликовати у клаузе са формалним антецедентом додавањем значењски неутралне заменице *онај* и *тај* (никад *овај*) уз релативизатор *ко* или *оно* и *то* (никада *ово*) уз релативизатор *што* уколико антецедент представља неререференцијални израз.

3.2. Формални антецедент ће бити облигаторан, тј. синтаксички неопходан надређеној клаузи уколико са релативном клаузом попуњава позицију логичког субјекта (уз релативизатор *ко*) или функције даљег објекта, предикатива, ређе неконгруентног атрибута и прилошке одредбе (уз релативизатор *ко* и *што*). Међутим, коју год функцију да формални антецедент има, уколико је његова стална семантика релевантна надређеној клаузи, онда је опет реч о облигаторном формалном антецеденту. Од показних заменица то се односи на заменицу која изражава проксимал (*ово*), затим на све неодређене, опште и одричне, као и на суперлатив и лексеме *прво/последње*.

3.3. За формалне антецеденте карактеристична је и употреба корелатива и то пре свега у комбинацији са показним заменицама као неререференцијалним изразима уз релативизаторе *ко* и *што*, а од референцијалних израза само са релативизатором *што* и то са катафоричко-катафоричким упућивањем. Корелативи се срећу врло ретко и у комбинацији са квалификаторима и квантификаторима.

Код дескриптивних релативних клауза, корелат није кореференцијалан са формалним антецедентом већ са конструкцијом која обухвата и релативну клаузу, тако да без обзира на анафоричко упућивање корелатива, не можемо рећи да је то и анафоричко упућивање антецедента.

У савременом српском језику супстантивне релативне клаузе са (не)експлицираним формалним антецедентом су веома фреквентне. Посебно смо анализирали експлицирани формални антецедент и утврдили да је његова употреба везана пре свега за: принцип економије у језику, затим за истицање лексичког садржаја антецедента, као и за истицање садржаја релативне клаузе.

5. ЗАКЉУЧАК

Семантичка разлика која постоји између релативних реченица, у ствари је разлика у односима између антецедента и релативне клаузе, тј. говоримо о дихотомији *рестриктивност/нерестриктивност*. С тим у вези, у овом раду предмет истраживања, које је спроведено на ексцерпираном језичком материјалу из разнофункционалног корпуса савременог српског језика, јесте опис и синтаксичко-семантичка (пот)класификација сложених реченица с релативном клаузом чији је антецедент супстантивна јединица (лексема или синтагма) са семантички или формално присутним форичким (анафоричким или катафоричким) елементом у свом саставу. Функција тог форичког елемента по правилу предодређује рестриктивну или нерестриктивну функцију саме релативне клаузе. Који ће тип форичких односа бити, зависи од типа антецедента: или је у питању *лексичкосемантички* или *ендоцентрични антецедент*, на које се односи адјективна релативна клауза; или је реч о *формалном антецеденту*, на који се односи супстантивна релативна клауза. То значи да на форичност антецедента утиче и сам релативизатор својом сталном семантиком.

Уз синтаксичке критеријуме, релевантни су нам били и семантички критеријуми када је у питању дихотомија *одређеност/неодређеност*, а у вези с тим, полазиште у анализи било нам је одређивање иманског израза у антецеденту (на основу садржаја надређене клаузе) као *референцијалног* или *нереференцијалног*. *Референцијалност/нереференцијалност* антецедента предодређује тип и комплексност форичких односа антецедената нарочито када су у питању ендоцентрични и формални антецеденти. Категорија *одређеност/неодређеност* је упућивачка (деиктичка) категорија јер било који референт може бити познат или непознат само одређеном лицу. Да ли ће референт именског израза бити окарактерисан као одређен или неодређен, зависи и од степена познатости/непознатости, расподеле познатости/непознатости међу учесницима у комуникацији, тј. коме је нешто познато/непознато (говорнику, саговорнику, обојици, или неком трећем лицу).

У раду смо анализирали контекстуално условљено лексичко и реченичко значење, што значи да је њихова адекватна интерпретација пресудно условљена језичким и ванјезичким контекстом, али и међусобном сарадњом комуникатора.

Како се различити релативизатори могу односити на различите типове антецедената, уопштено говорећи о антецедентима, издвојили смо следеће типове:

1. *Лексичкосемантички антецедент* уз релативне адјективне клаузе уврштене релативизаторима *који/што_н, чији, какав и колики*;

2. *Ендоцентрични антецедент* уз релативне адјективне клаузе уврштене релативизаторима *који/што_н, чији, какав и колики*;

3. *(Не)експлицирани формални антецедент* уз релативне супстантивне клаузе уврштене релативизаторима *ко* и *што*.

У анализи смо разматрали типове форичких односа ових антецедената. Како семантички центар форичности антецедената релативних клауза представљају заменице (показне заменице, пре свега), било да је у питању лексичкосемантички, ендоцентрични или формални антецедент, то су оне као најфреквентније представљале фокус нашег истраживања. Са семантичком компонентом форичности су и личне заменице, као и именице уопштене семантике. Према периферији семантичког обележја форичности јесу квалификатори (пре свега односни придеви и суперлатив описних придева) и квантификатори (најчешће редни бројеви).

1. Анализирали смо, најпре, *лексичкосемантички антецедент*, у вези са којим смо издвојили синтагматски антецедент и антецедент са форичним супстантивом. Истраживали смо анафоричко (ређе егзофоричко) упућивање овог антецедента, а након тога и његово катафоричко упућивање.

1.1. Најпре смо истраживали анафоричко упућивање неодређеног лексичко-семантичког антецедента који управо анафоричким упућивањем постиже одређеност. У тим условима адјективна клауза добија статус нерестриктивне одредбе. Како су заменице у антецеденту као детерминатори најчешћи формални елемент форичности антецедента, у анализи смо кренули од анафоричког упућивања детерминатора у антецеденту.

1.1.1. Анализа је показала да сви *показни* детерминатори могу анафорички упућивати на већ споменуто језичку јединицу у ширем контексту или одређену знањем о ванјезичкој стварности и тако доприносити да се адјективна реченица која следи протумачи као нерестриktivна. Да детерминатори са анафоричким упућивањем доприносе нерестриktivности адјективне клаузе, потврђују и примери у којима се адјективна клауза са овако употребљеним детерминатором тумачи као нерестриktivна, док се без ових детерминатора у антецеденту тумачи само као рестриktivна (пр. („Ало, ало“) **Ова серија у КОЈОЈ се Други светски рат прелама преко догађаја у једном кафеу у Француској** не само што је доживела огромну популарност већ је постала феномен). Наш разнофункционални корпус показао је да су демонстративи *овај* и *тај* у антецеденту фреквентнији са анафоричким упућивањем са мањим или већим дометом, док је демонстратив *онај* мање фреквентан са анафоричким упућивањем и то обавезно са већим дометом у дискурсу или упућује на ванјезичку стварност (пр. **Онај огромни простор, од западне до источне афричке обале, КОЈИ се зове Судан**, могао би се звати саваном). Међутим, за нашу анализу важна је флексибилност ових заменица када је форичност у питању.

1.1.1.1. Показни детерминатори придевског карактера у антецеденту, који почивају на категоријалним принципима квалитета и квантитета, поред очекиваних релативизатора *какав* и *колики* могу имати и релативизатор *који*, који уводи адјективну клаузу. И показни детерминатори за квалитет и квантитет могу анафорички упућивати на одредбу која је део дискурса који претходи антецеденту или на знање о ванјезичкој стварности. Када показни детерминатор за квалитет анафорички или егзофорички упућује, адјективне клаузе не само да су нерестриktivне, него најчешће и не одређују антецедент квалитативно. Оне су уведене релативизатором *који* и тај релативизатор не може се супституисати релативизатором *какав* (пр. **С таквим људима КОЈИ нам допуштају да се разликујемо од њих и та разлика им не квари сан**, обрачунаћемо се и ми и наши непријатељи удруженим снагама). Ређе је нерестриktivна адјективна клауза уведена релативизатором *какав*, али се он може супституисати релативизатором *који*, с тим да се уноси разлика у значењу зависне клаузе. Изузеци су ситуације у којима је нерестриktivна адјективна клауза уведена релативизатором *какав*, који се не може супституисати релативизатором *који*, ако релативизатор *какав* има функцију

предикатива (пр. *У једној за своје доба високој култури, са релативно доста религиозног либерализма, КАКВА је била античка Грчка, језичка испитивања су прешла оквире чисто практичних циљева*). Што се тиче показних детерминатора за квантитет, такође разликујемо ситуације када ови детерминатори анафорички или егзофорички упућују и тада је фреквентнији релативизатор *који*, који се или уопште не може супституисати релативизатором *колики*, или, ако је супституција могућа, исказ ван контекста се једино може читати са адјективном клаузом као рестриктивном (пр. Захвалан сам на *толиком поштовању КОЈЕ ми се указује*, али мени је сасвим довољно да будем једноставно добар гитариста).

1.1.2. Када су у питању присвојни детерминатори, у великом броју случајева постоји повезаност између присутности *присвојног* детерминатора у антецеденту и нерестриктивности адјективне клаузе. Утврдили смо да присвојни детерминатор у антецеденту, када анафорички упућује, утиче на нерестриктивност адјективне клаузе, али не увек. У случајевима уникатности именичког појма у антецеденту адјективна клауза је нерестриктивна и без присвојног детерминатора у антецеденту (пр. Више но *наше Косово, КОЈЕ је народно*, Куликоро је црначко Јеванђеље и велики споменик фетишества).

Анализа показује да су веома фреквентни примери у којима посесивна семантика детерминатора није довољна у одређивању референта именичког појма, те је неопходна додатна детерминација или квалификација у оквиру антецедента да би адјективна клауза била нерестриктивна (пр. *Мој најстарији брат, КОЈИ је већ био у старијим разредима*, изгледа да се провукао и није у животу имао посла са том именицом). У супротном, садржај адјективне клаузе одређује референта именичког појма у антецеденту и тада говоримо о рестриктивној адјективној клаузи, али не и о катафоричком упућивању ових детерминатора.

1.1.3. Истраживање је показало да *неодређени* детерминатори, када су референцијалани, указују на непознатост реалног референта, али и функционишу као квантификатори који референт именичког појма издвајају из скупа могућих референата, тако да се издвајањем постиже његова одређеност, што адјективну клаузу чини нерестриктивном. То значи да је у српском језику могуће да именски израз буде

одређен иако је непознат, јер за надређену клаузу не мора бити релевантна идентификација референта, већ неко својство, специфичност (пр. Пре но што ће сести у кола он хоће лично да види **некога црнца**, КОГА зову Коњушар и КОЈИ треба да ме служи док сам у Сикасоу). Анализирајући нерестриктивне клаузе, дошли смо до закључка да парентетички тип нерестриктивних клауза јесте присутан и уз ове детерминаторе, али је много фреквентнији континуативни тип нерестриктивних клауза (пр. Ја и данас познајем **једног чиновника** КОЈИ је учио граматику кад и ја, и КОЈИ ми се жали да га она само буни у животу). То и не чуди кад се узме у обзир да се неодређеним детерминатором најчешће само сужава опсег скупа референата именичког појма у антецеденту до индивидуализације, а да је квалификација ипак везана за адјективну клаузу.

1.1.4. Иако нису много фреквентни, ипак је могуће издвојити исказе са нерестриктивном адјективном клаузом, која се односи на антецедент у чијем је саставу *општи* детерминатор. То су ситуације када је именица у антецеденту одређена анафорски употребљеним другим детерминаторима (најчешће *показним* и *присвојним*) и квалификативима, тако да се општим детерминатором истиче целина већ одређеног скупа, а самим тим је и адјективна клауза нерестриктивна (пр. **Све те ствари начињене за путнике**, КОЈЕ изгледају тако компликоване, употребљиве су и неопходне чим се о њима не мора да стара сам путник већ његова послуга). Такође, адјективна клауза биће нерестриктивна ако имамо нереференцијалну употребу општих детерминатора, тј. када су ови детерминатори генерички употребљени, тако да се адјективном клаузум упућује на све представнике класе (пр. Таква подела, као и **све поделе**, КОЈЕ су увек вештачке и непотпуне, има својих недостатака, али она је у стању да да представу развоја књижевности као једне природне целине).

1.1.5. *Одрични* детерминатори су мање фреквентни у корпусу и у ситуацијама када је одрични детерминатор употребљен генерички, тј. односи се на класу ентитета, уследиће нерестриктивна клауза (пр. Затим, **никаква школска реформа**, КОЈА би се започињала на широкој основици, није се могла замислити без једне штампарије која би штампала уџбенике), а испоставиће се да одрични детерминатор доприноси генеричком значењу антецедента.

1.1.6. И међу *квалификаторима* постоје они који својом сталном семантиком утичу на то да именски израз у антецеденту чији су део буде референцијално одређен захваљујући форичности придева. Односни придев својом сталном семантиком доприноси референцијалности именског израза чији је део, а како анафорички упућује на својство које је контекстом одређено, та референцијалност именског израза је такође одређена, што значи да је адјективна клауза уз антецедент који садржи односни придев нерестриктивна (пр. Надовезујући се на Бахтијаревићеве хвале Мехмедпаши Соколовићу и *тадашњој турској управи КОЈА је подизала овакве грађевине*, он је сада живахно развијао своје националистичке погледе на прошлост и будућност народа и његове културе и цивилизације). Када је суперлатив у антецеденту, тек инклузивна суперлативност синтагматског типа, тј. конструкција састављена од лексеме *један* и суперлатива у аблативном генитиву у функцији антецедента доприноси нерестриктивном читању адјективне клаузе (пр. Као писац и као човек, Доситеј Обрадовић је *једна од најлепших и најразвијенијих личности КОЈЕ је цела наша раса и до данас дала*).

1.1.7. Видели смо да је синтагматски контекст лексичкосемантичког антецедента кључан када треба анализирати форичку компоненту супстантива у антецеденту. Мимо синтагматског контекста, анафорички упућује и *лична заменица* у антецеденту (пр. *Ја, КОЈИ сам се за живота најмање бавио тражењем правде између Морава*, хоћу само да исправим грешку у твом презимену). Како оне јесу најчешће непосредно одређени референцијални изрази, наше истраживање потврдило је да након личних заменица у антецеденту, које анафорички упућују са мањим или већим дометом на именицу, тј. интрафрастички или чешће трансфрастички, следи нерестриктивна клауза јер је реч о одређеном ентитету.

Можемо рећи да анафорички упућују најчешће *показни, присвојни и неодређени* детерминатори као и *лична заменица* у антецеденту. Мању фреквенцију имају *општи* и *одрични* детерминатори, односно *придеви* као квалификатори. *Бројеви* као квантификатори, иако доприносе одређености референта у антецеденту, нису предмет наше анализе јер то не чине својом форичношћу, већ својом сталном семантиком. Такође, анализом нису обухваћене *именице* које асоцијативно анафорички упућују.

1.2. Неодређени лексичкосемантички антецедент своју одређеност неретко постиже и катафоричким упућивањем, тј. упућивањем на садржај релативне адјективне клаузе. Релативна клауза је тако неопходна одредба, самим тим и рестриктивна. Како је форичност лексичкосемантичког антецедента највише везана за детерминаторе у антецеденту, након анализе њиховог анафоричког упућивања, истраживали смо и могућности у којима се остварује катафоричко упућивање истих детерминатора.

1.2.1. Истраживање је показало да *показни* детерминатори *овај* и *тај* могу и катафорички упућивати, тј. сигнализирати да следи рестриктивна адјективна клауза (пр. Мој је план да напустим Сен Калбра па да се придружим **овој другој двојници путника КОЈИ иду у Ман**, кажу, међ праве људождере на граници Либерije). Међутим, њихова фреквентност је мања у односу на детерминатор *онај* (пр. Медицинаре забрињава и чињеница да је у порасту број **оне деце КОЈА имају сметње у говору**). Показни детерминатор *онај* у антецеденту у примерима из корпуса најчешће је катафорички употребљен, самим тим су и адјективне клаузе које следе рестриктивне, али тој рестриктивности не доприноси сам детерминатор *онај*, већ је његова улога да нагласи, истакне, најави адјективну клаузу као рестриктивну и неопходну.

1.2.1.1. Ако показни детерминатор катафорички упућује на адјективну клаузу уведена релативизатором *какав*, којим се обезбеђује поређење према особини референта надређене и адјективне клаузе егзофоричким упућивањем на ванјезички контекст, не може се супституисати релативизатор *какав* релативизатором *који* (пр. **Онакве коње КАКВИ су тебе довели**, можеш наћи и у Прерову). Када је показни детерминатор за квалитет у антецеденту неексплицитан, онда сама адјективна клауза егзофоричким упућивањем на ванјезички контекст, тј. на знање које комуникатори деле сугерише садржај о особини или квалитету референта, који је у надређеној клаузи истакнут корелативом *таква* (**КАКВА сетва, *таква жетва***). И у тим ситуацијама једино је могућ релативизатор *какав*, тј. није могуће супституисати га релативизатором *који*. Реч је о нереперенцијалном изразу (*било каква сетва* и њој пропорционална жетва).

Када говоримо о рестриктивним адјективним клаузама које квантитативно одређују антецедент, ређе говоримо о употреби показних заменица (пр. Наиме, агенција ће задржати **онолики део вредности аранжмана КОЛИКИ предвиђају општи услови**

путовања у случају неоправданог одустанка), а чешће о употреби количинских прилога у антецеденту. Ови детерминатори катафорички реферирају на адјективну клаузу уведена релативизаторима *колики/колико* и пошто се овим релативизаторима обезбеђује поређење према количини/величини референта надређене и адјективне клаузе, немогуће је ове релативизаторе супституисати релативизатором *који*.

1.2.2. Анализа је показала и да нерестриktivност адјективне клаузе након *неодређеног* детерминатора у антецеденту, није правило. Када је неодређени детерминатор нереференцијалан (са значењем *било који*), тј. функционише као општи квантификатор и означава нешто потенцијално и нереално, онда он катафорички упућује на адјективну клаузу која сужава опсег скупа референата именичког појма у антецеденту, дакле, адјективна клауза је рестриktivна и самим тим неиспустива (пр. Кад би се у *некој босанској касаби КОЈА лежи поред главног друма* помолила поворка са слоном, деца би са смехом и веселим дозивањем истрчала пред њу). И када неодређени детерминатор има неодређену референцијалност, модалност надређене клаузе или егзистенцијални глагол у предикату надређене клаузе захтеваће адјективну клаузу као обавезну, тј. рестриktivну (пр. Брат ваше жене, има ли он *једну тицу КОЈА лепо пева*).

1.2.3. Установили смо и да *општи* детерминатор квантификативно одређује референт у антецеденту још на нивоу надређене клаузе и својом сталном семантиком истиче целину подскупа без изузетака (пр. То је један јединствени расадник *свег биља КОЈЕ се може наћи у тамошњим горама*). То значи да ови детерминатори означавају селективну квантификацију и адјективна клауза која следи недвосмислено је рестриktivна, јер она садржи критеријум према коме је квантификација остварена.

1.2.4. *Одрични* детерминатори су мање фреквентни у корпусу и најчешће својим емфатичким акцентом најављују и истичу рестриktivност и самим тим неопходност адјективне клаузе и истичу да нема ниједног референта који би одговарао критеријуму постављеном у адјективној клаузи (пр. Али, да ти кажем и то, за сада још ниси, господару, начинио *ниједан корак КОЈИ би нас нагнао да те гонимо*).

1.2.5. *Суперлатив* описних придева, који сам по себи има апсолутно значење, доприноси одређености именског израза у чијем је саставу. Међутим, анализа корпуса је показала да је фреквентнији суперлатив који захтева рестрикцију, тј. адјективну клаузу која је носилац садржаја који представља критеријум за издвајање подскупа референата на које се односи значење суперлатива (пр. **Најлакше искушење КОЈЕ га чека у будућем животу**). То значи да су уз антецедент у чијем је саставу суперлатив фреквентније рестриktivне клаузе.

1.2.6. На основу анализе можемо закључити да и након антецедента са *квантификатором* који референт у антецеденту одређује по количини или величини може уследити рестриktivна адјективна клауза. Адјективна клауза је рестриktivна у односу на антецедент са кумулативном квантификацијом (нумеричком или ненумеричком) јер се односи на подскуп референата означених антецедентом, али та рестрикција није релевантна за надређену клаузу (пр. **Четири особе, од КОЈИХ једна теже**, повређене су у удесу на путу од аеродрома ка аутопуту у судару два возила). Када се адјективна клауза односи се на подскуп означен антецедентом са нумеричком кумулативном квантификацијом, онда нема рестрикције, али како је рестрикција већ извршена квантификатором у односу на скупа свих референата означених супстантивом, а адјективна клауза је носилац садржаја који представља критеријум за ту рестрикцију, онда можемо рећи да адјективна клауза доприноси рестрикцији коју врши квантификатор у антецеденту (пр. Према подацима свих школских управа, у прошлој школској години било је **4.867 наставника КОЈИ нису имали пун фонд часова**). Рестриktivна може бити и адјективна клауза која се односи на антецедент са партитивним квантификатором уколико индивидуализовање, тј. одређивање референта именичког појма није потпуно, те је потребна адјективна клауза чији садржај представља критеријум за линеаризацију скупа и издвајање референта (пр. **Прво сеоце у КОЈЕ уђосмо**, опет уском стазом између зеленила, јесте Мали Монгази, за разлику од села Монге, које је веће).

1.2.7. Супстантив у антецеденту може бити именица или лична именичка заменица. Када је о *личним заменицама* у антецеденту реч, форичност је неоспорна. Истраживањем смо показали да и оне могу катафорички упућивати на адјективну

клаузу, тј. адјективна клауза може бити и рестриктивна уколико садржи специфично својство због којег имамо различиту интензију, без обзира на исту екстензију ентитета о којем је реч (пр. **Оно ја ШТО** је поникло из мога првога плача прошло је кроз живот заливајући се сузама). Такође, када су у питању множински облици личних заменица у антецеденту, те адјективна клауза својим садржајем упућује на подкуп скупа означеног личном заменицом у антецеденту (пр. Забадава му се нуди да му плате и остали, забадава му се објашњава да **ми КОЈИ смо платили** имамо права да идемо на свој брод). И на крају, у ситуацијама када количински прилог или егзистенцијални глагол у надређеној клаузи захтевају заменицу у генитиву којем је својствено изражавање неодређене количине нечега, тако да адјективна клауза представља неопходну одредбу (пр. Има **их за КОЈЕ** он плаћа и до сто франака, што представља дуге недеље рада).

1.2.7.1. Адјективна клауза биће рестриктивна када својим садржајем упућује на подкуп скупа означеног *властитом именицом* у антецеденту која означава колектив (пр. Поред најбројнијих Авганистанаца, све више је **Сомалијанаца КОЈИ беже од рата, терориста, беде и глади**) или када властита именица може упућивати на више јединичних ентитета, а адјективном клаузом се издваја један (пр. **Она Драгана ШТО живи код Сава-центра**). Такође, адјективна клауза је рестриктивна у ситуацијама када имамо исту екстензију антецедента и адјективне клаузе, али различите интензије. То су ситуације када се због временског ограничења издваја фаза у метаморфози референта као континууму различитих интензија (дијахрона перспектива) – (пр. **Добој КОЈИ сам прошле године посетила**, није Добој мог детињства) или имамо истоветност испољавања различитих интензија у различитим контекстима (синхронијска перспектива) – (пр. Ја волим **Мају КОЈА је раздрагана**, а не ону нервозну и свадљиву).

1.2.7.2. Именица може рефереирати на јединствени ентитет и тако представљати одређени израз (властите именице), или може одређеност постизати уз помоћ синтагматског контекста (заједничке именице). То значи да пунозначне именице не садрже форични елемент. Међутим, како су у савременом српском језику фреквентне апстрактне именице уопштене семантике, то значи да је могуће говорити о форичности ових именица. Анализа је показала да када именице уопштене семантике (*именице са*

категоријалном семантиком, апстрактне именице чија се семантика приближава нултој вредности и именице које представљају хиперониме) представљају неререференцијалне изразе, онда упућују само до релативне клаузе која су самим тим обавезне, рестриктивне (пр. Привредно друштво, друго правно лице или предузетник који пројектује, гради, реконструише, одржава и управља путевима, дужно је да то чини **на начин КОЈИ омогућава безбедно одвијање саобраћаја**). Тако одређени неререференцијални израз остаје неререференцијалан. Уколико ове форичне именице јесу ререференцијални изрази, обавезно су актуелизоване контекстом, тј. оне су део конкретних ситуација и упућују на садржај којим се семантички допуњавају. У оваквим исказима упућивање је најпре и обавезно катафоричко према релативној клаузи, али како релативна клауза није носилац конкретног садржаја релевантног за семантичко допуњавање антецедента, упућивање се наставља анафорички (пр. *Европска унија - циљ КОЈИ треба постићи*), егзофорички (пр. Подешавање рачунара на **начин КОЈИ се вама допада**) или катафорички (пр. *Једини начин КОЈИ им је остајао да сачувају своју веру*, на коју су много полагали, био је *везати се што јаче за православу и словенску Русију*, која се од почетка XVIII века стала у политичком и културном погледу нагло дизати), а ова упућивања зависе од контекста. Типови форичности именица категоријалне семантике, апстрактних именица чија се семантика приближава нултој вредности као и именица које представљају хиперониме у антецеденту готово су идентични као и типови форичности формалног антецедента, тако да је ове именице могуће супституисати формалним антецедентом, с тим што је неопходно супституисати и релативизаторе *који/што_(н)* релативизатором *што_(н)*. То значи да су релативне реченице са именицом уопштене семантике у антецеденту и релативне реченице са формалним антецедентом у интерференцији.

Дакле, катафоричко упућивање лексичкосемантичког антецедента, такође је фреквентно у савременом српском језику. Све *показне* заменице могу катафорички упућивати, али је најфреквентнија у тој улози заменица *онај*. *Присвојне* заменице са катафоричким упућивањем нисмо забележили у корпусу, док *неодређене* заменице, *опште* и *одричне*, такође упућују катафорички. Од квалификатора издвојили смо *суперлатив*, али и *бројеви* као квантификатори показују склоност ка катафоричком упућивању. Када је супстантив у питању очекивано је било катафоричко упућивање

личних заменица, али су то својство показале и *властите именице*, понекад уз детерминатор, али и самостално употребљене. Највећу флексибилност, када је форичност супстантива у питању, показале су *именице уопштене семантике* када су референцијално употребљене, јер су поред обавезног катафоричког упућивања, имале и продужено анафоричко, егзофоричко и катафоричко упућивање.

1.3. Поменули смо да поједини лингвисти сматрају да би се за неке детерминаторе могло рећи да функционишу као одређени члан у немачком (*овај, тај* и сви *присвојни* детерминатори) или неодређени члан (*неодређени* детерминатори). Сматрамо да иако има извесних подударача, ипак је паралела неоснована, најпре зато што у српском језику детерминатор није обавезан уз именицу, али и зато што је немогуће приписати само категорију одређеност или неодређеност једном детерминатору, пошто сваки од њих може упућивати и анафорички и катафорички, наравно и егзофорички.

Сви детерминатори могу анафорички упућивати на већ споменуто језичку јединицу у непосредном или ширем контексту писаног дискурса (интрафрастички и трансфрастички) или одређену знањем о ванјезичкој стварности и тако доприносити да се адјективна реченица која следи протумачи као нерестриktivна. Такође, сви детерминатори могу и катафорички упућивати на адјективну клаузу, у тим случајевима детерминатори су носиоци емфатичког акцента и самим тим сигнализирају да ће се извршити одабирање подкупа референата на основу критеријума који доноси адјективна клауза, а након катафора увек долази рестриktivна клауза. То значи да је немогуће подвући оштру границу између детерминатора који доприноси рестриktivности и детерминатора који доприноси нерестриktivности. Другим речима, рестриktivност/нерестриktivност релативне клаузе не зависи од врсте или подврсте детерминатора, већ од његовог анафоричког или катафоричког упућивања, тј. поједини детерминатори могу бити фреквентнији са својим анафоричким упућивањем у најављивању нерестриktivне клаузе, али исти детерминатори могу указивати и на рестриktivну релативну клаузу својом катафоричким упућивањем и обрнуто: они детерминатори који су фреквентнији са катафоричким упућивањем могу и анафорички упућивати.

Дакле, појачана интонација, тј. емфатички акценат којим је истакнут детерминатор када је катафорички употребљен, знак је за сваког учесника у дискурсу (и оног који је без лингвистичког знања) да ће уследити рестриктивна адјективна клауза структурално-семантички неопходна. Уједначена интонација знак је да је референ именичког појма у антецеденту већ одређен и да је адјективна клауза у том смислу факултативна. На тај начин једино можемо да објаснимо увек исправну семантичку интерпретацију релативних клауза и код учесника у дискурсу који немају лингвистичког знања.

Изузмемо ли именице уопштене семантике које имају секундарну денотацију, сви остали типови лексичкосемантичког антецедента могу и анафорички упућивати у дискурсу (најчешће трансфрастички), и катафорички и то према релативној клаузи (а то значи искључиво интрафрастички). Егзофоричка референција везана је за показне заменице у антецеденту и за специфичан вид оглашавања и комуницирања преко интернета.

Тек именице уопштеног значења у антецеденту када представљају неререференцијалне изразе, упућују само катафорички, а када представљају референцијалне изразе, имају примарно катафоричко упућивање, али се оно обавезно продужава до садржаја којим се овакав антецедент допуњава, тако да тада говоримо о катафоричко-анафоричком, катафоричко-егзофоричком и катафоричко-катафоричком упућивању. Овакав тип форичности имају и формални антецеденти који представљају референцијалне изразе.

2. Као други тип антецедента, анализирали смо *ендоцентрични антецедент*. Под термином ендоцентрични антецедент подразумевамо антецедент који се односи на групу синтаксички повезаних речи, у којој је подређени члан функционално еквивалентан групи, односно супстантиватизиран. Овај антецедент може катафорички или анакатафорички упућивати. Под анакатафоричким упућивањем подразумевамо ендоцентрични антецедент који и анафорички упућује са мањим или већим дометом у дискурсу до супстантива који је подразумеван у антецеденту, али и катафорички упућује према адјективној клаузи. Управо анафоричко упућивање омогућава широки дијапазон подразумеваних лексема у антецеденту и њихово елиптирање. Односно, ово

елиптирање именице из антецедента омогућено је језичким контекстом. Због тога је форичност антецедента пресудна у постизању одређености референта, а на тај начин и информативности дискурса. У оваквим примерима адјективна клауза односи се на именицу чији се лексички садржај и граматичка својства подразумевају и кад именица није у антецеденту.

2.1. Ендоцентрични антецедент има само катафоричко упућивање према релативној клаузи у исказима у којима именица која је изостављена из антецедента није експлицирана у дискурсном контексту (пр. **Онај КОЈИ мрзи** бива поједен мржњом). У ситуацијама када контекст не садржи одговарајућу именицу, онда се на основу сталног садржаја заменице и садржаја адјективне клаузе претпоставља именички садржај и он је по правилу општег карактера, тј. обележја су му [+људско] и [+/-једнина], па је зато и изостављен као редундантан (најчешће је претпостављени лексем именица *човек / људи*). То значи да ендоцентрични антецедент представља најчешће неререференцијални израз. Уколико представља неодређени референцијални израз (пр. Софка отвори капију и стаде ишчекујући да уђе **тај КОЈИ лупа**), онда овакав ендоцентрични антецедент остаје неодређен и као такав релевантан надређеној клаузи. Друга опција у вези са неодређеним референцијалним ендоцентричним антецедентом јесте да након катафоричког упућивања према адјективној клаузи која је идентификационо-одредбена, овакав антецедент бива одређен (пр. **То ШТО ће Вукашинова жена родити у Београду**, није његово).

Да би овако описани ендоцентрични антецедент могао имати само катафоричко упућивање према релативној клаузи, морају бити задовољени следећи услови:

- Ендоцентрични антецедент мора подразумевати лексему с обележјима [+људско] и [+/-једнина].

- Ендоцентрични антецедент најчешће представља неререференцијални израз (*било који човек/људи, било која жена, било које жене*).

- Уколико ендоцентрични израз представља неодређени референцијални израз, он остаје неодређен и као такав релевантан надређеној клаузи или бива одређен садржајем релативне адјективне клаузе која је *идентификационо-одредбена*.

Ендоцентрични антецедент има широки спектар употребе, што се тиче изнијансираности у вези са категоријом граматичког рода и броја. Једино када је у мушком роду једнине представља синтаксички синонимну конструкцију са конструкцијом *формални антецедент + релативна клауза* која је уврштена релативизатором *ко*. Стална семантика релативизатора *ко* је толико јака да је антецедент, обавезно формални, често факултативан, што је у вези са функцијом граматичког субјекта у надређеној. Када је формални антецедент факултативан, најчешће је неексплицитан. На другој страни, релативизатор *који* упућује на ендоцентрични антецедент који је облигаторан, односно неиспустив. Која ће се лексема подразумевати у антецеденту, сугерише непосредни дискурсни контекст, односно, надређена и релативна клауза.

2.2. Када је анакатафоричко упућивање у питању, ендоцентрични антецедент може упућивати концептуално и референцијално. Под термином концептуална анафора подразумевамо упућивање ендоцентричног антецедента само на концепт, денотат лексеме, тако да можемо рећи да подразумевана лексема у антецеденту није *корелативна* са лексемом на коју се анафором упућује, него је *косигнификантна* јер се односи на исти концепт, али други референт.

2.2.1. Концептуалном анафором упућује се на нерелативне изразе (показним заменицама за идентитет, неодређеном и општом заменицом) или на референцијалне изразе, али се преузима денотат именског изрази (показне заменице за идентитет и квалитет, неодређене, опште и одричне заменице, квалификатори, квантификатори). Ови именски изрази могу бити део ширег дискурса и онда имамо анафору са већим дометом – трансфрастичку (пр. **(Посланици)** Ретки су **они КОЈИ** не учествују у раду неког од тридесет скупштинских одбора), а могу бити и део надређене клаузе, тада је реч о интрафрастичком упућивању (пр. **Воћна салата** је фантастично летње освежење, а **ова, ЧИЛИ** рецепт прелажемо, је права бомба витамина и антиоксиданата). Интрафрастичко упућивање пре свега је дистактно, но може бити и контактано и тада је

реч о инверзији или о актуелном предикативу. Катафоричко упућивање ових антецедената према адјективној клаузи спецификује је као рестриктивну, структурално и информативно неопходну, јер одређује антецедент. Како је немогуће познавати количину као својство референта неодређеног именског израза, показне заменице за квантитет не могу концептуалном анафором упућивати зато што би то значило да је референт ендоцентричног антецедента неодређен.

Ендоцентрични антецедент са подразумеваном лексемом и одређен рестриктивном адјективном клаузом може бити инклузиван, издвојен из скупа ентитета на који се упућује концептуалном анафором; или ексклузиван, то значи да не припада скупу ентитета од чије се лексеме преузима денотација. У оба случаја лексема на коју се концептуалном анафором упућује ради денотације и антецедент нису у односу корелације, већ су косигнификантни.

2.2.2. Поред концептуалне анафоре анакатафоричког ендоцентричног антецедента, издвајамо и исказе са референцијалном анафором. Под термином референцијална анафора ендоцентричног антецедента, подразумевамо анафору према именском изразу од којег се поред денотације преузима и референција. Такође, као референцијалну одређујемо и анафору којом се подразумевана лексема у антецеденту одређује као денотат, али ендоцентрични антецедент са подразумеваном лексемом јесте корелацијалан са именским изразом на који се упућује и тада је адјективна клауза, на коју се катафорички упућује, нерестриктивна. И када је ендоцентрични антецедент са подразумеваном лексемом одређен тек са катафоричким упућивањем према рестриктивној адјективној клаузи, уколико је именски израз од којег се преузима денотат корелацијалан са ендоцентричним антецедентом одређеним рестриктивном адјективном клаузом, онда анафору антецедента сматрамо референцијалном.

2.2.2.1. Анализа је показала да су *показне заменице за идентитет* изузетно фреквентне као анакатафорички ендоцентрични антецедент са референцијалном анафором. Оне упућују на референцијалне и на нерелацијалне изразе. Када су у питању референцијални одређени изрази, пре свега говоримо о властитим именицама и тада је анафора интрафрастичка (пр. **Пајовић** је *тај КОЈИ* се понаша неспортски). Фреквентне су и личне заменице које анафору ланчано продужавају трансфрастички

(пр. **Она** је била *та КОЈА* је бирала кад ће с ким). У овим случајевима адјективна клауза на коју се катафорички упућује је нерестриktivна. Међутим, адјективна клауза може бити релевантна, иако је реч о одређеном референту, уколико се њеним садржајем реферира о квалификацијама које су нове у дискурсу и информативно релевантне за учеснике у комуникацији. Реч је, заправо, о континуативном типу нерестриktivне клаузе. Адјективна клауза је рестриktivна једино када садржи временско ограничење за квалификацију која се приписује антецеденту (пр. **Ја сам онај ШТО** је био пилот тог 26. марта, мене и Зорана погодиле су НАТО ракете). Када се анафором упућује на неререференцијални израз, разликујемо две ситуације. Уколико је неререференцијални израз заједничка именица од које се преузима денотат, ако се и садржај адјективне клаузе односи на класу, нема издвајање подскупа, тј. адјективна клауза је нерестриktivна, онда је и анафора референцијална (пр. **Уџбеник** је *тај КОЈИ* се лиценцира, сваки пролази кроз дефинисану процедуру одобравања). Уколико се анафором упућује на одређени неререференцијални израз, од њега се преузима денотат, али адјективна клауза као рестриktivна садржи критеријум за издвајање подскупа ентитета који одговарају квалификацији у именском изразу на који се анафорички упућује, онда израз на који се анафорички упућује и ендоецентрични антецедент, одређен адјективном клаузом, представљају кореференцијалне изразе, а то значи да је у питању референцијална анафора (пр. **Мудра жена** је *она КОЈА* ради како мушкарац каже, а буде како она мисли).

Такође, показали смо и да демонстратив *тај* може као анакатафорични ендоецентрични антецедент конгруирати са именским изразом на који референцијалном анафором упућује, али да је истовремено и факултативан као просентенцијализатор док катафорички упућује на допунску експликативну клаузу (пр. **Невоља** с овим свијетом је *та ШТО* су глупи тако сигурни, а паметни пуни сумње). То су искази у којима се анафором упућује на апстрактне именице које су неодређеног и широког значења, док катафором се упућује на зависну клаузу која представља део предикативне клаузе, тј. која експлицира садржај апстрактне именице. Из тог разлога овакве исказе назвали смо *одредбено-допунским*.

2.2.2.1.1. Показне заменице за квалитет врло су фреквентне у улози ендоецентричног антецедента. Такође, оне илуструју различите типове форичности оваквог антецедента. Зато смо у анализи кренули од анакатафоричког упућивања ендоецентричног антецедента уз релативизатор *који*, без обзира што је овај релативизатор мање фреквентан у оваквој улози. У оваквим исказима реч је о хипотетичком својству подразумеваног антецедента, односно, о било ком својству које одговара критеријуму у релативној клаузи, зато даља упућивања до конкретног својства нису потребна (пр. Верујем да би, у нашим условима, *монархија* само направила још *један нетранспарентни центар моћи*, али *такав КОЈИ се не може никада сменити*). У савременом српском језику фреквентнија је референцијална анафора показних заменица за квалитет и то када је референцијални израз одређен јединственошћу или ситуационим контекстом, онда се адјективном клаузом уведеном релативизатором *какав* који није могуће супституисати релативизатором *који* упућује на својства која могу бити експлицирана у дискурсу, те се на њих са мањим или већим дометом упућује анафорички или катафорички или су део општег знања о ванјезичкој стварности, што захтева егзофоричку референцију.

а) Када је у питању продужено анафоричко упућивање на својство референта у антецеденту, релативизатор *какав* у адјективној клаузи заступа референта већ одређеног по својству, а садржај релативне клаузе реферира о већ познатом својству на начин који је релевантан надређеној клаузи (пр. Желећи да се додвори Лаушу, старешина је уперо прст баш у **Кирчу** и ни у кога другог, јер му се чинило да је **младић снажан, здрав, сналажљив, отресит и бистар, онакав КАКАВ господару и треба**). У свим примерима у питању је антецедент изражен показном заменицом *онакав* која својим емфатичким акцентом истиче неопходност, тј. рестриктивност адјективне клаузе.

б) У ситуацијама када се на својство референта у антецеденту упућује продуженом катафорим, у питању је актуелни предикатив који је финалном позицијом истакнут, тако да се интонацијом намеће друга катафора (пр. Затим, не надајући се злу, дође брату **онакав КАКАВ се био растао, зловолан, пакостан и жут**). Да је у питању ланчана катафора, потврђује продужена катафора која може бити трансфрастичка. У

оваквим примерима адјективна клауза је рестриктивна јер својим садржајем упућује на временску ограниченост својстава која су продуженом катафором експлицирана и приписују се одређеном референцијалном изразу. Адјективна клауза може бити и нерестриктивна јер реферира о свевремености својстава који се продуженом катафором експлицирају.

в) Када се катафором упућује се на адјективну клаузу која не реферира о квалитету, већ јој је функција да имплицира опште знање о референту из ванјезичке стварности, онда и сам антецедент и пре катафоричког упућивања према адјективној клаузи може, захваљујући сталној семантици заменица *овакав*, *такав*, реферирати егзофорички тј. упућивати на већ познате карактеристике које су део нејезичког контекста (пр. Они сматрају да је **свет *овакав* КАКАВ је данас** сувише заглибио, и да је већина људи постала аморфна маса обликована медијима). У том случају адјективна клауза је нерестриктивна, а егзофорички упућује сам ендоцентрични антецедент. Међутим, на својство референта у антецеденту може се реферирати егзофорички, тако да најпре ендоцентрични антецедент анафорички упућује на референцијални израз, а затим је неопходно катафоричко упућивање према адјективној клаузи која својим садржајем спецификује и на тај начин прецизира егзофоричку референцију (пр. Да не бих сасвим изгорео, бирајући између палминог вина и воде, ја први пут откако сам у Африци пијем **воду *онакву* КАКВУ је дала природа и КАКВУ пију урођеници**). То значи да говоримо о рестриктивној адјективној клаузи уз антецедент *онакав*, односно, егзофорички упућује адјективна клауза.

Уколико је референцијални израз одређен дискурским контекстом, адјективном клаузом се може упућивати на својство, али посредно, поређењем са другим референтом чија су својства еквивалентна или градационо степенована и онда је адјективна клауза уведена релативизатором *какав*. (пр. Може се претпоставити да је код балканских Срба на крају XVII века, бар у варошима, било извесних **школа**, отприлике ***онаких* КАКВЕ су биле код Грка**). Само својство је дато у релацијама према сличним својствима другог референта, али својство није садржај релативне клаузе, већ се упућује на знање о ванјезичкој стварности.

2.2.2.1.2. Када је у питању *показна заменица придевског карактера за квантитет* у улози анакатафоричког антецедента, можемо говорити само о његовој референцијалној анафори. Том анафором упућује се на референцијалне изразе који су јединствени и због тога увек одређени или се, у вези са одређеношћу референта, упућује на знање о ванјезичкој стварности за које постоји претпоставка да га комуникатори деле (пр. Зашто би **свемир**, **оволики КОЛИКИ** је, имао у себи само нас Земљане, а не још велики број цивилизација које би га чиниле једним извором живота). Ова анафора је интрафрастичка и чешће контактна. Међутим, када је у питању упућивање на квантитативно својство одређеног референцијалног израза, увек је реч о продуженом упућивању са даљим дометом, односно, на нивоу исказа никада није експлицирано то квантитативно својство.

Анакатафорички ендоцентрични антецедент *оволики* и *толики*, захваљујући својој сталној семантици и форичности, и пре адјективне клаузе може продужено упућивати анафорички и чешће егзофорички, што значи да је адјективна клауза нерестриktivна, тј. испустива. Међутим, катафоричко упућивање ендоцентричног антецедента *онолики* захтева рестриktivну адјективну клаузу која својим садржајем прецизира даља упућивања, тј. упућује на знање о количини у ванјезичкој стварности са којом је количина као својство подразумеване лексеме у антецеденту пропорционална или непропорционална (пр. Могао сам и био у ситуацији да тражим **велики новац**, баш **онолики КОЛИКИ** се помињао у јавности, али ми то није пало на памет и зато сад поносно шетам). Тада егзофорички упућује адјективна клауза.

2.2.2.2. *Присвојна заменица* у улози референцијалног ендоцентричног антецедента фреквентна је само у разговорном стилу на форумима и блоговима интернета и онда говоримо о трансфрастичкој анафори (пр. **Наши КОЈИ** ратују у Босни хоће пуну плату). Уколико је реч о усменој реализацији разговорног стила, имамо егзофоричку референцију. Како су овакви примери фреквентни у разговорном стилу, заједничко знање комуникатора пресудно је за употребу ових заменица као ендоцентричних антецедената. То значи да само на основу ширег контекста може бити одређено на кога се припадност, потенцирана присвојним заменицама, односи.

2.2.2.3. *Опита заменица* у улози анакатафоричког ендоецентричног антецедента са референцијалном анафором врло је мало фреквентна у савременом српском језику и то најчешће кад је ендоецентрични антецедент са адјективном клаузом део предикативне клаузе, односно представља предикатив (пр. **Ретка болест је свака КОЈА се јавља код једног од 2.000 грађана**). Таква конструкција омогућава да се ендоецентричним антецедентом анафорички упућује на именицу чији се денотат преузима, а катафоричким упућивањем према адјективној клаузи упућује се на критеријум за издвајање подскупа референата који ће одговорати квалификацији у именском изразу на који се упућује ради денотације. Тако да је ендоецентрични антецедент са подразумеваном лексемом и адјективном клаузом као спецификатором кореференцијалан именском изразу на који се анафорички упућује.

2.2.2.4. Анализа је показала да се и *квантификатор* може наћу у улози анакатафоричког ендоецентричног антецедента и то пре свега редни бројеви (*први* и *последњи*) који представљају придевске речи (пр. Кокан Младеновић: **Ђинђић је последњи КОЈИ је давао наду**). Након анафоричког асоцијативног упућивања до одређеног референцијалног израза чиме се издваја денотат, следи рестриктивна адјективна клауза која одређује антецедет. Овако адјективном клаузом одређен антецедент је кореференцијалан са именским изразом на који се упућивало анафорички, тако да закључујемо да је анафора референцијална.

У функцији ендоецентричног антецедента, како је истраживање показало, најчешће су показне заменице, што је условљено њиховом форичношћу. Уколико је реч о неререференцијалном ендоецентричном антецеденту, онда је актуелно само катафоричко упућивање према адјективној клаузи. Уколико је у питању референцијални израз имамо анакатафоричко упућивање ендоецентричног антецедента, с тим да анафора може бити концептуална и тада се преузима само денотат именског израза или референцијална, тада се поред денотата преузима и референција. Референцијална анафора анакатафоричког антецедента показује специфичности да може и у писаној реализацији да буде појачана егзофоричком референцијом, што је условљено контекстом. И егзофоричка референција доприноси одређености антецедента, тј. нерестриктивности адјективне клаузе. Адјективне клаузе када су рестриктивне одређују антецедент, али и

усмеравају продужавање егзофоричког упућивања када је то потребно. Уколико су адјективне клаузе нерестриktivне, или су информативно релевантне јер садрже нову информацију о референту, или су експлициране ради истицања самог антецедента, што значи да су разлози њене употребе стилски. Уколико је релативна клауза рестриktivна, она доприноси одређењу референта у антецеденту, између осталог, и егзофоричким упућивањем.

3. Анализа је показала да се *формални антецедент* веома разликује од еноцентричног антецедента, односно да није могуће еноцентрични антецедент сматрати формалним. Формални антецедент упућује на релативну клаузу као на своју дескриптивну допуну и са њом чини конструкцију која може имати функцију субјекта, објекта, предикатива, неконгруентног атрибута, прилошких одредби. Функција предикатива је специфична по томе што анафора претходи катафори, тј. имамо анакатафоричко упућивање формалног антецедента. Ове релативне клаузе уз (не)експлицирани формални антецедент имају парадигматски однос са именицом као врстом речи. Зато их називамо супстантивним релативним клаузама. Ове релативне клаузе представљају обавезне допуне формалном антецеденту, али нису носиоци лексичког садржаја, већ описујући га, упућују на њега.

3.1. Релативне супстантивне клаузе уврштене релативизатором *ко* представљају *одредбено-допунске* клаузе јер заменица *ко* сталном својом семантиком подразумева упућивање на ентитет који има својство [+живо], [+људско], [+једнина], а то значи да упућује на лексему *човек* у неререференцијалном значењу, зато их и третирамо као одредбене (пр. **Онај** *КО* рано рани, две среће граби). Међутим, узимајући у обзир синсемантичност формалног антецедента (лексема *човек* не може се експлицирати у антецеденту), онда релативна клауза уз овакав антецедент јесте обавезна допуна. То значи да релативне клаузе уведене релативизаторим *ко* представљају прелаз од одредбених са еноцентричним антецедентом који подразумева лексему *човек* до допунских са формалним антецедентом уз релативизатор *што*. Из тог разлога супстантивне релативне клаузе са релативизатором *ко* у интерференцији су са адјективним клаузама које имају еноцентрични антецедент (*онај који у значењу онај*

човек који), јер се због подразумевања именице *човек* могу третирати и као одредбе, наравно рестриктивне, зато их и називамо *одредбено-допунским*.

Суштинска разлика је у томе што еноцентрични антецедент конгруира са лексичким садржајем на који упућује, док формални антецедент, будући везан за мушки род код показних заменица или за облик неутрума код осталих заменица, није конгруентан са лексичким садржајем на који упућује. С тим у вези можемо рећи да су конструкције са формалним антецедентом уз релативизатор *ко* и еноцентричним антецедентом (који подразумевају лексему *човек*) уз релативизатор *који/што* – синонимне конструкције.

3.2. Формални антецедент уз релативизатор *што* може упућивати на било који именски израз, пропозицију или већи део дискурса и по томе се суштински разликује од формалног антецедента уз релативизатор *ко*. Формални антецедент уз заменицу *што* у функцији релативизатора је десемантизована (синсематична) заменица, односно, заменица без тачно одређеног лексичког значења, која значење стиче захваљујући својој форичности. Лексички садржај антецедента, на који се упућује, може бити номиналан (именица или именички израз) или пропозицијски (реченица или већи део дискурса). Десемантизовани антецедент представља супститут допуне управног глагола надређене клаузе, али како је лексички празан, рестриктивна релативна клауза не може бити његова одредба, већ *допуна*. Специфичност ове допуне је у томе што ни она није носилац лексичког садржаја формалног антецедента, већ својим конкретнијим описом упућује на лексички садржај (пр. **То ШТО Вук говори о Срему**, забележено је и у околини Смедерева). Овакве допунске клаузе назвали смо *дескриптивним* јер се том предикацијом описује оно што је својствено експлицираном или имплицираном формалном антецеденту.

3.3. Референцијалност или нереференцијалност глаголске радње у предикату надређене клаузе, као и читав садржај надређене клаузе одређују формални антецедент као референцијални или нереференцијални израз. Нереференцијални формални антецедент само катафорички упућује према релативној клаузи.

3.3.1. Уколико је релативна клауза уведена релативизатором *ко* онда стална семантика ове заменице подразумева упућивање на лексему *човек*, која се увек подразумева, али се никада не може експлицирати у оквиру формалног антецедента (пр. Стан, храну и добру награду даћу **ономе** КО се прими да одговара на питања мога трогодишњег сина). Овакав нереференцијални формални антецедент (*било ко*) остаје нереференцијалан и након спецификације релативном клаузом (*било ко са одређеном спецификацијом*). Много мање фреквентни су нереференцијални формални антецеденти уз релативизатор *што* где се релативном клаузом спецификује денотат лексичког садржаја антецедента, али који и даље остаје нереференцијални израз (*било шта*).

3.3.2. Формални антецедент уз релативне клаузе уврштене релативизатором *што* као нереференцијални израз има малу фреквентност у корпусу. То су увек заменице и то показна заменица *оно*, ретко *то*, а заменица *ово* никада, управо зато што својом сталном семантиком доприноси референцијалности израза (пр. Пошто смо потпуно бескорисни јешћемо **оно** ШТО се нађе). Једино се показне заменице као факултативне у корпусу срећу и експлициране, и неексплициране. Такође, за показне заменице карактеристично је да могу као корелативи заступати релативну клаузу са (не)експлицираним формалним антецедентом у надређеној (пр. (**Онај**) КО плаћа војску, тај и командује). Све остале заменице су фреквентније од показних у функцији формалног антецедента и баш због своје сталне семантике – експлициране, било да су облигаторне, било да су факултативне (без обзира и на функцију граматичког субјекта или ближег објекта), (пр. Гушио се од напора да проговори **нешто** ШТО би је довело до постеље). А када су у питању одричне заменице, у функцији нереференцијалног формалног антецедента су најфреквентније и увек облигаторне (пр. Априла 1793. добио је продужене привилегије још за петнаест година са тим да *не* сме штампати **ништа** ШТО би критиковало стање у земљи или давало повода ма каквој тужби).).

3.4. Референцијални формални антецедент обавезно катафорички упућује до релативне клаузе, након чега конструкција *формални антецедент + релативна клауза* упућује даље анафорички, катафорички и егзофорички.

3.4.1. Формални антецеденти као референцијални изрази уз које је релативна клауза уврштена релативизатором *ко* изузетно су ретки у корпусу савременог српског језика.

Када је у питању катафоричко-анафоричко и катафоричко-катафоричко упућивање оваквих формалних антецедената, сусрећемо се само са неодређеном заменицом у тој функцији (пр. Видим да се сви на Кули, без изузетка, радују што се нашао **неко** КО ће тој дебелој пијавици измерити трбушину / Појавио се **неко** КО Џордана није ставио у идеалну NBA петорку – Карл Мелоун). Овако употребљена неодређена заменица облигаторна је чак и у функцији граматичког субјекта због своје сталне семантике, али пре свега због своје референцијалности. Неодређена заменица, како су досадашње анализе показале, илуструје највећу флексибилност када су у питању неререференцијалност и одређена/неодређена референцијалност израза. Ендофорична употреба неодређене заменице везана је за књижевноуметнички стил и ређе за публицистички стил.

Катафоричко-егзофоричко упућивање имаће само показне заменице (пр. Победиће **онај** КО улива више сигурности) и како је у питању упућивање на актуелно заједничко знање комуникатора или на ситуациони контекст, овакви искази биће везани, пре свега, за публицистички и разговорни стил.

3.4.2. Референцијални формални антецеденти уз релативизатор *што* изузетно су фреквентни. У оваквим конструкцијама релативна клауза представља дескрипцију којом се упућује на садржај формалног антецедента, тј. представља обавезну допуну и конструкција *(не)експлицирани формални антецедент + релативна клауза* на нивоу надређене клаузе представља два дела троделне целине која чини антецедент који има неку супстантивну функцију. Допуна коју захтева глагол надређене клаузе поред конструкције *(не)експлицирани формални антецедент + релативна клауза* суштински садржи и трећи део – *лексички садржај* на који се упућује анафорички, катафорички, када је експлициран у дискурсу; или егзофорички када је имплицитан. Другим речима, конструкција *(не)експлицирани формални антецедент + релативна клауза* представља део субјекта, објекта, предикатива, неконгруентног атрибута и прилошке одредбе који

је експлициран и који упућује на лексички садржај који је суштинска допуна формалном антецеденту.

Код релативних клауза које представљају дескриптивне допуне, не само да је неопходно даље упућивати, него се, када је у питању продужена катафора, врло често реконструкцијом лексички садржај може поставити у позицију антецедента, те добијамо релативне адјективне клаузе са синтагматским антецедентом или се ништи релативна клауза, а остаје проста реченица. То значи да је употреба формалног антецедента у савременом српском језику резултат истицања лексичког садржаја или садржаја релативне клаузе, дакле, разлози су стилски. Међутим, са релативном клаузом као дескриптивном допуном фреквентније је катафоричко-анафоричко упућивање у књижевноуметничком и научном и ређе у публицистичком стилу; као и катафоричко-егзофоричко упућивање у публицистичком, а ређе и књижевноуметничком стилу. Тада је формални антецедент неиспустив управо због своје форичности, а употреба формалног антецедента илуструје и принцип економичности у језику.

3.4.2.1. Катафоричко-анафоричко упућивање референцијалног формалног антецедента пре свега је везано за показне заменице. Уколико је формални антецедент изражен показном заменицом *ово*, макар био и у функцији граматичког субјекта, није га могуће ануирати баш због специфичне сталне семантике ове показне заменице да упућује на референцијалне изразе који су у просторно-временској близини (пр. Додамо ли само да се **ово** ШТО је о Дафини речено односи и на остале ликове). Овакав формални антецедент представља облигаторни антецедент. Заменице *то* и *оно* могуће је ануирати када оне представљају факултативне формалне антецеденте, али баш зато што представљају референцијалне изразе, фреквентнији су искази у којима су експлициране (пр. **Оно** ШТО су студенти „снимили“ представиће и широј јавности).

Такође, примери ексцерпирани из публицистичког стила, односно, деконтекстуализовани, могу илустровати и анафоричко, и егзофоричко упућивање након обавезног катафоричког упућивања. На тај начин, тек контекст недвосмислено одређује да ли након обавезне катафоре према релативној клаузи следи анафоричко или егзофоричко упућивање, јер су оба могућа.

Ретки су примери са катафоричко-анафоричким упућивањем опште заменице, баш зато што се ради о реализованим радњама и свака генерализација се избегава (пр. Све ШТО Вук говори о Срему, забележено је и у околини Смедерева). Када су у питању одричне заменице, можемо рећи да оне тек у стилистичком кодирању дискурса могу катафоричко-анафорички упућивати, тј. тек када је одрична заменица негирана финитном негацијом те имамо афирмацију, односно, индиректни референцијални израз који може катафоричко-анафорички упућивати (пр. Тако, рецимо, готово **ништа ШТО Вук Исакович види на путу, возећи се колима или лежећи на обронку**, није без трунке привида; нити привид постоји без онога што збиља око види).

3.4.2.2. Много фреквентнији су искази који илуструју анакатафоричко упућивање, пре свега, показне и неодређене заменице, док су ретко заступљене и опште. Поред ових заменица наилазимо и на квалификаторе и квантификаторе са истом форичношћу. Када је у питању анакатафоричко упућивање, реч је о функцији предикативне клаузе конструкције *формални антецедент + релативна клауза*. Не везано за сталну семантику лексема, нити за облик номинатива, формални антецедент у овој позицији увек је облигаторан и истиче садржај релативне клаузе (пр. Али је и *идење жени и људожество оно ЧИМЕ се људи само служе у име фетиша*). Како је формални антецедент у облику неутрума заменица, нема конгруенције са именским изразом који представља лексички садржај.

3.4.2.3. Референцијални формални антецедент са катафоричко-катафоричким упућивањем очекивано је фреквентан са изузетно форичним показним заменицама (*то* и *оно*), (пр. До тог тренутка, ма колико занимљиво и чудно да је било **оно ШТО сам видео** — *предели, клима и становници* — ја сам пред свим тим био ипак само спољни посматрач), али и са неодређеном заменицом *нешто* због њене највеће флексибилности када су у питању (не)референцијални изрази (пр. Али има **нешто ШТО** је заједничко и једној (Вук с принцезом) и другој (Аранђел с Дафином) сцени: *обе су преломљене у сећању, премда на разне начине*). Неодређена заменица изузетно може и трансфрастички катафорички упућивати, што представља специфичност у дискурсу, али је увек реч о продуженој катафори. Бележимо и примере са квалификатором у облику суперлатива (пр. **Најбоље ШТО Србија има: Новак освојио Мастерс у Лондону**)

и квантификатором у виду лексеме *прво/последње* са истом форичношћу (пр. **Прво ЧЕМУ треба научити дете је озбиљан однос према речима**). Ови формални антецеденти најчешће су облигаторни, али због своје форичности и сталне семантике и када су факултативни, они су експлицирани. Да експлицираност факултативног формалног антецедента значи и његову референцијалност, потврђују и примери где је поред корелатива *то* уз релативну клаузу експлициран формални антецедент (најчешће *оно*) (пр. **Оно ШТО код нас значи жетву и храну, то је клас**). Употребом формалног антецедента и финализацијом лексичког садржаја појачано се истиче управо лексички садржај антецедента јер је на овај начин фокусиран.

Најмању фреквентност у корпусу има општа заменица са катафоричко-катафоричким упућивањем (пр. Можда и зато што знају да санкције нису никакве и да **све ШТО ми можемо да урадимо** јесте *изрицање опомена*, а кад су у питању народни посланици, чак ни то). Одрична заменица у тој позицији није могућа. Искази у којима је одрична заменица део формалног антецедента са показном, у ствари, не значе форичност одричне заменице, већ показне заменице (пр. Песма каже: „Цар је Мехмед Сталаћ освојио, не освоји добра ни једнога“, освојио је град, али у њему није затекао **ништа од онога ШТО је желео: жену, оружје и коња војводиног**).

3.4.2.4. Као референцијални формални антецедент са катафоричко-егзофоричким упућивањем, фреквентне су показне, неодређене и опште заменице, док је квалификатор у облику суперлатива са прилошким значењем ређи и везан, пре свега, за подстилове публицистичког и за разговорни стил.

У оваквим конструкцијама врло је фреквентна показна заменица *ово* за коју смо већ анализом утврдили да представља само референцијалне изразе и да је облигаторна јер својом сталном семантиком указује на нешто што је актуелно, дакле временски или просторно у близини (пр. Је ли **ово ШТО се тренутно дешава са евром** потврда тезе да је увођење евра била победа политике над економијом). Своју фреквенцију имају и заменице *то* и *оно* (пр. **То/оно ШТО грађани имају право по Уставу**, полиција ће да обезбеђује). Употреба формалног антецедента израженог неодређеном заменицом *нешто*, када она представља неодређени референцијални израз, највише оправдава назив „неодређена“ јер у језику не постоји лексема која би својим садржајем представљала

адекватну ознаку за описано и за оно на шта се егзофорички реферира било да је материјалне природе, било да је појава, а представља ванјезичку стварност друштвене заједнице са недовољно познатом културом (пр. Они имају **нешто ШТО** гдно личи на нашу колевку). Општа заменица у оваквој функцији најбоље илуструје принцип економичности у језику, јер реферира на мноштво ентитета или на обимно опште знање за које се претпоставља да га комуникатори деле (пр. **Све ШТО** је имао постигао је својим личним напорима, сталним развијањем и усавршавањем себе самога). Опште заменице често чине формални антецедент са показним заменицама и можемо закључити да примат има показна заменица када је катафоричко упућивање према релативној клаузи у питању, а да општа заменица појачано истиче то катафоричко упућивање, тј. садржај релативне клаузе (пр. Међутим, **све ово ШТО** сам урадио није дошло преко ноћи).

Без обзира на факултативност ових формалних антецедената, најчешће су експлицирани, нарочито ако је релативна клауза информативно комплексна. Уколико постоји однос реципроцитета међу предикатима надређене и релативне клаузе, онда је фреквентнији неексплицирани формални антецедент (пр. Добио сам ШТО сам тражио).

3.5. Заменица у улози формалног антецедента представља само привидни антецедент, она формално заузима место супстантива, али за разлику од супстантивних речи, не доприноси информативности исказа, тј. не доноси никакав садржај јер је лексички празна, синсемантична. Иако је формални антецедент редундантан на лексичком плану, на синтаксичком плану његова функција је важна јер и кад није експлициран могуће га је реконструисати, а кад јесте експлициран могуће га је ануларати уколико је факултативан. Међутим, фреквентнији су примери у којима би ануларање формалног антецедента учинило исказ неинформативним, а то значи да је реч о облигаторном формалном антецеденту.

3.5.1. Формални антецедент је факултативан уколико је изражен показном заменицом које попуњавају позицију граматичког субјекта (облик номинатива) уз релативизатор *ко* и *што* и уколико попуњава позицију ближег објекта (облик акузатива без предлога) уз релативизатор *што*. Међутим, ако је формални антецедент изражен неодређеном, општом и одричном заменицом или када представља референцијални

израз, изражен показном заменицом *ово*, квалификатором у облику суперлатива и квантификатором у виду лексема *прво/последње*, онда је, без обзира на функцију у надређеној клаузи, он облигаторан управо због своје сталне семантике.

Како формални антецедент може представљати референцијални и неререференцијални израз, истраживање је показало да је формални антецедент уз релативизатор *ко* изузетно фреквентан као неререференцијални израз и да је тада факултативни формални антецедент често неексплициран. Обрнуто, уз релативизатор *што* фреквентнији су референцијални формални антецеденти, а они који су факултативни најчешће су експлицирани управо да би нагласили своју форичност и форичност конструкције *формални антецедент + релативна клауза*.

Релативне клаузе без антецедента уврштене у надређену релативизатором *ко* могу се преобликовати у клаузе са формалним антецедентом додавањем значењски неутралне заменице *онај* и *тај* (никад *овај*) уз релативизатор *ко* или *оно* и *то* (никада *ово*) уз релативизатор *што* уколико антецедент представља неререференцијални израз.

3.5.2. Формални антецедент ће бити облигаторан, тј. синтаксички неопходан надређеној клаузи уколико са релативном клаузом попуњава позицију логичког субјекта (уз релативизатор *ко*) или функције даљег објекта, предикатива, ређе неконгруентног атрибута и прилошке одредбе (уз релативизатор *ко* и *што*). Међутим, коју год функцију да формални антецедент има, уколико је његова стална семантика релевантна надређеној клаузи, онда је опет реч о облигаторном формалном антецеденту. Од показних заменица то се односи на заменицу која изражава проксимал (*ово*), затим на све неодређене, опште и одричне, као и на суперлатив и лексема *прво/последње*.

3.5.3. За формалне антецеденте карактеристична је и употреба корелатива и то пре свега у комбинацији са показним заменицама као неререференцијалним изразима уз релативизаторе *ко* и *што*, а од референцијалних израза само са релативизатором *што* и то са катафпричко-катафоричким упућивањем. Корелативи се срећу врло ретко и у комбинацији са квалификативима и квантификаторима. Код дескриптивних релативних клауза, корелат није кореференцијалан са формалним антецедентом, већ са

конструкцијом која обухвата и релативну клаузу, тако да без обзира на анафоричко упућивање корелатива, не можемо рећи да је то и анафоричко упућивање антецедента.

У савременом српском језику супстантивне релативне клаузе са (не)експлицираним формалним антецедентом су веома фреквентне. Посебно смо анализирали експлицирани формални антецедент и утврдили да је његова употреба везана пре свега за: принцип економије у језику, затим за истицање лексичког садржаја антецедента, као и за истицање садржаја релативне клаузе.

4. Како смо у раду анализирали писану реализацију дискурса, релевантна и очекивана су била ендофоричка упућивања, односно анафоричка и катафоричка. Међутим, у анализи издвојили су се и модели у којима и егзофоричка референција има своју фреквенцију. Што се тиче лексичкосемантичког антецедента, егзофоричка упућивања представљају специфичан вид упућивања показним заменицама на видео записе или фотографије у оквиру писане реализације разговорног стила на интернету. Показне заменице придевског карактера показују специфичност у писаној реализацији дискурса јер катафоричким упућивањем према адјективној клаузи условљавају и егзофоричко упућивање на знање који комуникатори деле у вези са квалитетом/квантитетом референта у антецеденту.

Како је ово упућивање везано за сам антецедент, то значи да након егзофоре следи нерестриктивна релативна клауза. Када је у питању ендоцентрични антецедент, егзофоричка референција специјализована је за антецедент уз релативизаторе *какав/колики*. Уколико у таквим исказима на квалитативно/квантитативно својство егзофорички реферира ендоцентрични антецедент, онда следи нерестриктивна клауза, уколико на иста својства реферира адјективна клауза, онда је она самим тим рестриктивна. И формални антецедент може упућивати егзофорички, али је егзофора увек продужавање катафоре према рестриктивној релативној клаузи, односно егзофорички упућује конструкција *формални антецедент + релативна клауза*, с тим да овакве конструкције јесу везане, пре свега, за релативизатор *што*.

Овим истраживањем потврдили смо да када *лексичкосемантички антецедент* упућује анафорички (ређе егзофорички) следи нерестриктивна адјективна клауза, а када

упућује катафорички следи рестриктивна адјективна клауза уврштена релативизаторима *који/што*, *чији*, *какав* и *колики*. Катафоричко упућивање *ендоцентричног антецедента* утиче на одређивање адјективне реченице као рестриктивне, док анакатафоричко упућивање *ендоцентричног антецедента* утиче на одређивање адјективне клаузе као рестриктивне или нерестриктивне. Такође и катафоричко упућивање *нереференцијалног формалног антецедента* утиче на одређивање супстантивне релативне клаузе уврштене релативизаторима *ко* и *што* као рестриктивне. Међутим, катафоричко упућивање *референцијалног формалног антецедента* продужава упућивање анафорички, егзофорички или катафорички и утиче на одређивање супстантивне релативне клаузе као рестриктивне или нерестриктивне. Наведене тврдње одражавају суштину проблема међуодноса антецедента и релативне клаузе када је функционални статус форичког елемента у питању, тј. катафора или анафора (ређе егзофора) – директно предодређује рестриктивни или нерестриктивни статус релативне клаузе.

6. ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

6.1. Извори

6.1.1. Књижевноуметнички стил

(И. Андрић) Ivo Andrić, *На Дрини ћуприја*, Zagreb, Mladost, Sabrana djela, knj. 1, 1963

(И. Андрић^a) Ivo Andrić, *Priča o vezirovom slonu*, Zagreb, Mladost, Sabrana djela, knj. 5, 1963.

(М. Павић) Милорад Павић, *Хазарски речник*, Београд, Просвета, 1984.

(Б. Пекић) Борислав Пекић, *Време чуда*, Београд, Просвета, Савремена проза, 1983.

(В. Стевановић) Видосав Стевановић, *Тестамент. Роман у 52 бдења*, Београд, СКЗ коло 1. XXIX књ 526, 1986.

(Б. Станковић) Борисав Станковић, *Нечиста крв*, www.ask.rs

(М. Црњански) Милош Црњански, *Сеобе*, www.ask.rs

(Р. Петровић) Растко Петровић, *Африка*, www.ask.rs

- (Б. Нушић) Бранислав Нушић, *Аутобиографија*, www.ask.rs
- (Д. Ћосић) Добрица Ћосић, *Корени*, www.ask.rs
- (Ј. Лазаревић) Лаза Лазаревић, *Приповетке*, www.ask.rs
- (С. Велмар-Јанковић) Светлана Велмар Јанковић, *Дорћол*, www.ask.rs
- (Д. Ненадић) Данило Ненадић, *Доротеј*, www.ask.rs
- (Антологија народних умотворина) *Антологија народних умотворина*, www.ask.rs
- (Речник српских народних веровања о биљкама) *Речник српских народних веровања о биљкама*, www.ask.rs

6.1.2. Научни стил

- (М. Ивић) Милка Ивић, *Правци у лингвистици (2)*, Београд, Библиотека XX век, 2001.
- (Ј. Деретић) Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд, Нолит, 1983.
- (П. Ивић) Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*, Београд, БИГЗ, Приштина, Јединство, 1990, 7-30.
- (М. Радовановић) Милорад Радовановић, *Социолингвистика*, Нови Сад, Књижевна заједница Новог Сада, 1986, 13-51.
- (Р. Бугарски) Ранко Бугарски, *Језик у контексту*, Београд, Чигоја штампа / XX век (Сабрана дела, 8), 1997.
- (Ј. Скерлић) Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, www.ask.rs
- (Ј. Цвијић) Јован Цвијић, *Психичке особине Јужних Словена*, www.ask.rs
- (Н. Петковић) Новица Петковић, *Два српска романа (студије о Сеобама и Нечистој крви)* www.ask.rs

pravoslavje.org.yu

www.rastko.org.yu/arheologija

sr.wikipedia.org/sr

windows.microsoft.com

www.biblija.rs

www.biljeizdravlje.rs

<http://polja.eunet.rs>

www.pouke.org

www.mudremisli.net

<http://www.filozofija.net>

6.1.3. Новинарски стил

Блиц – *Блиц*, дневне новине из Београда.

Вечерње новости – *Вечерње новости*, дневне новине из Београда.

Данас – *Данас*, дневне новине из Београда.

Политика – *Политика*, дневне новине из Београда

НИН – *НИН*, недељне новине из Београда

Курир – *Kurir*, dnevne novine iz Beograda

Прес – *Press*, dnevne novine iz Beograda

Сенса – *Sensa*, magazin za srećniji život

<http://www.rts.rs>

www.telegraf.rs

www.24sata.rs/vesti

<http://www.nin.co.rs>

srbin.info

stil.kurir-info.rs/

www.svetigora.com

www.novosti.rs

skalaradio.com

www.dnevnik.rs

<http://www.b92.net/>

www.vesti-online.com

<http://www.magazintabloid.com>

www.radiopingvin.rs

www.24sata.info

www.novimagazin.rs

sport.blic.rs

www.balkanmedia.com

<http://poslovi.infostud.com>

<http://www.novireporter.com>

www.radiostoplus.com

www.011info.com

<http://www.pecat.co.rs>

<http://www.novasvest.com>

<http://www.nezavisne.com>

pescanik.net

www.tanjug.rs

www.belgradebeerfest.com

www.svet.rs

knjige.pravac.com

ishogaikan.com

www.pressonline.rs

6.1.4. Административни стил

Закон о безбедности саобраћаја на путевима, од 11. 12. 2009. Службени гласник Р Србије 41/9.

Закон о раду, Службени гласник РС бр. 24/05, 61/05 примењен од 19.07. 2005.

Записник са састанка пројектног тима (Форум младих са инвалидитетом), одржаног 18. 08. 2008.

Статут предузећа „Метал“, а.д. Градишка од 28.10. 2005.

Правилник о раду Правног факултета за образовање дипломираних правника за привреду и правосуђе, Нови Сад, од 15. 06. 2007.

6.1.5. Разговорни стил

<http://marketingmreza.com/portal/blogovi>

www.mladenovac.ds.org.rs

www.jedan-nula.com

opusteno.rs

miki-i-ostalim-cudima.blogspot.com.

upravusi.rs/putovanje/turisticke-agencije

forum.krstarica.com

<https://www.facebook.com>

www.nbaserbia.com

www.koreni.rs

www.otpornik.com

www.klix.ba/sport

mojaoaza.com

grad3.rs/news

www.heliks.rs

www.vostok.rs

www.vijesti.me

www.demotivacija.rs

www.pravaideja.com

majaradoman.wordpress.com

www.lajkajme.com

kuhinjarecepti.com

www.workandtravelforum.com

wannabemagazine.com

<http://glassrbije.org>

romanov.blogger.ba/arhiva

tomos.11.forumer.com

makeupandmore.net

www.gradsubotica.co.rs

inradio.org

www.inter-caffe.com

www.putovanja.info

www.kosarka24.com

www.svedok.rs

www.staribeograd.com

www.drazic.co.rs/en

www.vijesti.me

www.telekom.me

www.kupime.com

www.coolinarika.com

www.rtcg.me/magazin

<http://vesti.kombib.rs/>

<http://www.manastirbn.com>

www.mozzartsport.com/vest

<http://www.ac-andjelkovic.co.rs>

<http://auto.blog.rs>

<http://marketingmreža.com>

<http://www.demotivacija.rs>

<http://akter.co.rs>

www.goodreads.com

www.lajkuj.rs

dj-dule.blogspot.com

www.alma.rs

www.e-balkan.net

startit.rs

<http://www.bundolo.org>

www.tipura.com

static.astronomija.co.rs

www.scribd.com

<http://zloprase.com>

<http://trzisnoresenje.blogspot.com>

www.e-cigserbia.com

www.refoto.rs

<http://kapital.rs>

kontra-punkt.info

forum.burek.com

www.6yka.com

www.smestaj-apartmani.com

www.statusi.rs

www.youtube.com

ponude.biz/knjige

www.bosotoka.net

www.formspring.me

6.2. Литература:

6.2.1. Посебна литература

- Апресјан 1974: Юрий Дереникович Апресян, *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*, Москва, Наука.
- Арсенијевић/Станковић 2009: Бобан Арсенијевић и Бранимир Станковић, „Неодређени придевски вид у одређеним окружењима“, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. 1, *Српски језик у употреби*, Крагујевац, Филолошко-уметнички факултет, 241–252.
- Арутунова 1976: Нина Давидовна Арутюнова, *Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы*, Москва, Наука.
- Ауера, Кучанда 1985: Johan van der Auwera i Dubravko Kučanda, "Pronoun or conjunction –the Serbo-Croatian invariant relativizer *što*", *Linguistics*, 23, 917–962.
- Бабић 1993: Stjepan Babić, "Razmišljanja uz *koji-kojega*", *Jezik*, 40, 4, Hrvatsko filološko društvo, 109–111.
- Баји 1955: Балли, Шарль (Charles Balli), *Общая лингвистика и вопросы французского языка*, Москва, Издательство иностранной литературы.
- Барић 1979: Eugenija Barić, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Začević, Marija Znika, *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Бауер 1960: Jaroslav Bauer, *Vývoj českého souvětí*, Praha, Nakladatelství ČAV.
- Белић 1933: Александар Белић, "Неколико начелних питања", *Наш језик*, 1, 5, Београд, Институт за српски језик САНУ, 129–143.
- Белић 1954: Александар Белић "О синтактичкој конструкцији са свезицом *што*", *Наш језик*, 6, 1–2, Београд, Институт за српски језик САНУ, 1–6.
- Бенвенист 1975: Emil Benvenist, *Problèmes de linguistique*, Beograd, Nolit.
- Белошопкова 1977: В. А. Белошопкова, *Современный русский язык. Синтаксис*, Москва, Висшая школа.
- Бондарко 1971: А. В. Бондарко, *Грамматическая категория и контекст*, Ленинград, Наука.

- Бондарко 1983: А. В. Бондарко, *Принципи функционалне грамматики и вопросы аспектологије*, Ленинград, Наука.
- Бугарски 1972: Ranko Bugarski, *Jezik i lingvistika*, Beograd, Nolit.
- Бугарски 1983: Ranko Bugarski, *Lingvistika o čoveku*, 2. Dopunjeno izdanje, Beograd, Prosveta.
- Бугарски 1993: Ranko Bugarski, „Језички ниво, дискурс, текст: појмовно-терминолошки осврт“, Beograd, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 21/2, 14–19.
- Браун 1970: Wayles Browne, "Noun phrase definiteness in relatives and questions: Evidence from Macedonian", *Linguistic Inquiry*, 1, 267–270.
- Браун 1971: Wayles Browne, "On conjoined questions and conjoined relative clauses in English and Serbo-Croatian", Zagreb, u: *YSCECP Studies* 3, (ur. R. Filipović), 49–63.
- Браун 1980: Wayles Browne, *Relativna rečenica u hrvatskom ili srpskom jeziku u poređenju s engleskom situacijom*, Doktorska disertacija, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Браун 1987: Wayles Browne, "Classification of subordinate clauses in a grammar of Serbo-Croatian for foreign users", Zagreb, u: *Kontrastivna analiza engleskog i hrvatskog ili srpskog jezika* 3, (ur. R. Filipović), 165–191.
- Браун 1993: Wayles Browne "Serbo-Croat", London, New York, u: *The Slavonic languages*, (ur. B. Comrie, G. G. Corbett), 306–387.
- Васић 1998: Вера Васић, „Синтаксичка кореференцијалност“, *Јужнословенски филолог*, LIV, Београд, Институт за српски језик САНУ, 79–86.
- Величковић 1998: Драгољуб Величковић, „Синонимија и антонимија паремииолошких исказа у руском и српском језику“, у: *Зборник радова Филозофског факултета у Нишу*, свеска 6, Филозофски факултет Ниш, 231–239.
- Виноградов 1975: Виктор Владимирович Виноградов "Основные вопросы синтаксиса предложения (На материале русского языка)", Москва, у: *Исследования по русской грамматике*, 254–294.
- Витезић 1973: Mladen Vitezić, „Relative clauses in English and Croatian“, Zagreb, u: *YSCECP Reports* 8, (ur. R. Filipović), 165–224.
- Вуковић 1970: Jovan Vuković, "Osnovi za savremenu obradu srpskohrvatske rečenice", *Radovi Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine*, knj. 35, 12, 5–84.
- Вуковић 1971: Jovan Vuković, "Povezivanje leksičkih i sintagmatskih celina u rečenici", *Radovi Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine*, knj. 41, 14, 13–89.

- Галис 1956: Arne Gallis, *The syntax of relative clauses in Serbo-Croatian*, Oslo, Viewed on a historical basis.
- Галис 1958: Arne Gallis, "Flektirtes Relativum und Relativum generale – insbesondere im Serbokroatischen", *Scando – Slavica*, 4, 137–148.
- Гловацки-Бернарди 1990: Z. Glovacki-Bernardi, *O tekstu*, Zagreb, Školska knjiga.
- Гортан-Премк 2004: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, 2. Издање, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Грицкат 1952: Ирена Грицкат, "О једном случају мешања *да* и *што*", *Наш језик*, 3, 5–6, Београд, Институт за српски језик САНУ, 196–207
- Грицкат 1967: Ирена Грицкат, "Релативно *који* и *што*", *Наш језик*, 16, 1–2, Београд, Институт за српски језик САНУ, 32–48.
- Грицкат 1997: Ирена Грицкат, „Поводом заменица *сав*, *сваки* (и сродних речи)“, *Наш језик* XXXII/1–2, Београд, Институт за српски језик САНУ, 1–6.
- Дероси 1966-67: Zlata Derossi, "Odnos između atributivnih rečenica i imenice u glavnoj rečenici", *Jezik*, 14, Hrvatsko filološko društvo, 7–15.
- Дероси 1971–72: Zlata Derossi, "Predikatni atribut", *Jezik*, 19, 1, Hrvatsko filološko društvo, 26–32.
- Дмитриев 1961–62: Петр Андреевич Дмитриев, "Значения определительных придаточных с относительным местоимением *који*", *Јужнословенски филолог*, 25, Београд, Институт за српски језик САНУ, 355–364.
- Дмитриев 1966: Петр Андреевич, *Очерки по синтаксису сербохорватског језика*, Ленинград, Издательство Ленинградского университета.
- Дмитриев 1967: Петр Андреевич Дмитриев, "Два начина актуализације компонената односне реченице", *Наш језик*, 16, 1–2, Београд, Институт за српски језик САНУ, 22–26.
- Дмитриев 1967а: Петр Андреевич Дмитриев, "Неке особености изражавања атрибутивних односа у српскохрватском језику", *Наш језик*, 16, 5, Београд, Институт за српски језик САНУ, 341–349.
- Дмитриев 1970: Петр Андреевич Дмитриев, "Еволюција средств подчинения присубстантивно-относительных придаточных в сербохорватском языке", *Зборник за филологију и лингвистику*, 13, 1, 119–133.
- Дмитриев 1972: Петр Андреевич Дмитриев, "К вопросу о вариативности присубстантивно-относительных придаточных в сербохорватском языке", Москва, у: *Исследования по сербохорватскому языку*, 276–323.

- Драгићевић 2008: Рајна Драгићевић, „О значењској подспецификованости лексеме *основа*“, *Јужнословенски филолог* LXIV, Београд, Институт за српски језик САНУ, 123–134.
- Еко 1973: Umberto Eco, *Kultura, informacija, komunikacija*, Beograd, Nolit.
- Жуљевић 1992: Snježana Žuljević, *Relativne rečenice u njemačkom i srpskohrvatskom jeziku*, Doktorska disertacija, Sarajevo, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Зника 1988: Marija Znika, *Odnos između atribucije i predikacije*, Zagreb, Hrvatsko filološko društvo.
- Зника 1994: Marija Znika, "Atributne odnosne rečenice", *Jezik*, 41, 4, Hrvatsko filološko društvo, 103–108.
- Зника 1994а: Marija Znika, "Koji i što ga", *Jezik*, 41, 5, Hrvatsko filološko društvo, 134–141.
- Золотова 1973: Г. А. Золотова, *Очерк функционального синтаксиса русског језика*, Москва, Наука.
- Ивић 1957: Милка Ивић, "Једно поређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком", *Зборник за филологију и лингвистику*, 1, 1, Матица српска, 114–126.
- Ивић 1967: Милка Ивић, "Поводом реферата о релативним реченицама", *Славица Словаца*, 2, 4, 343.
- Ивић 1971: Милка Ивић, "Лексема *један* и проблем неодређеног члана", *Зборник за филологију и лингвистику*, 14, 1, Матица српска, 103–119.
- Ивић 1977: Милка Ивић, "Теоријско-методолошки проблеми словенске синтаксе везани за концепт '*фактивности*'", *Јужнословенски филолог*, 33, Београд, Институт за српски језик САНУ, 1–17.
- Ивић 1986: Милка Ивић, "On referential strategies: genitivization vs. adjectivization in Serbo-Croatian", *Linguistische Arbeitsberichte*, 54–55, 23–27.
- Ивић 1973: Милка Ивић, „Елементи неодређеног члана у савременом српскохрватском књижевном језику“, Реферати за 7. међународни конгрес слависта у Варшави, Нови Сад, Филозофски факултет у Новом Саду, 11–14.
- Ивић 1990: Милка Ивић, "On the Slavic word for *one* in the predicate-noun determiner position", *Săpostavitelno ezikoznanie*, 15, 4–5, 53–55.
- Ивић 1995: Milka Ivić, *Lingvistički ogledi*, Biblioteka XX vek, Beograd, Slovoграф.
- Ивић 1995а: Milka Ivić, *O zelenom konju*, Biblioteka XX vek, Beograd, Slovoграф.

- Јакобсон 1967: Roman Jakobson, "On the relation between visual and auditory signs", London, u: *Models for the perception of speech and visual form*, (ur. W. Wathen-Dunn), 1–7.
- Јансен 1980: T. Jansen, „Coreference and Interference in Anaphoric Relations: Grammatical Semantics or Pragmatics?“, London, u: Van der Auwera 1980 (priređivač): *The Semantics of Determiners*.
- Кашић 1999: Кашић Зорка, „Један прилог расветљавању деиксе“, *Српски језик* IV/1–2, Београд, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 481–486.
- Клајн 1978: Иван Клајн, "Придевске заменице или придеви", *Јужнословенски филолог*, 34, Београд, Институт за српски језик САНУ, 17–33.
- Клајн 1985: Иван Клајн, *О функцији и природи заменица*, Београд, Институт за српскохрватски језик САНУ.
- Кликовац 1998: Душка Кликовац, „О јавном језику (Експлицитна категоризација именичких појмова)“, *Језик данас* 8, Нови Сад, Матица српска, 17–21.
- Кликовац 1999: Душка Кликовац, „Још о експлицитној категоризацији именичких појмова у јавном језику“, *Језик данас* 10, Нови Сад, Матица српска, 10–12.
- Кликовац 2006а: Душка Кликовац, „О употреби показних речи у српском језику“, *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*, САНУ, Београд, Одељење језика и књижевности, 125–142.
- Кликовац 2008: Душка Кликовац, *Језик и моћ*, Библиотека XX век, Београд.
- Ковачевић 1985: Милош Ковачевић, "Сложена реченица с пролептичким конституентом у српскохрватском језику", Сарајево, *Књижевни језик*, 14, 33, 123–137.
- Ковачевић 1987: Милош Ковачевић, "О српскохрватским сложеним реченицама с посесивном атрибутомском зависном клаузом", *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 30,1, 153–159.
- Ковачевић 1988: Милош Ковачевић, "О сложеној реченици с узрочном релативном клаузом", *Јужнословенски филолог*, 44, Београд, Институт за српски језик САНУ, 45–57.
- Ковачевић 1990: Милош Ковачевић, "Усложњавање система модела зависносложених реченица у савременом српскохрватском језику", Сарајево, *Књижевни језик*, 19, 2, 57–70.
- Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, *Синтакса сложене реченице*, Београд, Рашка школа.
- Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац, Кантакузин.

- Ковачевић 2004: Милош Ковачевић, „Степеновање у оквиру суперлатива“, *Наслеђе*, (ур. Д. Бошковић), Крагујевац, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, 9–24.
- Ковачевић 2007: Милош Ковачевић, *Србистичке теме*, Крагујевац, Филолошко-уметнички факултет.
- Кордић 1995: Сњежана Кордић, *Релативна реченица*, Знанствена библиотека Хрватског филолошког друштва 25, Загреб, Матица хрватска.
- Кордић 1996: Сњежана Кордић, „Замјенице у изградњи кохезије текста“, Загреб, *Радови завода за славенску филологију*, 55–100.
- Кордић 2002: Snježana Kordić, *Riječi na granici punoznačnosti*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada.
- Кузман-Милер 1994: Barbara Kuzmann-Müller, *Grammatikhandbuch des Kroatischen und Serbischen*, Frankfurt am Main.
- Курзова 1981: Helena Kurzova, *Der Relativsatz in den indoeuropaischen Sprachen*, Hamburg.
- Курилович 1962: Ежи Курилович, *Очерки по лингвистике*, Москва, Издательство иностранной литературы.
- Кучанда, Ауера 1987: Dubravko Kučanda i Johan van der Auwera "Bilješka o što i thal", *Strani jezici*, 16, 1, 2–11.
- Крижкова 1970: Helena Křížková, „Relativní věty v současných slovanských jazycích“, *Slavia*, 39, 1, 10–40.
- Кристал 1987: Devid Kristal, *Кембричка енциклопедија језика*, Београд, Полит.
- Кристал 1988: Devid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika NR Srbije.
- Лажонс 1968: John Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Лажонс 1977: John Lyons, *Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Лажонс 1995: John Lyons, *Linguistic Semantics*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Левинсон 1983: S. C. Levinson, *Pragmatics*, Cambridge.
- Лехман 1975: Christian Lehmann, "Strategien für Relativsätze", München, u: *Struktura*, (ur. H. Seiler i dr.), 117–156.

- Лехман 1979: Christian Lehmann, "Der Relativsatz vom Indogermanischen bis zum Italianischen", *Die Sprache*, 25, 1–25.
- Лехман 1980: Christian Lehmann, "Der indogermanische *hvi-/kwo- Relativsatz im Vergleich", Amsterdam, u: *Linguistic reconstruction and Indo-European syntax*, (ur. P. Ramat i dr.), 155–169.
- Лехман 1984: Christian Lehmann, *Der Relativsatz: Typologie seiner Strukturen; Theorie seiner Funktionen; Kompendium seiner Grammatik*, Tübingen, G. Narr (LUS, 3).
- Лич 1981: G. Leech, *Semantics*, 2nd edition, Harmondsworth, Penguin Books.
- Мајтинскаја 1969: К. Е. Майтинская, *Местоимения в языках разных систем*, Москва, Наука.
- Маретић 1888: Tomo Maretić. "Veznici u slovenskijem jezicima", *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 91, 1–80.
- Маст 1972: Heinrich Must, *Der Relativsatz im Französischen, Deutschen, Englischen und Italienischen*, Göppingen.
- Моч 1966: Wolfgang Motsch, *Sintah des deutschen Adjektives*, 3, Auflage, *Studia Grammatica III*, Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin.
- Моч 1966а: Wolfgang Motsch, *Untersuchungen zur Apposition im Deutschen*, 2, Auflage, *Studia Grammatica V*, Akademie Verlag, Berlin.
- Мачек 1970: Dora Maček, „Relative pronouns in English and Serbo-Croatian“, Zagreb, u: *YSCECP, Reports 3*, (ur. R. Filipović), 105–128.
- Мачек 1975: Dora Maček, "Relatives in English and their Serbo-Croatian equivalents", Zagreb, u: *YSCECP, Studies 6*, R. Filipović (ur.), 27–62.
- Мачек 1986: Dora Maček, *Relativization in English and Serbo-Croatian*, Zagreb, *YSCECP New Studies 3*.
- Меккрејт 1987: Kate McCreight, „Case hierarchies: the evidence from free relatives“, *Papers from the 23*, Regional meeting of the Chicago Linguistic Society, 259–267.
- Мелвингер 1987: Jasna Melvinger, "Kolokvijalne relativne rečenice u Vukovu prijevodu Novog zavjeta", *Revija*, 27, 8–9, 658–666.
- Мелвингер 1988: Jasna Melvinger, "Onaj koji i onaj tko", *Jezik*, 35, 4, Hrvatsko filološko društvo, 103–107.

- Миклошић 1883: Franc Miklošić, *Vergleichende Sintah der slavischen Sprachen, zwiete Abdruck*, Wien.
- Миленковић 2013: Бранка Миленковић, „Текст – дискурс: Комуникативне вредности“, у: *Језик, књижевност, вредности, Језичка истраживања*, Ниш, (ур. Б. Мишић Илић, В. Лопачић), Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 291–300.
- Милошевић 1974: Ксенија Милошевић, „Такозвана предикатска зависна реченица (функционалне и формалне карактеристике)“, Сарајево, *Књижевни језик*, III, 3–4, 37–45.
- Михаиловић 1973: Љиљана Михаиловић, „Релативне клаузе и њихова улога у остваривању хипотаксичких односа у реченици“, *Зборник Филозофског факултета у Нишу*, 1, 159–176.
- Михаиловић 1973а: Љиљана Михаиловић, "Значај поставке о темељној структури језика за анализу синтактичких односа", *Зборник радова Филозофског факултета у Нишу*, 3, 133–144.
- Мишић Илић 2012: Биљана Мишић Илић, „О двама копулативним конструкцијама са атрибутивно употребљеним властитим именицама“, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. 1, *Структурне карактеристике српског језика*, Крагујевац, Филолошко-уметнички факултет, 67–77.
- Микелсен 1981: Hans Kristijan Mikelsen, "Složena rečenica u starosrpskom jeziku", *Јужнословенски филолог*, 37, Београд, Институт за српски језик САНУ, 213–235.
- Мушић 1899: August Musić, "Relativne rečenice u hrvatskom jeziku", *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 138, 70–117.
- Перс 1993: Čarls Sanders Pers, *Izabrani spisi, O pragmatizmu i pragmaticizmu*, Београд, Београдски издавачко-графички завод.
- Пешикан 1967: Митар Пешикан, „О систему заменичких речи“, *Наш језик*, XVI/4, Београд, Институт за српскохрватски језик, 245–267.
- Пипер 1995: Предраг Пипер, *Увод у славистику I*, Београд, Филолошки факултет.
- Пипер 2001: Предраг Пипер, *Језик и простор*, Библиотека XX век, Београд.
- Пипер 2001а: Predrag Piper, „A Study on Paucal and Quantitative Genitive in the Serbian Language“, Seoul, *Journal of Central and East European Studies*, 4, 35–45.
- Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антоноћ, Владислава Ружић, Сreto Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика: проста реченица*, Београд, Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.

- Пипер 2007: Предраг Пипер, „Анафора у српској простој реченици“, *Зборник Матице српске за славистику* 71–72, Нови Сад, Матица српска, 261–269.
- Пипер, Клајн 2013: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад, Матица српска.
- Поповић 1967: Љубомир Поповић, "Проблем понављања једног реченичног дела", *Наш језик*, 16, Београд, Институт за српски језик САНУ, 269–290.
- Поповић 1979: Ljubomir Popović, "Antizipative und postverbale Stellung der Enklitika im Serbokroatischen", *Zeitschrift für Slawistik*, 24, 678–695.
- Поповић 1984-85: Љубомир Поповић, "Бифункционалне релативне реченице", *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 27–28, 649–653.
- Поповић 1990: Љубомир Поповић, "Један нарочити тип напоредних конструкција с придевским односним реченицама", *Наш језик*, 28, 4–5, Београд, Институт за српски језик САНУ, 246–261.
- Поповић 1992: Љубомир Поповић, "О словенским рестриктивним и нерестриктивним премодификаторима и постмодификаторима управног члана", *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 35, 1, 3340.
- Поповић 1997: Љубомир Поповић, *Ред речи у реченици*, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Поспелов 1959: Н. С. Поспелов, "Сложноподчиненное предложение и его структурные типы", *Вопросы языкознания*, 2, 19–27.
- Прањковић 1984: Ivo Pranjković, *Koordinacija u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva.
- Прањковић 1986: Ivo Pranjković, "Koji i što", *Jezik*, 34, 1, Hrvatsko filološko društvo, 10–17.
- Прањковић 1990: Ivo Pranjković, "Složene strukture u nekim od novijih sintaktičkih istraživanja", *Jezik*, 37, 4, Hrvatsko filološko društvo, 97–103.
- Прањковић 1993: Ivo Pranjković, *Hrvatska skladnja*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada.
- Прћић 2008: Твртко Прћић, *Semantika i pragmatika reči*, 2. dopunjeno izdanje, Novi Sad, Zmaj.
- Радић 2006: Јованка Радић, „Неутрум или средњи род – термин, значење и функције у језичком систему“, *Годишњак за српски језик и књижевност*, Ниш, Филозофски факултет у Нишу, 369–386.

- Радић 2009: Јованка Радић, „Заменички систем и заменица себе, се“, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. 1, *Српски језик у употреби*, Крагујевац, Филолошко-уметнички факултет, 213–226.
- Радовић-Тешић 1978: Милица Радовић-Тешић, „Функција и значење присвојне заменице мој“, *Наш језик* XXIII/3–4, Београд, Институт за српскохрватски језик, 104–113.
- Расулић 2004: Катарина Расулић, *Језик и просторно искуство – концептуализација вертикалне димензије у енглеском и српскохрватском језику*, Београд, Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- Рагуџ 1994: Dragutin Raguž, *Odnosne rečenice s veznikom/relativom što*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada.
- Риђановић 1985: Мидхат Риђановић, *Језик и његова структура*, Сарајево, Свјетлост.
- Рончевић 1937: Nikola Rončević, "Što i šta". *Naš jezik*, 3, 5–6, Београд, Институт за српски језик САНУ, 135–152.
- Рончевић 1966: Nikola Rončević, "Još o rečima (likovima) što i šta", *Naš jezik*, 15, 1–2, Београд, Институт за српски језик САНУ, 103–107.
- Ружић 2006: Владислава Ружић, *Допунске реченице у савременом српском језику*, Нови Сад, *Зборник*, Матица српска.
- Русимовић 2012: Тања Русимовић, „Адјективне реченице с релативизатором који и неодређеном детерминатору у антецеденту“, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. 1, *Структурне карактеристике српског језика*, Крагујевац, Филолошко-уметнички факултет, 151–159.
- Русимовић 2013: Тања Русимовић, „Употребна вредност релативизатора који у односу на релативизаторе какав и колики у адјективним клаузама с показним детерминаторима у антецеденту“, у: Б. Мишић Илић, В. Лопачић (ред.), *Језик, књижевност вредност – зборник радова, Језичка истраживања*, Ниш, Филозофски факултет, 171–182.
- Русимовић 2013: Тања Русимовић, „Рестриктивност релативне клаузе са властитом именицом у антецеденту“, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. 1, *Традиција и иновације у савременом српском језику*, Крагујевац, Филолошко-уметнички факултет, 195–205.
- Руска граматика 2 1979: *Русская грамматика 2*, (red. V. Barnetova, Belčova-Križkova i dr.), ČAV, Akademia Praha.
- Савић, Половина 1989: Svenka Savić, Vesna Polovina, *Razgovorni srpskohrvatski jezik*, Novi Sad, Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike.

- Стаменов 1987: Hristo Stamenov, "Показатељат за неопределеност *един* и предикативната именна фраза", Софија, *Втори меѓународен конгрес по бљгаристика*, 430–441.
- Станковић 1986: В. Stanković, "Апозиција у српскохрватском и руском језику", *Јужнословенски филолог*, 42, Београд, Институт за српски језик САНУ, 43–65.
- Станојевић 2010: Веран Станојевић, „О неким аспектима референцијалности у француском и у српском језику“, у: М. Ковачевић (ред.), *Интердисциплинарност и јединство савремене науке*, књ.4, том 1, Пале, Универзитет у Источном Сарајеву, 123–135.
- Силић 1984: Josip Silić, *Od rečenice do teksta*, Zagreb, Liber.
- Силић 1992-93: Josip Silić, „Актуализатор *један* у хрватском језику (uvodna razmišljanja)“, *Filologija*, 20–21, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 403–411.
- Симић 1972: Радоје Симић, „Један интересантан тип детерминације“, Титоград, *Зборник за језик и књижевност*, књ. 1.
- Симић 1976: Радоје Симић, *Теоријско-методолошки проблеми у типологији словенске реченице*, Београд, *Јужнословенски филолог XXXII*, Београд, Институт за српски језик САНУ, 47–119.
- Симић, Јовановић 2007: Радоје Симић, Јелена Јовановић, „Десемантизацијски процеси у синтакси – њихови узроци и последице“, Књижевна задруга Бања Лука, *Зборник за српски језик, књижевност и умјетност 3/4*, 99–114.
- Симић, Јовановић 2009: Радоје Симић, Јелена Јовановић, „О дискурсу“, *Узданица*, VI, бр. 2, Педагошки факултет у Јагодини, 7–21.
- Смит 1990: Reinier Johannes Charles Smits, *The relative and cleft constructions of the Germanic and Romance languages*, Dordrecht.
- Станковић 2011: Бранимир Станковић, „Придевски вид у српском језику и позиција придева у номиналној фрази у романским и германским језицима“, *Зборник радова са II научног скупа младих филолога Србије*, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, 247–258.
- Стевановић 1939: Михаило Стевановић, "Напоредна употреба заменице *који* и односних свежица: *да, где, како, те, и што*". *Наш језик*, 6, 7–8, Београд, Институт за српски језик САНУ, 202–210.
- Стевановић 1951: Михаило Стевановић, "Напоредна употреба заменица *који* и *чији* у посесивној служби", *Наш језик*, 3, 1–2, Београд, Институт за српски језик САНУ, 91–97.
- Стевановић 1963: Михаило Стевановић, "*Шта* и *што* у савременом српскохрватском језику", *Наш језик*, 13, 3–5, Београд, Институт за српски језик САНУ, 127–136.

- Стевановић 1969: Михаило Стевановић, "Карактер значења везника као спољних знака унутарње везе међу реченицама". *Јужнославенски филолог*, 28, Београд, Институт за српски језик САНУ, 75–106.
- Стевановић 1974: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик* (Граматицки системи и књижевнојезичка норма), књ.2. Синтакса, 2. Издање, Научна књига, Београд.
- Стенинг 1978: К. Stenning, „Anaphora as an Approach to Pragmatics“, у: М. Halle, J. Bresnan, G. A. Miler: *Linguistic Theory and Psychological Reality*, Cambridge, Mass.
- Танасић 1991: Срето Танасић, „Пасивне конструкције за исказивање референцијалних и нереференцијалних садашњих радњи у савременом српскохрватском језику“, Сарајево, *Књижевни језик*, XX, 1–2, 99–106.
- Танасић 2005: Срето Танасић, *Синтакса глагола*, у: П. Пипер и др. *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*, Београд, Институт за српски језик, САНУ.
- Танасић 2009: Срето Танасић, *Синтаксичке теме*, Београд, Београдска књига.
- Танасић 2012: Срето Танасић, *Из синтаксе српске реченице*, Београд, Београдска књига.
- Тјумел 1979: Volf Thümmel, *Vorüberlegungen zu einer grammatik der satzverknüpfung. Koordination und subordination in der generativen transformationsgrammatik*, Frankfurt am Main – Bern – Cirencester, Verlag Peter Lang.
- Тејлор 1989: John R. Taylor, *Linguistic categorization: prototypes in linguistic theory*, Oxford.
- Тополинска 1981: Зузана Тополинска, "Рестрикција насупрот апозиције: две врсте атрибута именичке синтагме", *Јужнославенски филолог*, 37, Београд, Институт за српски језик САНУ, 1–11.
- Троицкий 1959: В. И. Троицкий, "К истории союза *что* в русском языке", Москва, у: *Славянское языкознание*, 160–169.
- Феб 1990: Nigel Fabb, "The difference between English restrictive and nonrestrictive relative clauses", *Journal of Linguistics*, 26, 57–78.
- Фекете 1963/73: Егон Fekete, „Oblik, značenje i upotreba određenog i neodređenog pridevskog vida u srpskohrvatskom jeziku“, први део у: *Južnoslovenski filolog* 28/1, 2 Београд, 1969, 321–386, други део у: *Južnoslovenski filolog* 29/3,4, Београд, 1973, 339–523.
- Фокс 1993: Барбара Фок, *Discourse structure and anaphora. Written and conversational English*, Cambridge.

- Фон Хеусингер, Јоханес 2007: Klaus von Heusinger, Wespel Johannes, "Indefinite proper names and quantification over manifestations", In Proceedings of Sinn und Bedeutung 11, ed. by Estela Puig-Waldmüller, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 332–345.
- Фреге 1995: Gottlob Frege: *O smislu i značenju*, u: Gottlob Frege, *Osnove aritmetike i drugi spisi*, prev. Filip Grgić I Maja Hudoletnjak Grgić, Zagreb, Kruzak.
- Фридман 1972: Victor Friedman, „The Relative clauses in Slavic: South Slavic“, u: Peranteau i dr. 40–46.
- Фридман 2003: Victor Friedman, „'One' as an Indefinite Marker in Balkan and Non-Balkan Slavic“, *American Contributions to the Thirteenth International Congress of Slavists*, Bloomington, in: *Slavica*, 93–112.
- Хајм и Крацер 1998: Irene Heim and Andjelika Kratzer, *Semantics in Generative Grammar*, Blackwell Publishers Ltd.
- Халидеј и Хасан 1976: M. A. K. Halliday, R. Hasan, *Cohesion in English*, London.
- Хахеман 2006: Liliane Haegeman, *Thinking Syntactically: A Guide to Argumentation and Analysis*, First published 2006 by Blackwell Publishing Ltd.
- Ћутура 2010: Илијана Чутура, *Међуоднос прилога и прилошких израза у савременом српском језику*, Докторска дисертација (необјављена), Крагујевац, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу.
- Џекендоф 1972: R. S. Jackendoff, *Semantic Interpretation in Generative Grammar*, Cambridge, Mass.
- Џивон 1978: Talmy Givon, „Pronoun attraction and subjekt postposing in Bantu relativization“, u: Peranteau i dr. 190–197.
- Шкиљан 1998: Дубравко Шкиљан, *Јавни језик. Приступ лингвистици јавне комуникације*, Београд, Библиотека XX век.
- Штојбе 1992: Anita Steube, "Syntax und Semantik freier Relativ-satze in der deutschen Gegenwartssprache", Berlin, u: *Studio grammatica*, 34, *Fugungspotenzen*, I. Zimmermann & A. Strigin (ur.), 189–206.

6.2.2. Општа литература

- Алексић, Станић 1967: Р. Алексић, М. Станић, *Граматика српскохрватског језика за ученике Гимназија*, Београд, Завод за издавање уџбеника СР Србије.
- Бабаицева, Максимов 1981: Б. Б. Бабаицева, Л. К. Максимов, *Современный русский язык II, Синтаксис пунктуаций*, Москва, Просвещение.
- Белић 1933: Александар Белић, *Граматика српскохрватског језика за трећи разред средњих и стручних школа*, Београд, Издавачка књижарница Геце Кона.
- Белић 1950: Александар Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. 2, св. 1: *Речи са деκлинацијом*, Београд, Народна књига.
- Белић 1958: Александар Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, књ. I, Београд, Нолит.
- Бондарко 1984: А. В. Бондарко, *Функционална граматика*, Ленинград, Наука.
- Бребес, Храсте, Живковић 1961: И. Бребес, М. Храсте, С. Живковић, *Граматика хрватско-српског језика*, Загреб, Школска књига.
- Братанић 1992: Маја Bratanić, "Korpusna lingvistika ili sretan susret", *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 27, 145–159.
- Велчић 1987: Mirna Velčić, *Uvod u lingvistiku teksta*, Zagreb, Školska knjiga.
- Виноградов 1986: Виктор Владимирович, *Русский язык*, Москва, Висшая школа.
- Гвоздев 1958: А. Гвоздев, *Современный русский литературный язык II. Синтаксис*, Москва, Издательство Ленинградского университета.
- Грицкат 1975: Ирена Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Дикро, Тодоров 1987: Osvald Dikro, Cvetan Todorov, *Enciklopedijski rečnik nauka o jeziku*, Beograd, Prosveta, Biblioteka XX vek.
- Ђорђевић 1989: Radmila Đorđević, *Engleski i srpskohrvatski jezik. Kontrastivna gramatika imeničke grupe*, Beograd, Naučna knjiga.
- Золотова 1988: Г. А. Золотова, *Синтаксический словарь. Репертуар элементарних единиц русског синтаксиса*, Москва, Наука.
- Ивић 1997: Милка Ивић: *О Вуковом и вуковском језику*, Београд, Библиотека XX век, Чигоја штампа.
- Ивић 1957: Павле Ивић, *О говору Галипољских Срба, Српски дијактолошки зборник*, 12, Београд, Институт за српски језик САНУ.

- Караџић 1818/1966: Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник*, Беч (С поговором П. Ивића, Београд).
- Катичић 1986, 1991: Radoslav Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika, Nacrt za gramatiku*, Zagreb, Školska knjiga.
- Клајн 2000: Ivan Klajn, *Lingvističke studije*, Београд, Partenon.
- Ковачевић 1988а: Милош Ковачевић, *Узрочно семантичко поље*, Сарајево, Свјетлост.
- Ковачевић, Ребић, Баотић, Окука 1991: М. Ковачевић, Ч. Ребић, Ј. Баотић, М. Окука, *Наш језик. Уџбеник хрватско-српског-српскохрватског језика за 3. разред средње школе*, Сарајево, Свјетлост.
- Ковачевић 1992: Милош Ковачевић, *Кроз синтагме и реченице*, Сарајево, Свјетлост.
- Маретић 1963: Томо Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, Matica hrvatska.
- Миновић 1987: Миливоје Миновић, *Синтакса српскохрватског-хрватско-српског језика за више школе*. Сарајево, Свјетлост.
- Мразовић, Вукадиновић 1990: Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za stranc.*, Sremski Karlovci, Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Dobra vest.
- Новаковић 1902: Стојан Новаковић, *Српска граматика*, Издање и штампа државне штампарије у Београду.
- Радовановић 1990: Milorad Radovanović, *Spisi iz sintakse i semantike*, Novi Sad, Sremski Karlovci, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Савић 1993: Svenka Savić, *Diskurs analiza*, Novi Sad, Filozofski fakultet.
- Симеон 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, I, II*, Zagreb, Matica hrvatska.
- Симић 1981: Радоје Симић, *Наш језик и ми II. Савремени српскохрватски језик за IVразред усмереног образовања као ужестручни предмет*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Симић, Јовановић 2002: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска синтакса I-II*, Београд, Никшић: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Јасен.

- Симић, Јовановић 2002: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Основи теорије функционалних стилова*, Београд, Филолошки факултет, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Јасен.
- Станојчић, Поповић 2004: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српскога језика*, Београд, Нови Сад, Завод за уџбенике и наставна средства, Завод за издавање уџбеника.
- Стевановић 1978: Михајло Стевановић, *Граматика српскохрватског језика за школе средњег образовања*, Цетиње, Обод.
- Стевановић 1991: Михајло Стевановић, Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, књ. 1: *Фонетика и морфологија*, Београд, Научна књига.
- Стевановић 1991а: Михајло Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, књ. 2: *Синтакса*, Београд, Научна књига.
- Стевовић 1958: Игрутин Стевовић, *Функционална граматика српскохрватског језика*, Сарајево, Свјетлост.
- Стојановић 1922: Љубомир Стојановић, *Српска граматика за IV разред гимназије*, Београд, Издавачка књижара Геце Кона.
- Тежак, Бабић 1992: Стјеран Babić, Стеко Тежак, *Gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb, Školska knjiga.
- Тошовић 1988: Бранко Тошовић, *Руска граматика у поређењу са српскохрватском*, Сарајево, Свјетлост.
- Тошовић 1988: Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Сарајево, Свјетлост.
- Требјешанин 2001: Žarko Trebješanin, *Rečnik psihologije*, II izdanje, Beograd, Stubovi kulture.
- Харис 1951: Zellig Harris, *Methods in structural linguistics*, Chicago, University of Chicago Press.
- Чомски 1957: Noam Chomsky, *Syntactic structures*, The Hague, Mouton.
- Чомски 1965: Noam Chomsky, *Aspects of the theory of syntax*, Cambridge, The MIT Press.
- Шипка 1998: Данко Шипка, *Основе лексикологије и сродних дисциплина*, Нови Сад, Матица српска.

ОБРАЗАЦ 1.

Изјава о ауторству

Потписана Тања Русимовић

број уписа

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом *Релативне реченице са форичким супстантивним антецедентом у савременом српском језику*

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршила ауторска права и користила интелектуалну својину других лица.

У Крагујевцу,

26.5.2014.

Потпис аутора

ОБРАЗАЦ 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Тања Русимовић

Број уписа:

Студијски програм: Наука о језику

Наслов рада: *Релативне реченице са форичким супстантивним антецедентом у савременом српском језику*

Ментор: Проф. др Милош Ковачевић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу

Потписана Тања Русимовић

Изјављујем

да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предала за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Крагујевцу**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Крагујевцу.

У Крагујевцу,

26.5.2014.

Потпис аутора

ОБРАЗАЦ 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Крагујевцу унесе моју докторску дисертацију под насловом: *Релативне реченице са форичким супстантивним антецедентом у савременом српском језику* која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предала сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Крагујевцу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучила.

1. Ауторство
2. Ауторство – некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, чији је кратак опис дат на обрасцу број 4.).

У Крагујевцу,

26.5.2014.

Потпис аутора
